قاضي فيض محمد

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

ٻاويهه سؤ ٻاويهه ع

قاضي فيض محمد

سنڌي اديبن جي سهڪاري سنگت،
٨/٣ منظور چيمبرس، گاڏي کاتو،
حيدرآباد سنڌ

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

سڀ حق ۽ واسطا مصنف وٽ محفوظ

ڇاپو ٻهريون ١٩٧٩ع

تعداد ١٠٠٠

قيمت: ويهہ روپيا

خاص ڌيان طلب

صفحي ٢٨٦ تي باب اوڻيهين جون آخري چار سٽون— ”انهيءَ فڪر ۾... .... ڪري پوي ٿو“ —صفحي ٢٦٨ تي باب سترهين جي آخري سٽن طور پڙهڻ ڪجن. تڪليف لاءِ معافي.

— ناشر

هي ڪتاب پناهہ جگر سنڌيءَ مئنيجر سردار پرنٽنگ پريس، گاڏي کاتي، حيدرآباد سنڌ ۾ ڇپيو، ۽ محمد ابراهيم جويي، صدر، سنڌي اديبن جي ڪوآپريٽو سوسائٽي لميٽيڊ، ٨ - ٿہ ماڙ، منظور چيمبرس، گاڏي کاتي، حيدرآباد سنڌ مان شايع ڪيو.

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

ڀڙهندڙن ڏانهن ....

زندگي ۽ قدرت - هڪ عجيب عبرت جو مڪان آهي! قدرت هڪ اٿاهه سمنڊ آهي، زندگي منجهس روشن سورج آهي.

هر هڪ انسان ٿورو وقت اڀري، چمڪي، غروب ٿيو وڃي. قدرت جا پاندَ ۽ رازَ نوان نوان جهمندا، وڌندا وڃن. ويچارو انسان سڀ ڪي ڏسندو، سڀ ڪي ٻڌندو ۽ پرائيندو، سڀني ڪي سيڪجهه ڏيندو وڃي.

اهڙيءَ طرح انسان جي معرفت خيال، ويچارَ، سوچ ۽ سمجهه، عقلُ ۽ علمُ وڌندو رهي. عشق انسان کي اڀاري اڳتي ڪري ٿو. دماغُ علم ۽ عقل جو گهر آهي. ٻن اکرن ۾ انهن ڪٺي چئجي ته انسان هڪ پيوند آهي، جو علم کي، عشق جي روشنائيءَ سان، روشن ڪري، جاڳائيندو، وڌائيندو ۽ اعليٰ ڪندو رهي ٿو.

انسان جڏهن آيو ته سوچ آئي، حافظو آيو، يادون ۽ عيدون آيون. قدرت جي ٻن انيڪ معجزن گڏجي، زبانون، ثقافتون، معاشرو ۽ قومون ناهيون.

انهيءَ عجيب دنيا ۾ مان سال ١٣٢٦هه جي رجب مهيني ۾ هڪ گوشت جي ٽڪري، اکين، دل ۽ دماغ سان ڳوٺ هالائيءَ، تعلقي ڪنڊياري ۾ ڄائس. قاضين جو ڪٽنب هو. منهنجو پيءُ قاضي فيض محمد ۽ قاضي فتح علي پٽَ قاضي محمد صادق جا - تن جو گهر هو. منهنجو پيءُ قاضي فيض محمد جو پٽ هو ۽ منهنجي امڙ قاضي فتح عليءَ جي ڌيءَ هئي. گهر ۾ اٺ مڙس - ٻه پٽ ڏاڏي جا، ٽي پٽ ۽ پوٽو ناني جا، ٻه ڀقيون، هڪ ماسي ۽ ٻه منهنجي چاچي وڏي جون ڌيئر، ۽ ٻيون زالون گهر ۾ هيون.

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

هيءُ خاندان، شجري موجب (جو شجرو مون ڏٺو)، حضرت صديق ابوبڪر سان ڳنڍيل هو. امڙ چوندي هئي ته هالاڻيءَ جي شهر جو بنياد وجهندڙ اسان جو تمام وڏو ڏاڏو قاضي حسن ۽ پيا به چٽا هئا. گهر جو نقشو به منهنجي دل تي نقش آهي - خاص طرح اسان جي مسجد، جا پراڻي درياهه جي ڪناري تي هئي، ۽ انهيءَ ڪان پوءِ لڳ پڳ وڏي حويلي هئي. اسان جو نانو حافظ قرآن هو، ۽ مامو فقير، درويش ۽ استاد هو. اسان کي سچو ڳوٺ استاد ڪري سڏيندو هو.

پر عجب آهي ته هينئن نياڻين اڪين انهيءَ وار مان هڪ به مرد عزيز ڪونه ڏٺو. تن مهينن جو هوس ته سڀ هوت هالاڻو ڪري ويا. پڇاڙيءَ ۾ مامو ڪرم الله منهنجي جم جي تاريخ لکي، جلدي جدا ٿي ويو. گهر ۾ فقط ٽي زالون، به نياڻيون ۽ مان ڇورو وڃي بچيس. سچو ويڙهو ويران ٿي ويو. بس پوءِ سَوَ به سَوَ ايڪڙ زمين جا ڇڏي ويا، جن تي اسان جو گذر سفر هو.

انهيءَ ماتامي فضا ۾ منهنجي زندگي شروع ٿي. ڇورو ٻاڻ زورو. ابن ڏاڏن وارين مسجدن، روزن، نمازن مان به پيار هوم، پر آزاديءَ جي ڪري راڳ سان، صوفين سان ۽ پاڙي وارن سيدن سان، خاص طرح حاجي ميران شاهه ۽ ميان غلام رسول شاهه سان نئيڙي هوندي دلي قرب ٿي ويو هوم. غلام رسول شاهه منهنجي مرحوم پيءُ جو دوست هو. مکي روچيرام منهنجي مامي قاضي ڪرم الله جو دوست هو. هنن پنهي منهنجي پڙهڻ ۽ سڌارڻ ۾ چاهه ورتو ... پر جيڪڏهن سيڪجهه لکندس ته ڳالهه وڏي ٿي ويندي. اهو سمورو ذڪر "منهنجو سفر" نالي ڪجهه لکيو اٿم، تنهن ۾ ڪيو اٿم. جيڪڏهن زندگي آهي، ته آهو به ڇپائي، سنڌ لاءِ ڇڏي ويندس.

۱۹۱۸ ڌاري، جڏهن سنڌي اسڪول ۾ ٽيو درجو پڙهندو هوس، مهاڀاري جنگ لڳي، جلد خلافت تحريڪ شروع ٿي، تڏهن پنهنجي هندو دوست شاگردن ۽ ڪانگريسي ليڊرن جي صحبت ۾ اچي، قومي اسڪول ۾ داخل ٿيس. ۱۹۲۷ ڌاري، "ڪٽ انڊيا" واريءَ تحريڪ

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

جي وچ وارن مرحلن ۾، ’سائمن گو بئڪ‘ تحريڪ ۾ حصو ورتو. ۳۲-۱۹۳۳ڌاري خاڪسار تحريڪ ۾ داخل ٿيس. ۱۹۴۱ ۾ وڪالت ڪرڻ شروع ڪيم. هاري ڪاميٽيءَ ۾ حصو ورتم. ۱۹۴۷-۴۶ ۾ مسلم ليگ ۾ به آيس. پر پاڪستان ٿيڻ کان اڳ ۽ پوءِ هاري ڪاميٽيءَ سان ناتو رهندو آيو، ۽ آهو اڄ تائين آهي. وچ ۾ ”سنڌ محاذ“ ۾ جنرل سيڪريٽري ٿي رهيس. جلدي عوامي ليگ ۾ شامل ٿيس. ۱۹۵۷-۵۶ ڌاري، نئشنل عوامي پارٽي ناهيسين. ۱۹۶۶-۶۵ ۾، شيخ مجيب الرحمان جي دعوت سان، عوامي ليگ ۾ رهيس - شيخ صاحب ۽ بنگالين جي جدائيءَ کان پوءِ، خاص طرح سان ڪنهن به پارٽيءَ سان واسطو ڪونه رهيو آهي. البت جيڪي سنڌ جا دوست آهن، تن سان دوستي آهي.

ستين درجي انگريزيءَ ۾ يعني مئٽرڪ ۾ هوس، جڏهن اسان جي استاد عثمان علي انصاريءَ وٽ سندس هڪ دوست آيو، جنهن کيس چيو ته هو اسان جو امتحان وٺڻ ٿو گهري. استاد اسان کي مضمون لکڻ لاءِ ڏنو: عورت جنهن جو مڙس پرديس مري ٿو وڃي، جا ٽڏي تي ويٺي آهي، ته ٻاهر سندس پٽ گاڏيءَ هيٺ اچي فوت ٿي ٿو وڃي - انهيءَ عورت جي ڪيفيت، ۽ هوءَ ڪيئن روئندي هوندي - آهو اسان کي انگريزيءَ ۾ اظهار ڪرڻو هو. آن مضمون ۾ مان پهرين نمبر آيس. انهيءَ کان پوءِ شعر ۾ مرثيا لکيم ۽ پڙهيم. اِها ۱۹۳۱ ڌاري جي ڳالهه آهي. وري جڏهن ۱۹۵۴ع ۾ سکر جيل ۾ هوس، ته ”جنسار“ لکيم. پوءِ لنڊن ۾ وڃڻ ٿيو، ۽ ان کان پوءِ گهڻو ڪجهه لکيو اٿم - جنهن مان هيءُ ”سال‘ ٻاويهه سو ٻاويهه“ نالي مان ناول يا نئون قصو سنڌ جي قدمن ۾ نذرانو پيش ڪري رهيو آهيان. حياتي آهي ته ٻيو به ڪجهه نه ڪجهه حاضر ڪندو رهندس.

مون ته رڳ سان هيءُ سڀ چئيو آهي، جو توهان جي آڏو آهي. پر وڏي مهرباني مون تي ۽ احسان سنڌ تي منهنجي ڀاءُ محمد ابراهيم جويي جو آهي، جنهن ڏاڍيءَ محنت سان، منهنجي پورهئي کي صورت

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

ٻخشي آهي. هيءُ ڀاڱو جيڪڏهن وقت ۽ محنت نہ ڏئي ها، تہ شايد هي قصو مون وٽ پنن تي ئي رهجي وڃي ها. ڏٺيءَ وٽ دعا آهي تہ شال هن مان اوهان کي ڪا چڱي ڳالهہ ٻڌڻ پوي! آمين!

- فيض محمد
نوابشاهہ، سنڌ

٢٠-١٢-١٩٧٨ع

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

ڀاويهه سؤ ڀاويهه ع

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

ڀل سنامو

صفحو	سٽ	غلط	صحيح
١١	آخري	شهرن	ولايتن
١٢	١، ٢٤، ٢٥	شهرن	ولايتن
٢٦	١	مگو	مگر
٢٧	١٢	المطف	لطيف
٢٨	٥	يدلجي	بدلجي
٦١	١٧	ڀاڳي	ڀاڳي
٧٧	٢٥	وقت جو پورو ...	وقت پورو ...
٩٣	٢٤	هو هو هيئن ...	هو هيئن ...
١٠٥	١٠	پيسن وارو	پيئسن وارو
١٢٠	١٩	۾ پروفيسر	، پروفيسر
١٢١	٢٦	هنن ڏي	هن ڏي
١٢٧	٢٢-٢٣	ماڻهن انهن ماڻهن	آنهن ماڻهن
١٣٣	١٨	هيءَ هڪ چقمق آهي.	هيءَ هڪ چمڪ آهي،
١٤٢	٨	پاڇو ڪيو،	پاڇو ڪيو، –
١٥٧	آخري	ته ڏوهه ...	جو ته ڏوهه ...
١٨٧	٨	هلايا وڃن ٿا.	هلايون وڃن ٿيون.
٢١٢	١٧	توکي ڇيو ته ...	توکي ڇيو اٿم ته ...
٢١٧	١٠	ڏادو	ڏادي
٢٢٢	٥	سومر ته جا	سومر جا ته
٢٢٣	١٧	ڪين	ڪيس
٢٤٧	١٤	جهلڪيون	جهلڪون
٢٤٧	٢٣	پرچي ٿي.	پرچائي ٿي.
٢٦٧	١٩	مالڪ	ملڪ
٢٧٦	١١	نينا	نيها
٢٨٢	٥	اصل پر ۾	پر اصل ۾
٢٨٦	٣	هو	جوڙو

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

ٻاويھہ سؤ ٻاويھہ ع

باب پھريون

صبح

دوست تون دلدار عالم سڀ آباد ڪرين!

اڄ ٻي تاريخ ٻئي مھيني سال ٢٢٢٢ع جي **آهي**. اڄ پراڻي زماني کي گذرئي اٽڪل پوڻا ٻه سؤ سال ٿيا.

هيءُ نئون زمانو آهي. اڄ هت نئين دنيا آهي ۽ نوان شهر آهن. اڳين ۽ ڌرتيءَ کي **ڏهن** ولايت سڏين ٿا. اڳئين چنڊ کي **چنڊرڻا** ولايت سڏين ٿا. اِئين **مارسڻا، وينسڻا، جپٽرڻا** ۽ ٻيا ڪيترا اڳين سيارن ۽ تارن تي ڳوٺ ۽ شهر ٺهي ۽ لڳي پيا آهن.

اڄ اسان جي هينن ولايتن جي وچ ۾ اڳيون آسمان نئون سمنڊ ٿي پيو آهي. اڳي ٥٠ في ميل ڪلاڪ گاڏيون هلنديون هيون، اڄ هڪ هزار في ڪلاڪ گاڏين جي رفتار آهي. اڳيان هوائي جهاز ٥٠٠ ميل في ڪلاڪ هلندا هئا، اڄ ٥٠ هزار ميل رفتار سان هوائي جهاز هلن ٿا. اڳين موٽرن جي بدلي ماڻهن جي پيرن هيٺ اهڙا جوتا آهن، جن جي ڪري انسان جي هلڻ جي رفتار هڪ سؤ ميل في ڪلاڪ آهي. چقمق جهڙن تارون مثال آهن، بجليءَ جهڙن پاڙون هيٺ آهن. جوتا نئين نموني جا، جن جي اندر مشين آهي - بس ڪل ڦيرڻ سان پيرن هيٺان جوتا ڦرڻ شروع ڪن ٿا: جنهن ۾ اوچائيءَ تي آڏو هجي ۽ جنهن ۾ طرف وڃڻو هجي، هڪ ڦوڪ يعني هڪ ڦيري ڏيڻ سان سؤ يا ٻن سؤن ميلن جي رفتار سان اڏامي سگهن ٿا.

اڄوڪن شهرن جون گھٽيون گهٽ ۾ گهٽ ڏهه ميل سوڪريون

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

آهن؛ محلا ڪي ٥٠ ميان تي، ڪي ١٠٠ ميلن تي پري آهن. اڄوڪي هر هڪ شهر جي 'پسگردائي' هزارن ميان ۾ ۽ هر ولايت جي 'پسگردائي' لکن ميلن ۾ آهي.

اڳي اڇن، ڪارن، پيلن ۽ نيان رنگن جي ڪري، صرف ڌرتا جي دنيا ۾ ڪيترين قومن ۽ نسل هوندا هئا. مگر اڄ هن زماني ۾ ميڪنهن ولايت جا ماڻهو، ٻين ولايتن جي انسانن کان رنگ، قد، بت ۾ فرق رکن ٿا. ڪن ڪن ولايتن ۾ ته سندن ٻيهڪ ۽ رونق ئي مختلف آهن. پر آهي سڀ اڄ پاڻ ۾ ائين ملن جلن ٿا ۽ هڪٻئي جي دنيائن ۾ اچن وڃن ٿا، جيئن اڳي ڌرتا جي شهرن جا ماڻهو ملندا جلندا هئا ۽ ايندا ويندا هئا.

مارستا تمام وڏي ولايت آهي. اتي انسان جي شڪل شباهت، جوڙجڪ ٻه عجيب آهي - هڪ هڪ بدن تي ٻه ٻه سر ۽ انهن جون نسبتون ۽ وصفون ٻه عجيب آهن. چندرتا جي ماڻهن جا چهرا چنڊ وانگر پري کان ڀڪندڙ! اهڙيءَ طرح وينستا ته هڪ پرستان آهي، جتي انسان ڪي پر آهن ۽ اهڙا سهڻا. جن جي ڪهڙي تعريف ڪجي!

وقت ۽ ماڻهن جي چال چلت اڄ اڳين وقتن ۽ ماڻهن کان بلڪل نرالي آهي، خوراڪ پوشاڪ بلڪل نرالي آهي، هلڻ چلڻ جي رفتار تمام وڏي ويئي آهي. ائٽمڪ انرجيءَ تي اڄ نيون مشينون پيون هلن. اڳ، جو ڪم سالن ۾ پورو ٿيندو هو، اهو اڄ ڏينهن ۾ پورو ٿيو وڃي. اڳ سال ۾ ٻه فصل ٿيندا هئا، اڄ مهيني ۾ ٻه فصل ٿين!

ڪپڙا، گهر سڀ پلاسٽڪ جا. ڪوئلا ۽ ڪنڪر، جي اڳ ڪم نه ايندا هئا، اڄ پلاسٽڪ انهن مان ٺهي. ڪپهه ڪٿي ڪٿي نظر اچي، نه ته ڪپهه گم ٿي ويئي آهي. ڪاڌي جو ته ڪو مسئلو ڪونهي. پر اِها ڳالهه پوءِ ڏا ڪريون.

هيءُ ٻه هزار ٻه سؤ ٻاويهه عيسوي سال آهي. اسان جو اڄوڪو جڳ ۽ جهان لکين ڪروڙين ميل ڪشادو آهي. اهڙا جهان ٻيا به گهڻا آهن. اڄڪلهه ڪوشش ٿي رهي آهي ته انهن سان

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

کھڙيءَ طرح تعلق پيدا ڪجي.

اچوڪي جهان ۾ جنگ ڪانه ٿئي. ڀر سال ذرتا ۽ چندرتا ولايتن جي رهاڪن ۾ ڪن ڳالهين تان اختلاف ٿي پيو. ڀر وينستا جي رهاڪن وچ ۾ پئي ناهه ڪرائي ڇڏيو. انهيءَ ڪان پوءِ ٽيني ولايتن جي عيوضين جي ڪائونسل ٺهي آهي ۽ هر هڪ حڪومت جا عيوضي ان ڪائونسل تي ميمبر آهن. مذهب اڄ به آهي، مگر مذهب آهن، بر حقارت جي منجهن بوءِ به ڪانه آهي.

هاڻي هين اچوڪيءَ ذرتا ۾ گهڙي ڏسجي. چندرتا ولايت مان جهاز هلڻ وارو آهي. هيءُ ميدان هزار ڪن چورس ميل آهي. هيءُ هوائي جهاز اڌ ڪلوميٽر ڊگهو ۽ چوٿائي ڪلوميٽر موڪرو آهي. اندر بازار، ڪائڻ پيڻ جون دوڪانون اٿس- هڪ هڪ ماڻهوءَ جي لاءِ خلاصو برت آهي، اندر هر ڪنهن قسم جو ساز و سامان پيو آهي، ڀتيون پيليون، نيليون ۽ سايون، هڪ هڪ پنج فوٽ ڊگهيون، لٽڪي رهيون آهن.

ڪائڻ جو نمونو- هي ننڍڙيون شيشيون، هڪ هڪ ۾ ننڍڙيون گوليون آهن، ڪي ڳاڙهيون، ڪي سايون، ڪي اڇيون، ڪي نيليون. هڪ هڪ برت جي اڳيان ٻٽن آهن. ٻٽن کي دٻائڻ سان تختو ٻاهر نڪري اچي ٿو، ان تي به ڪُڪَ آهن- هڪ ٻاسي هيٽر آهي- دٻائڻ سان گرم ٿيو وڃي. اڇي چٽي جيڏي گولي رکُ، ته هڪ چڱي خاصي ڊبل روٽي ٿيو پوي. ڳاڙهي ٻاجهريءَ جي داڻي جيڏي گولي ٽپڻ سان پڪل گوشت جو ٽڪرو ٿيو پوي. هي ٻيون گوليون- ڪا پڊنگ، ڪا ٻاڄيءَ جي، ڪا قيمي جي ٽڪر جي شڪل اختيار ڪريو ڇڏي. مطلب ته ڇريءَ سان ڪاٽي، پنهنجي هڪ وقت جي خوراڪ ڪيي ڪائجي. ٻيا ٽڪرا وري پختا ڪري پنهنجي برت هيٺان ننڍڙي رفريجريٽر ۾ رکي ڇڏجن.

ٽيڪ ڏيئي، برت تي آهلي پئو، ته آرام ٿي آرام. هڪ هڪ روم ۾ ۲۰ برت آهن. ڇت ۾ ڏور- ڏسڻي شروع ٿئي ٿي، جتي خبرون ٻڌڻي [illegible] جون پهچن، پڪڇرن سان؛ اخبارون اڄ ٿين ٿي ڪونه. سچ ته

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

ڏينهن جي وٿي ۾ هنن شهرن ۾ ٻيءَ طرح ٿئي - ڪٽ ٤٨ ڪلاڪ، ڪٽ ٩٠ ڪلاڪ ۽ ڪٿي ان کان وڌ ڪٿي گهٽ.

هن جهاز ۾ ١٥ هزار ماڻهو سواري ڪري سگهن ٿا. منجهس سامان ۾ تمام گهڻو پيل آهي - هزارين ٽن مال جا اندر پيل آهن. ساموندي جهاز يا هوائي جهاز ٢٧٥ سئو ورهيه اڳ ته ايڏا وڏا ڪين هئا. اهي وڏا ٿي نٿي سگهيا، ڇاڪاڻ ته اهي اڄوڪين ولايتن جي پاهران سندن ڪشش ثقل جي محور جي اندر هوندا هئا. هنن ولايتن کي اڄ به ڪشش ثقل آهي، مگر اڳي آها رفتار ۽ تور جي لاءِ ڪائي رڪاوٽ هئي، مگر اڄ آها ماڳي ڪشش ثقل هزارين لکين هارس پاور جي مشينن جو ڪم ڏيئي رهي آهي.

هوائي جهاز هاڻي چندرتا جي هوائي اڏي ٽان آڏامي ٿو، جتي ڪيتريءَ طاقت واريون مشينيون آهن، جن کي مزائيلس چون ٿا - آهي هين کي چندرتا ولايت جي ڪشش مان ڪڍي ٻاهر اڇلائين ٿيون. بس ايتري وقت ۾ هيءُ جهاز هاڻي ٻاهر نڪري آيو آهي. هاڻي هيءُ ڪنهن به ڪشش هيٺ ڪونه آهي. هن جي منزل ڌرتا ڏي آهي. اٽڪل ٤٨ ڪلاڪن ۾ اتي پهچندو.

هت هن جهاز ۾ ڌار ڌار وڌن ڪمرن ۾، ڪٽ چندرتا جا ماڻهو آهن، جي قد جا ڇوٽا، اڪين وڏا، هٿن ۾ چوڏاري ويهه آڱريون، منهن گول، رنگ گورو، پوشاڪ به پنهنجي نموني جي پائين - چڱا قابل ماڻهو آهن. وينستا جا ماڻهو ٻئي ڪمري ۾ آهن. هي ڏاڍا سهڻا آهن، سندن پر سنهري ۽ نيربن ليڪن سان آهن. هوڏانهن مارستا جا ٻ-مٿا ماڻهو جهڙا ديو، هن ٻئي ڪمري ۾ آهن. هنن جون ٻانهون جنگهون ڌرتا جي ماڻهن کان ڏهوڻيون ٿين. اهڙيءَ طرح هي ٻيون ڪونيون ٻين شهرن جي ماڻهن لاءِ رزرو ٿيل آهن.

جهاز ۾ هڪڙو وڏو هال آهي - اتي هنن ٤٨ ڪلاڪن جي اندر ٤ دفعا محفل ٿئي ٿي. هتي سڀني شهرن جا ماڻهو گڏ ٿين. هتي ناچ ڪونه ٿئي. مگر گانو، ليڪچر، تعارف ضرور ٿئي. هنن سڀني

ولايتن جي ماڻهن جي زبان به پنهنجي، ثقافت به پنهنجي. ڌرتا ۽ چنڊرتا جي ماڻهن جو مذهب به پنهنجو. چون ٿا ته ٻن هزارن سالن کان به وڏ عرصو اڳي، خاص طرح ڌرتا وارا تنرقي بازيءَ ۽ حقارت جي مرض ۾ مبتلا هئا. مگر هاڻي هنن ولايتن جا ماڻهو ڏاڍا علمدوست ٿي پيا آهن، ۽ هاڻي گذريل ڪجهه سون سالن کان وٺي جڏهن هڪٻئي جي 'دنيائن' کي ڏٺو اٿن ۽ هڪٻئي جي رسمن رواجن سان واقف ٿيا آهن، هڪٻئي جي ثقافتن، سائنس، فلاسافيءَ ۽ حڪمت کان واقف ٿيا آهن ۽ جڏهن هيءَ دنيا، هيءُ جڳ جهان وڏي اڳين دنيائن کان لکوڻو وڌو ٿي ويو آهي، تڏهن هنن جي خيال جي دنيا به گهڻو اونهي ۽ اوچي ۽ سمجهه واري ٿي پيئي آهي، ۽ هاڻي ماڻهو گهڻو گنڀير، دورانديش، ۽ ڪم ڳالهائو ٿي پيا آهن.

هن جهاز ۾ اٽڪل ڏهه هزار قسمن جا ماڻهو آهن. ڪو به گوڙ ڪونه آهي. تمام خاموشي آهي. سڀڪنهن مسافر وٽ سڀني مسافرن جي مسافريءَ جو چارٽ آهي. ڪو به ڪنهن مسافر سان، جي ڳالهائڻ گهري ته پنهنجي برٿ واري هُن پِترئين گلابي بٽڻ تي ڪن رکي ۽ بٽڻ جي ٻي ڪهڙي منهن تي رکي، نمبر پُڪاري، ڳالهائي سگهي ٿو. اِئين ڪيترا ماڻهو ڳالهين ۾ مشغول آهن، مگر ٻئي ڪنهن جو آواز ٻيو ڪو ٻڌي ڪونه ٿو سگهي. جهاز جي هِن ڪوٺيءَ ۾ ڌرتا جا مسافر آهن. ڌرتا ۾ اڄ به ڪيترا پاڙا، ڪيترا ويڙها، ڪيترا شهر، گهٽيون ۽ ڳوٺ آهن. هن ڪوٺيءَ ۾ ڌرتا جي ڌار ڌار پاڙن جا ماڻهو آهن - ڪي انگريز پاڙي جا، ڪي آمريڪا پاڙي جا، ڪي سنڌ - پاڪستان پاڙي جا، ته ڪي چين پاڙي جا، ڪي رشيا پاڙي جا، ته ڪي مصر پاڙي جا. ڌرتا تي هاڻي ملڪ ڪينهن، پاڙا آهن. هو ٽي برٿ آهن، آٿي هڪ انگريز پاڙي جي عورت آهي، ٻيو چين جي پاڙي جو ماڻهو، هو ٽيون ماڻهو سنڌ - پاڪستان پاڙي جو ماڻهو آهي. زبان ٽيئي انگريزي ڳالهائين ٿا. هوءَ پريان چوٿين سازميءَ واري عورت هندستاني پاڙي جي آهي، مگر سندس زبان سنڌي آهي - هي ۲۷۵ سال

اڳ سنڌ پرڳڻي جا رهاڪو هئا. هاڻي سنڌ پٺي پاڙي ۾، هڪ ويڙهو آهي: اتي جا ماڻهو سنڌي سڏجن ۽ سنڌي ڳالهائين. سنڌ ويڙهي ۾ اٽڪل پنج سئو سال اڳ هڪ سنڌو ماڻهو شاهه عبداللطيف نالي پيدا ٿيو. هو شاعر هو ۽ سندس شعر اجا تائين سنڌ ويڙهي ۾ عام جام ڳائين. ڏاڍو مٺو ۽ محبت ڀريو ڪلام اٿس. هو ڌرتا ولايت ۾ گهڻو مشهور آهي، پر هاڻي سندس پريت ڀريو ڪلام ٻين ولايتن جا ماڻهو ترجمو ڪرائي پيا پڙهن.

هو سنڌ-پاڪستان پاڙي جو ماڻهو به سنڌ ويڙهي جو سنڌي آهي ۽ هُن هندستاني پاڙي واريءَ نوجوان ڇوڪريءَ سان ڳالهائي رهيو آهي. عمر ۾ وڏا ڪونهن. بس ٢٠-٢٥ سالن جا ٿيندا. هيءُ جهاز هاڻي ڌرتا جي ويجهو آهي ۽ هاڻي ان جي ڪشش جي ڪري ڏکي رهيو آهي. جهاز ۾ اندر هاڻي مشينن ڪم ڪرڻ شروع ڪيو آهي، جي ڪشش ٿڦن کي گهٽ ڪري رهيون آهن، جيئن جهاز آسانيءَ سان لهي سگهي. اجهو هو هيٺ ننڍيا ننڍيا بورڊ به ڏسڻ ۾ اچن ٿا. ڪراچي! **ڪراچي**!! ڪراچي!!! انگريزيءَ جي وڏن اکرن ۾، اردو اکرن ۾ ۽ سهڻن سنڌي اکرن ۾ پڻ اڪريل آهي. هل ته سهي! هيءُ هيڏو وڏو اڏو!! اٽڪل پنجاهه ميل ڊگهو ۽ ٢٥ ميل موڪرو!!! هوڏانهن چار پنج پيا جهاز به لٿا بيٺا آهن. مارستا سان لٿل جهاز هو تمام پري ۽ تمام وڏو ڪاري رنگ سان بيٺو آهي: مٿس تارن جي مڙهه آهي، جا چمڪي رهي آهي. هو هيڏا ڊگها، ٿلها ماڻهو منجهانئس لهي رهيا آهن. هوڏانهن وينستا جو جهاز آهي. هو **هرڪرتا** جو جهاز آهي. جپترتا جو جهاز لهي رهيو آهي، هو **نيپترتا** جو چپترو ۽ تراڪڙو جهاز جهڙو وڏو ٿالهي، ڇم ڇم ڪندو اتي رهيو آهي. **پلٽرتا** ولايت وارو جهاز اجا هُتي بيٺو آهي. جپترتا جو جهاز اسان جي چندرتا واري جهاز جي ڀرسان اچي لهندو.

هي ننڍيا ننڍيا ويهه پليٽفارم ڪراچيءَ جي اڏي تي آهن. ڌرتا تي ڪراچيءَ جي اڏي جهڙا سئو اڏا آهن، پر ڪراچي سڀني ۾ مشهور

آهي. هيءُ سنڌ ويڙهي جو حصو آهي ۽ ويڙهي جو اڌ يا اُن کان ڪجهه گهٽ تہ ڪراچي شهر ۾ اچي وڃي ٿو. ڪراچي سنڌ ويڙهي جو وڏي ۾ وڏو شهر آهي. سنڌ بہ اڄ سڄيءَ دنيا ۾ مشهور آهي. هي پري پري جي ولايتن جا مسافر هت اچي لهن ٿا. سنڌ - هيءَ تمام پراڻي ڏرتي آهي، هيءُ تمام پراڻو ديس آهي. انسانَ، جن هنڌن تي پهريائين پهريائين جيءُ جنُو محسوس ڪيو، جت پهريائين ڳالهايائين، گهر ٺاهيائين، انهن مان هيءَ ڌرتي ۽ هيءُ ديس بہ هڪ آهي.

سنڌ جا ماڻهو هندو توڙي مسلمان، ڪرستان توڙي پارسي، ڏاڍا پيارا ۽ مٺا ماڻهو آهن. اڄ بہ هت لهڻو، تہ مهمان نوازي، رواداري، قرب ۽ محبت جا اڻکٽ خزانا ميڙي اچبا.

ڪراچيءَ جي اڏي تي هر هڪ پليٽفارم تي ڪيڏي نہ رونق لڳي پيئي آهي! سنڌ جون ڪجيون، سنڌ جي ناريلن جا وڻ هر هڪ پليٽفارم تي قطارون لڳايون بيٺا آهن. منجهون ۽ نيمون بہ ڏاڍيون مزيدار جهمر هڻي رهيون آهن. هوڏانهن سج بہ اڀري رهيو آهي، هوءَ ڳاڙهي ۽ مٺڙي ڪناري سج جي چوڌاري چمڪي رهي آهي.

هاڻي ڌرتا جا ماڻهو، ائٽمي جوتا پائي لٿا آهن. ٽڪيٽون وغيره ڏيئي، سامان ريل گاڏين ۾ رکائين ٿا. هي گاڏيون غارن مان هان. آهي وڏا پائيپ آهن - تن کي ٻاهران پريشر پمپ آهن. هنن گاڏين ۾ بہ گهڻا ماڻهو چڙهن. ڌرتا جا پيئي سنڌي عورت ۽ مرد بہ گاڏيءَ ۾ چڙهن ٿا. سڀ مسافر چڙهي ويٺا آهن. ڪي وري پنهنجي ائٽمي جوتن جي وسيلي اڏامي ويا.

پائيپ تي پمپ زور سان لڳي ٿو. هيءَ گاڏي هزار ميل في ڪلاڪ جي حساب سان هلي ٿي. ڏهن منٽن ۾ حيدرآباد گهٽيءَ ۾ پهچي ويئي. بس حيدرآباد گهٽيءَ جا ماڻهو لهن ٿا. مٿان لفٽ آهي. لفٽ تي اچي، کليءَ ميدان تي پهتا آهن. گاڏي وري پنجن منٽن کان پوءِ هلي وڃي ٿي. ماڻهن جي قدمن جي رفتار پڻ ڏاڍي تکي پيئي لڳي.

هيءَ سنڌوندي آهي. حيدرآباد گهڻي سنڌس ڪپ تي آهي.
هت ۾ هزار ورهيه اڳ فقط ڪجهه هزار ماڻهو هئا. هو اڄوڪي سنڌو ورهيه اڳ وڏي وچي لڪ تيا ۽ هاڻي هتي سڄيءَ سنڌ سميت پنج ڪروڙ آدم آهي. هتي پين پاڙن پنجاب، بلوچستان، پختونستان جو آدم ٻه ٠ ٢ ڪروڙ تي ويو آهي. سنڌونديءَ جو پاڻي هاڻي آن لاءِ پورو ڪونه آهي. ڪراچيءَ پرسان سمنڊ تي مشينون لڳايون ويون آهن، جو سمنڊ جو پاڻي صاف ڪري تمام وڏن پائيپن جي رستي آباديءَ کي پاڻي پهچائين ٿيون. انهي پاڻ ڪم اچي رهيا آهن. هارين جون هر هنڌ پنهنجون بستيون آهن. خوبصورت ڪوارٽر هڪ هڪ کي آهي. هر هڪ بستيءَ ۾ 'ڏور-ڏسڻي' آهي، عاليشان اسڪول آهي، اسپتال آهي، مسجدون، مندر، ۽ ٻيا عبادتگاهه آهن. هتان جي پوشاڪ ۽ خوراڪ ٻڻ سادي ۽ سٺي آهي، سهڻا رستا آهن، وڻڪار آهي - مطلب ته جنت مثال زندگي آهي. ڪوڙ ڪوئي ڪونه ڳالهائي. اعتبار، محبت ۽ قرب ڪافي آهي. هنن سنڌين عجيب سنڌ ناهي آهي. هوئن ته ڌرتا جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ هنن جو واپار آهي، مگر هنن پنهنجا ڏنڌا مارستا، وينستا ۽ ٻين ولايتن ۾ ڪوايا آهن. هي ماڻهو جنگ ڪونه ڪن، نه وري هنن ڪڏهن ڪاهه ڪري ملڪ پنهنجي هٿ آندا. البت جيڪڏهن ڪنهن هنن تي حملو ڪيو يا هنن کي ختم ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي، يا سنڌن زبان ۽ ثقافت کي ناس ڪرڻ گهريو، ته پوءِ هينن مڙس ٿي منهن ڏنو. ڪئين دفعا هنن تي ڪاهون ٿيون. پر جيڪي ٻاهران آيا، تن کي به هينن پنهنجو ڪري هن زمين جي ٽڪري سان وابسته ڪري ڇڏيو. هاڻي پنهنجي ويڙهي ۾ خوش آهن، وڻن هر طرح جو خير آهي، هنن جي عزت، جان ۽ تهذيب سلامت آهن، هنن جا پنهنجي پاڙي جي ٻين ويڙهن سان ۽ سڄيءَ ڌرتا جي سيني پاڙن سان خير ۽ خوشيءَ جا لاڳاپا آهن. هو سدائين پنهنجي ڀلائيءَ سان گڏ، بلڪ آن کان به اول ٻين جي ڀلائيءَ جي اونَ رکن ٿا -

سائين سدائين ڪرين مٿي سنڌ سڪار
دوست تون دلدار، عالم سڀ آباد ڪرين! (شاهه)

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

باب ٻيو

ميٽنگ

واجهائي وطن ڪي، ساري ساهه ڏيان

هت حيدرآباد گهٽيءَ جي هڪ پاسي ڪان هڪ ٿيٽر آهي، جنهن جي ايراضي سؤ چورس ميل آهي. دنيا ۾ هيءُ مشهور ٿيٽر آهي. ڪيترا ٻين شهرن ۽ ولايتن جا ماڻهو هيت آهن ۽ رات آئي ٿيٽر ۾ ايندا. اسٽيج تي خود ائڪٽر ڪونه اچن، باقي هت ٻاڇا ڪم ڪن - پر ڏسڻ ۾ ائين ايندو آهي، ڄڻ جيئرا جاڳندا ائڪٽر اسٽيج تي آهن، جي ٻيا ڪم ڪن!

هِن پيري کيل به مزي جو آهي. هيءَ ٻؤٽا ٽي سَو سال اڳ جي ڪهاڻي آهي. هن زماني ۾ پراڻيون ڳالهيون ۽ پراڻيون تصويرون ڏاڍيون پياريون لڳن ٿيون.

هِن پيري هِن کيل ۾ هن ڌرتيءَ جي هڪ پراڻي ڪهاڻي ڏيکاريندا. کيل ڪڏهن ڏيکاريندا، آن جو اجا اعلان ڪونه ٿيو آهي. تنهن وچ ۾ ٿيٽر ۾ ڪجهه گهمي ڦري، هيڏي هوڏي ڏسجي وائسجي! چؤطرف اٽڪل ويهه پنجويهه وڏا وڏا در اٿس. سيني ولايتن جي ماڻهن لاءِ ڌار ڌار در آهن، ڌار ڌار ويهڻ جون جايون آهن. مارستا، چندرتا، وينستا ۽ ٻين هنڌن جا ماڻهو اڄ هت اچي ويا آهن. نيڪ، هيءُ فقط ٿيٽر نه آهي، مگر سڄي جهان جي چڱن مڙسن جي ڪائونسل جي به هتي اڄ ميٽنگ ٿيڻي آهي! هي ميٽنگون سيڪنهن ولايت ۾ واري واري سان ٿين. هن پيري ڌرتا جو وارو آهي ۽ هيءَ ميٽنگ سنڌ ديس جي حيدرآباد گهٽيءَ ۾ ٿي رهي آهي. هاڻي سمجهه ۾ اچي ٿو ته ڇو اڄ سيني پاسن جا جهاز ڪراچي اڏي تي اچي ڪٿا ٿيا هئا.

هتي ٽيهريءَ ڪان وٺي شام تائين اِها ڪانفرنس هلندي. هت سڄي جهان جا وڏا وڏا سائنسدان ۽ ثقافت جا ماهر به سائن گڏ آهن. مسئلو هيءُ آهي ته ٽن سؤن سالن ڪان وٺي ڌرتا تي جو پاڻي آهي، جنهن ڪي اڳي هتان جا ماڻهو سمنڊ سڏيندا هئا، اهو فصلن جي لاءِ چڪجي رهيو آهي. امڪان اِهو پيو نظر اچي ته هيءُ پاڻي باقي ڪجهه سؤ سال هلي. ان ڪان پوءِ پاڻيءَ جي رسد ڪيئن ٿيندي. ٻيو سوال آهي ته ٻين جهانن مان به پيغام اچي رهيا آهن، جي ڪروڙين، اربين ميل پري آهن، ته انهن سان ڪيئن لاڳاپو رکجي! آتي ڇا آهي، ڪهڙي زندگي آهي. اڄ اهڙين ڳالهين تي به بحث ٿيندو.

اڄڪلهه جا سڀ ماڻهو علم رکندڙ ماڻهو آهن، سمجهه به سندن گهڻي وڏيل آهي. مسئلا به اهم آهن. انهيءَ ڪري هيترا ماڻهو رڳو سنڌ ويڙهي مان آيا آهن. سڄيءَ ڌرتا جا پيا به گهڻا ماڻهو هتي آهن. آن سان گڏ هزار کن ٻين ولايتن جا ماڻهو پڻ آيا آهن. اڄ هتي صرف هن ڪانفرنس جي ٻڌڻ لاءِ هڪ ڪروڙ انسان اچي ڪٺا ٿيا هئا. هيءُ ٿيٽر جيتوڻيڪ سڄيءَ ولايت جي وڏن ڪان وڏن ٿيٽرن مان هڪ آهي، تڏهن به ڪروڙ ماڻهن جي ويهڻ جو بندوبست ڏکيو ٿي پيو آهي. تنهنڪري ٻر واريون جايون خالي ڪرايون ويون آهن. انهن جون ڇتيون، در دريون سڀ ماڻهن سان ڀريا پيا آهن.

هو ننڍڙو ماڻهو، جو لاچار به فوٽ ڊگهو ٿيندو، جو وچ ميدان مان تمام اتانهينءَ ڪرسيءَ تي اچي ويٺو آهي - هي نيپٽرنا ولايت جو رهاڪو آهي، سنڌس نالو فڃا آهي ۽ پاڻ هن جهان جي سائنسدانن ۾ هوشيار آهي ۽ سڄي جهان جي ڪائونسل جو صدر آهي. سنڌس چوڌاري ٻين شهرن جا عيوضي ويهندا وڃن ٿا. هي اٽڪل ڏيڊ هزار ميمبر آهن. سڀني پاسن جي زبانن جا ٻرڪ، تقريرن جي ترجمي ڪرڻ لاءِ تيار ويٺا آهن. سڀڪنهن ميمبر کي ويهڻ ٻرجن مان باڪس آهي ۽ سڀڪو هڪ برج پنهنجي زبان وارو ڪن تي رکيو ڇڏي. هيءَ حيدرآباد آهي، سنڌ جو ساهه آهي. هتي سنڌي ماڻهو رهن ٿا ۽ عوام جي لاءِ سنڌي ترجمو

ٿيندو ۽ انهيءَ زبان جو سچيءَ حيدرآباد ۽ سنڌ ۾ ڪڙڪو ۽ گونج هوندي. نهايت اعليٰ خيالن جي ڏي وٺ ٿي رهي آهي.

سڀني ولايتن جي عيوضين مختصر تقريرون ڪيون آهن ۽ هيءَ ميٽنگ شام تائين هلي آهي، وري سڀائي وڌيڪ اونهو وڃي مسئلن جو حل ڳوليندا.

هيءَ حيدرآباد آهي. اڳي سنڌ جي گادي هئي. هاڻي ڌرتيا ولايت جي هڪ ڳوٺڙي يا چؤواٽي آهي. اڳيون شهر ته ڏيکجي وڃي آهي. هي سيمينٽ جي پيلرن تي ڪيڏا ڪشادا رستا آهن! هي رستن مٿان رستا! اندر ۽ ٻاهر، پراڻن رستن مٿان، نون رستن مٿان، اٽڪل ست رستا هڪٻئي مٿان ٺاهيا ويا آهن. تارون قطارون، دڪانن مٿان دڪان، ائين پيو ڏسڻ ۾ اچي ڄڻ ست شهر هڪٻئي مٿان ٺاهيا ويا آهن. ٽر واري چؤنڪ ۾ اتر کان اوڀر طرف ۽ ڏکڻ طرف، پوءِ اولهه کان ڦري ساڳئي رستي تي اچيو بيهجي. پهرينءَ ماڙيءَ واري چؤنڪ واريون گاڏيون وري اتر کان اولهه، ڏکڻ کان اوڀر ڦري وري سا ڳئي هنڌ اچيو بيهن. اهڙيءَ طرح مٿن ماڙيدار، هيٺين مٿين رستن تي موٽر گاڏين جي آمدرفت آهي. ساڳين رستن تي ريل گاڏيون اٽڪل ٻه سو ميل ڪلاڪ جي رفتار سان هلي رهيون آهن. ٻه فٽ ٻاٽ هڪڙي هڪڙي رستي جي ٻنهي پاسن کان آهن. انهن رستن تي ننڍيون پليون آهن، جي فٽ پاٿن کي ملائين ٿيون ۽ ماڻهو بنان ڪنهن خطري جي ٻنهي پاسن تي پيا اچن وڃن. ريل گاڏين، موٽر گاڏين جا اسٽاپ پڻ آهن. سڀئي هر هڪ چؤنڪ جا رستا، اتر واري وڏي ميدان تي اچيو گڏ ٿين. اتر واري ميدان تي پڻ سيمينٽ ۽ لوهه جي وڏن بلاڪن جا ٺهيل پليٽفارم آهن، ۽ انهن پليٽفارمن تي لاهيون ۽ چاڙهيون آهن، جن تان ريل گاڏيون، موٽر ۽ ٽرڪون، مٿڪ-چؤنڪن تي اچن ۽ وڃن پيون. ماڻهن جي چڙهڻ ۽ لهڻ لاءِ تمام وڏيون لفٽون اٽڪل هڪ هڪ ميل تي آهن، جتان ماڻهو هيٺ مٿي لهي ۽ چڙهي رهيا آهن.

مٿن ٿي رستن جي مٿن ٿي چؤنڪن تي عجيب دڪان آهن،

۽ عجيب پلاسٽڪ جا نهيل گهر آهن. هر هڪ چؤنڪ جي جاين، دڪانن، گاڏين، موٽرن ۽ پرندڙ روشنائين جو رنگ ٻي جدا جدا آهي. پهريون چؤنڪ سائو آهي، ٻيو چؤنڪ پيلو آهي، ٽيون چؤنڪ نيلو آهي، چوٿون چؤنڪ سفيد آهي، پنجون چؤنڪ گلابي آهي، ڇهون چؤنڪ آسماني آهي، ۽ ستون چؤنڪ واڱڻائي آهي. مطلب ته عجيب قدرت جو رنگ آهي. انسان هن ڌرتيءَ کي ايڏو سينگاريو آهي، جنهن جو ڪو حد ۽ حساب ئي ڪونهي. ماڻهن جي هلڻ جي رفتار به تمام تکي آهي. وري جي حيدرآباد کان ٻاهر هلي ته ڏسجي ته ٻه ڳالهه عجيب پيئي لڳي. باغ آهن، پوکون آهن. هت به کيتيءَ لاءِ ميدان ۽ ميدانن مٿان ميدان آهن. اُئين ست ميدان هڪٻئي جي مٿان آهن. هيٺئين ميدان تي صرف ميون جا وڻ ۽ ڪاٺ پيدا ڪرڻ لاءِ وڻ آهن، ڪي ٢٠ فوٽ اوچا، ڪي چاليهه فوٽ اوچا، ڪي ڏهه فوٽ اوچا. مطلب ته ناريل، ڪجي، سنجهي، نم، سرنهه ۽ ٻين ڪيترن قسمن جي ميون جا وڻ ۽ ڪاٺ پيدا ڪرڻ وارا وڻ ستون ميلن ۾ ڇانيا پيا آهن. تن جي مٿان وري رڳا گل ڦل، ڀاڄيون، تيلي ٻجن جا فصل، پهرينءَ ماڙ واري ميدان تي آهن. ٻيءَ ماڙ واري ميدان تي وري رڳيي اناج واري پوک. ٽيءَ ماڙ تي رڳي ڪپهه ۽ ٻيا ڪپڙي پيدا ڪندڙ فصل. چوٿين تهه واري ميدان تي رڳو ڪمند. مطلب ست تهه آهن، فصل مٿان فصل پيا پچن. هارين جا عمدا ڳوٺ ۽ ڪوارٽر هر هنڌ پکڙيا پيا آهن. هر هڪ ڳوٺ هڪ يا ٻن ميلن جي مفاصلي تي آهي ۽ هر هڪ ڳوٺ ۾ اٽڪل لک آدمشماري ٿيندي. آنهن جا گهر به اهڙي سهڻي نموني ۾ ٺهيل آهن، جڻ ماڪيءَ جا مانارا هڪٻئي جي مٿان ٽنگيا پيا آهن. جيڪڏهن اڄ کان هزار سال، ٻه هزار سال يا ٽي هزار سال اڳ مئلن ماڻهن کي اٿارجي ته هو جيڪر پاڻئين ته ڪنهن ٻيءَ دنيا ۾ اچي ويا آهن، ۽ حيرت ۾ پرجي هر ڳالهه ۽ هر شيءِ کي نهايت عجيب محسوس ڪن.

البت انساني فطرت، محبت، شعر شاعري، راڳ روپ واري

ريت اجا انھيءَ پراڻي نموني ۾ هلي اچي. رڳو ساز ۽ سازَ وڄائڻ جا طريقا سو ڪجھہ نرالا آھن. خوراڪ ۽ پوشاڪ بہ اڄ ٻئي قسم جي آھي. هلڻ، گھمڻ، ڪائڻ پيئڻ جا طريقا بہ بدلجي ويا آھن.

ندين جو پاڻي ٻوروئي ڪونہ پوي، هاڻي سمنڊ جو پاڻي ڪم آندو پيو وڃي. ائٽم ٽوڙ مشينون ڏاهيون ويون آھن. هر هڪ شهر ۾، هر هڪ ڳوٺ ۾، هر هڪ چؤنڪ ۾ اهڙيون مشينون ڪم پيون ڪن. ڏرتا تي سمنڊ ۾ ڪيترن هنڌن تي هي ائٽم ٽوڙ مشينون آھن. هڪ ائٽم کي ٽوڙڻ سان تمام گھڻي طاقت پيدا ٿئي ٿي، جنهن طاقت جي رستي، اليڪٽرسٽي پيدا ٿئي، جا هزارها مشينون هلائي، سمنڊ مان صاف پاڻي ڪري ڪڍين پاڻيءَ جون نديون هر هنڌ وهائي رهي آھي. چندرتا، وينستا، مرڪرتا ۽ ٻين ولايتن مان عجيب ڌاتو آندا ويا آھن. جن ۾ تمام گھڻي طاقت رکيل آھي، جي ھڪ ڪوارڻ سان ائٽمي طاقت کان هزارها دفعا وڌيڪ طاقت پيدا ڪن ٿا.

ٿوري وقت کان انديشو وڌي رهيو آھي تہ ڌرتا جي چؤگرد، جو پاڻيءَ جو سمنڊ آھي، اهو سڪي نہ وڃي. چون ٿا تہ ٻين ولايتن جھڙوڪ وينستا، مرڪرتا ۽ ڪيترن ٻين هنڌن تي پاڻي تمام گھٽو آھي، ۽ اتان ائٽمي طاقت رستي پاڻي آڇلجي، جو ولايتن جي وچ ۾، جي خال آھن، جي لکين ۽ ڪروڙين ميل موڪرا آھن، تن تان آبشار نموني وهي ۽ ڌرتا شهر جي ٻاهران پراڻي سمنڊ کي ڀر ڪري ڇڏي! سائنسدانن جي اڳيان تمام گھڻا مسئلا آھن. مگر آنهن مسئلن کي حل ڪرڻ لاءِ آهڙي ئي طريقي جي سوچ بہ جاري آھي.

هن دور کي ائٽمي دور چيو وڃي ٿو. انسان پنهنجي هٿ ۾ ايتري طاقت آندي آھي، جنهن جو اندازو هڪ هزار سال اڳ ڪوئي ڪري نٿي سگھيو. انسان کي رت گھرجي، گرمي گھرجي ۽ پاڻ کي زنده رکڻ لاءِ پنهنجي زندگيءَ کي بهترين طريقي سان بسر ڪرڻ لاءِ گھر، کاڌو، ڪپڙو گھرجي. جيئن تہ آدم تمام گھڻو وڌي ويو آھي، تيئن انهن شين جي گھرج بہ وڌي ويئي آھي. مگر ائٽمي

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

طاقت ته انسان کي ايترو ڪمال ڪري ڇڏيو آهي، جو هو اڳين نوڪرن ۽ تڪليفن جي مصيبتن کان آزاد ٿي ويو آهي. مگر هن زماني جون مصيبتون به نراليون آهن، جهڙوڪ پاڻيءَ جو مسئلو، يا ٻين شهرن ۾ جتي دم گهٽڻ واري گئس يعني آڪسيجن جي قلت ٿيڻ واري آهي. مگر اڄوڪا سائنسدان به ڪمال جا ماڻهو آهن - اهي هاڻي هتراڏو آڪسيجن ناهڻ جي ڪوشش ۾ آهن.

مطلب ته اول کان آخر تائين انسان لاءِ ارتقا واري منزل جاري آهي. جيڪي اڄڪلهه هٿ ڪيو اٿائون، اهو ميائي ناڪافي ٿيندو ۽ انسان کي وري جفاڪشي ڪرڻي پوندي ۽ قدرت جي خزانن ڏانهن سندس هٿ هلندو. جيڪڏهن ڪشمڪش نه هجي ته پوءِ زندگيءَ ۾ مزو ئي نه رهي. پوءِ ته جيڪر انسان به هڪ اليڪٽرڪ مشينءَ جو بلب بنجي وڃي، يعني هڪ پنڊپهڻ ملائڪ بنجي وڃي. قدرت کي ملائڪ ته اڳيئي گهڻا هئا، پوءِ انسان جي پيدا ٿيڻ جي ڪهڙي ضرورت هئي.

اڄ مذهب ته آهي، اسلام به آهي، گيتا جا پوئلڳ به آهن، ڪرستان به آهن - مطلب ته سڀ پنٿ آهن، مندر به آهن، مسجدون ۽ ديوليون به آهن ۽ ٻيا ڪيترن قسمن جا ٻيا عبادتگاهه به آهن. مگر تخيل خدا جي ذات جو، نبين جو، فقيرن جو، سادن جو، پادرين جو، پوڄن جو پيو هلي. جيترو انسان ڪيترن جيوڙن جي زندگيءَ کان ٻاهر ٿي، هن تيز رفتار ۽ انتهي اوج واري زماني تي پهتو آهي، هاڻ سندس خيال به ايترو ئي اوچا ٿي ويا آهن. هو آسمان تي پکين وانگر ڪئين انسان پيا اڏامن! ڪن کي هٿن ۾ ننڍيون بئگون آهن، ڪن کي چڪا آهن، ڪن کي هٿن ۾ گلدستا آهن. ڪئين عورتون مرد هڪٻئي کي آڏامندي سلام ڪن ٿا. ڪٿ ڪٿ حضرت عشق اچيو وارو وڃائي. هنو به نيون زندگيون اڏامندي هڪٻئي ڏي نهاري رهيون آهن، مشڪي رهيون آهن. هٿ هو به جيءَ روئي رهيا آهن. مطلب ته دنيا جو اصلوڪو ڪاروبار به جاري آهي. دڪانن تي، رستن تي نگاهن جي ماراماري، ڪٿ گان جي متان انسان قدرت جو حسن ڏسيو

حيران ٿيو بيٺو آهي، ڪٿ راڳ ۽ ڪلام جون محفلون آهن، ڪٿ فيلسوف ۽ سائنسدان، هزارن جي وچ ۾ ويهندي، پنهنجا خيال پيش ڪري پڌائي رهيا آهن. ڪٿ ڏور-ڏسڻيون هلي رهيون آهن، جتي پري ولايتن جون تصويرون ڦري رهيون آهن. عجيب قدرت جو ڪمال آهي. هيءَ انسان جو پيدا ٿيڻ به هڪ عجيب ڪرشمو آهي. سڄيءَ ڪائنات جي هر طاقت تي قبضو ڪيو اٿس. ڌرتا تي ڪٿي ٿو ڏسجي ته اڄ هت ڇا ڇا نه آهي ۽ انسان پنهنجي هزارن سالن جي عمر ۾ ڇا ڇا نه پيدا ڪيو آهي! جيڏو الله تيڏو سندس جهان، يعني الله سڀ ڪجهه آهي، تيڏي سندس ايڏي وڏي ڪائنات، جا اڄ به بي انت آهي. مگر انهيءَ سڄيءَ ڪائنات کي روشن ڪندڙ، اونده کي سوجهرو ڏيڻ وارو، انسان پيدا ٿيو. ڪيڏو نه انسان خود هڪ وڏو ڪارنامو آهي.

حڪومت جو سرشتو به عجيب آهي، هيءَ ڌرتا ولايت، جتي اڳي هزارها حڪومتون هيون، اهي ٿتي سڀن جي انداز تي آيون. سڀن مان ٿتي ڍاڪن تي پهتيون. اڄ ڌرتا ولايت ۾ هڪ حڪومت آهي. پاڙن، ويڙهن، ڳوٺن کي پنهنجا لوڪل ادارا آهن، ۽ ننڍا ڪاروبار آهي سڀ پنهنجي آزاديءَ سان هلائين. مرڪزي حڪومت جي هٿ ۾ ٻين ولايتن ۽ پاڙن سان معاملا، پاڻيءَ جا مسئلا، سائنسي جاچ ۽ علم، سڄيءَ ڌرتا جي کاڌ خوراڪ، گهرن ۽ ڪپڙن جا مسئلا - بلڪ آنهن جا فقط آهي پاسا وجي رهيا آهن، جن جو واسطو سڄيءَ ڌرتا جي گڏيل ۽ عام فائدي سان آهي.

هاڻي وڏي ڪوشش ٿي رهي آهي ته سڀني ولايتن جي حڪومتن مٿان ڪا وفاقي حڪومت ٺاهجي. اجوڪيءَ ڪانفرنس ۾ اهو مسئلو به زير ويچار آهي - جيتوڻيڪ انن سوال تي فڪر ڪرڻ لاءِ هڪ ڪائونسل اڳ ۾ ئي وجود ۾ اچي چڪي آهي.

بس، اٿين حيدرآباد گهمندي، رات ۽ ورندو ڏينهن گذري ويو آهي. ساڳئي ميدان تي هلجي ۽ اڄ وري ٻين ولايتن جي آيان ماڻهن کي به ڏسجي. ڪانفرنس جو وقت پورو ٿيڻ تي هوندو. کيل جو وقت اچي ٿيو آهي.

باب ڏيون

پيارو وطن

قبر تائين ڪندي وئي اباڻا اباڻا...

هاڻي هنن مهمانن کي، جي ٻين شهرن کان آيا آهن، ۽ خاص طرح سنڌ ويڙهي جي ماڻهن کي ڪيل ڏيکاريو ويندو. سڀ هاڻي ڪيل جي انتظار ۾ آهن.

سنڌ جا ماڻهو پنهنجي پنجن يا ڏهن هزارن ورهين جي تاريخ ياد ڪندا اچن. هيءُ ڪيل ڪيل نه آهي، هيءُ پراڻيءَ تاريخ جو ورق آهي. تاريخ سان واقفيت رکڻ به هڪ تمام ضروري ڳالهه آهي.

سنڌ جي سائنسدانن، اول کان اڄ تائين جيڪي آوازَ يا جيڪا ڳالهه ٻولهه زبان سان هتي جي ماڻهن ادا ڪئي آهي، انهن آوازن جو عڪس اوزارن ذريعي آڳي ماڻهن جي اڳيان پيش ڪيو آهي. هنن سائنسدانن جو وڏيڪ هيءُ چوڻ آهي ته جيڪي ماڻهو هتان گذري ويا آهن، تن جا پاڇا، هڪ اهڙي دنيا ۾ آهي جت نقش ٿي ويا آهن، ۽ جيئن آواز جو عڪس اڄ هو پيش ڪري سگهن ٿا، تيئن مري ويلن ماڻهن جي شڪل جا نقشا ۽ هنن جي هلڻ چلڻ جا عڪس پڻ پيش ڪري سگهندا.

اجهو هو ڪيل شروع ڪن ٿا. اٽڪل ڪروڙ ماڻهو آهن، جي چؤطرف ويهي ويا آهن. طرحن طرحن جا ماڻهوآهن. ٻين ولايتن ۽ خود ڌرتا جي سڀني پاڙن جا ماڻهو گڏ ٿي ويا آهن. ڪيترا مرد عورتون مٿان لهي رهيا آهن، جڻ پريون ۽ پرستاني ماڻهو ترندا، ڪونجن وانگر ڪرڪندا، لهندا اچن ٿا. ٿيٽر جي اسٽيج ۽ پردي تي هاڻ هي هيڏا ماڻهو، قداور سنڌي ڙالون ۽ مڙس ائڪٽر اچي وڃي رهيا آهن. اصل ائڪٽر ٻئي هنڌ ڪيل هلائي رهيا آهن، ۽ هوءَ سامهين مشين آهي، آن جي وسيلي سندن پاڇا، جي انوٺا، ڏهوٽا اصلوڪن ائڪٽرن کان وڏا ڏسڻ ۾ اچن ٿا،

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

ڪيل جا ڪيڏاري ٻنجي، اڪين اڳيان هن وڏي ميدان تي اچي بيهن ٿا.

هيءُ بزرگ، جو سامهون اچي بيٺو آهي - هيءُ پرتوو آهي انهيءَ شخص جو، جو اٽڪل پنج سوَ سال اڳ ٿي گذريو آهي. هن کي شاهہ عبداللطيف چوَن ٿا. هيءُ سنڌ جو سرتاج شاعر ۽ فيلسوف هو. حضرت محمد صلعم جي خاندان مان هو. سڀ ماڻهو هن جي تعظيم ڪن ٿا ۽ اٿن ٿا. هيءُ فقير، الله لوڪ انسان، پنهنجو پراڻو شعر پڙهي ٿو -

"سائينم سدائين ڪرين مٿي سنڌ سڪار!
دوست تون دلدار، عالم سڀ آباد ڪرين!"

هن بزرگ جا لفظ هر سنڌيءَ جي دل ۾ چيچي رهيا آهن ۽ ٻين شهرن جا ماڻهو ترجمو پڙهي اشڪبار ٿين ٿا. بس، بزرگ غائب ٿي وڃي ٿو. هاڻي نهايت تيز رفتاريءَ سان هڪ سنت فقير، پيرن ۾ چير، ۽ اڇو ڪنجرو ۽ مٿي ۾ ڳاڙهيءَ پڳڙيءَ سان اڏامندو لهي ٿو. چير جا چمڪار ٿين ٿا، سارنگيا، ڏوڪڙي ۽ پيا پڳت ڏيئڙ جي ميدان ۾ لهن ٿا. چيم چيم، چَنَ چَنَ، چم چم ٿي رهي آهي. سنت چير بند ڪري، هاڻي ڳائي ٿو -

"آءُ ڪانگا ڪر ڳالهہ، مون سان تن مارو ئڙن جي ..."

هن سنڌڙيءَ جي نهايت درد ڀري ڪهاڻي آهي. هت محبت، سچائيءَ ۽ بهادريءَ جا گهڻا واقعا ٿي گذريا آهن. هتان جا ماڻهو اهي پنهنجون پراڻيون ڳالهيون ڏاڍيون ياد ٿا ڪن. ڏس ته سهي، ڪانگي جي ڳالهہ ويلن ماروئڙن جي ڳالهہ جو ذڪر پڙهي، ڪيئن نہ روئن ٿا. هتان جي سسئي، هتان جي مارئي، هتان جي سهڻي ۽ ٻيون ڪيتريون دردن جون پردرد تصويرون هنن جي اکين اڳيان پيون ڦرن.

هاڻي اصلوڪو ڪيل، جنهن جو سڄيءَ ڌرتا ۾ ڏاڪو مثل آهي ۽ ٻين ولايتن ۾ پڻ ڪافي نالو آهي، سو شروع ٿيڻ وارو آهي.

سنڌ جي سنڌين جي فلاسفي، طبيعت، جهلڪ، نرالي رهي آهي. سندن محبت جو انداز بہ نرالو رهيو آهي. ائين پيو محسوس ٿئي، ڄڻ ته ڪانئن ڏاڍي پياري وٿ وڃائجي ويئي آهي - وڃائجي بہ ويئي،

مگر پري پري ڪڏهن نظر به اچي ٿي ۽ وري گم به ٿيو وڃي. وٽ سراپا نور آهي، سراپا محبت آهي، سراپا رحمت آهي، دل جي چمڪ آهي. دل اندر خال پيو محسوس ٿئي. هرڪا دل چاهي ٿي ته آها پياري نوري روشنائي اندر پاڻ ۾ پائنجي: دوري دل کي ڏکي رکي ٿي، مگر هيءُ ڏک يا ڏک پڻ ڏکن کان نرالو آهي. هي ڏک يا وصل جي تڙپا وارا ڏُکَ پڻ ڏکن کان نرالا. هنن ڏکن ۾ ايترو سوز آهي، جو سيني کي چيري، هر هڪ رڳ کي رباب ڪريو ڇڏين. رباب جون تارون هزار، هر هڪ تار جي تنوار به جدا جدا، جا تن من کي جلايو ڇڏي. هن جلڻ ۾ سڙڻ ڪرڻ ٿئي. هن جلڻ ۾ جيئڻ جو راز آهي. بس محبوب، من تن جو وارث جڻ پري به آهي ۽ ويجهو به آهي. انسان بي وس ٿو واجهائي، ۽ ويجهو ٿيڻ جي ڪوشش ۾ آهي. محبوب مهربان به آهي مگر دور رهڻ سندس دستور به آهي. شايد ڪيس تڙپائڻ، ڏڪائڻ ۾ لطف اچي ٿو، يا تڙپڻ، ڏکن ۽ ڏوجهرن ۾ ڏهڪڻ محبت جي، سندس ۽ انسان جي وچ ۾، هڪ تار آهي. يا ته ائين ڪٿي چئجي ته هيءَ تارئي دل جي تنوار آهي، دل جي رفتار آهي. انهيءَ سان زندگيءَ جي وابستگي آهي. سنڌ ته قرب جي قيد ۾ ڪڙيل آهي. سنڌ سان سنڌين جي دل جو اندازو لڳائڻ به ڏکيو آهي. سنڌ سنڌين جي رڳن ۾ سمايل آهي. سنڌ صرف زمين جي ٽڪري جو نالو نه آهي، مگر سنڌ هزارها سالن کان نهندي، اڄ هن منزل تي پهتي آهي. انهيءَ سنڌ جي هر هڪ ٽڪي، هر هڪ ڪکَ، هر هڪ پٿريءَ ڀٽيءَ ۾، آن جي ذرتيءَ جي هر هڪ دائي ۾ هزارها ورهين جي عاشقن جي اکين جو پاڻي وابسته آهي، سپاهين جن سنڌ لاءِ ساهه ڏنو تن جي رت جي ڦڙي جو رنگ ڏنل آهي، غريب هارين جي هـرَ جي حرارت هڪ هڪ ذري سان آهي. لکين ڪرڙين هاري هتان هليا ويا، هزارين فقير فلاسافر هليا ويا، عاشق ۽ شاعر هزارين سنڌ جا گڻ ڳائيندا ويا. سنڌ هڪ حقيقت آهي، سنڌ هڪ جان آهي. سنڌ جا ماڻهو سخي، بهادر ۽ بي پرواهه بانڪا هئا - مگر سارا ابوجهه، سيڪنهن تي

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

پيروسو رڪندڙ - اڄ به اهڙا جهڙا ڏهه هزار ورهيه اڳ هئا. ڪپڙا، خوراڪ، پوشاڪ، گهرگهات ته بدلجي ويا، مگر سنڌي دل اهڙي سڌي ۽ سادي جهڙي اڳ هئي اهڙي اڄ به آهي.

هيءُ پؤٽا تي سَوَ سال پراڻو تاريخ جو ورق به سنڌن دلين تي ائين نقش آهي ۽ اهڙو تازو آهي، جڻ اڄ جي ڪهاڻي آهي؛

باب چوٿون

وڏڪار

جڏهن پوپون ٿئي پساهه، ته نجا مڙهه ملير ڏي!

چؤطرف ٿئيٽر جي پليٽفارم تي هرهڪ وڏي تختي گهمي رهي آهي. آواز به اچي ٿو ۽ ڪيل به آهي، ۽ ان جي پوئتان سازيندڙ سُر ڪوهياري وڄائي رهيا آهن - وڏڪار! وڏڪار! وڏڪار! وڏڪار!!!

لطيف! لطيف!! لطيف!!!

”تتيءَ ٿڌيءَ ڪاهه، ڪانهي ويل وهڻ جي،
متان ٿئي اونداهه، پير نه پسين پرينءَ جو!“

ايڏي وڏي پردي تي، جنهن جي ڊگهائي ٽي سَوَ فوٽ ۽ موڪر به سَوَ فوٽ آهي، رنگ آسماني اٿس، اِهي اکر تمام وڏا، ڪير جهڙا اڇا، آڪري ويا آهن.

هنن اکرن جو هنن ماڻهن جي دلين تي جادوءَ جو اثر ٿئي ٿو. ڪن جي اکين ۾ پاڻي آهي، ته ڪن جا سر نيچا آهن. وري ڪوهياريءَ جي ڌن، تنهن ته اهڙي سوچ پيدا ڪئي آهي، جا جيءَ ڪي جياري، آجاگر ۽ جيارينڌڙ ۽ دل ڪي سوز سان پُرنور ڪري ڇڏي ٿي.

سنڌ جي ڪهاڻي. سنڌ جي سورن ۽ ڏکن جي لولي. اڄ به

اِها هتان جي ماڻهن جي دل هيلائي رهي-آهي. سنڌونديءَ جو ڪنارو ڏسڻ ۾ اچي ٿو. ڪجهه اگهاڙا ماڻهو، پيرن جي پنن سان ڍڪيل، پڇندا نظر اچن ٿا. زال مڙس جي تميز ڪانه ٿي ٿي پوي. ڪجهون مڇيون ڪيي چهاڙين ٿا. جهنگ ۾ پڇندڙ هرڻ قاماائي، تڪر ٽڪر چهاڙين ٿا. اِها سين بدلجي ٿي. سنڌونديءَ جي ڪپ تي نرالا ماڻهو نظر اچن ٿا. تلهن ڪپڙن ۾ ملبوس آهن. زالون چادرون ڍڪيل، مردن کي پٽڪا شلوارون آهن. غارن جي عيوض ڪچا گهر نظر اچن ٿا. ڳالهائڻ ٻولهائڻ به ٻڌجي ٿو. ڪجهه توتارا، گهنڊ ۽ گهڙيال وڄندي ٻڌجن ٿا. وري يڪدم ٻي رونق پيش ٿئي ٿي - سنڌونديءَ ۾ ننڍڙيون ڪاٺ جون ٻيڙيون نظر اچن ٿيون، پڪا گهر، گليون، دوڪان نظر اچن ٿا. مطلب ته انسان جا ارتقا جا نظارا ڏيکاريا وڃن ٿا. آخري، هن وقت پري ڪان جوڳي ۽ جوڳين جا جهوپڙا ڏسجن ٿا. مندر ۽ مسجدون ڏسجن ٿيون. ڪي ماڻهو شلوارن سان آهن، ته ٻيا ڌوتين سان آهن. پوڄا به پنهنجي پنهنجي نموني ڪن ٿا. ڪيترا مندرن ڏانهن وڃن ٿا ۽ ڪيترا مسجدن ۾ سجدي ۾ آهن.

پري ڪان سائيءَ پڳ سان، ڪاريءَ لوئيءَ ۾ ويڙهيل تسبيح سان مرد ظاهر ٿئي ٿو. ڪيترا فقير هن سان يڪتارا وڄائيندا ڏسڻ ۾ اچن ٿا. هيءُ سنڌ جو سرتاج شاعر، فيلسوف عبداللطيف وري ظاهر ٿئي ٿو. سسئي، سوهڻي، مارئي ۽ مومل ۽ ٻيون ڪيتريون سنڌ جون سورميون نظر اچن ٿيون. سچل، سامي، بيدل، بيڪس، خير محمد، حمل ۽ ٻيا هزارين فقير درويش اچڻ شروع ڪن ٿا.

مطلب سنڌ جي هزارن ورهين جي تاريخ پيش ٿي رهي آهي.

پري پري هڪ جهوپڙي ظاهر ٿي رهي آهي. چوطرف وڏو پيلو اٿس. هڪ سهڻي ۽ سلڇڻي ڇوڪر ماني پچائي رهي آهي. سندس نالو **نعمت** آهي. قد جي ڊگهي، منهن موڪرو، ڏند اڇا جهڙا موتيءَ جا داڻا، نڪ ڪنيو، اکيون ڪاريون جهڙا پوئنر، چپ ڳاڙها جهڙيون لاڙيون، ڳالهائڻ جي مٺي. نعمت هڪ هاريءَ جي حياءَ واري وڏور

ڏيءُ آهي.

پراڻيءَ سنڌ جي پوتر ڌيءَ. سندس اکيون هميشه هيٺ. شرم ۽ حياءَ جي پتلي آهي.

اندران جهوپڙيءَ جي، آواز اچي ٿو - "نعمت"!

"جي امان! حاضر، آئي."

هيءَ منڙي ڌيءَ منڙيءَ ماءُ ڏي وڃي ٿي. البت نعمت جي گهر ۾ غريبيءَ اچي گهر ڪيو آهي. سندس پيءُ **گلاب** ۽ ماءُ **حرمت**، جن کي هڪ پٽ **عارب** ۽ ڌيءَ **سلڇڻي**، نعمت کان ننڍا ٻار آهن. تن جي حالت ڏکوئيندڙ آهي. سندن جهوپڙيءَ کان پري کي ٻيون جدا جدا جهوپڙيون آهن. مگر ڳوٺ ڪونه آهي.

"نعمت! اٽو گهٽيون مانيون جو ٿيندو؟" ماءُ پڇي ٿي.

"امان، بس ٻن مانين جو مس - هڪ دانگيءَ ۾ آهي، ٻيءَ جو اٽو پاٽ ۾ آهي."

"پٽ! پٺين چئي ويو آهي ته اڄ مهمان به آيو آهي. هاڻي قصو ڪيئن نهندو!" ماءُ چوي ٿي.

"جيجل امان! ايترو پريشان نه ٿيءُ! دانگيءَ واري ماني ابي ۽ ٻارن لاءِ رکان ٿي. پاٽ واري اٽي مان سنهيون ڊگهڙيون مهمان لاءِ پچايان ٿي،" ڌيءُ وراڻيو.

"نيڪ، نعمت! ڪلهه کان وٺي تو ڪجهه نه کاڌو آهي! تنهنجا ڪپڙا به ڦاٽي ويا آهن. منڙي، منهنجي لاءِ هي ڏکن جا ڪانَ آهن!"

هيءَ سنڌ به عجيب سنڌ هئي. سنڌ جا مدائين مالامال هئي، جنهن ۾ ان، کير ۽ ما کي عام جام هوندو هو، ما اڄ اهڙي مفلس بنيل ڏسجي ٿي! هيٺ هن پردي جي نظاري مان ڪئين اداس چهرا ڊوڙي ڊڪي رهيا آهن. ائين معلوم ٿئي ٿو ته ڏک ڏاڍو ڇانيل آهي. هو هاڻي جهوپڙيءَ کان گهٽو پري هڪ اوتارو نظر اچي ٿو. نازبوءِ ٽلهي جي چوڌاري، ۽ موتيو ۽ گلاب به مرڪي رهيا آهن. پرسان ننڍڙي سفيد مسجد به نظر اچي ٿي. هڪ سفيد ريش نوراني چهرو ظاهر

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

ظاهر ٿئي ٿو. هيءُ آنهيءَ زماني جو هڪ فقير آهي، جيڪو جي چوڌاري چادر پٽل اٿس، پڳ سائي اٿس، سر گوڏن ۾ غرق اٿس. ڪنڌ مٿي ڪٽي، هيءُ بيت پڙهي ٿو:

”الله ڏاهي مَ ٿيان، ڏاهيون ڏک ڏسن!“

(شاهه)

۽ سنڌس اکين مان سنهڙيءَ بوند جيان ڳوڙها به ٽمڪي رهيا آهن. هن ڪي گلڻ فقير سڏيندا هئا. اهڙا فقير انهيءَ زماني کان ٿورو اڳ ته ويهن ويهن يا پنجويهن ميلن جي اندر ليندا هئا، مگر جنهن زماني جو هيءُ پردو ڏيکارين ٿا، انهيءَ وقت ڪٿي ڪٿي ڪو ڪاپڙي وڃي بچيو آهي. هي آنهيءَ وقت جا حڪيم به هئا ۽ فيلسوف به هئا. سندن زندگي پاڪ ۽ محبت سان ڀرپور هئي. دل سندن موتيءَ جو داڻو، گلاب جو گل، نرم، نهايت نرم، ۽ نفيس هوندي هئي. ڀاڙي جا ماڻهو، ويندي وقت جي حاڪمن تائين، هنن جي ڳالهائڻ لاءِ حيران هئا. هنن جو فقر صحيح فقر هوندو هو. لاطمع ماڻهو هئا. ڪائڻ ۽ چوڙڻ ماڻڻ جون ڀيون سڀ سڏون هنن ختم ڪري ڇڏيون هيون. لالچ ۽ لوڀ کان جڏهن ماڻهو مٿي ٿئي، ته پوءِ هو خود خدائيءَ جي طرف منزل رکي ٿو. جيئن قادر ۽ قدرت کي انسان پيارو، تيئن هنن فقير-صفت انسانن کي انسان ته ضرور مگر ٻين جاندارن يا بيجان سان به وڏي الفت هوندي هئي. سڀڪنهن جو درد هي پنهنجو درد سمجهندا هئا. ساري رات سارو ڏينهن موڻ ۾ منهن هٽي، فڪر ۽ فراق ۾ غرق هوندا هئا. گلڻ فقير به ان زماني جو مشهور درويش هوندو هو. اڄ هين پردي تي آنهيءَ فقير جي صورت ڏيکاري پيئي وڃي:

هيءَ ٽپهري ۽ ٻپهريءَ جي وچين گهڙي پيئي نظر اچي. سج اولهه ڏانهن نمي رهيو آهي. ڪيترا ماڻهو اوڏانهن وڃي رهيا آهن. مسلمان، هندو، مرد، عورتون. ڪيڏي نه شوق ۽ محبت سان سڀ اوتاري ڏي وڃي رهيا آهن! ڪيڏو نه فرق آهي اڄوڪي زماني ۽ انهيءَ سڌن ورهين اڳ واري زماني ۾! ها! هيءَ وطن سنڌ جي پراڻي

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

صورت آهي.

هو ڀريان ٻيريون پيون ڏسجن. کهڙا نہ ڳاڙها، ڳُتيل ٻير پيا لٽڪن. هيناں ٻارن جون ٽوليون پيون ڦرن. ڄـَوَن، لوسڙ، ڪٽڪ جون سايون ماتريون، هوڏانهن ميدانن جا ميدان سرنهہ جي ڦڪيءَ ڦُولار سان بہ ٿيلي ۽ ٽمڪي رهيا آهن. هي ماڻهو، جي هي ٻردو ڏيکارين ٿا، ڏاڍا قابل آهن - ائين پيو محسوس ٿئي ڄڻ تہ اسين ويھين صديءَ جي وچ ۾ آهيون ۽ نہ ٽيويھينءَ صديءَ ۾.

نعمت، سندس ماءُ، ڀيءُ ۽ ننڍڙا ڀاءُ ڀيڻ بہ فقير جي اوتاري ڏانهن اچي رهيا آهن. هاڻ سڀ پهچن ٿا. فقير جو ڪنڌ هيٺ ۽ هي چاليهہ پنجاهہ ماڻهو بہ پنهنجا ڪنڌ مونن ۾ هٽي، ادب سان ويهي رهيا آهن.

بہ ماڻهو، هڪ يڪتاري سان ۽ هڪ ڍولڪ سان، اچي ٻرسان ويٺا آهن. ڪلام ڳائين ٿا -

”يار پيارا! تنهنجي ڪارڻ، سوريءَ سر چڙهايون، توکي ڳايون:
محبت من ۾ مينگهہ وسايا، تنهنجي تات تنواريون، توکي ڳايون.“

ڪلام تہ وڏو آهي، پر اِهي لفظ هر هر اچن ٿا. آخر ڪلام پورو ڪري، هي يار بہ ”حق!“ ”حق!!“ چئي، ويهي رهن ٿا. تڏهن بہ فقير نہ چري ٿو ۽ نہ چوي ٿو. هـُن جي فقط اکين مان نير وهن ٿا. هائي مس مس ڪنڌ کڻي، مٿي ۽ اوسي پاسي نهارين ٿا ۽ چون ٿا - ”سبحان الله! بابا، ڀلي آيؤ!“

”سائين، ڀل خوش هجو،“ پيا ورائين ٿا.

”بابا! اڄ توهين اداس ڇو آهيو؟ توهان جا چهرا ڏينهون ڏينهن ڪومائجي رهيا آهن. گلاب! مائي حرمت! هنن ٻچن جا منهن ڇو لٿل آهن! دولهنا! تنهنجو دوڪان بہ شايد نيڪ نٿو هلي؟ احمد، ملهہ وڙهڻ پيو، ويڳاڻو ڇو آهين؟“ هرڪو احمد ڏانهن نهاري، فقير ڏي نهاري ٿو. فقير صاحب بہ پريشان ٿيندو نظر اچي ٿو.

”سائين! اڄ توهين بہ روئي رهيا آهيو. خبر نہ آهي تہ ڇو!“

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

ٿيڻي وراڻيو.

”هائو بابا! روئڻون چو نه! جڏهن سنڌڙيءَ سان محبت موڪلائي رهي آهي، تڏهن هي اکيون ڪيئن نه روئن! قرب وارا، قدر وارا سڀ راهي ٿي ويا. اڄ ظلم، حقارت پنهنجي اوج تي آهن. اڄ سڀڪو ظلم جي چڪيءَ ۾ پيسجي رهيو آهي. ڪو ڪنهن جو ڪونه رهيو...“

فقير جي اکين مان پاڻي وهڻ لڳي ٿو... ڪجهه ڳالهائي نه ٿو سگهي.

”اي دنيا جا انسانو ٻڌو! هن حقير فقير کان به ڪجهه ٻڌو! هيءُ غراب نهايت تيز رفتار سان حملو ڪري آيو آهي. هر هنڌ، هر جهڳيءَ، هر گهر ۾ نه محبت آهي، نه آرام آهي. هت نه انصاف آهي ۽ نه امن آهي. هيءَ ڦرلٽ، هي مار موچڙو، هيءَ اوڳهڙ ۽ آڃ، هيءَ بک ۽ بي حيائي. هي سڀ ڇو آهن؟ نه فقط سنڌ ۾ مصيبتون آهن، مگر اڄوڪيءَ ساريءَ دنيا ۾ دک جون دانهون آهن. حڪومتون بدنام آهن، ڌوڪو ۽ سازشون آهن. اڄ هن حاڪم کي ختم ڪيو ويو، اڄ هيت فساد ٿيو، اڄ هُت بندوق بازي ٿي. مطلب ته سڄي دنيا مصيبت ۾ جڪڙجي ويئي آهي. توهان سنڌ جي ماڻهن جي ڏکن ته اڳيئي ڳاري ڇڏيو آهي، ويتر انسان ذات تي هر هنڌ حملا، هڪ درد دل رکندڙ انسان لاءِ ته تيرَ ۽ ڪانَ آهن. پوءِ روئان نه ته ڇا ڪريان!!

”منهنجو تعلق مٺي مولا سان آهي، جنهن قرب سان قدرت قائم ڪئي، جنهن قدرت سڄي قرب، محبت ۽ حسن سان پري ڇڏي. اڄ آتي ههڙا هاڃا ٿين!“

بس فقير گم ٿي وڃي ٿو. اکين مان ڳوڙها پاڻيءَ جا وهندا رهنس ٿا؛ سڀ ويهي ويهي، گهڻو وقت گذارين ٿا. شام ٿئي ٿي، سڀڪو اکين ۾ آب آڻي، رمندو ٿئي ٿو.

ڪيڏو عجيب نظارو هن پردي تي نظر اچي ٿو! سج لهي رهيو آهي. ڳاڙهي گيڙو جهلڪ ڪهڙي سهڻي لڳي ٿي! فقير جو چهرو ڪهڙو نوراني ٿو لڳي! ڪيڏو نه قداور مڙس آهي! مڙس جي بدن جي بيهڪ

ڇا چئجي. اکيون کهڙيون نہ سهڻيون ۽ وڏيون اٿس! فقير جا چپ کهڙا نہ سهڻا آهن! فقير لڳي لهي. هاڻي هُو بہ هٽي ويو. صرف پردو بچي ٿو. هي ڪيل ڏيکارڻ وارا ڪهڙا نہ هوشيار آهن! ڪيل ڪرڻ وارا بہ ڏاڍا ماهر آهن. نقشو تہ اهڙو چٽين ٿا، جڻ تہ هي ناٽڪ نہ آهي. پڙدا تي سَوَ پراڻي سنڌ نئين ٿي، اکين اڳيان اچي رهي آهي. ڳوٺاڻا پنهنجن گهرن ڏانهن موٽي رهيا آهن. دُولهنو، نارو، ناڪري، تارو، اتمچند هن مرزاپور ڳوٺ ڏي موٽي رهيا آهن. هيءُ ڳوٺ بہ چڱو ڀلو نظر اچي. اڄڪلهہ وانگر اليڪٽرسٽي ڳوٺ ۾ ڪانہ آهي. ڪٿي ڪٿي اکوٽي قسم جون ٻتيون ڳوٺ ۾ ٻري رهيون آهن. چڱا چوڏهن پندرهن دڪان آهن. عارب جي چانهہ ڀاڻيءَ جو دڪان آهي. هُو اڳئين زماني وارو ريڊيو پيو وڄي. ان جي پرسان فونو بہ رکيو آهي. ريڊئي تان سنڌ جي ڪنور ڀڳت جي ڪافي چيل پيئي وڄي – ”آءُ ڪانگا ڪر ڳالهہ، مون سان تن ماروئڙن جي ... ماروئڙن جي سانگيئڙن جي ...“ واهہ جو سُرُ آهي، واهہ منجهس محبت جي خوشبوءِ آهي!

دولهنو، نارو ۽ سندن ساٿي پنهنجي پنهنجي گهر ۽ دڪانن ڏي وڃن ٿا. دولهني جي دڪان تي سندس پٽ روپو وينو آهي. هُو مسلمان هندو دوست سندس دڪان تي وينا آهن. وڏي چلم، وڏي ڦل سان پنڇن جي وچ ۾ پيئي ڦري گهري. حقي جي گڙگڙ بہ مسلمان کي مَتحو ڪيون وينئي آهي.

”ڪاڪا! چو اڄ فقير وڏان غمگين ٿي موٽيا آهيو؟“ روپو آچاري ٿو.

روپو انهيءَ وقت ۾ نئين زماني جو ماڻهو آهي. بي-اي پاس ڪري موڪل تي آيل آهي. سُوٽ اڇو ۽ قميص اڇي پيل اٿس ۽ گهڙي ڪرائيءَ ۾ ٻڌل اٿس. سنو چمپل پيرن ۾ اٿس. ٻين قميص جي کيسيءَ ۾ اٽڪيل اٿس. عينڪ سونهري فريم سان اکين تي چڙهيل اٿس. وار ڪارا گهاٽا، پوئتي ورايل اٿس. ڇوڪرو ڏاڍو سهڻو پيو لڳي.

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

جهڙو روپو اتس نالو، اهڙا اُنس لڇڻ ۽ اهڙي اُنس ٻيهڪ. سچ ته هيءُ آهي ته هي ڳوڻاٽا روپي ڪي ڏسڻ ۽ سندس ڳالهيون ٻڌڻ ئي آيا آهن. ڪڏهن ڪين اخبار پڙهي ٻڌائي ٿو، ته ڪڏهن ڪراچيءَ ۽ حيدرآباد جون ڳالهيون ڪين ٻڌائي ٿو؛ ڪڏهن گانڌيجيءَ جون، ڪُڏهن مولانا آزاد جون، ڪڏهن جناح صاحب جون، ڪڏهن انگريزن جون ڪين ڳالهيون ٻڌائي ٿو. انگريزن جي حڪومت آهي. انگريز ضلعي جو حاڪم آهي. مرزاپور جي پرسان هڪ وڏي زميندار جي زمين آهي. وڏيرو علڻ انگريز حاڪم جو ڏاڍو گهرو دوست آهي. وڏيري جو ڳوٺ، جو هن ٻردي تي ڏيکاريو وڃي ٿو، تنهن کي سرائجي سڏين ٿا.

”ڪاڪا! چو اڄ غمگين ٿي موٽيا آهيو؟“ وري روپو چوي ٿو.

دولهنو هيڏي هوڏي نهاري، چوي ٿو، ”سائينجن اڄ ڏاڍا ڏکايل نظر پئي آيا! الائي ڇو؟“

”ڪاڪا هيءُ ٻه ڪو زمانو آهي، مندرن مسجدن ۾ وڃجي، يا فقيرن ۽ سنياسن جي پوئتان رلجي! توهان کي الائي ڇا ٿو حاصل ٿئي. روزانو ٻه ٽي ميل پنڌ ڪري، وڏيري علڻ جي چورن جي علائقي مان لنگهي، وري اهڙي اڻائي وقت موٽو ٿا! رام شل پت رکيوَ. مان ڪيترو سمجهايانوَ!“ روپو چوي ٿو.

”بس بابا! توهان کي انگريزي پڙهائي اڙجي وياٽي! ’جيجل، جيئن ڏنو هو مون، تيئن توهان نه ڏنو‘ ... جي ڏسو ها ته هت هيئن نه هجو ها! بابا! هي مٽيءَ منڌ جا ماڻڪ موتي آهن. ابا، جڏهن ڪان هي محبت جا درياهه ٻند ٿيڻ لڳا آهن، تڏهن ته هي هاجا ٿيڻ لڳا آهن. ڏس ڪنور پڳت به ڪسجي ويو! ٻائي رام نام جپيو. سائين ڳلڻ تان لک جانيون صدقي. ٻئي، دولهنو هڪڙو، پر لک هجن ته ٻه سائينجن تان صدقي.“ دولهنو چوي ٿو.

”ڪاڪا! شل پرميشور پت سان رکي. علڻ وڏيرو ته ڳلڻ فقير

۽ سنڌس پيءُ جي رت پيئڻ لاءِ آتو آهي"

"چوٿون ڏينهن هت جمعو ۽ ڦندڻ، سنڌس ڳوٺ جا گرنڊا، اسان کي اڳئي ڏڙڪا ڏيئي ويا آهن! وري توهان جي هوڏ ... بس ڪاڪا! توهان کي چا چوان!" روپو چوي ٿو.

سومهڻي ٿئي ٿي. دڪان بند ٿين ٿا. سيٺ پنهنجي گهرن ڏي وڃي ٿو. ڳوٺاڻا هندو ۽ مسلمان پنهنجي گهرن ۾ ماني کائين ٿا. ڪي هيٺ ويهي کائين ٿا ته ڪي کٽن تي کائين ٿا. اڄ جيڪر ائين ڪو ڪري ته اسان سڀ ان تي کلون. پوڙها ٿي سؤ ورهيه اڳ ائين هوندو هو.

هيءُ مرزاپور جو ڳوٺ آهي. اڌ رات آهي. اونداهي آهي. هندو ڪتن جون پونڪون اچي رهيون آهن. هو ننڊڙن لائين سان چوڪيدار ٿري رهيا آهن - "خبردار! خبردار!" - "هندن مسلمانن جو خير!" جي هوڪن سان پنهنجي بيداري ۽ چوڪيداري ثابت ڪري رهيا آهن.

ڦندڻ ۽ جمعو، ٻين ڏهن ٻارهن ماڻهن سان، علڻ خان جي اوطاق مان نڪري رهيا آهن -

"گهڻا ئي ڏينهن انهي گلڻ فقير ڏڌڙ وڌو. دولهڻو ۽ الهنو، هي سنڌس چيلا، تن کي اڄ چڪتو ڪرڻو آهي." ڦندڻ چوي ٿو.

"ڦندڻ، تون واٽيو، ڪجهي پنبي. تنهنجو ڪيئن متو ڦريو آهي؟ اسان ئي وڏيري جا نمڪ حلال ڪين ختم ڪرڻ لاءِ ڪافي آهيون!" جمعو چوي ٿو. جمعو جوانيءَ جي سڌ ۾ آهي. بدن جو ٿلهو. قد جو ڊگهو. منهن ۾ هڪ رهزن نظر اچي ٿو.

"داداگيري فقط مسلمانن جو ورثو آهي ڇا؟ پٽ، گهڻا خون تو ڪيا آهن يا مان؟ دل قد بت تي ڪانهي. ڏسين ٿو ته مان توکان قد ۾ ننڍو آهيان، پر دل ۾ توکان گهڻو وڏو آهيان. اڄ هيءَ منهنجي ڪهاڙي، پهريائين دولهڻي ۽ الهني جي سر ۾ وسندي." ڦندڻ وراڻيو.

بس هي رهزن جو قافلو گهوڙن تي چڙهي هلي ٿو. وڏيرو

علڻ خود ٻاهر اچي بيٺو آهي. وڏيري جون مچون ڪافر مچڻ آهن، شهپر آهن شهپر - جهڙا ٻه وڇون ڇپڻ جي مٿان ٽنگيا پيا اٿس. ڏس ته ڪيئن پيا مڙن، جڻ وڇون پنهنجا ڏنگ پيا ڪن. اکيون ٻه ڳاڙهيون اٿس - بجليءَ تي ڪيئن پيون آلا اڇلن. ڪارو ته ڪهڙو آهي، جهڙو دانگيءَ جو ترو. شلوار ٻن ٿانن جي اٿس. اجرڪ مٿي سان ٻڌل اٿس. سيم سان جُتي اٿس. رهڙن جو ٽولو اچي مرزاپور جي ٻاهران پهتو آهي. صبح واري منهن اونداهي آهي. دولهنو مندر ۾ پاٺ پاڻي ڪرڻ لاءِ آيو آهي. الهنو تهجد پڙهڻ لاءِ مسجد ۾ آيو آهي. مندر ۽ مسجد هڪبئي کي ويجهو آهن. دولهنو يڪتارو کڻي، ڀڳتيءَ ۾ مشغول آهي - ”توکي ڪيئن پرچايان ڪيئن ريجهايان!“ الهڏنو وضو ڪري، الله اڪبر چئي، پنهنجي مالڪ جو نانءُ سيني ۾ سانڍي، نماز ۾ غرق آهي. ڦندڻ ٻين پنجن سان گڏ مسجد ۾ گهڙي ٿو ۽ جمعو ٻين پنجن سان گڏ مندر ۾ گهڙي ٿو. ٻنهي جون ڪهاڙيون گڏ وسن ٿيون. ٻئي گاڻ سائينءَ جا چيلا - هڪ ڌڪ لڳڻ سان چوي ٿو ”الله“، ٻيو چوي ٿو ”رام“. هي ٻئي شير شهيد ٿين ٿا.

رهڙن پوئتي راهي ٿين ٿا. جلدي صبح ٿئي ٿو. ڳوٺ جا هندو مسلمان اچن ٿا ۽ ٻئي مٿل مڙس ڏسن ٿا. گلڻ فقير ڏي ماڻهو وڃي ٿو. فقير قاصد سان گڏ اچي ٿو. فقير ڪڏهن مشڪي ٿو، ڪڏهن روئي ٿو. روپو به فقير وٽ اچي ٿو، مگر ماٺ آهي. فقير به ماٺ آهي. ٻئي جنازا ڳوٺ جي گهٽيءَ ۾ آندا وڃن ٿا. مردين عورتين، هندو توڙي مسلمان، ڳوٺ جا ۽ ٻهراڙيءَ جا هزارن جي تعداد ۾ پيا اچن. فقير دولهني جي دڪان واري دڪي تي موڻ ۾ مٿو وجهيو ويٺو آهي. پيا سڀ ويهندا وڃن ٿا. روپو ۽ سومر، دولهني ۽ الهني جا پٽ، ڪاليجي نوجوان آهن، سي جنازن جي مٿان بيٺا آهن. روج راڙو ڪونه آهي. پري ڪان نعمت نماڻي نياڻي ۽ گلاب رڙندا اچن ٿا. هتان اتم‌چند جي وڏي ڌيءَ ساوتري، نعمت جي ساهيڙيءَ کي روئندو ڏسي، ٻاڻ جهلي نه ٿي سگهي. ڪوڪارون ڪري، نعمت ڏي نهاري، روئي ٿي.

بس، هاڻي تہ حشر ٿي ويو آهي. جيڪي هن پردي جي سامهون ويٺا آهن، تن جو بہ جگر ڏري رهيو آهي: گلڻ سائين اتي ويٺي رهيو آهي. ڏکھو ۽ سهڻو مڙس، سائيءَ پوشاڪ سان اتي ويٺي ٿو –

”بابا، هيڏي مون ڏي ڏسو! مٿان ڪنهن پار ڪيڏو آهي يا رڙ ڪئي آهي! ماٺ ڪيو! شانتي! ٻرين جي پار جي مڙئي منائي. ڪانهي ڪڙائي چکين جي چيت ڪري!! سڀ خاموش ٿي ويهي رهو!“

پوليس جو اڻالو گهوڙن تي ڌاپ ڌاپ ڪيو پيو اچي. فقير وٽ اچي ويهن ٿا. فقير، اجازت وٺي، ڪريا ڪرم لاءِ جنازا کڻي، هڪ کي مسان ۾ ساڙائي ٿو ۽ ٻئي کي قبر ۾ پورائي ٿو.

هيڏو حشر آهي. ساوتري ۽ نعمت ٻئي هن واديءَ جون اصل ماڻڪ نينگريون آهن. هي جيڪر هن زماني ۾ هجن ها تہ چندرتا ۾ جو سهڻين ۽ سينگاريل عورتن جو جلسو هو، ان ۾ جيڪر پهريون نمبر اچن ها. سندن حسن جي هيڪار، سندن لڇڻ جو پڙاڏو، هر هنڌ پکڙيل آهي: روپو ۽ سومر، جي ڏک ۾ چڪناچور ٿيل آهن، تن کي هنن جي همدرديءَ ۽ فقير سائينءَ جي محبت جو ايترو تہ سهارو مليو آهي، جو هو ڪجهہ سامت ۾ اچي رهيا آهن: روپي تي فقير سائينءَ جي محبت ۽ ٿورڙيءَ صحبت جو ايترو تہ اثر ٿيو آهي، جو هيءُ پنهنجي پيءُ کان بہ اڳرو آهي. سومر تہ اڳي ئي فقير سائينءَ جو نهايت عقيدتمند هو، تنهن بہ فقير سائينءَ وٽ پيرو ڪونہ ڇڏيو آهي. فقير سائينءَ وٽ اڄ اڳيان ميلا ڪونہ آهن. ڪيترا ماڻهو وڏيري علي جي ظلم کان ڪنبي ويا آهن، مگر ڪجهہ سچڙا سرير اڄ بہ اوتاري جي ويراني کي ويڳاڻو نٿا ڪن. اها خوشي ويئي هلي، ان جي جڳهہ ڏکن والاري آهي. مگر محبت اها ئي ۽ انهيءَ کان بہ گهڻي وڌي رهي آهي: ڏکن جڏهن اچي وٿاڻ ڪيا آهن، تڏهن محبت سان ملي، ايترو تہ هن اوتاري اچي قرب حاصل ڪيو آهي، جو پري پري کان اچايل اچيو گلڻ سائينءَ سان همڪلام ٿين. اڄ هن اوطاق ۾ طالبن جي ڏوار تيز ۽ تکي آهي.

ڪيڏو نہ عجيب فرق آهي انهيءَ زماني ۽ اڄوڪي زماني ۾! اڄوڪيءَ رفتار، اڄوڪيءَ ائٽمي طاقت جي استعمال ۽ قسمن قسمن مخلوقات جي ماڻ ڪري، اڄوڪيءَ آمدرفت جي دستور جي ڪري، اڄوڪيءَ زندگيءَ ۽ هين پراڻي زماني ۾. اڄ ڪائنات جو طريقو ٻيو آهي - ميوا، ڀاڄيون، پٽاٽا، اناج مطلب تہ هرشيءِ تي اثر ٿيو آهي. هو پريون دڪان ڏسجي ٿو. هڪ هڪ پٽاٽو پنج سير، هر هڪ صوف اڍائي سير، هر هڪ انب ٽي سير ٿيندو. اڳئين زماني ۾ اڌ پاءُ ڪان وٺي هڪ پاءُ تائين انهن جي تور ٿيندي هئي. اڳي گهرڻ ۾ سيڪڙن هزار دانگي چڙهندي هئي، هاڻي هر هڪ پنج سئو گهرڻ ۽ اڍائي هزارن ماڻهن لاءِ هڪ اسٽور آهي، جتان هر هڪ ماڻهوءَ لاءِ ستن ڏينهن لاءِ هڪ وڏو پاڪيٽ آهي، جنهن ۾ ست ننڍا پاڪيٽ ٿين ۽ هر هڪ ننڍي پاڪيٽ ۾ ٽي ننڍا خانا آهن. هر وقت جي خوراڪ ان ۾ پيل ملي - بيدو، گوشت پڪل، چاڀون، چانورن جو ڪيڪ ۽ سانيءَ جا ننڍا سلائيس ٿين. هن ناٽڪ جي ايوان جي اندر سيني ماڻهن ڪي آهي پاڪيٽ آهن. هي سيئي ماڻهو، جڏهن رسيس ٿيندي، تہ ڪاڏو ڪيدي ڪائيندا. پاڻيءَ جا ٻہ شيشا پريل هنن جي پرسان پيل آهن، اهي ڪم آڻيندا. چانهہ وغيره بہ اڳئين وانگر ڪانہ نهي - هي ننڍڙيون گوليون پاڪيٽن ۾ حاضر آهن، جي ڪنهن کي چانهہ يا ڪافيءَ جو شوق ٿئي، هنن ننڍڙن گلاسن ۾ پاڻي وجهجي ۽ گولي اندر هلائڻ سان گرمي بہ پيدا ٿئي ۽ گرم چانهہ جو گلاس ٿيو پوي! شراب نوشي ڪندڙن لاءِ بہ شراب اڳين ڪنمنٽن جي صورت ۾ نهايت سهڻن بلورن وانگر گولين جي صورت ۾ ٺهيل، جي پاڻيءَ ۾ پوڻ سان تمام تڏو شراب جو پيالو بنجيو پون. مطلب تہ هر هڪ ماڻهو پاڻ سان ضرورت آهر بلڪل آسانيءَ سان تمام ننڍڙي ٿيلهي ۾ هي سيڪجهہ کڻي سگهي ٿو. اهڙا ٿيلها اڄ سيني ماڻهن کي ساڻ آهن.

شاديءَ جو طريقو، هڪٻئي کي ڪشش ڪرڻ جو طريقو، هڪٻئي سان ڳالهائڻ جو طريقو بلڪل نرالو آهي.

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

هو سنڌي نوجوان سنڌ ويڙهي جو رهواسي ۽ هوءَ سنڌي هندستان جي پاڙي جي رهاڪو هڪٻئي ڏانهن نهارين ٿا. ويٺا تمام دور آهن. هي ڳالهائي ٻولهائي ڪونه ٿا سگهن، مگر هني هنن سيٽن جي ترتيب اهڙي آهي ۽ هر هڪ سيٽن جي قطار مٿان تارون آهن، انهن تارن ۾ چنبي لڙڪائي صرف بٽن دٻائڻ سان چنبي جت چاهجي اتي پهچائي سگهجي ٿي. هاڻي هو هڪٻئي ڏي نهاري مشڪن ٿا. هوءَ چنبي چوڪري جي چوڪريءَ وٽ اچي پهتي آهي. هاڻي هوءَ پڪيٽ کڻي ڏسي رهي آهي ته پڪيٽ ۾ ڇا آهي، ۽ آهو هن نوجوان ڏانهن موڪلي ٿي. مطلب ته هنن جي هتي چڱي واقفيت ٿي ويئي آهي. اڳتي هلي ڏسجي ته ڇا ٿو ٿئي.

اڄڪلهه جي زماني ۾ ڏٺيءَ جو انڪاري ڪو آهي ئي ڪونه. ساڳئي وقت پراڻيءَ طرح مذهبي رسمن رواجن کان سيڪو آزاد آهي. انهن سڀني نيڪ ۽ پيان نبين، پيغمبرن، اوتارن، مهاتمائن ۽ ٻين انسانن، جن انسان ذات کي ترقيءَ جي راهه ڏانهن ڇڪيو يا ڇڪي رهيا آهن، تن سڀني جي گهٽي عزت آهي.

هو سامهون پردي تي منجهند جي روشنائي آندي ويئي آهي. آهي سچ پچ رات، مگر پردي تي اهڙيءَ ڪاريگريءَ ۽ هوشياريءَ سان روشنائي اچلائي پيئي وڃي، جڻ ڪچڙي منجهند ٿي آهي. مرزاپور جو ڳوٺ آهي. اڄ نعمت ۽ سندس پيءُ گلاب، ماءُ حرمت، ننڍڙو ڀاءُ ۽ ڀيڻ، پنهنجو قافلو وٺيو مرزا پور پيا اچن. پنهنجو آڪيرو ڇڏڻ، پنهنجو ويڙهو وڻاڻ ڇڏڻ ڏاڍو اوکو معاملو آهي. هي ديسي پرديسي ٿي رهيا آهن: هي سڀ وڏيري علڻ جا انڌا ڪرتوت آهن. هي هڪ انڌي انسان جا انڌا فعل آهن. شل انسان انڌو نه ٿئي. سومر ۽ روپو، جي هن ڳوٺ جا روح روان آهن، تن جي هنن تي نظر پوي ٿي.

”بابا گلاب! ڇو اڄ توهان اهڙا بي سرو سامان نظر اچو ٿا؟ ڇو اڄ توهان نماڻا ۽ ٻيچارا نظر اچو ٿا؟ ڇا ٿيو؟ ڇو توهان اهڙا بدحال آهيو؟ ڇو هي ننڍڙا ٻار روئي رهيا آهن؟“ روپي پڇيو. سومر

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

به ميرڪي نزديڪ اچي ٿو.

”ابا، ڇا حال پڇو ٿا بي حالن جو! ڪيترا ڏينهن ٿيا آهن، جو وڏيري علڻ جو ڪمدار عـَلو، اسان جي گهر جي چوڌاري پيو گهمي. ننڍڙن ٻارن کي مڏي، ڪڏهن هنن کي ٽڪو، ڪڏهن هنن کي آنو ڏئي. ٽيون ڏينهن هڪ پـَٽ جو رئو کڻي آيو ۽ ٻارن کي چيائين ته رئو نعمت لاءِ آندو اٿائين. نعمت کيس رئو موٽائي موڪليو ۽ مون کي ڳالهه ٻڌايائين. مان کيس سمجهايو، مگر مون کي دڙڪو ڏنائين ته جيڪڏهن علڻ جي بدخواهش حاصل ڪرڻ نه ڏني ويئي ته منهنجو حال به الهني ۽ دولهني وارو ٿيندو. بس ابا، شل نه وقت جي وڏيري جي ڪل ٿئي، پوءِ ته سڄو غريبن جو شرم ۽ حياءُ درهم برهم ٿيو پوي. اڄ اسين انهيءَ ظلم جا مظلوم آهيون. هاري به علڻ جي عـَلو ڪمدار هيٺ آهيون. هاڻي الائي ڇا ٿيندو! سلامتي ته ڳوٺن ۾ به ڪانه رهي آهي.“

سومر نمي، هٿ ملائي چوي ٿو - ”بابا! ظلم جا ٿورا ڏينهن ٿين! چڱا ڏينهن ضرور ايندا.“

نعمت اهي لفظ ٻڌي ٿي. سندس ڪومايل گل جهڙي شڪل تي وري سرهائيءَ جي جهلڪ جهمڪي رهي آهي. ٻي آسرن کي آسرو نظر اچي رهيو آهي. نعمت جي دل ۾ سومر جي هنن همتائيندڙ اکرن ڪري سومر لاءِ عزت پيدا ٿي چڪي آهي. روپو ۽ سومر هن مظلوم ڪٽنب جي رهائڻ جو بندوبست ڪن ٿا. عرس ڏوڀيءَ جي گهر جي ٻاهران لانڊي آهي، سا هنن جي حوالي ڪن ٿا ۽ ڳوٺ مان به ڪٿون ۽ ٻه چار پراڻيون رليون به هٿ ڪري هنن کي ڏين ٿا. ٻه چار جوئر جون مانيون ۽ دال جي هڪ تسري ۽ کير جو لوٽو به هنن لاءِ آڻين ٿا.

فقير سائينءَ جي ڪچهريءَ کي به دير ٿي رهي آهي. هو جلدي اوڏانهن وڃن ٿا.

”بابا! ڇو اڄ دير ٿي ويئي آهي! هت اسين سڀ توهان جي انتظار ۾ هئاسين. ڌڻي شال سڀني کي سلامت رکي! توهان به شل

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

خوش ۽ سلامت هجو!" فقير سائينءَ فرمايو.

روهي سموري حقيقت پيش ڪئي. فقير صاحب جن ڏاڍي ويچار ۾ پئجي ويڃن ٿا. هميشه جي دستور موجب اخبارون اڳ ئي پڙهايون ويون آهن. ريڊئي تان خبرون به پوريون ٿي ويون آهن. تبصرو اجا ڪونه ٿيو آهي. صرف شاهه صاحب جون ڪافيون، ڪنور ڀڳت جي رڪارڊن تان ٻڌيون پيون وڃن: عاشق علي خان جي زباني رڪارڊ تان شاهه جي ڪافي - "جادو لائي ويا جيءَ ۾..." وڄي رهي آهي. فقير سائين ڪنهن اونهي سمنڊ ۾ گم آهي. فقير سائين وقت جو فيلسوف به آهي. روهو ۽ سومر پيئي فلاسفيءَ ۾ شاگرد آهن. فقير صاحب جي نظر تمام وسيع آهي. روحاني رهاڻ به فقير صاحب وٽ ٿئي ٿي. غلام علي خان جي سنڌيءَ ۾ ڳايل ڪافي "دم دم ياد پون، مارن سنديون ڳالهڙيون..." وڄائي وڃي ٿي.

"خير سائين! گلاب جي الله ڀلي ڪندو. ڪجهه ته روشنائي به وجهو. اوندهه وِسايو!" روهي چيو:

روهو نهايت حسين ڇوڪرو آهي ۽ اخلاق ۽ عمل ۾ به سندس ڪو ثاني مشڪل ليکي سگهبو. فقير آسمان ڏانهن نهاري، ٿڌو ساهه کڻي، "سبحان الله" چئي، ڪچهريءَ کي مخاطب ٿين ٿا -

"هائو، ڪلهه ڪهڙي ڳالهه ٿي ڪئي سين؟ انسان سرّ الاهي آهي. ابا! روها، ائين نا!

"انسان! ها انسان! هيءُ سڀ کان وڏو معجزو، قدرت جو وڏو ڪرشمو. هن کي سمجهڻ، ڄڻ خدا کي سمجهڻ، قدرت کي سمجهڻ. هن کي ڪير سمجهي؟ هو پاڻ کي سمجهي، ته سچو نور ٿئي. نور ٿئي، ته پوءِ هن جي لاءِ موت حياتيءَ جي معنيٰ ئي ڪانهي.

"انسان سڄيءَ قدرت جو نچوڙ آهي. قدرت ڪيترين منزلن کان پوءِ انسان پيدا ڪيو. اهوجهه انسان عقل، علم ۽ عشق جو گهر آهي. هيءَ هڪ ٻتي آهي، جا دنيا کي روشن ڪري ٿي ۽ قدرت جي اونهي اک آهي.

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

”قدرت بي نور هئي ۽ انسان پيدا ڪرڻ سان بانور ٿي آهي.

”هيءَ روشنائي يعني سمجهه - مان آهيان، هيءُ آهي، هُو آهي؛ مان ڇا آهيان؟ هيءُ ڇا آهي، ۽ هو ڇا آهي؟ - وارو احساس، يعني انساني حافظو - ڪلهه، اڄ، سڀاڻي؛ اڳي، هاڻ، پوءِ. اڃا به گهڻو ڪجهه، يعني سمجهه جو پرواز، ۽ هر قطري تي ڇانئجي وڃڻ - هيءُ آهي انسان. اڃا به وڌيڪ. ڪيس پيدا ڪرڻ واري جو جتن: ڪين ظاهر ڪرڻ، اجاگر ڪرڻ، ساڻن جهڙو ٿي ساڻن ملي وڃڻ - هيءُ آهي انسان. اڃا به وڌيڪ. اِهو اسان کان پوءِ اڪين وارا ڏسندا - ڄاڻَ، سڀڪجهه ڄاڻَ جي چاهَنوَ سان نروار ڪرڻ. اڃا به وڌيڪ!“

فقير سائين مشڪن ٿا، چون ٿا -

”پوءِ توهان پڇندا، ايڏو اوچو انسان، پوءِ روشنائيءَ جي بدلي اونداهي ڇو؟ هائو! هيءُ جانور آهي. ارتقا جون منزلون گهڻيون آهن. هيءُ جنهن مٽيءَ جي پيدائش آهي، اها ڪشش به مٿس چالو آهي. مٽي اپڻ جي بدران هيٺ ڪري رهيو آهي. ڪڏهن گڏهه، ڪڏهن ڪتو، ڪڏهن مانگرمڇ، ڪڏهن بگهڙ ڪڏهن شير بڻجيو وڃي. انسان ٿي اڏامڻ جي ڪوشش به ڪٿي ڪٿي ضرور آهي. سو نااميد ٿيڻ نه گهرجي. انسان پنهنجي منزل ضرور سڃاڻندو. هو پاڻ روشنائي ٿي، سڀني آسمانن تي پهچندو. جڏهن سڀني سيارن تي پهچندو، تڏهن پاڻ کي وڌيڪ سمجهندو. بيشڪ انسان سو الاهي آهي.

”انسان، ها انسان - مَٽِي، به يا ٽي، گوشت پوست - ڪيترين ڪششن هيٺ آهي! عشق، عقل، علم، هڪ طرف ڇڪنس، جهل، نفس، نفسي لذتون ٻئي طرف ڇڪنس. لذتون نفسي آسانيءَ سان حاصل ٿيندس، پر عشق، عقل ۽ علم ڏانهن، جي رجوع ٿئي، ته پوءِ قَلعي ٿيو وڃي. پاڻ ته چمڪي پر ٻين کي به چمڪائي. هي سڀڪجهه ساڻس هميشه گڏ آهي. جنهن به ڪنجيءَ تي زور ڏئي، اتي وڃيو پهچي. پلو ڏيڻ گهري، ڏلو ٿيڻ گهري، منڊس مرضي. ٻار هو، تڏهن ڇهڪ جي ضرورت هئي، پر هاڻي ته مرد ٿيو آهي، پنهنجو پاڻ مالڪ آهي،

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

ڏاڍي سنڀال ڪرڻي اٿس، ڇاڪاڻ تہ ڇوڪري اونڌهہ گهٽي آهي. جڏهن روشنائي پيدا ڪيائين، تہ پوءِ گهٽ سنڀال ڪرڻي پوندي.

”بابا، اڄ لاءِ هيءَ ڪافي آهي. سڀاڻي هن ڪان پوءِ.“

مرزا پور جي لانڍي، ۽ لانڍيءَ ۾ هيءُ غريب ۽ مظلوم هاريءَ جو ڪهول. گلاب غريب ضرور آهي، مگر بيغيرت ڪونہ آهي. نعمت هاريءَ جي ڌيءَ ضرور آهي، مگر سنڌي هارياڻي آهي - پنهنجي عزت هن ڪي پنهنجي جان ڪان وڌيڪ پياري آهي. ٻڪ بہ ٻچڙي آهي. پنهنجي ديس ڪان پرديسي ٿي، پنهنجي گهر ڪان بي گهر ٿي، اڄ ڀينو فقيرن جي زندگي بسر ڪري رهيا آهن. روپو ۽ سومر، سنڌ جا سپوت، هيڏا هاڃا ڏسي، بيچين ۽ بي آرام آهن. دولهني ڪي هڪ انبن ۽ توتن جو باغ هو، ان جي سنڀال لاءِ گلاب ڪي روپو نوڪري ڏني تو. گلاب ۽ سندس پٽ، اڄ ڪوڙون ڪلهن تي کڻي، باغ ڏانهن روانا ٿين ٿا. بہ ڀيڻرون ۽ ماءُ بہ گڏ باغ جي ڀرسان جهوپڙي اڏي رهيون آهن.

نعمت، نماڻي ۽ نورپري مورت، سومر جي دل تي اثر ڪري ٿي ۽ سومر جي بهادري ۽ همت نعمت جي دل ۾ سندس لاءِ عزت پيدا ڪري ٿي. محبت جڳهون ٻن دلين ۾ جوڙي ٿي. مگر هي شريف ۽ پاڪباز دليون آهن. ان ڪري هيءَ محبت جي آگ دلين ۾ رهي ٿي ۽ ٻاهر ڀاڦ بہ نہ ٿي نڪري.

ڏينهن گذرندي ويرم ئي ڪونہ ٿا ڪن. علاوهءَ ڪمدار ڪي بہ هيءَ خبر پوي ٿي. جڏهن ڪمدارن ڪي پنهنجي ناڪاميءَ جو پتو پوندو آهي، تڏهن خوشامدڙيا ذليل ماڻهو، وڏيرن ڪي وهڪري ۾ وهائي، پاڻ ڪي سرخرو بہ ڪندا آهن ۽ غريبن ڪي ظلم جي چڪيءَ ۾ پيڙيندا بہ آهن. علو اڄ باغ ۾ گلاب وٽ آيو آهي. پردي تي پيئي هڪيئي جي ساسهون بيٺا آهن. گلاب پيرسن ۽ گنڀير انسان آهي. هيڏانهن هيءُ ٽانءِ واري گلابي پٽڪي ۽ واسڪوٽ سان، ترڙو تتون نظر اچي تو. علو گلاب ڪي دڙڪا ڏئي تو، مگر گلاب آسمان ڏي

هٿ ڪٽي، ڏٺيءَ جي خوف جو ڪيس دڙڪو ڏني ٿو. مگر خدا ۽ قرآن جي هنن رهزنن وٽ ڪهڙي عزت!

جواني مستاني. هيءَ نعمت اڄ ساڳي نعمت نه آهي. اڄ سندس اکين تي ڪو خمار آهي. سينې مصيبتن هوندي به اڄ ڪجهه مستيءَ ۽ موج ۾ نظر اچي ٿي. هن جي قدمن جي رفتار ڪجهه ٻي آهي: حضرت عشق اچي دل ۾ ديرو دمايو آهي. سا به شروعات! هن پردي تي نعمت ائين ٽِلڪي رهي آهي، جيئن ڪوئل بهار جي موسم ۾ برسات وسڻ تي ڪوڪاري ۽ هڪ وڻ تان اڏامي ٻئي وڻ تي ويهي.

"نعمت! امان نعمت!! چو اڄ گم نظر اچين ٿي! ڪيترن سڏن کان پوءِ سڏ ٻڌين ٿي!!"

پر دماغ ڪنهن ٻئي هنڌ آهي. اکيون ڪنهن ٻئي جي لاءِ انتظار ڪري رهيون آهن.

"جيءُ جيجل!" نعمت ورائي ٿي.

"آتي گيئونءَ کي گاهه وجهه. پٺهين هيءُ گاهه ٻني آيو آهي."

"ٻني آيو آهي! امان ڇا ٿي چوين! اسين هاڻي ٻنڻ تي اچي ٻيٺا آهيون، ائين نه ٿيندو! هرگز نه."

حرمت ۽ نعمت، ٻنهي ننڍن ٻارن کي ۽ گلاب کي لانڍيءَ ۾ ڇڏي، ٻاهر نڪرن ٿيون - من کا مزوري ملي!

ٻيئي ننڍڙا ٻاءُ ٻيٺ ٻنهنجي ٻيءُ جي ڪنڌ کي چنبڙن ٿا. گلاب ڪتولي تي ويٺو آهي. ڪتولو سرن جي واڻ سان ڇدو واڻيل آهي. پري راهي ڪتولي جي مٿن کان رکيل آهي. گيئون، گابو ۽ ڏاند به ڪتولي جي پيرن کان لانڍيءَ جي ٻاهران، ڪيلن ۾ ٻڌل آهن. سومر به انتظار جي اکين سان اچي ٿو. نعمت لانڍيءَ ۾ ڪانه آهي. ڀرياڻين ته چرڪ ٿو کائي. شرم کان ڪجهي به ڪونه ٿو. مگر حرمت کي غير حاضر ڏسي، خاطري ٿئيس ٿي ته حرمت ۽ نعمت گڏ ٻاهر ويل ٿيون ڏسجن. چرڪ دفعي ٿئيس ٿو. مشڪي، گلاب ڏي نهاري، ننڍڙن ٻارن کي مٿي تي هٿ ڦيرائي ٿو. گلاب کي

”بابا“ ڪري سڏي ٿو. غريب گلاب کي ڏوري تسلي ٿئي ٿي.

هاڻي ٽيپهري ٿي ويئي آهي. سائينءَ جي ڪچهريءَ جو وقت پڻ ٿي رهيو آهي. سومر روپي جي دڪان ڏانهن وڃي ٿو. ڳوٺ جا هندو مسلمان دڪان ٻاهران ويٺا آهن. ٻهراڙيءَ جي هاريءَ ناريءَ هر هڪ جي وات تي وڏيري عليءَ جي ظلمن جون داستانون ۽ آهون آهن. ڳٽتي اِها آهي ته منتري وطن سنڌ ۾ هيءُ ڇا ٿي رهيو آهي؛

روپو ۽ سومر ۽ ٻيا ڳوناڻا فقير سائينءَ جي محبت لاءِ مڪان ڏانهن روانا ٿين ٿا. اجهو هيءُ مڪان وري پردي تي ظاهر ٿئي ٿو. روپو ۽ سومر ۽ ٻيا ڪيترا هندو مسلمان ڏکڻ ڪان اچي رهيا آهن. جوڳي مرلين سان ۽ يڪتارن سان اوڀر ڪان اچي رهيا آهن. اولهه ڪان ڪجهه عورتون ۽ مرد اچي رهيا آهن. اتر ڪان ڪجهه هندو نانگا سنياسي اچي رهيا آهن. سائينءَ جن هيٺ نڪ تي ويٺا آهن. سنڌن ڪت ۾ اتي پيئي آهي. آن تي رلهي وڇايل آهي. رلهيءَ تي ڏڪ ٿيل گل نڪتل آهن. ڪاري لوئي پيرن ڪان پيئي آهي. هڪ ويهاڻو مٿن ڪان رکيل آهي. ڪتاب غزاليءَ جو ويهاڻي جي پاسي ڪان پيو آهي. ابوذر غفاريءَ جي حياتيءَ جي تاريخ ساڄي پاسي ڪان رکي آهي. سائينءَ جن انگريزي زبان سان پڻ واقفيت رکن ٿا. سنڌن ڪت جي پرسان هڪ ننڍڙو ڪبٽ رکيل آهي، جنهن ۾ ڪيترا ڪتاب، عربي، پارسي، سنڌي، اردو ۽ انگريزيءَ ۾ ڇپيل آهن. تاريخ، فلاسفي، سائنس سان فقير صاحب جن جو گهڻو چاهه آهي. نُڪ تي سڀ ويهندا وڃن ٿا. هاڻي جوڳي پنهنجن يڪتارن، مرلين ۽ ڍولڪ کي ملائين ٿا. سائينءَ جن جو ڪنڌ مونن ۾ آهي. ماٺ آهن. هيڏي هوڏي نه ٿا نهارين. جوڳي پنهنجي ڇوڻڪي شروع ڪن ٿا. ڇوڻڪي پوري ٿئي ٿي. فقير سائين هيڏي هوڏي، ڪنهن جي ٻولا ۾ نهارين ٿا. هو ٻري روپو ويٺو آهي. روپي جي رونق ڪجهه ٻي آهي. ڳوٺ جي پنچائت گڏ ٿي هئي. وڃڻ جون وايون ٿي رهيون هيون. وطن ڪيئن ڇڏجي ـ ڪاڏي وڃجي! هي واهڻ، هي وٿاڻ، هيءُ فقير،

هيءُ ميل، هي پيرَ، هي منڊرَ، هي مڙهيون، هي گهر ۽ هي گهاٽ ڪيئن ڇڏيا! ڪاڏي وڃبو؟ روپو انهيءَ ڪشمڪش ۾ مبتلا آهي. فقير سائين هيءُ سڀڪجهه محسوس ڪري ٿو.

”روپا، ابا، ڇا آهي! ڇا ٿيو آهي!! ڇو اڄ تون اداس آهين؟ سومر سرهو نظر پيو اچي!“

”هائو سائين، جي وطن کان بي وطن ٿيڻا هجن، سي ڪيئن نه روئن ۽ پٽين! هيءَ جيجل امان، هتان جي ڌرتي، جت جيجل لوليون ڏنيون، آها جي پيرن هيٺان ڪرندي نظر اچي، پوءِ ڏک نه ٿيندو ته پيو ڇا ٿيندو - سائين! مان ڪيئن نه روئان، ڪيئن نه رڙان!! اي آسمان وارا، امان جي به پڌ!“

بس، ائين چئي، روپو زار زار روئي، غش ٿي، ڪِري ٿو. سومر پڪڙ پاڻي اٿاريس ٿو. فقير سائين پنهنجو ڪنڌ مونن ۾ نمائي ٿو. گم ٿي وڃي ٿو. سڀ گڏجي عرض ڪن ٿا -

”سائين! هنن قتيل دلين تي ڪجهه پاڻي وجهو!“

سائينءَ جن آسمان ڏانهن نهارين ٿا، زمين ڏانهن نهارين ٿا. ڪڏهن هن ڏي ڏسن ٿا، ڪڏهن روپي ڏي اکيون کڻن ٿا.

”هائو! انسانيت، وطن، هي ٻئي جاندار شيون آهن. انسان مري اصل ڪونه. سدائين قائم ۽ دائم آهي: هيءُ انساني بوتو ساز مثل آهي. هن ۾ هزار تارون، تندون، هزار پڙدا - هزار ڪنجيون منجهس آهن. جيسين هيءُ ساز سلامت آهي - هيءُ انساني بوتي وارو ساز - ڪنن جي معرفت ٻڌيءَ، اکين سان ڏسيءَ، نڪ سان سُنگهيءَ، ۽ زبان سان چکيءَ، ۽ زبان کي چوري ٿو. هن جي دماغ تي سڀڪنهن ڳالهه جو اثر ٿئي ٿو، دماغ سوچي ٿو، سمجهي ٿو. سڀ انسان هڪٻئي تي اثر ڪن ٿا. خيال جي دنيا. بس خيال ئي خيال. هي انساني بوتا، سازن جي مثال گڏجي، هڪ گڏيل آواز يا سر ڪيئن ٿا، يعني خيال جو سمنڊ پيدا ڪن ٿا. هيءُ خيالن وارو سمنڊ هميشه وڏندو رهي ٿو. جيسين انسان آهي - انسان، يعني هن جي جاٺ، هن

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

جو ”شعور“ ذرڙن ۽ آسمانن تي آهي، تيسين خيال جو سمنڊ وڌندو رهندو. بس هي ڄاڻ ۽ خيال لافاني آهن. هڪ ساز ڀرائو ٿيو ڀڄي پوي، مگر جيڪي ڪجهه مٽس وڳو ۽ ويچاريو ويو، اهو وڃيو سمنڊ ۾ گڏجي - سمنڊ خيال وارو وڃي مالامال ٿيندو. يعني، ”انسانيت“، انساني سڀ صفتون، وڃن اونهيون ٿينديون. انسانيت لافاني آهي. ائين جي سوچجي ٿو، ته پوءِ مرڻ ۽ جيئڻ ۾ فرق ڪونه آهي.

”وطن! هاءِ وطن! وطن به هڪ جاندار شيءِ آهي!! هزارها سالن کان پوءِ وطن پنهنجون خصوصيتون پيدا ڪري ٿو. وطن کي پنهنجي زبان ٿئي ٿي، وطن کي پنهنجي تهذيب، پنهنجو تمدن، پنهنجي پوشاڪ، پنهنجون رسمون، پنهنجا رواج، مطلب ته هڪ جاندار جان ٿيو پوي. وطن ۾ رهندڙ وطن جون رڳون آهن. وطن جي ڪنهن به رڳ تي يا سندس ٻانهن تي يا ڳچيءَ تي، جڏهن ڪا ضرب اچي، ته هن جان ۾ خون جو وهڪرو ٿئي، ۽ سڄو بدن عذاب سان دکي ٿو ۽ سجاڳ ٿئي ٿو. اهڙيءَ طرح وطن هميشه زنده جان آهي.

”ڪنهن کي وطن کان ڌار ڪرڻ، ائين آهي، جيئن هڪ هٿ کي بدن کان ڪپي ڌار ڪرڻ؛ جيڪو عذاب بدن يا هٿ محسوس ڪري ٿو، انهيءَ کان هزارها ڀيرا وڌيڪ عذاب وطن کي يا وطن جي فرد کي محسوس ٿئي ٿو! هيءُ وڏيرو علڻ، انهيءَ ڳالهه کي نٿو سمجهي. هو پنهنجي نفس کي موٽو ڪرڻ گهري ٿو. هو پاڻ کي طاقتور ڪرڻ لاءِ ظلم ڪري ٿو. هن کي اها خبر نه ٿي پوي ته هيءَ ڳالهه جا تمام ٿوري ٿو سمجهي، سا ٿوري نه آهي، مگر هيءَ ڏري مصيبت آهي. هڪ دفعي وطن ۾ هيئن جدائي جيڪڏهن جاري ٿي ۽ جاري رهي، ته هيءَ جدائي هن مٺي وطن سنڌ کي ختم ڪري ڇڏيندي. پوءِ هتان جا سڀ فقير، درويش، سنت، ساڌو، شاعر، مفڪر، فنڪار، پهلوان جوڌا جوان، جن هزارها سالن کان وٺي هن وطن کي ناهيو ۽ نڀايو، هيءُ سمنڊ، هي جبل، هيءُ درياهه، هي وڻ، هي آب و هوا - مطلب ته هي سڀڪجهه، جو اڳ هو يا اڄ آهي، سو سڀ اهڙن

ٻيوقوف ماڻهن، چاهي هو هندو هجن يا مسلمان، جي ڪوتاهه نظريءَ ڪري ختم ٿي ويندو. وطن هڪ محلات آهي، هڪ گلستان آهي، هڪ آرامگاهه، هڪ مڪتب آهي، جو بيشمار قربانين ۽ بي بها نعمتن جو ذخيرو آهي، خزانو آهي، امانت آهي، نعمت آهي. جيڪڏهن اهو ناس ٿيو ۽ آن جون رڳون، ڏڙ، مسي جدا ڪيو ويو، ته پوءِ وطن، منهنجي سنڌ ختم ٿي ويندي. پوءِ هتان جا رهاڪو - آهي هيٺي هجن يا هيٺي هجن، يهودين وانگر پوءِ ڀٽڪندا نظر ايندا. انهيءَ ڪري وطن کي ماترڀومي يا ماءُ چيو وڃي ٿو. يعني، ماءُ پنهنجي ٻچن کي سنڀالي، ڪوڏ ۽ قول ڪري هڪ هنڌ ويهاري، سندن پرداخت ڪري، کين نپائي وڏو ڪري ٿي. اهڙيءَ طرح وطن به ماءُ آهي، جو سڀڪجهه پنهنجي سيني مان پيدا ڪري، منجهس رهندڙ جيڪي سندس ٻچا آهن، تن جي پرداخت ڪري ٿي.

”وطن به ڪهڙو! سنڌ جهڙو، منهنجيءَ سنڌ جهڙو! جنهن جو سمنڊ ته ڏسو، جنهن جو ڪراچي بندر ته ڏسو، جنهن جي سنڌوندي ته ڏسو، جنهن جا ساوا ميدان، جنهن جي ڪڻڪ ته ڏسو، جنهن جا چانور ته ڏسو، جنهن جون ٽڪريون، جبل، ڍنڍون ڍورا ته ڏسو، جنهن جا نظارا، جنهن جو آسمان، چنڊ، تارا ۽ شام جو غروب ٿيڻ وارو يا صبح جو اڀرڻ وارو سج ته ڏسو، جنهن جون مسجدون، مندر مڙهيون مڪان ته ڏسو، جتان جا فقير سامي ته ڏسو، لطيف ۽ سچل ته ڏسو، سامي ۽ بيدل ته ڏسو، جنهن جا دولهه، بلال، عنايت، بلال، هوشو ۽ هيمون ته ڏسو، جنهن جا قاضي ۽ عامل ته ڏسو، جتي جا ڪرپلاڻي ۽ ٿانواڻي ته ڏسو. هن وطن جي ڪهڙي ڳالهه ڪجي. سچ، هن ڌرتيءَ تي اهڙو سهڻو من سوهڻو ۽ مٺو ملڪ ڪو ورلي ملي سگهندو. هيءُ ڪوتاهه نظر وڏيرو عام هن ڳالهه کي محسوس نٿو ڪري. توهان سڀني کي خيال رکڻ گهرجي ته سنڌ وطن سدائين سلامت رهي. عام جهڙن بيوقوف ۽ ڪوتاهه نظر ظالمن کان کيس محفوظ رکڻ گهرجي.

”هيءُ وطن! اهڙو پيارو وطن آهي، جهڙو پاڪ ۽ سهڻو روح!

ڪل سنڌ سدائين قائم ۽ دائم هجي."

'ڍَڙ ڍَڙ، ڌَڙ ڌَڙ، ڌَڌَ ڌَڌَ ...' آسمان ۾ وڏا وڏا طوفاني جهاز سرسر ڪري، لات ڪندي، هيڏي هوڏي هوا ڪي چيري، تز تي وڃن ٿا. سڄي ڪيل جي ايوان ۾ زلزلو اچي وڃي ٿو. مگر هن زماني جا ماڻهو هنن ڳالهين سان نهي ويل آهن. صرف اٺن ٻيهن ٿا. سيڪنڊن ۾ هي ڌڌڪا ختم ٿين ٿا. آسمان مان دور دور هڪ تارو ڏسجي ٿو. تاري مان آواز اچي ٿو -

"تارتينيون، ڦفاقانَ، جنَنوا ڪتوتا، ڊِ ڳبان، ڊَمبوَ، نپترتا!..."

هيءَ زبان، سڄيءَ دنيا جي نئين زبان آهي. ترجمو سيني زبانن ۾ ڪيو وڃي ٿو. سنڌيءَ ۾ ترجمو هيءُ آهي:

"نپترتا جي خبر آهي ته ٻيءَ ڳئلڪسيءَ، يعني ٻئي جهان، ۾، جو اسان جي جهان ڪي ويجهي ۾ ويجهو آهي، ٻه سيارا هڪٻئي سان لڳي ٽڪرا ٽڪرا ٿي ويا آهن. پر هِن جهان ۾ خير آهي."

ڪيل بند ٿي وڃي ٿو - هو ٻه سنڌي، مرد ۽ عورت، هڪٻئي ڏانهن وڃن ٿا. مرد پنهنجو نالو جوڌو ٻڌائي ٿو ۽ عورت پنهنجو نالو پدمڻي ٻڌائي ٿي.

پدمڻي هندستاني ٻاڙي جي رهاڪو آهي ۽ جوڌو سنڌ ويڙهي جو رهاڪو آهي. حيدرآباد ۾ مندس گهر آهي. پدمڻي پيار سان ڏانهنس نهاري ٿي. جوڌو اداس اکين سان پدمڻيءَ ڪي ڏسي ٿو -

"پدمڻي پياري، توهان جي ڳاڏي هندستاني ٻاڙي ڏانهن وڃڻ واري ته هلي ويئي. هاڻي تڏهين مون سان گڏجي منهنجي گهر هلو!" جوڌو عرض ڪري ٿو.

"نه پيارا، مان توهان سان گڏ نه هلنديس. اڳ اسان جو اهڙو رستو ڪونه آهي. هوءَ هوڏانهن ڏس منهنجي ساهيڙي مريم، جا هن گوٺڙيءَ جي رهاڪو آهي - مان ان وٽ رهنديس."

ائين چئي، پدمڻي پنهنجي پير واري چمپل ڪي ڪنجي هڻي ٿي، ۽ آهستي مٿي ۲۰-۳۰ فوٽ اڏامي، مريم ڏانهن سرڙات ڪري،

مريم سان وچي ملي ٿي ؛ مريم ، اڳي ئي زمين ڪان ۲۰-۳۰ فوٽ مٿي بيٺي هئي. هو پيئي گڏجي ، آهستي آهستي اڏامن به ٿيون ۽ جوڙي کي ڏسنديون ۽ سلام ڪنديون، روانيون ٿي وڃن ٿيون. جوڙو هيٺ زمين تي بيٺو آهي - سر جهڪائي ڪجهه ويچاري رهيو آهي.

محبت جي اڳياڙي آهي. ويچارو جوڙو عمر جو ننڍڙو، جنهن کي اڃ محبت جي طوفان جي ڪابه خبر ڪانه هئي. اهو پدمنيءَ جي سهڻي صورت ۽ سهڻي مشڪ ياد ڪري، ڪڏهن به ٿو ۽ روئي به ٿو. ڪيڏي خوشيءَ ۾ ٿو ته سندس نظر ڪٿ وڃي نشان ڪيو آهي! روئي انهيءَ لاءِ ٿو، جو محبوب دور آهي ۽ شايد وساري نه ڇڏي. بس گهر ۾ چپ چاپ وڃي سمهي ٿو، ۽ نه ماءُ نه پيءُ نه ڀاءُ، ڪنهن سان به نه ڳالهائي ٿو، نه ڪنهن ڏي نهاري ٿو. پدمنيءَ جي مُنهن مُرڪ سندس اکين اڳيان ڦرندي رهي ٿي. ڪڏهن صبح ٿيندو ڪڏهن ديدار ٿيندو! سوڪڙيون به هن زماني جون عجيب آهن. دڪان دڪان ڪري گهمي ٿو. ڇٽين جي دڪان تان هڪ عجيب ڇٽي خريد ڪري ٿو. ڇٽي اهڙي آهي، جو کولڻ سان مٿي چڙهڻ شروع ڪري ٿي. ڇٽي وٺي، ڇٽيءَ جي وسيلي آسمان ڏانهن چڙهي ٿو. ڪاهوڪا ما ڳ پيو ڳولي ؛ حيدرآباد ته نه آهي، مگر عجيب ڪا رونق آهي. ڪئين سهڻا ماڻهو حيدرآباد جي مٿان تري رهيا آهن. ڪن کي ڇٽيون آهن، ڪن کي اڏندڙ تختا آهن، ته ڪي وري چاڪڙين جي زور تي پيا گهمن - ائين جيئن اڳي برف تي ماڻهو اسڪيٽنگ ڪندا هئا. بس سڄي آسمان ۾ اسڪيٽنگ پئي ٿي هلي. اِجهو جوڙي جي پرسان وينسٽا جي ناڻ پري اچي ٿي؛ هيءَ ننڍڙي پر ڏاڍي سهڻي پري آهي، جا پنهنجي ديس ۾ بهترين ڳائيندڙ ۽ ناچ ڪندڙ آهي. سوين پيا ماڻهو، مرد ۽ عورتون هن جي پوئتان اڏامي رهيا آهن؛ هيءَ ڪيڏي به ٿي ۽ سلام به ڪري ٿي. بس مرد عورتون سڀ مٿس مستان آهن. جوڙو، جو اڳيئي پدمنيءَ جي پنبڻين جو ڏڪيل آهي، تنهن کي هن جي خوشبو لڳي ٿي ۽ اک جي اشاري جو ڪان به ڪک ۾ لڳي ٿو. هو حيران ٿي، هيڏي

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

هوڏي ٿو نهاري. هوڏانهن پدمني، جنهن به ننڊ نه ڪئي هئي، ۽ آها به هوا ۾ اڏامي رهي هئي، تنهن ڪي، جوڏي سان پريءَ جو ايترو ڪيلڻ به ڪيمهوڙو بنائي ڇڏي ڏو. سا ويچاري "جوڏو" "جوڏو" ڪري سڏي ٿي. جوڏو ويجهو اچيس ڏو ۽ ٻيئي گڏجي اڏامي، وڏي گلن واري باغ ۾ لهن ٿا، بينچ تي ويهن ٿا، هڪٻئي ڏي نهارين ٿا. گلاب جي گلن جون قطارون ڏن چئن ايڪڙن ۾ لڳل آهن. رنگ رنگ جا گلاب، ڪي ننڍا ڪي وڏا، هوا جي لهرن تي لُڏي رهيا آهن. قدرت جا ڪرشما به عجيب آهن. هت هي به گل به اچي هنن گلن سان گڏ ٿيا آهن. اهڙيءَ طرح سان ڪئين جوڙا جهومندا وتن ٿا.

"پدمني! پدمني!! تنهنجي هيءَ ساڙهي ڪهڙي نه سهڻي، تنهنجو رنگ، تنهنجي قد قامت، تنهنجي گفتگو - هي سڀ اچ ڇا آهي! خواب ته نه آهي! هي مان پاڻ ڪي ڪاٿي ڏو ڏسان؟"

جوڏو نهاري ڏو گلن ڏانهن ڪنڌ هيٺ ڪري، پر ڳالهائي ڏو پدمنيءَ سان. سا به هيٺ ڪنڌ ڪيو ٻئي تي ڳوڙها ڳاڙي -

"مان ته اچ وڃڻ واري آهيان، هيءُ اتفاق ڪيئن ٿيو! جوڏا، جيڪر توکي نه ڏسان ها ته چڱو. وري جو ناد ڪي ڏنم توسان مشڪندو، تنهن ڳالهه ته ڏاڍو صدمو پهچايو اٿم. دل ته حيدرآباد ۾ ڇڏيان ٿي: هاڻ دهليءَ ۾ ڇا ڪنديس!! ... ڇا وري ملنداسين؟"

بس ٻيئي اڏامن ٿا. ٿياهو ڪٿي، پدمني حيدرآباد اسٽيشن تي اچي ٿي. جوڏو به گڏ اٿس. بس، گاڏيءَ ۾ اندر گهڙي ٿي. هيءُ نئون زمانو آهي. جوڏي ڪي موڪلائڻو آهي. گاڏي اندر ٽنيل ۾ لهي ٿي. گاڏيءَ ڪي پريشر هٽجي ڏو. بس، جڻ ڪوٽ ڪِرڙي ويئي. به دليون جدا ٿي وڃن ٿيون.

ڪيترا جوڙا بي‌مثال حسين ماڻهو اچ هت گهمي رهيا آهن. چون ٿا ته اڳي، گهڻو اڳي، حيدرآباد ۾ هندو عامل رهندا هئا، ڏاڍا حسين ماڻهو هئا. حيدرآباد اچ به سهڻن ماڻهن سان پرپور آهي. بس هاڻي ٿيئٽر جو وقت اچي پريو آهي. ڪيترا ماڻهو لهڻ ۽

ويهڻ شروع ڪن ٿا: ناٽڪ وري شروع ٿئي ٿو.

ٿيٽر جي جڳهه، ماڻهن جا جهڳٽا، طرحن طرحن جا ماڻهو. اڳئين زماني ۾ ته فقط هن ڌرتيءَ يعني هن ڌرتا ولايت جا ماڻهو سڀ هڪجهڙا هئا - سندن فقط رنگ ئي ٻيا ٻيا هئا - اڄ ته ماڻهن جا جسم، چهرا، ٻيهڪ سڀ ٻيءَ طرح جا آهن. روشنائي به عجيب - سچ ته لهي ويو آهي، مگر هاڻي مصنوعي سج آسمان ۾ بيٺو آهي، جنهن مان ڳهڙيءَ ڳهڙيءَ تيرن وانگر روشنيءَ جون لاٽون وسي رهيون آهن. مٿان گلاب جي گلن جي رنگ برنگي بارش ٿي رهي آهي، جڻ خوشبو وسي رهي آهي. سڀني ديسن ۽ ولايتن جا ماڻهو پنهنجن پنهنجن دالانن تي ويٺا آهن. هڪ عجيب ساز وڄي ٿو ۽ سڄي کيل واري اسٽيج ظاهر ٿئي ٿي. آهستي آهستي، اهي شڪليون، اهي محفلون، اهي قدرت جا سينگاريل ميدان، ڳوٺ، واهه، نديون، سمنڊ سڀ انهيءَ رونق تي نروار ڏين ٿا. محسوس ائين ٿئي ٿو ته اهو هڪ ڌرتيءَ جو ٽڪرو آهي، ۽ تماشبين جڻ آسمان ۾ بيٺا يا ويٺا آهن، جتان ڌرتيءَ جا نظارا ڏسي رهيا آهن.

آها پراڻي سنڌڙي نظر اچي ٿي. اهي هندو، مسلمان، اهي ڳوٺ، اهي مسجدون، اهي مندر، اهي اسڪول، آهي ميلا آهي ملاکڙا، اهي کوٺيون، اهي ڪاليج، اهي ميدان، اهي باغ اهي بوستان، اهي سرندا اهي مراليون، اهي دهل اهي شرنايون، مهاڻن جا ٻيڙا ۽ ٻيڙيون، هارين جون ٻنيون ۽ ڌنارن جا ڌڻ! ساڳيو سومر، جنهن جون اکيون ڪنڊيون، پرون جاڙا، مٿي تي سلڪ جو پٽڪو، قميص به سلڪ جي ۽ مٿانئس ڪاري صدري، سهڻن ورن سان اڇي شلوار! واهه جو جوان آهي! پيئي دوست! روپو سومر، هٿ هٿ ۾ ڏيئي پيا گهمن. هونئن ته حيدرآباد حسن جي هڪار ڪان مشهور هئي، مگر هي ٻه داڻا به موتيءَ جهڙا چمڪندڙ جوان، پنهنجن گلابي چهرن سان حيدرآباد جي رونق کي وڌائي رهيا آهن. هرڏانهن پري-صفت عامل ڇوڪرين جو جهڳٽو آهي، جي شايد ڪاليج ڏانهن وڃي رهيون آهن. هي اڳئينءَ

سنڌ وارين وينگسن جا چوڏا ڀاھر لُڏي رهيا آهن - جهڙا واسينگ نانگ. ڪي پوريون، ڪي سانوريون سلوڻيون، ڪي ڪٽڪ رنگيون، ڪن جون اکيون گول، ڪن جون چيرائتيون. سنڌن لاتيون، سنڌن ڪيلڻ ڪنن تي پوي ٿو. هي سڀ روپ ۽ سومر جي پرسان لنگهن ٿيون. روڻو سومر ڪي چوي ٿو -

”واهه جا چورين جي لوڏ آهي!“

هوڏانهن سومر، جو حيدرآباد ۾ اڳ ڪونه آيو هو، سو هيءَ سونهن، جا ٻاهه وانگر پردي تي پڙڪي رهي هئي، ڏسي، ڏهڪارجي ويجي ٿو. سومر هڪ نهايت سُريلي گلي وارو جوان آهي. مڪانن ۽ ماڙهين ۾ جڏهن ڳائيندو آهي، تڏهن ڳرناٽن جا وَرَ اچي سنڌس راڳ ٻڌن. هيترو هيءُ حسن ڏسي، هو اج اداس اداس گهمي رهيو آهي. نعمت جي نمائي صورت سنڌس اکين اڳيان گهمي رهي آهي. گهمندي گهمندي، حيدرآباد جي هيرآباد ڪان ڪجهه اورتي ڳائڻ جو آواز، طبلي جي ڏوم ڏام، سارنگيءَ جو سوز وارو آواز ۽ چيرن جي ڇمڪار سنڌن ڪن تي پوي ٿي. شهر ۾ گهمندي، اج شام ٿي ويئي آهي؛ شهر ۾ بلبن جي جهرمر لڳي پيئي آهي. ناچ ۽ راڳ جو آواز صرف هڪڙيءَ جاءِ مان ڪونه ٿو اچي - هيءَ ته سڄي گهٽي، ۽ سموريون ماڙيون آلاپن سان پرپور آهن. سومر هڪ ته خود به ڳائڻو آهي، پيو عشق جو واسو متس پيل آهي، سو راڳ جي آلاپن ڪيس ڪشش ڪرڻ شروع ڪئي آهي. ماڻهن ڪان پڇڻ تي پتو پوين ٿو ته هي سدا سهاڳڻيون ڳائڻ واريون آهن. جوان هڪ ماڙيءَ تي چڙهي پيا آهن. اندر، جو ڪئي واجهائين، ته ٻه ٽي جوان، هڪ ٻه پوڙهو هڪ غاليچي تي ويٺا آهن ۽ سنڌن اڳيان هڪ خوبصورت نينگري، لاچار سورهن سترهن سالن جي، ڪنجرو پائي، نچي رهي آهي. سارنگيو، ڏوڪڙي، جن جي پٽڪن جا روغن ڏنل تُرا ڪَلف سان ۽ اجرڪ جي زراڪن سان جرڪي رهيا هئا، ۽ جڏهن ڏن ۽ تار پيئي ٿئي، ته ائين پيو معلوم ٿئي جڻ تُرا به نيگر جي گهنگهرن جي ڇمڪار تي نچي رهيا آهن. پرسان گلاب جي گلن

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

جا گلدستا پيا آهن ۽ مهمانن جي هٿن ۾ موتين جا گل ۽ گلي ۾ موتين جي گلن جا هار، موتئي جي مکڙين جهڙين ننڍڙين ڪچ ڪوڏين جون لانيون ٺهي جوانن کي پيل آهن. پوڙها به ڀنڪين ۾ آهن. اڳيان شرابن جا گلاس ۽ سگريٽ هٿن ۾، موج ۾ مست آهن. ڪڏهن هڪ دوست ٻئي دوست جي مٿان چلڪنا چانديءَ جا رپيا پيو گهوري. پوڙها البت رپين ڏيڻ ۾ جوانن کان اڳتي آهن. روپيو، هندو ماڻهو، ڪڏهن پاڻس جي ته ڪڏهن ڪاڪهنس جي شڪل ۾ٻئي اڳيان اچيس. مٿان ڪو ماڻت، ڪو دوست ڪيس هٿ ڏسي ۽ پوءِ ماڻتي به نه ٿئيس. سمجهيائين ته ڪنهن ڏکيءَ ڳليءَ ۾ اچي ڦاٿا آهن. منهن کي گهٽا ئي ور وڪڙ هنيائين، ڪجهه سوسر کي چڪيائين، ٻيهر سوسر جي اندر ته راڳ جو سوز سمايل آهي، سو ته ڦاسي پيو آ، ۽ روپي کي گهلي اندر ڪيو اٿس. ٻيئي هڪ ڪنڊ ۾ ويهي رهيا آهن. هيءُ هڪ اهڙو نظارو آهي، جو هِن ڪيل سڄي جهان جي آيل مهمانن کي محو ڪري ڇڏيو آهي، ڄڻ سڀئي پوُنا ٻي سئو سال اڳ واري زماني ۾ پهچي ويا آهن.

پدمني ۽ ماڻس دهليءَ کان موٽي به هت اچي ويون آهن. پنهنجي منڙيءَ پراڻيءَ سنڌ جون هي سندر سهڻيون مورتون، حيدرآباد جا محل ماڙيون ۽ ماڻهو ڏسي، اهڙيون ته گم ٿي ويون آهن، جو هڪ ٻئي جو هٿڙ به وسري ويو اٿن.

جو جتي آهي آتي وينو آهي. ڀيرويائين ايمن ڪلياڻ جي شروعات ٿئي ٿي. هيءَ سهڻي ڇوڪري، نرملا، جا هت بدبخت معاشري ۾ رهي ٿي، جنهنڪري ڪيس نچڻي سڏيو وڃي ٿو، مگر حقيقت ۾ قدرت ڪيس ايڏو نوازيو آهي، جنهن جو حد حساب ڪونه آهي. هڪ نهايت سهڻي آهي، ٻيو سندس گلو ايڏو اثرائتو آهي، جنهن جي ڪا حد ئي ڪانه آهي. هن معصوم ڇوڪريءَ ايترو ته رياض ڪيو آهي، ۽ سندس آواز اهڙي سانچي ۾ سمائجي ويو آهي، جو ايمن ڪلياڻ وٽس صرف هڪ راڳ نه آهي، مگر هڪ سهڻي صورت اختيار ڪري چڪو

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

آهي. ايمن کي نرملا ايڏي ته جان بخشي آهي، جو ڪاياڻ جي اندر سهڻي نرملا گم ٿي ويجي ٿي، ۽ ايمن ڪلياڻ جي نماڻي صورت نکري نروار ٿئي ٿي. سارنگيا به نهايت وڏا ڪاريگر آهن، ۽ وري طبلچي به اهڙو آهي، جنهن جي هٿن جي هلڻ جي کهڙي ڳالهه ڪجي - ڇڻ ڦُلا پيا ٽڙڪن! ايمن کان پوءِ وري درٻاريءَ جو آلاپ شروع ٿئي ٿو، تنهن کان پوءِ نرملا پهاڙيءَ ۾ ٺومري ڳائي ٿي - ايڏي مٺي زبان، مٺي صورت، مٺو بيان - هي اهڙو ميلاپ آهي، ۽ ان سان گڏ نرملا جي چهري جي چمڪارَ، هيءُ سڀ هڪ نرالو انداز آهي. سڀ جهان جون هن پرديءَ تي اکيون آهن.

باب پنجون

ڪنجي

اڏر هل ڙي ڪونج، اسين ايندا سين ...

اوچتو هڪ وڏو ٺڏڪار ٿئي ٿو. ناٽڪ جا پردا ٺا ٺا ڪري رهيا آهن. ناٽڪ واري ڳالهه مٽائي، سارنگيءَ تي گنڀير ڪلاسيڪل راڳ وري شروع ٿئي ٿو - ساڳيو ايمن ڪلياڻ.

ٿيٽر ۾ وڏي هڪ ڏور- ڏسٽي پيل آهي، جنهن جو لاڳاپو سڀني دنيائن جي وڏن شهرن سان آهي. ڪنجي ڦيرن ٿا ۽ هر ڪنهن ولايت، چندرتا، مارستا، ۽ ٻين ولايتن جا نظارا ڏسڻ ۾ اچن ٿا.

وينستا جو هوائي جهاز ڪراچي بندر تان روانو ٿيڻو آهي. جهاز ته سڀني شهرن جا عاليشان آهن، ۽ سيڪنهن جي نياري شڪل آهي، پر وينستا جو جهاز پنهنجو مٽ پاڻ آهي - سڄو گول ڦرڻي وانگر آهي، موڪرائي هڪ سؤ ڪن فوٽ ڏينديس ۽ اوچائي به سؤ ڪن فوٽ. انڪل ڏهه منزلون اٿس. هر هڪ منزل کي لياري جوڙجڪ آهي.

سيڪا منزل هر هڪ ولايت جي باشندن لاءِ جدا آهي. ڏرتا جي ماڻهن لاءِ پيو نمبر منزل مقرر ٿيل آهي. پهرينءَ منزل تي وينستا جا رهاڪو سواري ڪندا آهن. روشنائي به سيڪنهن منزل ڪي پنهنجي آهي. وينستا جي روشنائي اڇي ڪير جهڙي آهي. وينستا جا رهاڪو تمام سهڻا آهن. رنگ به سندن نرالو آهي، اڇي ڪير ۾ ٿوري گلابي رونق. سون هنن وٽ شايد ڪونه آهي - هيءُ هڪ ٻيو ڌاتو آهي، جو ياقوتي رنگ جو آهي، جنهن جو چمڪو سون کان وڌيڪ آهي - نرڙ تي انهيءَ ڌاتوءَ جا چمڪا. زالون آهو پائين ٿيون. ڪنن ۾ به ڪين وڏا ڪنڊلا پيل آهن. هي مرد زالون تمام چڱي انداز ۾ اڇي سوار ٿيا آهن. مٿين منزلن تي ٻين ولايتن جا ماڻهو چڙهي رهيا آهن. پر حسن جي ڏاڪ جيڪا وينستا ۾ آهي، اهڙي ٻين منزلن تي گهٽ آهي. ڏسڻ ۾ ائين پيو اچي جڻ ته وينستائي پوڙها ٿين ئي ڪونه. هي پاڻ ۾ گفتگو لفظن جي رستي نه پر صرف گنگي آواز جي رستي ڪري رهيا آهن. هنن جو هر هڪ سُرُ ۽ ان جي جدا جدا جهلڪ جڻ هڪ لفظ آهي. آواز ته اهڙو مٺو اٿن، جو جيڪر پيو ٻڌجي. هڪ هڪ سندن لفظ ۾ هڪ عجيب پرڪشش سُر آهي. هي هڪٻئي سان جڏهن ڳالهائين ٿا، ته جڻ سرمنڊل تي ڪو عاليشان سرود وڄي رهيو آهي. زالون تمام سنهيون، سروقد آهن. مڙس ذرا ٿلها ۽ ڊگها نظر اچن ٿا. پوشاڪون پنهي جنسن جون جدا جدا آهن. وار چهچ ڪارا ۽ ڊگها اٿن. زالن ته پنهنجي وارن ڪي اهڙو ناهي سينگاري چڏيو آهي، جڻ ته هڪ ڪاري چادر مٿي تي پيل اٿن. انهن ۾ وري اهڙي ڪا طاقت رکيل آهي، جو خودبخود آهي 'چادرون' پکين جي پرن وانگر هيٺ مٿي ٿين ٿيون. جڏهن چادر سنوارجي سڌي ٿئي، ته اٽڪل به فوٽ گول چڪر بنجي پوي. وري جي ان ڪي آپو ڪري ڇڏين، ته هڪ سهڻو گل ٺهيو پوي. اکيون ته ايڏيون تيز اٿن ۽ ايڏيون ته سهڻيون آهن، جو هڪ نظر سان ڏرتا جي رهاڪن جا ته چپ ڏندن جي اندر چيٽي وڃن. پوشاڪ به ڏاڍي سهڻي من موهيندڙ اٿن - جسم تي سڄي ٺهڪي وڃي ٿي. البت

حجاب وارا هنڌ پورا پورا ڍڪيل آهن. ٻيءَ طرح سان هنن جو سڄو بدن پنهنجي قدرتي ٻيهڪ ۾ نظر اچي رهيو آهي. سڄي پوشاڪ پيرن کان وٺي مٿي تائين هڪ ئي رنگ جي ٿئين ۽ هر ڪنهن جي بت تي آها ائين پيئي چمڪي، ڄڻ ته ڪو ڪاڻو آهي. رنگ ڳوڙهو نه پائين، پر هلڪو. ائين ٿو لڳي، ڄڻ جيترا هو وينستائي آهن، اوترا ئي ڌار ڌار سندن پوشاڪ جا رنگ آهن. سندن مردن جون پوشاڪون البت موڪريون آهن، جن جا رنگ به صرف ٻه آهن - هڪڙا ناسي ته ٻيا خاڪي. ٽاءِ وغيره ڪانہ اٿن، پر ڪنڌ جي چوڌاري هڪ سنهڙو پٽو اٿن، جنهن ۾ هڪ سهڻي ياقوتي رنگ جي شايد واچ آهي، جنهن کي ڦيري هر هر ڏسن ٿا. هنن جي وقت جو هيءُ حال آهي، جو هنن جي گهڙيءَ جو سڄو ڦيرو، اسان جي گهڙيءَ جي ٽن ڦيرن جيترو ٿئي. اڄهو هاڻي هو پنهنجي جاين تي ويهي رهيا آهن، ۽ ٻين شهرن جا ماڻهو به جهاز ۾ پنهنجن جڳهين تي ڌار ڌار منزل تي ويهي رهيا آهن.

هاڻي هيءُ جهاز آڏامڻ وارو آهي. هن جهاز جو اڏامڻ به عجيب آهي. آواز ته آهي، پر ڌڌڪو ڪونہ اٿس. رڳو ڇيرين جي ڇمڪار وانگر ڇڻ ڇڻ شروع ٿي ويئي آهي. سڀني منزلن جي چوڌاري وڏا پر آهن، جي هاڻي چُري رهيا آهن. هاڻي آنهن ڦرڻ شروع ڪيو آهي. هاڻي تيز ڦيڻ لڳا آهن. ۽ جهاز به ڪراچي بندر کي ڇڏي رهيو آهي. آن جي رفتار تمام تيز نظر اچي ٿي. سڀني منزلن وارن مسافرن پنهنجي رنگ ڍنگ وارو ماحول ناهيو آهي. ويندي سردي گرمي به هنن جي اصلي طبيعتن پٽاندر آتي قائم ڪيل آهي. ڪاڏو به سڀڪنهن منزل تي پنهنجي پنهنجي وزن ۽ لذت وارو ڏنو ويو آهي. اڃا وينستائي ڪلاڪ مس گذريو آهي، يعني جهاز لک کن ميل مٿي چڙهيو آهي ته وينستائي سڀ گڏجي هڪ ٽيبل تي چوگرد گڏ ٿيا آهن. هنن مان هر ڪنهن پنهنجي پنهنجي رنگ جي وڏي چؤڪُنڊي رڪيبي کنئي آهي ۽ چوڪنڊو گلاس به هٿ ۾ کنيو آهي. گلاس ۾ ڪجهہ رس وانگر، جنهن جو رنگ نيلو آهي، پيل آهي. سڀني پنهنجين پنهنجين رڪيبين

۾ وڏا گوشت جا پڪل ٽڪرا وڏا آهن. رڪيبيون ٽيبل تي رکيل آهن. هر هڪ ٽڪري ۾ هڪ سُئو ٽنبيل آهي، سُئي ۾ هٿ وجهي سيڪو ويٺستائي، گوشت ڏندن سان پٽي کائي رهيو آهي، ۽ ساڳئي وقت رس جا ڦڙا به پيئي رهيو آهي. کاڌي کائڻ کان پوءِ سيڪو وڃي پنهنجين جاين تي ويٺو آهي. جهاز اڏندو هلي ٿو، ۽ مٿي چڙهندو هلي ٿو. ڪيترن تارن سان جهاز جو گذر ٿي رهيو آهي. پري پري هزارن تارن جون لاٽيون آهن، جي ڏسجي رهيون آهن. هنن جهازن جا حادثا به شروع ۾ گهٽا ٿيندا هئا. پر هي هلائڻ وارا اڄڪلهه ڏاڍا هوشيار آهن، ۽ جيئن پوءِ تيئن هنن جي مهارت وڌي رهي آهي، ۽ هي حادثا هاڻي گهٽي قدر گهٽجي ويا آهن.

حضرت حُسن ۽ حضرت عشق هتي به پنهنجا وار پيو وجهي. هوءَ پري هڪ پريءَ جهڙي عورت ويٺي آهي ۽ هن پاسي هڪ جوان ويٺستائي به پنهنجي شڪل ۾ هڪ موتيءَ جو داڻو آهي. هن جي اکين ۽ هن حسين عورت جي وچ ۾ لڙائي شروع ٿي ويئي آهي! هي هڪبئي کي ڏسي کِلان ٿا. هي ڏنگ ته هڪبئي کي پيا هڻن، پر ڪيترن جون نظرون هنن چڪي ورتيون آهن. قدرت جو هي عجب ڪمال آهي، جو زندگيءَ جو ڪيڙو به روپ هجي، پر هيءَ ڪشش هر هنڌ پنهنجي زور شور سان چالو آهي.

راتيون ڏينهن ته ڏسڻ ۾ ئي ڪونه ٿا اچن. ڪيءَ چڪ سان جهاز چڙهندو هلي ٿو، انڪل ڌرتيءَ جي وقت موجب ڪي مهينا گذري ويا آهن - آخر پڌائين ٿا ته وينستا جي ولايت هاڻي ويجهي اچي رهي آهي. جهاز جي ٻاهرئين ڪائي جي پٽ مان، وينستا ظاهر ٿيندي نظر اچي ٿي. سڀني منزلن جا مسافر هاڻي پنهنجو سامان سيري ٻاڻ پت آئين ٿا. جاڻ جهاز تان لهڻ جو وقت آيو.

پري کان وينستا جي سرزمين به هڪ وڏي گولي وانگر نظر اچي رهي آهي. سڄي گولي جو رنگ گلابي اڇو آهي. آن جي چوڌاري سمنڊ جون لهرون نظر اچي رهيون آهن. سڄو گولو اڇو جوڙو ڪير اڳو

پيو آهي. هاڻي وينستا جي مٿان اچي پاڻيءَ جي بارش وسي رهي آهي. آن تي اچي شفاف پاڻيءَ جا درياءَ وهي رهيا آهن. وينستا جي پٽ جا وڻ تمام ڏگها آهن، پر سائو وڻ ڏرتا وارو آنهن ۾ نظرئي ڪونہ ٿو اچي - سڀ پيلا ۽ گلابي وڻ آهن. اجهو، هاڻي، بس، جهاز هڪ ميدان تي لهي رهيو آهي. وينستا جو بندر بہ عجيب آهي. هين جا ڪراچيءَ واري بندر کان بلڪل نرالا پليٽفارم آهن - ائين لڳي ٿو چڻ هڪٻئي جي مٿان، ڏهہ پندرهن، وڏيون گول ماڙيون آهن. هر ماڙيءَ تي هڪ هڪ ولايت جي رهاڪن ۽ سندن جهازن لاءِ ڌار ڌار پليٽفارم آهن ۽ انهن ئي پليٽفارمن تي آنهن جي رهڻ ۽ کائڻ جو ڌار ڌار بندوبست آهي. هي وينستائي جهاز سڀني کان مٿانهين پليٽفارم تي لهي رهيو آهي. لهي ڪين رهيو آهي، چڻ نچي رهيو آهي. چمڪات ڪندو، ٽپا ڏيندو، هاڻي اچي هت پليٽفارم تي بيٺو آهي. حورن ۽ پرين جهڙي هيٺان جي مخلوق هزارن جي تعداد ۾ اڳي ئي پليٽفارم جي سامهون اچي بيٺي آهي. ڏرتا کان هت اچڻ ۾ مهينا لڳي ويا آهن. هو بيٺي چمڪندڙ مورتون، جيڪي پري کان هڪٻئي کي چٽي رهيون هيون، سي مشڪندي مشڪندي، هڪٻئي جي ويجهو ٿينديون وڃن ٿيون. مسافرن جا مائٽ مٽ ۽ دوست پليٽفارم تي بيٺا آهن، ۽ پنهنجن وارن جي چادرن کي لوڏيندي، هرڪو پنهنجي عزيز واقفڪار سان ڳالهائي رهيو آهي.

پر چئہ جو ڪٿي هيءَ بيٺي عشقي جيڙا هڪٻئي تان اکيون هٽائين. آخر هو اچي هڪٻئي کي ويجهو پيا آهن. هاڻي هڪٻئي سان ڳالهائين ٿا. واهہ وا! ڪيڏي سر سان سرباٽ پيا ڪن، چڻ تہ پهاڙي راڳڻيءَ جون مينديون پيا ڏين. هڪ سرَ مهٺا پيا سُر سهٺا ڏيان دُر سهٺا، چوٽان ڏند چمڪن. هنن ماڻهن جي محبت ۽ قرب جو طريقو بہ بہ پنهنجو. هٿ هٿن ۾ وجهي، هڪٻئي جا هٿ ٿا چمن. اڳي شايد واقف ڪونہ هئا. هاڻي هٿ هٿ ۾ ڏيئي، ٻاهر نڪري، پنهنجي عزيزن ڏي هلن ٿا. هلن چا ٿا، ٽپن ٿا. بس، نچندا وڃن ٿا. جيئن وينستا

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

جو جهاز ٽپندو لڏي هو، هي به انهن ٽپندا نچندا هلن ٿا. حسين عورت جا وار ته ڇٽيءَ وانگر مٿانس ڇانوَ ڪري بيٺا آهن. مرد ويچاري جي اکين مان خوشيءَ مان ڳوڙها چمڪي رهيا آهن. پنهي جا سائٿ ۽ دوست پنهي جي چوڌاري جهرمٽ ڪري اچي بيهن ٿا.

باب ڇهون

نـظـر

ڏرتا کي ڇڏئي ته مهينا گذري ويا آهن، ات ڇا ٿيو؟ آها وڏي ڪانفرنس آٿي اچا پيئي هلي. ڏرتا شهر ۾ زلزلو آيو هو. انهيءَ ڪري ڪيترا ڏينهن ته جاين جڳهن کي ناهڻ ۾ گذري ويا هئن. اج وري سيني ولايتن جا آهي سيئي اڳواڻ، جي اڳ آيا هئا، وري هت گڏ ٿي رهيا آهن. آن وچ ۾ هنن مان ڪيئي پنهنجي پنهنجي شهرن ۽ ولايتن کان آيا ۽ ويا پئي آهن.

ڏرتا ۾ اج وري به صبح جو وقت نظر اچي رهيو آهي. هڪ سندر آواز اڀري رهيو آهي. للت راڳ جي لئه آهي، جا آڀري رهي آهي - جڻ ته هي راڳ دونهين وانگر ڏرتا جي چوڌاري درد جا ڳوڙها ڳاڙي رهيو آهي. ڪا پڪار آهي. ڪنهن جي پڪار آهي! ڪنهن کي پڪار آهي! ڪو به پتو ڪونه ٿو پوي. بس درد آهي. درد به دل مان ٿئي. جي دل نه آهي، ته درد ڇا جو! پر دل ڇو؟ درد ڇو؟ هيءُ هڪ اونهو راز آهي. سڄيءَ جيوت جو ساهه انهيءَ راز ۾ آهي.

ڏرتا تمام پراڻي دنيا آهي. پوڙها ٿي سٺ سال اڳ هيءَ هڪ نرالي ۽ الڳ دنيا هئي. پر هاڻي هيءَ ٻين گهڻين دنيائن جهڙيءَ هڪ دنيا جي صورت اختيار ڪري چڪي آهي. پر هيءَ پنهنجن پراڻن اثرن کان اڃا آزاد ڪانه ٿي آهي ۽ شايد ڏينهن قيامت تائين آزاد نه ٿئي. هن جا اهي اثر، جي هن لکن سالن کان پيدا ڪيا آهن ۽ ورتا آهن،

اهي وتس رهندا. اج هت مفڪرن، سائنسدانن، سياستدانن ۽ ٻين سلجهيل مخلوقن جون ڪانفرنسون ٿي رهيون آهن. گهڻا ويچار ۽ خيال اج هت اپجي رهيا آهن، ورهائجي رهيا آهن. ڪيترا فيض وارا اج هت آيا آهن. سڀني ولايتن جي مخلوقن کي هو فيض ڏيندا. علم جي روشنائي وڌندي رهي ٿي ۽ وڌندي رهندي. هي فقير فقر جا درياهه آهن.

هي ساڳيو اهو ميدان آهي، جتي ڪجهه مهينا اڳ هڪ وڏو کيل ٿي رهيو هو. شايد اهو کيل اڄ به ٿئي. برابر، ٿلهي تي، جتي اڳئين دفعي به کيل ٿيو، انهيءَ ساڳي جاءِ تي ٻتيون تيز ٻري رهيون آهن: تمام گهڻي روشنائي آهي.

ساڳيءَ طرح سان کيل جا کيڏندڙ پنهنجي پوريءَ ٻيهڪ سان هلڻ لڳا آهن. هن وقت سائنس ايتري ترقي ڪئي آهي، جو کيل جا کيڏندڙ اندر ٻئي هنڌ کيل جو پارٽ ادا ڪري رهيا آهن، مگر سندن پاڇا اهڙيءَ طرح ۽ ايڏا قداور ٿي، گهمي رهيا آهن، جو هيڏي وڏي ميدان ۾ نهايت چٽا ڏسڻ ۾ اچن ٿا.

هيءَ سنڌ جي پوڙها ٿي سؤ ورهين کان به اڳ جي ڳالهه آهي. سنڌي پنهنجي ماضيءَ کي ڪونه وسارين، چاهي ڌرتا جي ڪنهن به پاڇي تي هو وسندا هجن يا ٻين دنيائن ۾ وڃي آباد ٿيا هجن.

حاضرين ۾ جيڪي به دلين وارا نؤجوان، جيڪي چندرتا واري جهاز تان لٿا هئا، ٻئي سنڌي، هڪ سنڌ ويڙهي جو، ٻي پارت پاڙي جي جوان ڇوڪري، اهي ساڳيا اڳي وانگر لاڳيتين ڪرسين تي ويٺا آهن. ٻئي هڪٻئي جي ڏسڻ ۾ ايترو ته محو ٿي وڃن ٿا، جو کيل شروع ٿيڻ وارو آهي ۽ پوپ ڪلياڻ جي شروعات آهي، ۽ استاد بسم الله، جو اڳئين وقت ۾ پارت جو نامور شهنائي وڄائيندڙ هو، انهيءَ جي وڄايل شهنائيءَ جي ڌن وڏي شان سان وڄي رهي آهي. مگر هي ٻئي سرير پنهنجي حسن ۽ محبتي زبان جي ڪري هڪٻئي سان وڃن گهرا ٿيندا.

پدمڻي، جوڏي ڏي نهاري، چوي ٿي – ”هيءُ ٻاڙو ته اصل

اسان جي وڏن جي به وڏن جو ڳوٺ هو. وڏڙا چوندا اچن ٿا ته اسين حيدرآبادي آهيون. ڪيئن جوڏا، پوٽا ٿي ستٽ ورهيه گذري ويا آهن، ته به تنهنجي منهنجي زبان هڪ ئي آهي. چا، مان هت رهي سگهان ٿي؟"

"چو نه پياري پدمٽي!" جوڏي وراڻيو. "اڄ ته تعصب جو زمانو گذري چڪو آهي. ملڪن ۽ قومن جون حدون ۽ نشان گم ٿي ويا آهن. مان مسلمان آهيان، مگر اچوڪي مسلمان ۽ اڳئين مسلمان ۾ گهڻو فرق آهي. اسان لاءِ ڌڻيءَ جي سچي قدرت ۽ سڀ انسان هڪ ئي ڳالهه آهن."

"سچ ٿو چوين مٺا جوڏا! اسين به ائين ئي سوچي رهيا آهيون ته اسان جا وڏا ڪيترا نه غافل هئا. مذهب ته انسان ذات کي هڪ ڪرڻ لاءِ آيو، ۽ پنهنجي مالڪ ڏانهن جنهن اسان سڀني کي پيدا ڪيو آهي، رجوع ڪرڻ لاءِ آيو. سڀ نبي ۽ اوتار ڌڻيءَ جا پانهنا ۽ نيڪ انسان هئا."

"پياري پدمٽي، تون کهڙا دفتر پيئي پٽر وجهين! پراڻيون ڳالهيون وري پيئي ڪوڙين!" جوڏي چيو.

"چا، پيارا جوڏا، مان ٿي ڳالهيون ڪوڙيان! ڏس، هيءُ سڄو ڪيل هڪ پراڻو تاريخ جو پردو آهي. هي اسان جا بزرگ سنڌي وري وري ساڳيون ڳالهيون اسان جي اڳيان پيش ڪري رهيا آهن. مان جڏهن دهليءَ ويندس ته امڙ کي پنهنجي ملاقات ۽ هنن ڪيلن جي سچي ڳالهه ٻڌائيندس. امڙ چوندي آهي ته حيدرآباد هلي ڏسجي! ڏاڏي ٻرسن ٿيندي! پر پيارا جوڏا! اسين هت ڪٿ رهي سگهنداسين!"

"پياري پدمٽي، هتي هاڻي گهرن جي ڏاڏي سوڙهه آهي، پر منهنجي سوٽ احمد، جو هڪ وڏو واپاري آهي، ان جي حويلي ڏاڍي ڪشادي آهي. تون پنهنجي ماءُ کي ضرور وٺي اچج ۽ پيل آٽي اچي اسان وٽ رهجو،" جوڏي وراڻيو.

ڪيل شروع ٿي چڪو آهي. ساڳي نعمت جي جهوپڙي،

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

مرزاپور جي ٻرسان، ۽ سندس ابو اما ۽ ڀاءُ ڀيڻ.

نعمت جي اڄ جواني آهي. رنگ جي سهڻي، اکين، نڪ جي ٻيهڪ اهڙي ناهوڪي اٿس، جو جيڪو ڪيس ڏسي ته مٿانس مستان ٿي پوي. هي وڏيري علڻ خان جا هاري هئا. وڏيري جو ڳوٺ سڌ کن پنڌ پري آهي. وڏيري جو بنگلو ۽ حويليون هتان ڏسجن پيون.

وڏيري جي بنگلي جو نظارو ظاهر ٿئي ٿو. انگريزن جي حڪومت آهي، انهيءَ ڪري ڏاڙهي صفا چٽ، ڪاري لونگي ريشمي مٿي تي ٻڌي ٿو. ٻلا گهوڙا، مينهون، ڳئون ۽ ٻيو ججهو مال اٿس. زمين ٻه هزار ايڪڙ جي لڳ ڀڳ اٿس. چاليهارو ڪن کوهه به اٿس. مگر سنڌ ۾ سکر ٻئراج کان پوءِ کوهن جي اهميت گهٽ ٿي ويئي آهي. نه ته پٽس ڪي ماڻهو سڃاڻندا ئي انهيءَ نشانيءَ تي هئا، ته بهادر خان ڪهڙو؟ چي، بهادر خان چاليهن کوهن وارو. بهادر خان ته وڃي قبر ۾ ستو آهي، هاڻي علڻ خان جي حڪومت آهي. چور، رهزن، ڌاڙو سڀ سندس هٿ هيٺ آهن. هُن جا نوڪر جمعو ۽ قنڊڻ واڙيو به وٽ جا نه آهن.

اڄ وڏيري جي ڪچهري لڳي پيئي آهي. قنڊڻ هڪڙيءَ ٽنگ تي پيو ٽنڪا ڪيدائيس، ته جمعو هٿن کي دٻائي رهيو اٿس. هاڻي علڻ خان چڱو موچارو گهٽو ٿي پيو آهي. قنڊڻ وڏي عجب واري انداز ۾ چوي ٿو -

”وڏيرا سائين! اڄ هٽ اسان جي تر ۾ ٻه حورون آهن، هڪ آهي نعمت ٻي آهي ساوتري. پر نعمت مان لڳيئي ڪانه! تنهنجي هن بنگلي ۾ سونهين.“

جمعو چوي ٿو - ”آهي ڏينهن پيا هئا. اڄ وڏيري ۾ اهي جلوا ڪٿي آهن؟ اڙي سائين، چو ڏيجي ويو آهين! اسين جو هٿ ويٺا آهيون. هيءَ ته نعمت آهي، پر آسمان جا تارا به لاهي اچون!“

وڏيرو وراڻي ٿو - ”چورا! نعمت جي لاءِ ته ڪيترو وقت سڪندو ٿو رهان! پر ڪو وجهه نه ملي؟ عَدُو ڪمدار نه سندس ڏاڏي

تعريف ڪئي آهي. جڏهن چوريءَ جي منهن کان لنگهان، ته منهن اڪائي وجي ٿي اندر ويهي! ٿورو وقت خود چڪر هڻندس. من مون سان دلڙي لائي. دعا ڪيو ته آزاد محبت ملي. پيو هوءَ آهي ڪهڙي چيز؟ پن موچڙن جو به خرچ ڪانہ آهي! علڻ خان منهنجو نالو آهي!"

"هائو، سائين، هائو! اها ته اسان کي به خبر آهي. پلي قسمت آزمايو،" جمعو ۽ قندڻ چون ٿا.

هيءُ پردو ته نہ آهي، هيءُ کيل جو ميدان آهي، ۽ چڱو خاصو ميدان آهي. ان ۾ هي مورتون پنهنجي پنهنجي مقدارن سان ظاهر آهن. پردي ۾ فقط اوچائي ۽ موڪر نظر اچي، پر هت ته اوچائي، موڪر ۽ اونهائي ٽيئي وصفون نظر اچي رهيون آهن. ٽيئي جهلڪون ظاهر آهن. وڻ، جهنگل، بنگلا، گهر، رستا ائين پيا نظر اچن، ڄڻ ته هي سڀ آتي آنهيءَ سر زمين تي سچا پچا موجود آهن. سيني ولايتن جا باشندا حيرت ۾ غرق آهن. پدمٽي به دهليءَ کان هت پهتل آهي ۽ جوڙو به آتي آهي. اڳ ۾ پري تي ويا هئا، پر دلين جي ڪشش به عجيب آهي. پيٽي چق مق وانگر چڪجي، هڪٻئي ڏي وڌن ٿا. آخر پيٽي پن خالي ڪرسين تي ويهن ٿا. هنن جي دلين جي ڌڙ ڌڙ شروع ٿئي ٿي. پيا سڀيئي کيل جي نظاري ڏسڻ ۾ محو آهن. پر هنن کان ناٽڪ به وسري ويو آهي. صرف هڪٻئي ڏي نظر اٿن.

هن کان اڳ پوڻا ٽي سئو سال وارو زمانو هڪ سورن سان پريل زمانو هو - هيءَ سڀ انگريز جي صاحبي هئي: زميندارن، جاگيردارن ۽ نوابن جي بادشاهي هئي: ڇا مجال آ، ڪنهن غريب کي، جو پنهنجو سر اوچو ڪري هلي؟

وڏيرو علڻ خان گهوڙي تي چڙهي ٿو. اڪيلو، اڪيلو، زمين گهمڻ لاءِ نڪري ٿو. پر سچ ته هو زمين ڏسڻ لاءِ ڪونہ نڪتو آهي. هو نعمت جي نگاهہ جهٽڻ لاءِ گهوڙي کي ڊوڙائي ٿو.

ٻئي طرف نعمت پنهنجي جهوپڙيءَ ۾ اداس ويٺي آهي. غريب هيءُ جي پيري، ماءُ بيوس، پائر پيئر اجا ننڍا آهن. ڪاڻ لاءِ ڪجهہ

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

ڪونھ آهي. ويراني آهي. حسن ۽ جوانيءَ جو ٻہ واسو آهي، ٿورو ٿورو محبت جا دل تي تير بہ وسڻ شروع ٿيا آهن، پر هت اڄ غم ۽ ڏک ايترو آهي، جنهن ٻيون سڀ ڳالهيون وساري ڇڏيون اٿس. جهوپڙيءَ ۾ ڦري رهي آهي. وڏيرو علڻ مڇن کي وٺ ڏيندو، گهوڙي کي ڊوڙائي ٿو. جهوپڙيءَ جي پرسان گهوڙي جي رفتار تمام گهٽ ٿي ٿي وڃي. آخر گهوڙو بيهي وڃي ٿو. وڏيرو وڏي کنگهڪار ٿو ڪري، مڇن کي وٺ ٿو ڏئي. نعمت پنهنجون اکيون مٿي ڪري ڏسي ٿي. وڏيرو پنهنجون آڱريون سونين منڊين سان ڀريل مڇن تي ڦيرائي ٿو. سڀ جا ترورا منڊين جي ٽڪن تي ڪرڻ ٿا، ڪٿان سايون، ڪٿان ڳاڙهيون، ڪٿان نيليون لاٽون نڪرن ٿيون. ڪپڙا بہ اڄ وڏيرو ڏاڍا ٺاهوڪا پائي نڪتو آهي. گستاخ خوشبوءِ. ڪو فرانسي سينٽ هنيو اٿائين، جو خوشبوءِ سڄي ميدان ۾ پکڙجي وڃي ٿي. نعمت هڪ غريب ڇوڪري آهي، پر هڪ غيرتمند نيگر آهي. پنهنجي غريبيءَ تي کيس ناز آهي. هوءَ وڏيري کي ڏسي، پاسيري ٿي، جهوپڙيءَ ۾ گهڙي وڃي ٿي. وڏيري علڻ تي غرور جو ڀوت ويٺل آهي، محبت جو تہ هن تي اثر ٿيڻي ئي ڪونہ. نعمت جي بي رخي ڏسي، سڄو سڙي ٿو وڃي. ڪارو تہ اڳي ئي آهي، پر هن وقت سندس ڪيفيت عجيب آهي. ايڏي تہ ڪاوڙ چاڙهجي ويئي اٿس، جو ڏند ڪرٽي رهيو آهي. هيڏي هوڏي نهاري رهيو آهي. وس پڄيس تہ هن جهوپڙيءَ کي باھہ ڏيئي ڇڏي. وڏيري جي دل ۾ هڪ عجب قسم جي ڪاوڙ ڀرجي رهي آهي. اکيون ڳاڙهيون ٿي ويون اٿس. وڃن جهڙا شهپر چڙهہ تہ نانگ واريون پڇڙيون هٽي رهيا آهن. ٻئي طرف هيءَ غريبن جي جهوپڙي آهي، جت بک ۽ ڏک کان سواءِ ڪجھہ ڪين آهي. هيءَ دنيا اڄ دنيادارن جي آهي. سمورو عيش جو سامان هنن وٽ آهي. ڪنهن کي جيئارين يا مارين، هيءُ سڀ هنن جي هٿ ۾ آهي. نعمت جي پوڙهي ماءُ حرمت، وڏيري کي ڏسي، ڏهلجي ٿي وڃي. عارب، نعمت جو پيءُ، بہ پڄندو ٿو اچي –

”بسم الله! بسم الله!! سائين علڻ خان، اڄ ڪيئن هت اسان غريبن وٽ اچڻ ٿيو آهي! گهوڙي تان لهو. ڪتولو ڪٿي ٿو اچان. سائين، ڏسو! اڄ ته اسان جو بخت وريو آهي. پوتار، توهان پاڻ پنهنجي سر مهرباني ڪئي آهي.“

”اڙي چورا! تنهنجو نالو ڇا هي؟“ وڏيري پڇيو.

”سائين، مون کي عارب سڏين!“

”چڱو، اڄ شام جو منهنجي بنگلي تي اچج!“

”حاضر سائين، حاضر!“

وڏيرو پنهنجو گهوڙو پنهنجي بنگلي ڏي موٽائي ٿو. گهوڙو ڊوڙائيندي، پنهنجي بنگلي تي پهچي ٿو. ڦنڊڻ ۽ جمعو ڊوڙي اچي سندس رڪاب جهلين ٿا -

”سائين! اڄ ته اسان کي صلاح به ڪانه ڪيوَ - ائين نڪري ويا!“

”ڳالهه نه پڇو! هوءَ ڪني جي ڌيءُ نعمت! سهڻي ته گهڻي آهي، مگر اهڙي ته بي فضيلتي آهي، جو مون ڏي اک کڻي به نه ڏٺائين ۽ نه وري مشڪي نهاريائين. الله ڏنو ڏڪار جي نظر سان لڳي ويئي! ... اِها ڪير ٿيندي آهي! ڪنهن جي ڌيءَ آهي! ڪيس ضرور هت آڻيندس ۽ ڏسندس ته ڪيئن ٿي مون کان جان ڇڏائي!“

”هائو سائين! هيءَ ته ڪڙي نعمت آهي، پر اهڙيون هزار به تنهنجي سر تان قربان. اسين مري ويا آهيون!“ جمعي ۽ ڦنڊڻ ورائيو آهي.

ويچاري نعمت اڄ پنهنجي جهوپڙيءَ ۾ پنهنجي بي چارگيءَ جي احساس ۾ کٽ تي ڪيري ويٺي آهي. آخر ته ڪيس خبر آهي ته هيءُ زمانو ظالمن جو آهي، جو حق، سچائي، انصاف سڀ دفنجي چڪا آهن، جتي انسان پنهنجي غيرت گنوائي چڪو آهي. چند سڪن جي مٺ تي اڄوڪي لتجي رهيون آهن. وڏيري جي آڪڙ، اکيون ڳاڙهيون ڪرڻ، شهرن کي هٿ هڻڻ، هي سڀ وڏيري جي ڪاوڙ جون نشانيون

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

هيون. هاڻي هن رهزن کان پاڻ کي ئي بچائي! اهڙيءَ طرح هوءَ
ڪڏهن لوڙهي جي ڀاڳوران اچي ٿي، ڪڏهن پاڻ کي سڏي ٿي، ڪڏهن
ماءُ کي پڪار پائي روئي ٿي ۽ ڪڏهن سلڇڻيءَ کي چميون ڏئي ٿي.
سمجهي ٿي ته ظلم جو طوفان جلد چڙهڻ وارو آهي. سندن پيءُ گلاب
اڄ گهر ۾ ڪونه آهي. وڏيري علڻ جو اچڻ، سوٽي وڃڻ، عارب کي
بنگلي تي اچڻ جو حڪم. هي تصويرون هنن غريبن جي اکين اڳيان
ڦري رهيون آهن.

ڪو چارو نه ڏسي، هيءُ سڄو قافلو گلڻ فقير ڏي روانو ٿئي
ٿئي ٿو. ڏاڍو تکو هلن ٿا، جڻ ته ڪو شينهن ڪين پنيان مارڻ لاءِ
پنيان اچي رهيو آهي. آخر گهڻي پنڌ ڪرڻ کان پوءِ گلڻ فقير جي
آستاني تي پهچن ٿا.

هيءُ نظارو ڏسي، جيڪي تماشبين آهن، سي ٽئيٽر ۾ سُس پُس
ڪري رهيا آهن. پدمڻي ۽ جوڙو پڻ حيران ٿيءُ هڪٻئي ڏي ڏسن ٿا.
هي ٻوٽا تي سڀ ورهين جي اڳ سنڌ آهي. فقيرن جا ديرا ڏکايلن
دلين جي واسطي آسرو ۽ سهارو هوندا هئا. فقير ويچارا – هنن وٽ پاڻ
ته هوندو ئي ڪونه هو، هو سڄي زندگي هڪ سفر ڪري سمجهندا هئا.
هو پنهنجي رب جي ذڪر ۾ غرق هوندا هئا، سندس قدرت جا نظارا
ڏسي، حيرت ۾ محو هوندا هئا. انسان کي پنهنجي رب ڏي رجوع
ڪرڻ هو پنهنجو فرض سمجهندا هئا. زمين کي سينگارڻ، پنهنجي
جهوپڙيءَ جي چوڌاري گل پوکڻ، خاص طرح نازبوءِ ساڻ، ته سندن
محبت هوندي هئي. پاڻي ٻاڙدين ۾ ڪٿي، چٽڪار ڪرڻ، هتن سان
ٻهاري ڏيڻ سندن ورونهه هوندي هئي. انسانن جي دلين کي سنوارڻ،
انسان ذات جي خدمت، هنن جي عبادت هوندي هئي.

اڄ هن سَنَڌن ۾ فقير وينو آهي. سَنَڌهن جي اندر نُڪ
وڇايل آهي. پري ڪنڊ ۾ فقير جو بسترو پيل آهي. فقير در جي
سامهون مُنهن موني ۾ پايو وينو آهي. ڪڏهن ڪڏهن گان ڏي به
نهاري ٿو ۽ هر هر چوي ٿو – ”سبحان الله! سبحان الله!“ شايد قدرت

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

جي حسن ۾ هو پنهنجي رب جو حسن ڏسي، مستان آهي.

ابتري ۾ هي مظلومن جو قافلو اچي پهچي ٿو. سڀ سندس چوڌاري ويهي وڃن ٿا. فقير جو منهن مونن ۾ آهي. چڱو وقت گذري وڃي ٿو. فقير نہ ڳڙ آهي. هي ويچارا بہ ڪچن ڪونہ ٿا. ڪين خبر آهي تہ فقير پهرن جا پهر ائين گم ٿي ويندو آهي، سندس بوتو تہ هوندو آهي، مگر پاڻ خيال ٿي، ڪاڏي اڏامي ويندو آهي. آخر فقير ڪنڌ مٿي ڪئي، پڪاريو - ”سبحان الله! سبحان الله!!“ تہ سندس نظر گلاب جي ٻچن تي پيئي. حيران ٿي، هنن ڏي نهاري ٿو -

”مائي نعمت، مائي حرمت، ٻچا عارب، اڄ ايڏو پنڌ ڪري مون وٽ آيا آهيو! خير تہ آهي؟ گلاب ڪٿي؟“

هي دنيا جون لهرون، هي انسانن جا ميلا، هي قافلا، هي مرڻ ۽ جيئڻ، هي پڄڻ ڊڪڻ، هي ڪنڻ ڪپڻ، هي ويهڻ هلڻ، سموريون ڪائناتون، هزارن ناتڪن سان پرپور آهن. هي هزارن جي تعداد ۾ مخلوق، ڪيترين ڌرتين تي جن اڄ شهرن جي صورت اختيار ڪئي آهي، جي سڀ ڪيل جي ترجماني پنهنجي پنهنجي زبانن ۾ پڌي رهيا آهن، پوءِ تي سڌو ورهين جي اڳين وقت جو هيءُ ذڪر، اڳين وقت جي هيءَ جهلڪ، ڪين وڏيءَ سوچ ۽ حيرت ۾ وجهي ڇڏيو آهي.

باب ستون

پرواز

پلترنا ولايت مان پيغام هڪ گجندڙ آواز ۾ ڌرتا ڪي چوڌاري وڪوڙي ويو آهي. اڄ، هن ڪيل هلندي، تماشبين وري پنهنجا ڪن سڌرلا ڪري هيڏي هوڏي نهاري رهيا آهن. ڪيل بند ڪيو ٿو وڃي. پدمني ۽ چوڏو بہ حيران ٿين ٿا. ڌرتا جا ماڻهو پنهنجن ڳوٺن، گهٽين، شهرن، ويڙهن ۽ پاڙن ڏي، ۽ ٻين ولايتن جا ماڻهو جيڪي سنڌ ويڙهي جو هيءُ ڪيل

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

وڏيڪ نتا، ڏسڻ گهرن يا آن جي وري شروع ٿيڻ تائين موتي اچڻ گهرن ٿا، آهي پنهنجي پنهنجي ولايت ڏي رواني ٿيڻ لاءِ تياري ڪري رهيا آهن. ڪي تختن تي چڙهي، ته ڪي چاڪڙين جي زور تي، مطلب ته سڀئي پنهنجيءَ پنهنجيءَ طاقت آهر تڪڙ سان نڪري روانا ٿي رهيا آهن. پدمڻي به سڀڪي، جوڏي کان موڪلائي ٿي.

پيلترتا ولايت تي سئو ورهيه اڳ هڪ ستارو هو، جو ڌرتا کان ڪروڙها سال ٻري هو؛ آن جي ڌرتا جي يا ٻين سيارن جي باشندن کي خبر ڪانه هئي. اڄ پيلترتا ستارو، جو پيلترتا ولايت سڏيو وڃي ٿو، هڪ عجيب ستارو، خود هڪ ستارو، هن جڳ جهان جي ٻين ولايتن وانگر هڪ ولايت آهي.

پيلترتا هڪ تمام پراڻو ستارو آهي، مگر هن جي دنيا ڏاڍي هڪ نرالي دنيا آهي، جتي جي رهندڙن جون ريتيون رسمون، رهڻي ڪهڻي، گهر گهاٽ سڀ نرالا آهن. ٻهريون ته هتي ڪشش ثقل تمام گهري آهي. ڌرتا تي اسان وٽ جا شيءِ پاءُ تور ٿئي، آها پلترتا تي هڪ مڻ ڏسڻ ۾ ايندي. انهيءَ ڪري جاندار هت ڏاڍا ننڍا ۽ سنها آهن. منهن جي بيهڪ ته، هٿئون جي ماٺهن جهڙي اٿن، پر ڏاڍا نازڪ ۽ سهڻا آهن. سندن چمڙي ڏاڍي صاف ۽ گلابي رنگ ڏانهن مائل نظر اچي ٿي. هن ستاري تي هر هنڌ، پنجن ڏهن ميلن تي ٻه چار ميل ڊگهو، اوچو ۽ موڪرو جبل آهي. آن جا اِهي جبل سڀ ساوا ڇهڇ نظر اچن ٿا. انهن جبلن تي اتان جي باشندن جا پيلي رنگ جا گهر آهن. جي هونءَ ته اسان واري پلاسٽڪ کان به هلڪي سامان جا ٺهيل آهن، پر آتان جي گري ڪشش ثقل ڪري، ڇگي موچاري زازلي سان به ڪونه ڪرن. هتان جا باشندا قد جا ننڍا، وڌ ۾ وڌ چار فوٽ، ننهنڪري گهر هونءَ به ڏاڍا سهڻا اٿن، پر ڌرتا جي محلاتن وانگر اوچا ڪونه ٿين. گرمي سردي تمام گهٽ. پوري پٽني آبهوا، گهڻو ڪري هميشه هڪجهڙي. سج کان گهڻو دور، پلترتا هڪ روشن سيارو آهي ۽ منجهس اهڙا ڏاڍو آهن، جو ٻنان گرم ٿيڻ جي ٻيا ٻرن. آها

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

روشنائي آنهن لاءِ ڪانئي آهي. پر، گهر ۾ روشنائي گهٽ ڪرڻي هجي، تہ آتان جا رهواسي ڪارا پردا پٽين تي چاڙهين، تہ پوءِ روشنائي گهٽجي وڃي. قدرت هتي اهڙي تہ پوري ۽ مناسب رٿا سٿي آهي ۽ وري آتان جي رهاڪن بہ هن کي اهڙو تہ سينگاريو آهي، جو هن ولايت جي سڄيءَ صورتحال تي تعجب وٺيو وڃي.

پلترتا نواسين کي علم ۽ عقل جي وڏيڪ ورچ ملڻ نظر پئي اچي. هن تي اوچا جبل ڇپي ڇپي تي آهن، جن جا رنگ بہ جدا جدا آهن. آنهن ۾ قدرت اهڙا تهہ ناهي ڇڏيا آهن، جن جي ڊيگهہ، ويڪر ۽ اوچائي يا عمق ۱۰۰، ۲۰۰ فوٽ ٿئي. گهڻو ڪري سڀ آتان جا ڪم مشينن هٿان ٿيندڙ آهي. آن جي 'ذرتي' ڪائي وانگر لسي پٿر جي آهي. آهو شفاف ڪونہ ٿئي. آن جا وڏا وڏا بلاڪ ڪپي، اتان جا رهاڪو انهن مان سنها تختا ناهين، جن ۾ مشينن جي رستي ڪارخانن تي سهڻي جڙ ٿئي، ۽ اهڙيءَ طرح سان آنهن مان قسمن قسمن جي ڊزائينن جون شيون ناهيون وڃن ٿيون. آنهن جي پاڙن، شهرن، ويڙهن ۾ هيٺ گهٽيون ڪونہ ٿين. سڀ سندن گڏيل گهر آهن، جن جي ڇوڏاري ڪائي وانگر لسن بلاڪن جون وڏيون پٽيون آهن. سيڪنهن گهر جي ايراضي چورس تي ٻڌل آهي. ان جي اندر، گهر جا ڪمرا، ورانڊا، ٻورچيخانا، غسلخانا ٺهيل آهن، ۽ هر هڪ گهر جي اندر چڱو موچارو ٽڪرو پارڪ جي واسطي رکيل آهي. هر گهر کي هڪ سهڻي ۽ ڪشادي ڏاڪڻ آهي، جا مٿي وڃي، وڏين گهٽين ۾ کلي ۽ سيڪنهن گهر جي مٿان اچڻ وڃڻ جون گهٽيون ۽ رستا ٺهيل آهن - اچڻ جي ڏاڪڻ ۽ در ڌار ۽ وڃڻ جي ڏاڪڻ ۽ در ڌار. اهڙيءَ طرح سان گهرن جي مٿان اهي گهٽيون ۽ رستا آهن، جي سڄن پاڙن کي پاڻ ۾ ڳنڍين ٿا. هيٺي مارڪيٽ، بازاريون سڀ گهرن جي مٿان اڏيل آهن. سڄي شهر جي آمدرفت، واپار ونهوار، کيل تماشا سڀ شهرن جي مٿان ٿين. هت موٽر گاڏيون وغيره ڪونہ ٿين. سڀ گهٽيون اهڙيءَ طرح ٺهيل آهن، جو هڪ ٻيون پاڙي ۾ اچڻ جون آهن تہ ٻيون پاڙي مان وڃڻ

جي لاءِ آهن، جي ٻاڻ ۾ ١٠٠ يا ١٥٠ فوٽن وارين ننڍين گنبذن وارين وڏين ماڙين سان گڏيل آهن، جن جي موڪر ٥ کان ١٠ فوٽ آهي. اهڙيون ڳانڍاپي ڪندڙ ويڙهيون هيٺيون ڪان سؤ يا ١٥٠ فوٽن جي مفاصلي تي آهن. اهي پيادل هلڻ لاءِ آهن، جو وڃيو وڏين گهٽين سان ڳانڍاپو ڪن. وڏيون گهٽيون چڱيون ڪشاديون آهن. هر هڪ گهٽيءَ ۾ اسٽيشن وانگر جايون آهن، جن جي اندر ڪوٺيون آهن، ۽ انهن ڪوٺين ۾ هزارين تختا آهن، جي مقناطيسي طاقت سان ٻنهي تي زور ڏيڻ سان ٻاهر نڪرندو، رستن تي، ريلن تي چڙهيو بيهن، ۽ وڏيڪ ٻنهي دٻائڻ سان ويهڻ لاءِ بينچون نڪريو اچن. هڪ هڪ تختي تي اٽڪل چاليهه پنجاهه ماڻهن جي ويهڻ جي جاءِ آهي. جڏهن تختو ڀرجي وڃي ۽ جڏهن سڀئي ماڻهو ايترا سڪا وجهن، جو هڪ مقرر وزن ٿئي، ته تختو پاڻمرادو هلڻ شروع ڪري. پر جيڪڏهن ٿورا ماڻهو هجن ۽ هنن ڪي جلدي وڃڻو هجي، ته هو پيٽا سڪا وجهن. مطلب ته جڏهن گهربل وزن جا سڪا هن اندر پون، تڏهن تختو هلي. هلڻ جي رفتار به ڏاڍي تيز ٿئيس، ۽ پاڻمرادو تختو بيهندو ۽ سواريون ڪٽندو وڃي. هتان جا ٻاشندا نهايت ايماندار آهن. هر هڪ پاڙي جي ٻاهران، پلٽرتا جي ٻين پاڙن ڏي وڃڻ لاءِ شاهي رستا آهن، جتي وڏن فيلٽن ۽ اندر رميتارنٽن سان سجايل، پاڻيءَ واري جهاز وانگر گاڏيون پيون هلن، مگر اهي سڀ ڦيٿن کان سواءِ، وڏين ٿلهين زنجيرن تان گسڪنديون هلن. رفتار انهن جي تمام تيز، اکين اڳيان ڏسندي ڏسندي، گم ٿينديون وڃن. گاڏين ۾ اندر به وڏي رونق آهي - ڪمرن مٿان ڪمرا. هر هڪ گاڏي ٽمٽار تي پيئي هلي. هيٺ مٿي چڙهڻ جو وڏو عاليشان بندوبست آهي. هيءَ پلٽرتا ولايت، ڌرتا ولايت کان گهٽي وڏي آهي.

هتان جا ماڻهو واقعي عجيب آهن. انساني قدرت جي سونهن جو هت ڪمال آهي. جتي جتي انسان پيدا ٿيو آهي، اتي عشق ۽ عقل جو اظهار ٿيو پوي. اکين جي ڪشش هت به چوٽ کي پهتل آهي. اکيون به اهڙيون سهڻيون ۽ اثرائتيون اٿن، جو پنهنجي ڪشش

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

سان هڪٻئي کي آٿيو جهڪائين. هتان جي شهرن ۾ وڏا هال آهن، جتي هزارن لکن جي تعداد ۾ ماڻهو اچيو گڏ ٿين. عورتون، مرد، جوان، پوڙها، طرحن طرحن جون پوشاڪون پهري، گهمندا ۽ آڏندا وتن. چوطرف حسن جا هيڪار آهن. باغن جون سوين قطارون آهن. سهڻن گلن جو ڪو اندازئي ڪونهي. باغن جي اندر رنگين ۽ شفاف پاڻيءَ جا تلاءَ آهن. پکين جون قطارون، تن جون پراڻيون، تن جون گوهيون ۽ گهتون، قدرت جو هڪ عجيب من موهڻو نظارو پيدا ڪيو ڇڏين.

اڄ هتان ڌرتا ڏانهن وڃڻ جون تياريون ٿي رهيون آهن. ڪي سهڻيون ڇوڪريون پنهنجن سائڻن سان ڌرتا طرف روانيون ٿي رهيون آهن. سندن پيار ڪندڙ به پهچي ويا آهن. سڀني ۾ سهڻي امرتا ڪماري آهي. سندس پيار ڪندڙ جيمي ڪلو ٽتڪر به آڏي تي ڪٿي پهچي ويو آهي. هيءُ هوائي جهازن جو اڏو آهي. امرتا پنهنجي ماءُ ۽ ننڍڙن ڀائرن سان وينئي آهي. مگر ڪا اٿ ئڻ ڪيس ستائي رهي آهي. ڪنهن جي اٿ ئڻ؟ ها، جيميءَ جي اٿ ئڻ! سندس اکين جو سهارو، سندس دل جو آڌارو جيمي، جنهن سان هوءَ گڏ وڏي پڙهندي آهي؛ جنهن جهڙو جوان، حسن جو صاحب، سيرت ۾ ڪامل، پلترتا تي ڪو ورلي ليندو. جيميءَ جو چهرو سندس اکين اڳيان ڦري رهيو آهي - جيمي، جو هوائي اڏي تي پهچي چڪو آهي، پر آهو به پنهنجي دل جي مالڪ امرتا لاءِ ماندو آهي. ٻه مانديون دليون هڪٻئي کي ڏسڻ لاءِ تڙڦي رهيون آهي. آخر هڪ جي نظر پئي تي پوي ٿي. پهريائين امرتا جميءَ کي تکو هلندو ڏسي ٿي. ڏسڻ سان سندس زبان مان دانهن نڪري ٿي - "جمي! جمي!! جمي!!!" پئي هڪٻئي سان ڪيلي ملن ٿا. منجهن ڪجهه ڏينهن جو وڇوڙو پئجي رهيو آهي. ان ڪري مغموم ضرور آهن. مگر اميد جي سهاري هڪٻئي کان موڪلائين ٿا. پيا ڪيترا جيو هوائي اڏي تي حاضر آهن - ڪي عزيز آهن، ڪي پيارا ماڻهو پيارن کان موڪلائي رهيا آهن. هزارن جي تعداد ۾ خلق خدا جي اچي گڏ ٿي آهي.

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

امرتا ۽ سندس عزيز ۽ ٻيا ڪيترا مسافر جهاز تي سوار ٿي رهيا آهن. آخر هوائي جهاز جي هلڻ جي تياري ٿي رهي آهي. مگر امرتا جون اکيون جميءَ لاءِ واجهائي رهيون آهن. پري کان جميءَ جي جهلڪ ڏسي ٿي. آخر هوائي جهاز آڏامڻ لاءِ ڪشادي رستي تي اچي چڪو آهي. هاڻي اڏامڻ شروع ڪري ٿو. هوائي جهاز جي اندر به ميلا لڳا پيا آهن، ڄڻ ته هڪ شهر اڏامي رهيو آهي. ڌرتا جي جهازن کان هي نرالا جهاز آهن. هنن جي رفتار به تمام گهڻي تيز آهي ۽ اندر به عجيب اجالا آهن. هنن ۾ عجيب روشنايون آهن. عجيب ماڻهو، حسن جا حاڪم هتي هر طرف نظر اچن ٿا.

ٻالهه کي ننڍي ڪرڻ لاءِ چئي سگهجي ٿو ته پنهنجي مقرر سفر پوري ڪرڻ کان پوءِ نيٺ هيءُ جهاز اچي ڌرتا تي لٿو. هيءُ ڌرتا جو ساڳيو مشهور هوائي اڏو ڪراچي آهي. پلٽرتا ولايت جي رهواسين لاءِ اڄ هتي ڌار بندوبست آهي. هنن جي لاءِ هن هوائي اڏي جو ڇڳو ڀاڱو مخصوص ڪيل آهي. ڌرتا تي لهڻ کان پوءِ هي سڀ حيدرآباد گهمڻ لاءِ روانا ٿي وڃن ٿا.

باب اڏون

تصوير

اڄ ڌرتا پنهنجي اوج تي رسي چڪي آهي. هيءَ سڄي دنيا ڄڻ ته هڪ ئي وڏو شهر آهي، جنهن جا ماڻهو پاڻ ۾ ائين ملن جلن ٿا، ڄڻ آهي سڀ هڪبئي جا پاڙيسري آهن. ائين لڳي ٿو ته سنڌ ويڙهو، ڪراچي شهر ۽ حيدرآباد گهٽي هن دنيا جون ننڍڙيون، جنبو جنبي ۾ ڏيئي بيٺل جايون آهن. اڄ ته سڄي جهان جا شوقين سيئي ولايتن کان وري هت اچي گڏيا آهن - ڄڻ ته عيد جو ڏينهن آهي. اڄ ساڳيو ميدان سينگاريو ويو آهي ۽ ساڳئي کيل کي رچائڻ لاءِ کلي تياريون ٿي چڪيون آهن. اڄ ڌرتا تي هيءُ ناميارو کيل وري

شروع ٿي ٿو :

ڪلڻ فقير پڇي رهيو آهي - ”ابا، گلاب ڪٿي؟“

سنڌ پوڙها ٿي سٺ ورهيه اڳي هڪ پراڻو پرڳڻو هو. ان کان اڳ هڪ آزاد ملڪ هو. هن وقت، يعني پوڙها ٿي سٺ ورهيه اڳ، جڏهن جي هيءَ ڳالهه ڏسجي رهي آهي، هيءُ هندستان جو هڪ پرڳڻو آهي. اڄ هن پردي تي انهيءَ وقت جي تصوير پيدا ڪئي ويئي آهي. ”ههڙا هاڃا ٿين، پينر هن پنهور ۾!“ جو بورڊ چؤطرف ڦري رهيو آهي. آخر اِهو هڪ وڏو، تمام وڏن اکرن ۾، پردي جي سامهين طرف چسپان ٿي ويو آهي.

سچي سنڌ، جا فقيرن، صوفين ۽ سائين جو گهر هئي، جتي محبت جا درياءَ وهندا هئا، اها اڄ هن پردي تي هڪ دوزخ جي باهه نظر اچي رهي آهي. حڪومت انگريزن جي ڇڏي وڃي ٿي. پر انگريزن به پويان پير ڪيا آهن، ۽ ڇڏيو وڃي ٿو ته هيءُ جمهوريت جو زمانو آهي، ووٽ جي حڪومت آهي.

پردي تي نوان نظارا ۽ تصويرون پيش ڪيون وڃن ٿيون. هاڻي ووٽ شروع ٿين ٿا. هرڪو علڻ جهڙو اڪڙيل ظالم وڏيرو، پيرن ۽ ملن جي ٽولي سان، ماڻهن کان ووٽ وٺڻ لاءِ نڪتو آهي. ڪنهن کي قرآن هٿ ۾ آهي، ڪٿي وڏيري سان چور ۽ ڌاڙو آهن. ڪن وڏيرن سان پيٽن وڏا ڪامورا شامل آهن. دڙڪن دلاسن سان ماڻهن کي وڏيرا وڪوڙي وڃن ٿا. ڪٿ وري سياڻا وڏيرا، شهرن جو ڌاڻ گهٽائي، ’هاري حقدار‘ جو نعرو لڳائي، رهيا آهن. ڪي پاڻ کي اسلام جا ٺيڪيدار چوائي رهيا آهن. موٽرون ۽ جيپون سون جي تعداد ۾ گڏ ٿي ويون آهن. ووٽ به فقط هڪ سؤ بالغن مان ٽيرهن کي ڏنيو آهي!

سرمر ۽ روپو به سوچ ۾ آهن ته هاڻي انگريزن ووٽ جو ڪجهه حق ماڻهن کي ڏنو آهي. ڇو نه هو به ماڻهن کي سجاڳ ڪن، ۽ حڪومت بدلائي، عوامي حڪومت ٺاهين، جت حق ۽ انصاف هجي، جتي سڀڪنهن کي اٽو، لٽو ۽ اجهو ملي. هنن کي کهڙي خبر ته

هيءَ دنيا فرعونن جي آهي، جن عوام جي عزت، دولت، حيا ۽ شرم کي لٽيو آهي، جن انسان کي جانور کان به گهٽ سمجهيو آهي... پوءِ آتي هنن جي ڪوشش سان ووٽ وسيلي ڪيئن ڪو انقلاب ايندو! حڪومت اڳي ئي وڏيرن، جاگيردارن، زميندارن، پيرن ۽ سرمائيدارن جي آهي. پنڊت، ملان ڪامورا سندن گهر ۾ پيدا ٿيا آهن. غريب عوام جهل جي مرض ۾ مري چڪو آهي. هيءُ مقابلو ڏاڍو اوکو مقابلو آهي. هو ميرَ ڦيرن کي ڪير سمجهائي!

ڏاڍن ۽ پيٽ پرين لاءِ ته ووٽ به هڪ اُڙ ۽ اٽڪل آهي. پنهنجي ڏاڍ کي وڌيڪ ڏاڍي ڪرڻ جيي ۽ پرديل پيٽ کي وڌيڪ پرڻ جيي. سو هين پردي تي ڏسڻ سان معلوم ٿئي ٿو ته وڏيرن، پيرن ۽ ملن کي ساٿ ڪنيو آهي ۽ سنڌ جي شاهوڪارن ۽ سيٺين پنڊتن ۽ پانيڻن کي ساٿ ڪنيو آهي. نعرن جا نڪاءَ لڳا پيا آهن. ڏرم ۽ دين خطري ۾ اچي چڪا آهن. غريب جاهل ماڻهن کي پڙڪايو وڃي ٿو. هو هڪٻئي جا دشمن ٿي وڃن ٿا. ڏسڻ ۾ هو پيو ۽ ارجن ٻري ڪان ڪمانون ۽ تلوارون ڪنيو نچندا رهن ٿا. ڏرم جا رکوال ڪڏي رهيا آهن. هيڏانهن جاهل غريب ماڻهو دين کي بچائڻ لاءِ ٿيا ڏيئي رهيا آهن - ڪي آنون ۾ ابن قاسم آهن ته ڪي غزنوي، غوري ۽ ابدالي. ڪيئن فقير ۽ سنت ڪسي رهيا آهن. هي ڪوڙ پڇائيءَ جون سسيون نيزن تي چڙهيل پردي تي ڦري رهيون آهن. حقارت جي باهه پڙڪي چڪي آهي، ۽ ائين وڌيڪ پڙڪائي پيئي وڃي. هت سومر ۽ روپي جي ڪهڙي مجال آهي، جو ظالمن کي منهن ڏين! آخر هي ٻئي فقير صاحب وٽ اچن ٿا. فقير صاحب ته اڳي ئي سورن ۾ سلهيو پيو آهي. نعمت، حرمت ۽ سندن ننڍڙا ٻائر، پيءُ، پوڙهي ماءُ اڳي ئي اتي ويٺا آهن.

”ابا سومر! روپا! ڪهڙي ڳالهہ آهي؟ ڇا جو انتظار آهي؟ ڇا ٿا گهرو؟“ فقير ڳلڻ پڇيو.

”سائين! ڇا ٿا پڇو، سنڌ سڄي سڙي وئي، اسين ڳوٺ ڇڏي وڃي حيدرآباد ويناسين. پر هت جيڪا اسان جي مسلمان ڀائرن سان مصيبت

آهي، اها ڏسڻ کان ٻاهر آهي! ڇا ڪجي؟ انهيءَ لاءِ سومر وٽ آيس ۽ هو وري مون کي هت توهان وٽ وٺي آيو آهي. هاڻي ٻڌايو ته ڇا ڪيون! ظالم جي تصوير کان توهين اڳي ئي واقف آهيو.“ روپي چيو.

”هائو بابا، مان هن ملڪ ۾ رهان ٿو! توهين ته جوان آهيو. مان پيرسن آهيان. جيڪي هت محبت جا درياهه وهندا هئا، آهي سڀ خشڪ ٿي ويا. هاڻي هتي ڪلفت جا طوفان وسي رهيا آهن. انهن کي وسائڻ تمام ڏکي ڳالهه آهي! توهين جوان آهيو. توهان علم حاصل ڪيو آهي. ديس پرديس گهميو ويٺا آهيو. ٻڌو اٿم ته تون انگلنڊ ۾ تعليم وٺڻ لاءِ ويو هئين. اتان جلدي موٽي آيو آهين! توهان جون دليون پاڪ آهن، توهان ضرور هيءُ دوزخ جي باهه محسوس ڪندا هوندا. ماڻهن کي ته وڏيرن، ڪامورن، پيرن، سرمائيدارن بي حس ڪري ڇڏيو آهي. ڇا ڪجي؟“ فقير چيو.

”سائين! روپو ته ولايت جون، ۽ اتي جي ماڻهن جون عجيب ڳالهيون ٿو ڪري. سچي ۽ صحيح جمهوريت ته انهن ملڪن ۾ آهي! مان سندس ڳالهيون ٻڌي، خوش به ٿيان ٿو ۽ پريشان به! ڀلا اسان به انسان آهيون! اسان ڇو نه هن نرڳ کي سرڳ ۾ مٽايون!! توهين ته فقير آهيو. توهين ته حق جا طالب آهيو! ٻڌايو ڪو رستو!“

”اڄ ته سنڌ جو وڏو وزير سنڌ جو آهي، جنهن کي انگريز گورنر چيڪ ڇڏي ڏنو آهي. سچي حڪومت هن جي قدمن هيٺ آهي، هو هڪ وڏي ۾ وڏو ظالم زميندار آهي. ساڳئي وقت هو جاهل وڏيرو به نه آهي، پر پڙهيل وڏيرو آهي. روپي واريون ولايتون پڻ گهمي آيو آهي. هن جمهوريت جي نالي تي اهڙو ته جار وڇايو آهي، جو هر هڪ انسان جي نڪ ۾ ناڪيلي وجهي ڇڏي اٿن. جهڙي جهڙي قسم جو مخالف هن کي ڏسڻ ۾ اچي ٿو، ان کي دولت جي لالچ ۾، ڪرسيءَ جي لالچ ۾، ۽ هارين ۽ مزورن کي ڪوڙا ڏڍا ڏيو، اکين ۾ دوڙ وجهيو، ويٺو آهي. پر ان هوندي به ڪو باز نٿو اچيس، ته پوءِ مخالف جيل ۾ هوندو يا بندوق جو نشانو بنجي ويندو. علڻ وڏيري

جهڙا هزار رهزن هن جي هٿ ۾ آهن، جن کي ڪولي ڇڏيو اٿس،
جي پنهنجي عيش جي خاطر ڇا ڇا نه ٿا ڪري گذرن! هي نڌڻڪا ٻچڙا
نعمت ۽ پيا هٿ وڃنا آهن. هن ظالمن هر هڪ گهر دوزخ بڻائي ڇڏيو
آهي. ڇا ڪجي، ٻچا! مان ته ڏاڍو پريشان ٿو رهان. رب جي ياد،
تنهن کان به دور ٿي ويو آهيان. آخر هيءُ انسان سڀ سنڌس مخلوق
آهي. هن کي جلندو ڏسي، دل واري انسان جو خوش ٿي سمهڻ
امڪان کان ٻاهر آهي. چڱو ٿيندو ته حيدرآباد ۾ سڀني خدا پرستن،
وطن پرستن، انساني خدمتگارن جي ڪا ڪچهري سڏاءِ! پوءِ مان ۽
ڪجهه پيا دوست گڏ ٿينداسين، ڪجهه سوچي پوءِ قدم کڻجي. مان ته
انڌيرو ٿو ڏسان. خير، منهنجي رب جي رحمت مان آسرو نه لاهجي،
مگر سچ ته اهو آهي ته هيءُ معاشرو اسان ئي ٺاهيو آهي ۽ اسان کي ئي
ڊاهڻو آهي. ڌڻيءَ جي رحمت به تڏهن حاصل ٿئي ٿي، جڏهن اسين به
رحم ڪرڻ سکون ۽ حق جي واسطي ڪوشش ڪريون. چڱو، ابا! مان
بيمار ٿي پيو آهيان. ايترو ويهي نٿو سگهان!" فقير وراڻيو.

فقير اندر ڇني ۾ گهڙي، کٽ تي ليٽي پوي ٿو: زماني جا
پردا، ظلم جون وارداتون، ماڻهن جو جهل سندس اکين اڳيان ڦري
رهيا آهن. مظلومن جون آهون، غريبن جون دانهون سندس ڪنن ۾
ڪڙڪات ڪيو پيون وسن. هڪ پيغمبر ڪيئن رب جي راهه ۾ سڀڪجهه
قربان ڪيو، رات ڏينهن انسان جي بهتريءَ لاءِ هُن سوچيو ۽ قربانيون
ڏنيون! ڪهڙو نه سهڻو ڪلام ۽ عمل انسان جي اڳيان هُن پيش
ڪيو! ڪانئس اڳ ۽ پوءِ ڪيڏا صداقت جا عاشق پيدا ٿيا، جن انسان
جي بهتريءَ لاءِ ڇا ڇا نه ڪيو! اڄ هن سرزمين تي ڇا نه گذري رهيو
آهي! بس اهي ڳالهيون، اهي ڏک فقير کي گهائل ڪيو ڇڏين. هن
پردي تي سندس لڱ ڇڻ، سڏڪا ڀرڻ، ڪيڏو نه دردناڪ نظارو آهي. اها
ڪشمڪش جاري آهي، ته کيل جو وقت پورو ٿي وڃي ٿو. سڀ
اچوڪي مخلوق پراڻي زماني جي داستانن کي پڙهي ۽ ڏسي اداس ٿئي ٿي.
سڀ پنهنجي پنهنجي طريقي سان کيل جي ميدان مان نڪرڻ شروع

ڪن ٿا. اڙي رات آهي، مالڪوس راڳ جو آلاپ شروع ٿئي ٿو. ان کان پوءِ ڀيروي راڳ جو سر شروع ٿئي ٿو. اڳين زماني جي سلطانه پروين جو آواز هو ۽ وري نرملا جي آواز ۾ ڀيرو شروع آهي، ڄڻ ته رب جي ذات پنهنجي مخلوق کي پاڻ ڏي سڏي رهي آهي. ڌرتا جي ٻن ٽڪرن ڀارت ۽ پاڪستان وارا هن جادوءَ ڀرئي آواز ۽ سر ۾ گم ٿي وڃن ٿا، ڄڻ ته ڪنهن خواب واريءَ دنيا کي ڏسي رهيا آهن. آخر هي به پنهنجي پيرن وارين چاڪڙين جي اسپرنگن کي چابي ڏين ٿا. اهڙيءَ طرح هيءَ سڀ مخلوق اڏامي وڃي ٿي. سڄو ميدان ڪلاڪ ٻن ۾ خالي ٿي وڃي ٿو.

باب نائون

سونهن

سڀني شهرن ۾ پنهنجا پنهنجا وندرگاهه آهن. هن ساڳيءَ ڌرتا جي هڪ نهايت تربيت يافته ڀاڱي ۽ هڪ پاڙي ۾ يعني لنڊن ۾ ناتال ۽ نئين سال جي ملهائڻ لاءِ تياريون آهن. سڀني ولايتن ۾ هن رنگ ڏسڻ لاءِ ماڻهو تياريون ڪري رهيا آهن. ڌرتا جي ايشيا واري ڀاڱي ۽ يورپ، آفريڪا، آمريڪا واري ڀاڱي وارا ماڻهو به وڃڻ جون تياريون ڪري رهيا آهن. پنڌ ته پري آهي ئي ڪونه. صبح سويري اٿي، جي لنڊن ڏي وڃڻ جي ڪوشش ڪجي، ته ڏيڍ ڪلاڪ ۾ آتي ماڻهو پهچي وڃي. وري لنڊن گهمي، رات جو حيدرآباد پهچي سگهجي ٿو. خرچ به ايڏو وڏو ڪونه آهي. سئو پائونڊن ۾ هڪ هفتو مزي سان ماڻهو لنڊن ۾ رهي سگهي ٿو. اوٽ موٽ جو ڀاڙو به ان مان پورو ٿيو وڃي.

اجوڪي لنڊن به ڇا چئجي! سچ ته سهڻي لنڊن جيئن اڳ سهڻي هئي، اڄ به انهيءَ کان وڌيڪ سهڻي آهي. ٽيمس ندي پنهنجي نئين انداز ۾ وهي رهي آهي. مٿانئس ڇپي ڇپي تي وڏيون ڀليون ۽ اندر

جهاز بيٺا آهن. ڪي جهاز ته ايڏا وڏا آهن، جو ڪيترن ايڪڙن ۾ سڄيءَ نديءَ کي پيريو بيٺا آهن. ڪي وري تمام پراڻا جهاز ڪناري سان لڳا بيٺا آهن - هاڻ ته هنن ۾ آهي ڪونه، پر ننڍين ننڍين هوٽلن ۽ آرامگاهن جي شڪل اختيار ڪئي اٿن. اما پراڻي پارليامينٽ اڄ به آهي، مگر هاڻ هت پارليامينٽ جون ميٽنگون ڪونه ٿين. آهي بادشاهن جا محلات، اهي ئي عجائب گهر، سئنيمائون وغيره سيڪجهه آهن، مگر اندر، جو اڳي ڇهڇٽو هوندو هو، اهو ڪونه آهي. هي سڀ تاريخي يادگارن جون صورتون اختيار ڪري چڪيون آهن. لنڊن، جا ٻوٽا ٽي سؤ سال اڳ تمام ننڍي هئي ۽ منجهس آدم لڳ ڀڳ هڪ ڪروڙ هو، ان ۾ اڄ ڏهه ڪروڙ آدم رهي ٿو. هتان جي ماڻهن پراڻيءَ لنڊن جي ٻاهران هڪ ننڍڙو ڪوٽ ڏيئي ڇڏيو آهي ۽ انهيءَ جي ٻاهران لنڊن جي ايراضي ٻارهوڻي وڌيڪ ٿي ويئي آهي. بس چئو ته سڄو انگلنڊ هن هيڏي ساري جهان ۾ ۽ ڌرتا جي هيڏيءَ ولايت ۾ هڪ ننڍڙو شهر يا ڳوٺ نظر اچي رهيو آهي. اهو به هن ڪري، جو هيءُ سمنڊ سان وڪوڙيل آهي، ۽ ڌرتا ۾ هڪ نمايان شڪل اختيار ڪري چڪو آهي - جهڙو پٺي طرف جپان سڄو هاڻي ٽوڪيو شهر والاري ويو آهي. آتي به جپان جي چوڌاري سمنڊ آهي، تنهنڪري آهو به نرالو پيو لڳي.

لنڊن سڄيءَ ڌرتا ولايت جي دل آهي، قلب آهي. اُتين ڪٿي ڇئجي سيني ولايتن - چندرتا، مارستا، وينستا، جپترتا ۽ ٻين نين پراڻين ولايتن جي پڻ دل بڻجي چڪو آهي. انهن سيني ولايتن جا ڪجهه ڪجهه ماڻهو هت رهن ٿا. هنن جا جدا جدا محلا آهن. سڄيءَ ننڍڙيءَ ڪائنات کي جيڪڏهن ڏسڻو هجي، ته رڳو لنڊن ۾ سال ڏيڍ رهجي ته هنن ماڻهن جي هلت چلت، تهذيب ۽ زبانن کان جيڪر واقف ٿي اچجي.

پر اڄ هتي هڪ وڏو ميلو لڳو آهي، ۽ انهيءَ ميلي لاءِ لنڊن شهر جي پاسي ۾ به سؤ ميل ٻاهر هڪ وڏو ميدان ميلن ۾ صاف رکيو ويو آهي. هتي اڄ سڄيءَ دنيا جي ترقيءَ جي نمائش ٿي رهي

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

آهي. هڪ ديدارگاهه پڻ ناهيو ويو آهي، جت سڄيءَ دنيا جي ولايتن جي حسينن جي محفل پڻ آهي. ان سان گڏ انگريزن پنهنجي پراڻين يادگارن کي تازي ڪرڻ لاءِ هڪ کيل پڻ رچايو آهي. هيءُ حيدرآباد واري کيل کان بلڪل ٻيءَ طرح نظر اچي رهيو آهي. کيل جو ميدان ته ڪشادو آهي ۽ تصويرن ۾ تحرڪ جو پڻ ساگيو نمونو آهي. پر هت هڪ وڏي خصوصيت هيءَ آهي ته سڀني شوقينن ۽ کيل ۾ اندر ناظرينن کي اکيان هڪ اهڙي عينڪ وانگر يا دوربينيءَ وانگر، سوني رنگ تي واچ وانگر دٻلي اکيان رکيل آهي، جنهن جي اِسڪرُو دٻائڻ سان سچو کيل ائين اچيو اکيان بيهي، جو ائين پيو محسوس ٿئي ته جڻ ته ڏسندڙ جيڪڏهن کين هٿ لائي، ته سچي کيل جي ڪردارن کي ڇهي سگهي ٿو. آواز لاءِ به منديءَ تي ٽڪ وانگر هڪ ٽڪ ڪن تي پڻ هٽي چڙي اٿن، ته جيئن هڪ ته آواز سولائيءَ سان پهچي سگهي ۽ پيو ته انهيءَ آواز جي زبان به اها هجي، جيڪا ڏسندڙ ۽ ٻڌندڙ پاڻ سمجهي سگهندو هجي: هي کيل گهٽ ۾ گهٽ اٺ ڪلاڪ هلنو آهي، انهيءَ ڪري ماڻهن کي اڄ به لڳندي ۽ ٻڪ به لڳندي. هت گهٽ ۾ گهٽ ڏهن لکن ماڻهن جي ويهڻ جو بندوبست آهي. انهن سڀني سيٽن جي اُتان تارون لڳل آهن، فون به سڀڪنهن سيٽ تي لڳل آهي. بس به اکر ڳالهاءِ ته پن منٽن ۾ تار جي رستي پاڻيءَ يا ڪاڏي جو پئڪيٽ، يا پيگ پاڻي، جهٽ اچيو نڪاءُ ڪري. سڀڪجهه ڪيڏي يا پي، خالي گلاس يا جيڪڏهن ڪر پيو ٿانءُ هجي ته آهو - وري بٽن دٻائڻ سان مرڪز تي وڃيو پهچي. مطلب ته اڄ هر هنڌ ويهوڻو ٽيهوڻو آدم ٿي ويو آهي، پر انسان کي ڏٺيءَ سمجهه، عقل ۽ هنر سان اهڙو نوازيو آهي، جو سڀڪجهه ٺيڪ پيو هلي.

هاڻي هيءُ کيل شروع ٿيڻ وارو آهي. ان کان اڳ ڊسڪا ميوزڪ شروع ٿي ويو آهي - ايترو ته زوردار، رعبدار ۽ قربدار آهي ۽ وري ڏن اهڙي سهڻي اٿس ۽ ان سان گڏ لئي ۽ تار به اهڙي لڳي پيئي آهي، جو راڳ کان ڪو صفا بي خبر ۽ تار کان ڪو اندو

ھجي، تہ بہ ڏنا ڏن ڏن ڏنان - ڏنا ڏن ڏن ڏنان - ڏنا ڏن ڏن ڏنان - ڏنا ڏن ڏن ڏنان - اھو وزن دار آواز پيو اچي، جو سڀ تماشبين سيڪجھہ وساريو، ڪنڌ ۽ چنگھہ ڪيو ائين پيا ھلائين، ڄڻ تہ ڪين پراڻي زماني واري جن جو واسو ٿي ويو آھي. سڀ درد ڏک ڀاسي ٿيو وڃن. دلين تي ھڪ خوشيءَ جي لھر اچيو وڃي. وري جو ھيءُ ديدارگھر بہ آھي - سو حسن بہ چوي تہ اڄ نہ ڪِلان ۽ نچان تہ ڀيو ڏينھن ڪھڙو ٿيندو! سھڻيون صورتون. ڦرب پريون نظرون. موتيءَ جھڙا سھڻا ڏند، مرڪڻ وقت ٽورو ٽورو نڪريو اروار ٿين. ڪھڙي ڳالھہ ڪجي ھن نظاري جي! ڄڻ تہ رب سڄي ڪائنات ھن جمال جي ظاھر ڪرڻ لاءِ پيدا ڪئي آھي. وقت سر پراڻي ڀارت جي لتا جو منو آواز ۽ سني لات بہ ڪڏھن وڃي ٿي. مطلب تہ دنيا جا جيڪي بہ ڳائڻا ۽ ڳائيون، راڳيندڙ، ساز سيني جو ھتي چسڪو وٺايو ٿا چڙين. دلين تي عجيب ڪيفيت پيدا ٿيو وڃي. اکين ۽ دلين تي، ڪنن ۽ چپن تي عجيب سرپر آھي - مطلب تہ عشق ۽ حسن جيي، آواز جي، ۽ خوشبوءِ جي. ھيءُ نظارن ۽ رمزن جو ايڏو تہ جلوو ظاھر ٿي رھيو آھي، جنھن جو بيان ڪم از ڪم قلم تہ لکڻ کان قاصر آھي. ھائو، ھاڻ اھڙيون مشينون ناھيون ويون آھن، جي دلين جي مسرتن جو ۽ اکين کي حسن جي اثر جو نقشو ڪڍي سگھن ٿيون، ۽ جلد اھي عملي ميدان ۾ اچي وينديون.

ھن ديدارگاھہ جا ڪھڙا بيان ڪجن! ڏينھن جا ڏينھن گذري مھينا ٿي وڃن، مھينن جا مھينا گذري سال ٿي وڃن، پر صرف ھن ديدارگاھہ جي تعريف پوري ٿي نہ سگھي. جڏھن ھزارن جي انداز حسين ھجن، جڏھن ھزارن جي انداز گلي جا ماھر ھجن، جڏھن لکن جي انداز ۾ گل ۽ ڦل ھجن، جڏھن ھزارن جي انداز ۾ روشنائين جا چمڪار ھجن، جڏھن ڪڪرن جا ڪُن گھڙيءَ مٿان لنگھن ۽ گھڙيءَ گذري وڃن، جڏھن ھزارن جي انداز ۾ تاريخي جايون چوگرد ڦرنديون رھن - مطلب جيڪڏھن ھڪ ھڪ رونق، ھڪ ھڪ زيارت، ھڪ ھڪ رياضت اھڙي ھجي، جو انسان ڀاڻ

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

ڪي هڪ سان بہ ڪٽي پوئي تہ چڪناچور ٿيو وڃي! ڪيڏي وڏي آهي قدرت ۽ ڪيڏو وڏو آهي جلوو، انهيءَ مالڪ جي هستيءَ جو! ڪيڏيون نہ ڪروڙها ۽ اربين پدمن ڪان وڌيڪ حقيقتون ۽ جلوا آهن، ۽ وري عجب تہ اهو آهي تہ آهي بہ هر هنڌ ۽ ناهي بہ ڪٿهن هنڌ! بس آهي ناهي، ناهي آهي. ڪيڏي عجيب دل تي بجلي پيدا ٿيو وڃي! وري جي وڃي، اڳتي هلجي، تہ وري غائب، وري حاضر! پر جن پنهنجا سينا وڌيڪ صاف ڪيا، جن پنهنجي دل کي سينگاريو، جن پنهنجي عقل، علم جي پهچ وڌائي، جن هن جانور جند کي خوب چنڊي، اجرو ڪري، سيني روشنائين سان اوجل ڪيو، انهن جيي اڄ هن ارتقا جي منزل تي عجيب روحانيت آهي - ”مولا! انسان کي پنهنجي ويجهو ڪر، ويجها ويجهو ٿي، وهلا واهر ڪرا شل هي دليون آباد ۽ آزاد هجن! شل هي دليون تنهنجي نور سان چمڪنديون رهن! صرف تنهنجي لات هجي، تنهنجي تات هجي، تون هي تون واري بات هجي! مولا! هن اوندهہ کي روشن ڪرا پنهنجي ڪائنات جا راز پڌرا ڪرا!“

چاڻ ڪيل شروع ٿيو. اجهو هو اڳٽ، هو ميدان، هوءَ اسٽيج بلڪل صاف ٿي ويئي آهي. ها، هو پوڙها ٿي ستو ورهيہ پراڻو لنڊن جو شهر ظاهر ٿي رهيو آهي. اڙي! واه واه، روپڙا روپوا! واهہ، ڪهڙو نہ مهڻو لڳي رهيو آهي! مندس ڳل تہ ڏس جهڙا گلاب. مارا هيءُ حيدرآباد واري ڪيل وارو ساڳيو روپو. ها، هيءَ اڳين آڪسفورڊ سرڪل آهي. هيءَ آڪسفورڊ جي وڏي بازار آهي. روپو اڪيلو تہ نہ آهي. ساڻس گڏ هڪ تمام حسين لنڊن جي انگريز ڇوڪري بہ آهي. ٻنهي هٿ هٿن ۾ ملايو پيا هلن . روپو انگريزي لهجي ۾ پڪاري ٿو -

”مارلين! ڊيئر مارلين!! اڄ ناتال آهي. هتي هن دڪان تي اڌ قيمت ۾ شيون وڪامي رهيون آهن! اڄ پياري! منهنجي جان!! اڄ تہ توکي ناتال جي سوکڙي وٺي ڏيان!“

”نو نو ڊيئر! تون منهنجي لاءِ اهڙي سوکڙي آهين، جو توکي جيترو ڏسان ٿي، اوترو پياس وڌي ٿي تہ توکي ڏسندي رهان. شل

تون مون کان پري نہ ڏين!" مارلين ورائيو.

آڪسفورڊ گهٽي بہ لنڊن جي مشهور گهٽي هئي. ڪيڏي نہ ڪشادي آهي. ۽ فٽ پاٿ ٻنهي پاسي تمام موڪرا اٽڪل انهيءَ زماني جا ٢٥ فٽ ۽ وچ وارو رستو بہ ١٥٠ فٽ موڪرو آهي. رستي جي ٻنهي پاسن تي ماڻهن جون قطارون آهن. رنگ تہ هنن جو هوئڻ ئي اڇو آهي. وري جيڪي جوڙا آهن، تن سيني جا گل گلابي آهن. ٻانهون ٻانهن ۾، ڪهڙيءَ لوڏ سان نمندا، ٽڙندا، ڪِلندا، لڏندا پيا گهمن! شل جوانن جون جوانيون، سهڻيون صورتون، من موهڻيون اکيون قائم ۽ دائم هجن! بس هيءَ سيڪنهن ڏسندڙ جي وائي وات آهي.

"مارلين ڊيئر! شايد مان جلد حيدرآباد واپس وڃان، وري ملڻ ٿئي يا نہ ٿئي. بہ ٽي قدم تہ قرب جا پير. اڄ تہ اندر هلون!" روپو چوي ٿو.

"چڱو پيارا! هل تہ اندر هلون. تنهنجي جيڪڏهن مرضي آهي ۽ تون انهيءَ ۾ خوش ٿيندين، تہ منهنجا پيارا روپا! مارلين ڪيئن انڪار ڪري! ضرور هلبو." مارلين ورائيو.

آڪسفورڊ جي بازار جو ڪهڙو بيان ڪجي! ڪهڙيءَ طرح سان نہ ڪاريگرن، ڪهڙي نہ عجيب رنگ ۾ اڄ اکين اڳيان اچي بيهاري آهي! سڄا سارا پوڙا تي سئو سال، ايڏو وڏو ويچو ڪم تي وڃي ٿو. اِها لنڊن، اِهي لنڊن جون گهٽيون جن ۾ آڪسفورڊ گهٽي بہ اچي وڃي ٿي، ڪيئن نہ سڄو شهر سامهون بيٺو آهي! هرڪو ائين سمجهي رهيو آهي تہ هو پاڻ اِن گهٽيءَ ۾ آهي. هرڪو ائين پيو سمجهي تہ ڄڻ هو بہ هنن حسينن جي قطارن مان گذري رهيو آهي. روپو ۽ مارلين اندر شاپ ۾ گهڙن ٿا.

هيءُ شاپ تہ لا آهي، وڏو محلات آهي. هن ۾ ڪئين ماڙيون آهن. ماڙين مٿان ماڙيون. لفٽون بہ ان ۾ ڪيتريون آهن. سئون جي انداز ۾ ماڻهو هيٺ مٿي لهن چڙهن پيا. صرف زمين واري فلور ڪي، جي ڪٿي تو جانچجي، تہ ڪيترا آن ۾ حصا آهن. ڪپڙن جا دڪان،

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

اندر تمام وڏا، ڏهه پندرهن آهن. جهڙي به قسم جو ڪپڙو وٺڻو هجي، ته ملي سگهي. وري اندر، دڪي دڪي تي، وڪري ڪرڻ وارا ڪيڏا نه دلبر، سجاڳ ۽ سلڇڻا آهن، بس رڳو پيون هنن جون صورتون ڏسجن. هيرن جواهرن وارن جا دڪان؛ وري اجا ٿورو وڌ، ته خوشبوءِ، سينٽ وغيره جون سهڻيون شيشيون، پنهنجين پنهنجين ڊار ڊار مانيڪن ۾ نهيون نڪيون رکيون آهن، جي هرهند ڪتل آهن ۽ تمام سهڻن ڪاون جي اندر سينگاريل آهن. اهڙيون مانيڪيون به پندرهن يا ويهه آهن. وري اجا اڳتي وڌ ته موتين، سپن، سهڻن پٿرن ۽ پٿرين، ٽيڪن سان ڊار ڊار خانن ۾ پريل ڪاون جون مانيڪيون نظر پيون اچن - اهڙيون مانيڪيون به ڏهه پندرهن. اجا اڳتي، ڳهن جو ڇهڇتو لڳو پيو آهي - هار آهن، منديون ۽ واليون آهن، چوڙيون آهن، ۽ ڪٿين پيا سينگار جا سامان. وري، هن پاسي جي ڪهڙي تعريف ڪجي! هر مانيڪيءَ جي اندر وڪڻ وارا به حسين ته وري وٺڻ وارا، سي به حسين. بس جگر ڊار نظارو آهي. وري جي هي سهڻا ماڻهو ڪٿي سهڻا هار پائين، واليون پائين، منديون پائين، ته اهي هار، منديون، واليون ۽ بولا، جي جڏهن مانيڪين ۾ سٿا پيا هئا تڏهن به سهڻا هئا، پر جڏهن هي سهڻا ماڻهو اهي پائين ته ٻيڻي حسن واريون شيون گڏجي، اهڙو ته جوڙ ٺاهي ڏيون ڇڏين، جو سينو ڇنيو ڇڏين. ڇنجي ته هن آڪسفورڊ جي گهٽيءَ جي هن حسن جي مارڪيٽ ۾ سمهيو پيو هججي، جو هميشه هنن حسن وارن جا قدم اڪين جي مٿان پيا گهمن. بس سڄي ٿيئٽر جي هال، سڄي کيل جا ماڻهو بيحال آهن. حضرت حُسن آڏو هجي ته پوءِ ڪيئن نه انسان مستان ٿئي! وري جي ان حسن ۾ جان به هجي، پر ان ڪان به وڌيڪ جي اهو حسن قدردان به هجي، ته پوءِ ڪيڏا بخت انهن ڏسڻ وارن جا! اهڙيءَ طرح مان تري واري ٽڪري تي اهڙيون پنجاهه سٺ ڊپارٽمينٽون آهن. هرهڪ ڊپارٽمينٽ ۾ ڏهه پندرهن مانيڪيون يا دڪا آهن. گهڙيال ۽ واچون ڏس ته اتي گم ٿيو وڃ. اهڙا هال به، هالن جي مٿان هال - اٽڪل ٧ يا ٨ ماڙيون آهن.

ڇا چئجي، ڇاڻ اڳيون حيدرآباد جو شهر صرف هڪ دڪان يا شاپ ۾ ماپي ويل آهي.

روهو ۽ مارلين به هٿ هٿ ۾ ڏيئي، پکين وانگر هتي ٽپا ڏيئي رهيا آهن. ڪڏهن هيٺ ڪڏهن هيٺ، ڪڏهن هيٺ ڪڏهن مٿي، ڪڏهن لفٽ تي مٿي پيا وڃن ڪڏهن لفٽ تي هيٺ پيا اچن. لفٽون به عجيب آهن. جيئن اڳي جاين ۾ سرن جون ڏاڪيون هونديون هيون - اهي لفٽون بلڪل انهن ڏاڪيٽين جهڙيون آهن. بس ڏاڪي تي پير رک ته ڏاڪو پاڻهي پيو هيٺ لهي، ۽ هيٺيون ڏاڪو پر واريءَ لفت جو وري مٿي پيو چڙهي. پر سهڻا ۽ جوانيءَ جي مستيءَ ۾ مست ماڻهو وري مستيءَ ۾ انهن هلندڙن ڏاڪن ڏان به ٽپندا، هيٺ لهندا ۽ مٿي چڙهندا نظر پيا اچن! سهڻا ته سڀئي آهن، پر روهو ۽ مارلين اهڙا پيا لڳن، ڄڻ موتين ۾ هيرا آهن. آخر روهو به حيدرآباد سنڌ جو عامل جوان آهي!

بس، هٿ ته خوشي ۽ خوشي آهي. ڏسڻ وارا جيڪي هيءُ ڪيل ڏسي رهيا آهن، آهي ته هن حسن جو قدر ڪري سگهن ٿا، پر جيڪي اڄ هن ڪيل ۾ حاضر ڪونه آهن، تن ڪي ڪيئن پڌائبو ته اڄ حسن هتي ڪيترا قتل ڪيا آهن! سچ پچ به ته سڀ ڏسندڙ قتل ٿي ويا آهن. هنن جي جگر مان اهي آهون ۽ دانهون نڪري رهيون آهن، ڄڻ ته سندن دل تي ڪو سنهڙين سنهڙين سُئين سان چيڪار ۽ چمڪات ڪري رهيو آهي.

آخر روهو ۽ مارلين اچي والزين واري قتل خاني جي پرسان پهتا آهن. قاتل اڳي ئي گهٽا آهن، پر هنن جي اچڻ ڪان پوءِ انئين پيو محسوس ٿئي ته پاڻهي پنهنجو سر ڌڙ کان جدا ڪري، وجي اتي قتو ڪجي، جو هي ڪهل ڪري ان سِر کي هٿ ۾ کڻن. انهيءَ سِر جو ڪيڏو نه بخت ٿئي، جو هنن سهڻن هٿن تي آن جو ڳاڙهو رت وهي ۽ آهو رت هنن هٿن کي اِئين چمي وٺي! روهو مارلين کي هڪ والزين جو جوڙو ڏئي ٿو، ۽ مارلين اهو جوڙو پنهنجي ڪنن ۾ وجهي

ٿي. بس جيڪي به اتي ويٺا آهن، تن جا هٿ، تن جون زبانون، تن جون نظرون، هڪ هنڌ بيهي ٿيون وڃن، ۽ سڀ نظرون مارلين جي اکين ۾ گم ٿي وڃن ٿيون.

”مارلين ڊيئر! تون ڏاڍي حسين آهين. بس، منهنجي دل جي ڪنجي. تون جڏهن مرڪين ٿي، ته منهنجي جان ۾ رت ايڏيءَ رفتار سان هلڻ شروع ڪري ٿو، جو مان حيران آهيان ته مون ڪي هيڏي مرت ڪنهن ڏني آهي، جو تنهنجي حسن جي تجلي سهي سگهان ٿو!“ روپو چوي ٿو.

مارلين هڪ مندي ڪڍي ٿي، جنهن جي نڳ اهڙي ته سهڻي آهي، ۽ بلبن جي روشنائيءَ تي ايڏو چمڪو ڏئي ٿي، جو ڏسندڙ سڀ حيران ٿيو وڃن. اها مندي مارلين چونڊي هٿ ۾ ڪڍي ٿي. مارلين جا سهڻا هٿ، سهڻيون آڱريون، تن ۾ اهڙي مندي، ۽ سندس ڪنن ۾ سهڻيون والڙيون، ڪيڏو نه حسين جوڙ آهي هنن ۾! بس، وري جڏهن اهي هٿ روپي جي هٿن ڏي ورن ٿا، ۽ مارلين جون سهڻيون آڱريون روپي جي مٺڙين آڱرين ۾ اها مندي وجهن ٿيون، تڏهن بيٺلن گونگن ٻرندڙ بلبن جي دل ۾ به ڌڪو ٿئي ٿو. پر اڄ جيڪي هيءُ ڪيل ڏسي رهيا آهن، تن ڪان به سڀڪجهه وسري ويو آهي. آخر مندي چيچ ۾ پئجي وڃي ٿي. مارلين روپي جو اهو هٿ ڪڍي پنهنجن چپن تائين آڻي، ان ڪي چمي ٿي -

”ڊيئر مارلين! هيءُ ڇا ٿي ڪرين!! مان ته تنهنجو اڳي ئي غلام آهيان. مون ڪي ته تو پنهنجي قرب سان اڳي ئي ڪهي ڇڏيو آهي. باقي ڪجهه اڌ ساهه اٽڪ سو به اڄ تنهنجي هن قرب ڀريءَ چميءَ تان قربان - ڊيئر مارلين! ڊيئر مارلين!!“ اهڙيءَ طرح سان هيءُ سڄو نظارو حاضرين جي دلين ڪي هلچل ۾ آڻڻ لاءِ ڇڏيو وڃي ٿو.

دلين ڪي جهوڪو اچي ٿو. پر شل هي به دليون جدا نه ٿين. هڪ لنڊن جي دل، ٻي حيدرآباد جي دل. هڪ انگلنڊ جي دل، ٻي سنڌ جي دل. شل هي دليون گڏ هجن، تاقيامت گڏ هجن. نه، نه!

قيامت ڪان پوءِ به گڏ هجن. هاءِ! حضرت عشق، هاءِ! حضرت حسن!! هاءِ حضرت راڳ ۽ ساز! اڄ هت تنهي جي منزل آهي. آهستي پياري برڪت علي خان جي ٺومريءَ جو رڪارڊ وڄي رهيو آهي - تم سے لاگے نين ... سر پيروي آهي. هيءُ کيل نه ناهي، هيءُ هڪ عجيب ميخانو آهي - نه، نه! قتل گاهه آهي. وري هيءُ بوستان، وري هي لنڊن جا سهڻا گل، هيءَ آڪسفورڊ اسٽريٽ آهي. ٻاهر گلن جا تختن جا تختا لڳا پيا آهن. وري هنن گلن وارن دڪانن جو عجيب نظارو آهي. سڀيئون گهٽيون ۽ سڀ فٽ پاٿ ٻاهر گلن جي قطارن سان پُريا پيا آهن. هنن گلن جي چوڌاري هنن گلن کان به سهڻا ماڻهو بيٺا آهن. گلن جو حسن خاموش حسن آهي. مگر هنن سهڻن جو حسن، مشڪندڙ زنده حسن آهي، جو دلين ۾ گهڙي، دلين کي جهنجهوڙي ٿو. بس اڄ لنڊن نه ناهي، رڳو حسن، سوز ۽ ساز لنڊن آهي. واهه واهه، اِهي محبت جون گهرائيون! واهه واهه، اِهي الفت جون آٿرون ۽ آڇلون!

روبو ۽ مارلين هاٿي نچندا ڪڏندا، آڪسفورڊ گهٽيءَ ۾ ٻاهر اچي رهيا آهن. جواني اڄ پنهنجي ڪمال نشي ۾ آهي. اڄ ڊسمبر جون آخري تاريخون آهن. ناتال جي موڪل جا ڏينهن آهن. لنڊن جي ماڻهن لاءِ عيد آهي. هيءَ تصوير کيل جي ميدان تي اهڙي نه چٽي ويٺي آهي، جو ٻوڙا تي سَوَ ورهيه اڳ واري لنڊن جڻ وري موٽي آئي آهي. روبو ۽ مارلين بس اسٽئنڊ تي بيهن ٿا. هاٺي مينهن جون بوندون پئجي رهيون آهن. ڪارو جهڙ آسمان ۾ ڇانئجي رهيو آهي. ٿوري ٿوري برفباري به شروع آهي. بس اسٽئنڊ تي ماڻهن ڏڪڻ شروع ڪيو آهي، ۽ شيڊ هيٺ گهٽبا، ويڙهيا سيڙهيا گڏ ٿي رهيا آهن. جوڙا جوڙا پاڻ کي سيءَ کان بچائڻ لاءِ ڏاڍيون گرم گرانڙيون پايون بيٺا آهن. روبو ۽ مارلين به، اڏمن تي اڏما ڪائي، پاڻ ۾ گهاتا ۽ ويجها ٿي رهيا آهن.

بس نمبر ۴۲ اچي بيٺي آهي. مارلين انهيءَ بس ۾ سوار ٿيڻي آهي. روبي جي بس نمبر ۳۶ آهي، جا اڃا ڪانه آئي آهي. مارلين

روبي کان موڪلائي، تيز رفتار سان بس ۾ سوار ٿي وئي. ۽ روبو ڏانهس نهاري رهيو آهي. ڪنڊڪٽر گهنٽيءَ جي رسي ڇڪي ٿو، گهنٽي وڄڻ شروع ڪري ٿي. بس رواني ٿي وڃي ٿي.

”روبو ڊيئر، باءِ! باءِ!!“ مارلين چوي ٿي.

”باءِ! باءِ!! ڊيئر مارلين!“

روبو اڪيلو رهجي وڃي ٿو. ماڻهو ته هن جي چوڌاري گهڻا آهن، مگر روبي جو چهرو اداس آهي. اجهو بس نمبر ۳٦ پڻ اچي وئي. روبو ڊوڙي بس ۾ سوار ٿئي ٿو.

بس جي اندر به طرحين طرحين جا مرد، عورتون، جوان ڇوڪريون، ڇوڪرا ويٺل آهن. روبو پوئينءَ سيٽ تي وڃي ٿو، جا بس جي ديوار سان لڳل آهي. آتي به ڇوڪريون اڳ ۾ ويٺيون آهن، سي روبي کي ڏسي مشڪن ٿيون، ۽ پيئي رڙهي، ڪيس وچ ۾ جاءِ ڏين ٿيون. ماڻهو حجاب وارا، هروڀرو ڳالهائين ڪونه ٿا. پر روبي جهڙو حسين جوان هجي ۽ پنهي پاسي حسين ڇوڪريون هجن - لنڊن ۾ يا يورپ ۾ نه ڳالهائڻ، اها ڳالهه ڏاڍي ڏکي پيئي لڳي. آخر ساڄي کان ويٺل ڇوڪري مشڪي پڇي ٿي -

”ڊيئر، توهين ڪيسٽائين ويندا؟“

روبي ورائيو - ”ڪيئنس پارڪ گهٽيءَ ۾ لهندس.“

کابي پاسي واري ڇوڪري مشڪي چوي ٿي - ”سان به ڪيئنس پارڪ اسٽريٽ ۾ رهندي آهيان، ۽ اتي ئي لهنديس!“

روبو مات ڪري ويهي ٿو رهي. هي پيئي ڇوڪريون هن کي مات ۾ ڏسي، مات ڪري ويهن ٿيون. سيڪنهن جي نصيب جي ڳالهه آهي. بس اڌ ڪلاڪ اها ئي مات آهي. بس بيهي به ٿي. هلي به ٿي. ڪئين لهن ٿا، ڪئين چڙهن ٿا. آخر ڪيئنس پارڪ گهٽيءَ جي سامهون بس بيهي ٿي، روبو لهي ٿو. هيٺ لهي، پنهي ڇوڪرين کي ڏسي، مشڪي، هٿ کي اوڏي ٿو.

روبو وڏي، آخر پنهنجي گهٽيءَ ۾ پهچي ٿو وڃي. سندس

گھر جو نمبر ٧٧ آھي. لنڊن جون گھٽيون لنڊن جا گھر، آھي ساڳيا نظر اچي رھيا آھن. ٿوري آس نڪتي آھي. گھرن جي درين تي گھرن جون ڇوڪريون گڏ ٿيون بيٺيون آھن. ڪن درين تي ڇوڪرا بيٺا آھن. سنڌن ھڪبئي سان پوگ چرچو جاري آھي. ڪئينس پارڪ گھٽي به چڱي ڏگھي آھي. آخري گھر جو نمبر ١٦٧ آھي. پنھي پاسي گھر آھن. ھر ھڪ گھر جي مٿان ڪڏھن آس ٿئي ٿي، ڪڏھن گھاٽي چانوَ ٿئي ٿي. ڪڏھن برفباري ٿئي ٿي، ڪڏھن مينھن جي سنھڙي ڦڙ ڦڙ وسي ٿي. روبو رنگ جو پورو، انگريزن کان به اجرو، نيرو اوورڪوٽ پہريل اٿس. وار ڦٽيءَ سان درست ڪيل، سنھڙا ۽ سھڻا ظاھر اٿس. ڪڏھن ھوا جي جھلڪي تي آھي نرڙ جي اڳيان گونڊيي ھٽي پيا بيھنس. روبو جڏھن پاڙي جي گھٽيءَ مان لنگھندو آھي ته پاڙي جا ڇوڪرا ۽ ڇوڪريون گڏجي تنگ ڪرڻ جي ڪوشش ڪندا اٿس. پر ھيءُ جوان ڏانھن ڏسي، مشڪندو، اچي گھر کي پھچندو آھي. اڄ به ھن جي روايتي ڪيڪر ٿي رھي آھي. ساڳيءَ مشڪ ۽ ناز سان روبو اچي گھر کي ويجھو ٿيو آھي.

لنڊن جا انھي زماني جا گھر به عجيب پيا ڏسڻ ۾ اچن. گھٽي پلاٽن ۾ ورھايل آھي. ٻن ٻن پلاٽن جي وچ ۾ ننڍڙي ڳلي آھي. اھڙيون ڳليون، جي گھٽو ڪري بند رھنديون آھن. فقط گھرن وارا ماڻھو انھن کي ڪم آڻيندا آھن. ھنن پلاٽن جي پوئتان، تمام ڪشادو ھڪو پارڪ آھي. ساوڪ ته يورپ ۽ انگلنڊ ۾ ھر جڳھہ ھوندي آھي، ڇو ته مينھن ڪلاڪ ٻن کان پوءِ واري واري سان آتي ضرور وسي، ٿنھنڪري پاڻي ڏيڻ جي تڪليف ته ڏيڻي ئي ڪانه. انھن پارڪن ۾ وڻ وڏا، گل وغيره عام جام آھن. گھر جو ھڪ ھڪ پلاٽ پنجاھہ فٽ موڪرو ۽ اٽڪل ڏيڍ سؤ فٽ ڊگھو ٿئي. موڪراڻ وارو حصو گھٽيءَ سان ھلي ۽ ڊگھائي پوئتي ھلي. انھيءَ پلاٽ تي گھر ھڪ ڊبليءَ يا پيتيءَ جي مثال آھي. ھڪ ڪمرو اٽڪل ٣٠ فٽ موڪرو، ۽ گھر جو وڏو دروازو، جو ڏھ پندرھن فٽ موڪرو ٿئي ٿو، سو

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

لڳولڳ گهٽيءَ جي سامهون آهن. پوئتي انهيءَ ڪمري سان لڳولڳ اندر ٽي يا چار ڪمرا آهن. انهن ڪمرن جي وچ ۾ غسل خانو، بورچيخانو به ٿئي. وڏي دروازي جي اندر وري ٿوريءَ وٿيءَ کان پوءِ ڏاڪڻ آهي، جا وري مٿين ڪمرن سان وڃيو ملائي. ڪمرا جيترا هيٺ اوترا مٿي. مٿي اچا هڪ ننڍو ڪمرو، هيٺين وڏي در جي مٿان به ٿئي. سڀني گهٽين ۾ گهر اِئين سڀ هڪجيترا ۽ هڪجهڙا آهن. هڪ هڪ گهر جڻ هڪ پيتي آهي، جنهن ۾ نه سينهن اچي نه هوا اچي. اندر گرم ڪندڙ ترتيب آهي، جنهن کي 'اِنٽرنل هيٽنگ' چيو ويجي ٿو، آها سڄي گهر ۾ وڇايل آهي. گهرُ اندر چڱو گرم آهي. ڪمرن کي ڪائي جون دريون آهن، جي سرديءَ جي موسم ۾ بند رهن ٿيون. گرميءَ جي موسم ته آتي ٿئي ٿي ڪانه، پر جيڪڏهن تازيءَ هوا جي ضرورت ٿئي، ته دريون کوليون ويندريون آهن. سچ ته لنڊن ۾ هڪ هڪ گهر جي اندر، جي ڪمرا آهن، آنهن ۾ سيڪو گهر جو ڀاتي جڻ پنهنجو پنهنجو جدا جدا گهر ٺاهيو پيو رهي. ڪن ڪمرن ۾ هڪ بيڊ آهي، ڪن ۾ ٻه بيڊ، ڪن ۾ لاچار ٽي بيڊ به ٿين. ڪي آنهن ۾ جوڙو جوڙو ٿي رهن. جي شادي شده هجن، ته سندن ڪينجهر مينجهر به گڏ هڪ ئي ڪمري ۾ ساڻن رهي ٿي. ڪي جوان ته اڪيلا به رهن ٿا. غسل خانو هيٺ به هڪ، مٿي به هڪ. بورچيخانا مٿي به هڪ، هيٺ به هڪ. سيڪنهن ڪمري واري جو چلهو ڌار آهي. پنهنجي ڪمري مان سيڪو نڪري، غسل به واري سان ڪري ۽ وري پنهنجي ماني به سيڪو ڌار ڌار پنهنجي چلهي تي پچائي ٿو.

روبي جو ٧٧ گهر به اهڙوئي آهي. هيٺ سندس گهر جي هڪڙن ٻن ڪمرن ۾ ٻه فيمليون آهن. باقي ٻن مان هڪ ۾ هڪ ڳرل ۽ سندس دوست، ۽ مٿي ٽن ڪمرن ۾ وري روبو پاڻ ۽ هن جهڙا اڪيلا، هڪ ڇوڪري، ۽ ٻه ڇوڪرا رهن ٿا. گهرن جا نمبر گهٽيءَ جي هڪ پاسي اِڪيءَ تي آهن ته ٻئي پاسي ٻڌيءَ تي آهن. يعني روبي جي گهر جي سامهون، رستي جي پار، جو گهر آهي، ان جو نمبر ٧٨ آهي.

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

روپو پنهنجي ڪوٽ ۾ هٿ وجهي، ٻاهرئين در جي ڪنجي ڪڍي، کولي ٿو. جيڪا گهر ۾ رهندڙن مان هر هڪ کي ساڻ هوندي آهي. شايد نڪرڻ وقت ڪنجي ڪانهن کڻي هنائين يا ڪنجي ڪٿ وساري آيو آهي! هاڻ سچ به لهي ويو آهي. سياري ۾ لنڊن جو سچ ٣ يا ساڍي ٣ وڳي لهيو وڃي ۽ صبح جو ١٠ يا ساڍي ١٠ وڳي اڀري. هاڻي ته شام جا پنج يا ڇهه وڳا آهن. گهر خالي آهي يا اندر ڪي ماڻهو آهن! ويچار ۾ ٻيهي وڃي ٿو. روشنائي ڏينهن واري ته اڃا ٿوري گهٽي آهي. آخر گهنٽيءَ تي هٿ هڻي ٿو. اندر گهر ۾ گهنٽيءَ جو آواز ٿئي ٿو. گهر مان مسز ڪڪ شيشي مان نهاري ڏسي ٿي -

”هلو، روپو!“

ائين چئي، اندران ناب کي هٿ سان ڦيري ٿي. هڪ ننڍڙو تاڪ کلي ٿو. روپو اندر گهڙي ٿو. مسز ڪڪ کي به روپو وٺي ٿو -

”هلو روپو! توکي ناتال جي خوشيءَ ۾ چمي ڏيان؟“

”ضرور! ڊيئر مسز ڪڪ!“

مائي سڳوري به سڪ مان وات وات سان ملائي چتي چمي هڻي ٿي ونيس - ”ٿئنڪ يو ڊيئر!“

روپو ڏاڪڻ تي چڙهي، پنهنجي ڪمري ۾ گهڙي ٿو. ڪمري جي چابي وٽس آهي. اندر گهڙي ڪپڙا مٽائي ٿو. هورڙيان هورڙيان جهونگاري ٿو -

”آءَ ڪانگا ڪر ڳاله مون سان تن مارن جي!...“

بس ائين جهونگاري، ڪنهن ياد ۾ غرق ٿي وڃي ٿو. اکين اڳيان سندس پيءُ دولهني جو خون، سومر جي پيءُ الهڏني جو خون، سندن جنازا سندس اکين اڳيان ڦري رهيا آهن. گلڻ فقير، نعمت، حرمت سڀ اڄ سندس اکين اڳيان اچي بيٺا آهن. مرزا پور ۽ مرزا پور جون گهٽيون، آهي مڙهيون، آهي مسجدون، سندس دل کي سونجهو ڪن ٿيون. مارئي به سندس اکين اڳيان اچي ٿي. پر پيارو وطن، پياري وطن جا ماڻهو، تن کي روپي جهڙو سلڇڻو پٽ وساري نٿو سگهي.

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

جيتوڻيڪ ڪيس مرزاپور چڙهڻي ٻه سال ٿيا آهن. هاڻي منهنجي ڪتاب حيدرآباد ڏي رهيو. پاڻ بئريسٽري پڙهڻ لاءِ هت لنڊن ۾ آيل آهي. روهي ڪي يورپ جون، انگلنڊ جون، لنڊن جون محل ماڙيون پنهنجي مارن جا جهوپڙا ياد ڏيارين ٿيون. هتي چرچل جهڙو وڏو وزير هئڻ ۽ ائٽليءَ جو مخالف ليبر هئڻ، جن کي هو روزانو ٻڌڻ ڏسڻ لاءِ پارليامينٽ هائوس ۾ ويندو آهي، تن کي ڏسي، ڪيس پنهنجي سنڌ جو ظالم زميندار وڏو وزير به ياد اچي ٿو. هت لنڊن ۾ اڌ اڌ رات تائين ماڻهو پيا گهمندا ڦرن، ڪو به ڪنهن جو نالو ڪونه وٺي، ڪنهن جي ڏيءَ يا ڀيڻ کي به وڏو ماڻهو زوريءَ ڪونه کڻائي. لنڊن ۾ ته وڏو ماڻهو آهي ئي ڪونه، هت ته اوچ نيچ آهي ئي ڪانه. پوءِ ڏک مان سنڌس اکين مان ڳوڙها ڪرن ٿا، جڏهن سنڌ ۾ ظلم ڪيس ياد پون ٿا ... بي وس مارواڙا ڪيس پل پل ياد پون ٿا.

لنڊن اها پاڪ زمين آهي، جتي هر ڪو انقلابي پنهنجي وطن ۾ ظلمن کان تنگ ٿي، اچي پناهه وٺندو آهي. هت خيال جي آزادي، مذهب جي آزادي، ڳالهائڻ جي آزادي، تقرير جي آزادي آهي. هو هاڻي هن ڪيل ۾ هائيڊ پارڪ ڏيکارين ٿا. آهو هائيڊ پارڪ، جو پوڻا ٽي سؤ سال اڳ هو. ميلن جا ميل ڪشادو پارڪ آهي. سچو سائو. اندر ڍڳها وڻ. اندر تلاءُ، جن ۾ ٻيڙيون بيٺل آهن. ڪهڙا سهڻا ماڻهو ٻيڙين ۾ سوار ٿي، پيا ٻيڙيون هلائين! هن تلاءَ ۾ اندر رفريشمينٽ هائوس آهي. هيڏي ڦرڀو ته سپرنٽينڊنٽ جي لاج نظر اچي ٿي. وري اتي بيزواٽر روڊ جي اندر هي ڪيترا ماڻهن جا ميڙ بيٺا آهن! هتان کان ڪجهه پري ماربل آرچ زيرزمين اسٽيشن آهي. پارڪ جي گراس ويٺر در مان ڪئين ماڻهو اندر پيا وڃن، سي به ڏسجي رهيا آهن.

روهو به پنهنجي گهران نڪري رهيو آهي. اڄ آچر آهي، آچر جي شام آهي. وقت ته هڪ مس وڳو آهي. هاڻي روهو ڪئنينس پارڪ اسٽيشن تي اچي پهتو آهي. گاڏي پليٽفارم تي اچي ويٺي آهي. روهو ڊوڙي اچي گاڏيءَ کي پهچي ٿو. ڀرينءَ گاڏيءَ ۾ ڀرينءَ سيٽ تي

چڙهي ويٺي ٿو. باڪرلو لائين گاڏي آهي - جا اچي آڪسفورڊ سرڪس
تي ڪيس پهچائي ٿي. اچر آهي، گاڏيءَ ۾ ڏاڍي رش آهي. گهڻا
ماڻهو هٿ لهن ٿا. آڪسفورڊ سرڪس جو ديدار بہ عجيب آهي. هي
زير زمين گاڏيون هلن ٿيون، هيءَ هيڏي وڏي اسٽيشن پڻ زيرزمين
آهي. هت چار ريلوي لائينون اچيو گڏ ٿين - باڪرلو، سينٽرل،
ميٽراپوليس، وڪٽوريا. انهيءَ ڪري هتي الاهي پليٽفارم آهن. روپو
ڊوڙندو، ڪنهن کي ٽونو هڻندو، ڪٿ ٿاپو کائيندو "ساري! ساري!"
ڪندو، اچي سينٽرل لائين جي پليٽفارم تي پهچي ٿو ۽ ماربل آرچ
ڏي روانو ٿئي ٿو. پيو وڃي مارلين جي اچڻ جو انجام اٿس.

روپو هت پوري وقت تي پهچي ويو آهي، مگر مارلين اجا ڪانہ
پهتي آهي. چڱو وقت هتي بيٺي ٿو. انتظار ڪري ٿو، پر مارلين
هتي ڪانہ آئي تي ڏسجي. آخر مايوس ٿي، گراس وينر دروازي مان
هائيڊ پارڪ جي اندر گهڙي ٿو. مارلين جي انتظار ۾ ڪڏهن هيڏي
نهاري ٿو، ڪڏهن هوڏي، پر اڄ مارلين ڏسڻ ۾ ڪانہ ٿي اچي. آخر
رلندو، پٽڪندو، بيزواٽر روڊ واري پاسي يعني پارڪ جي اتر ۽ اوڀر
واريءَ ڪنڊ تي اچي بيهي ٿو. هت تہ وڏو ملاکڙو لڳو پيو آهي!
هر پنجاهہ سؤ قدمن تي جلسو. اهڙا جلسا بہ ڪي ويهارو ٽيهارو آهن.
ڪٿ بہ هزار ماڻهو آهن، ڪٿ پنج سؤ، ڪٿ سؤ، ڪٿ پنجاهہ، ڪٿ
تہ هڪ بہ نہ - پر مڙس ڳالهائڻ وارو سو مائڪرو فون منهن تي چاڙهيو
ڳالهائڻ جا ڏوڙيا لايو بيٺو آهي! آخر روپي کي رحم ٿو پوي، ۽
اچي ٿو هڪڙي صاحب جي سامهون بيهي. ائين اٽڪل پنجاهہ کن ماڻهو
ٿي وڃن ٿا. هيءُ همراهہ بہ بادشاهہ سلامت ۽ راڻي سلامت کي گارين
جا ڏوڙيا لايو بيٺو آهي. چي، "هيءُ اسان تي وڏو ظالم آهي، جو
هن ملڪ ۾ اجا بادشاهہ راڻي آهن. هو هيٺن آهن، هو هوئن آهن.
هو اسان ماڻهن جو خون پين ٿا. هنن کي هڪدم تخت تان لاهڻ
گهرجي." مطلب تہ پيون چڱيون موچاريون گاريون بہ بادشاهہ کي
ڏيئي رهيو آهي. جلسي مان هڪ پوڙهو انگريز اٿي ڪيس منع ٿو

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

ڪري ته ”بادشاهه لاءِ اسان انگريزن کي عزت آهي، تون غلط ماڻهو آهين، غليظ گفتگو ڪري رهيو آهين!“ ٿوري گوڙ ٿيڻ جو امڪان آهي. پوليس جو سپاهي پڇندو ٿو اچي. روبو ۽ پيا سمجهن ٿا، ۽ خاص طرح ايشيا جا بيزار ماڻهو، ته اجهو ٿو هن واعظ ڪندڙ کي ڪن کان وٺي ٻاهر ڪڍي. پر حيرت جي ڪا حد نه رهي ٿي، جو هو اچڻ سان پوڙهي انگريز کي ٻانهن کان جهلي چوي ٿو - ”اِهو ماڻهو ڳالهائي رهيو آهي، جيڪي وٽس سو ڳالهائي: مهربان، جي تون گاريون برداشت ڪري نٿو سگهين، ته هن جو جلسو نه ٻڌ. هي رستو اٿئي ٻاهر هليو وڃ!“

هيءَ آهي جمهوريت. ويچارا ايشيا جا ماڻهو هيءُ رنگ ڏسي حيرت ۾ اچي ٿا وڃن. آخر هيءُ ڪاوڙيل مڙس جڏهن گاريون ڏيئي، پيٽ ڀري ٿو، تڏهن جلسو ختم ٿو ڪري، ۽ جيڏانهن جو هو اوڏانهن هليو ٿو وڃي.

روبو ۽ پيا وري اڳتي وڌن ٿا. روبي کي وري ماربل جي ملڻ جي آنڌ مانڌ آهي. هڪ پاسي، هڪ شيدي مڙس آهي، جو ٽيبل تي چڙهيو بيٺو آهي. پر ٽي سئو ماڻهو اڳيان بيٺا اٿس - ڪي انگريز، ڪي فرينچ آهن، ڪي ڪارا آهن، ڪي يورا آهن - بس هن مڙس کان پر ڳيف پئي ٿي وهي، انگريز کي هڪ گار ٿو چاڙهي، هڪ ڏو لاهي. گهر پر انگريزن جو ۽ سندن گهر ۾ ڪين گاريون عجيب ڳالهه پيئي لڳي! هڪ انگريز ٿورو پڪي چويس ٿو - ”انگريزن تنهنجو ڪهڙو ڏوهه ڪيو آهي!“

”ماءُ جا ... پيءُ جا فلاڻا، ڪتي جا پٽؤ، سڄو آفريڪا توهان ڦريو، هاڻي اسان هت آيا آهيون ته اسان کي ڪا چڱي نوڪري نه ٿي ملي! اسين توهان کان پر وڌيڪ پڙهيل آهيون، تڏهن پر اسان مزور، وري هاڻي ماءُ جو راڳ شروع ڪيو آٿو ته اسان انگلنڊ ڇڏي وڃون! سنس آف ٻڇڙا!“

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

”انئين ڀيو سمجھڻ ۾ اچي ته ڇاڻ جهيڙو ٿيو. سوال ڪرڻ وارو انگريز ڪلبي ۾ ٻيا به ڪلن ٿا. هو ماڻهو آهي، جو وڏيءَ رفتار سان ڳک ڳاڙيندي، ڳاريون ڀيو ڏئي. انگريز ۾ ايڏو صبر آهي! ايڏي ڪشاده دلي آهي! تنهن تي روپو وري پنهنجن ڪي ياد ڪرڻ لڳي ٿو ته هوڏانهن سندس ديس ۾ وڏي وزير سيني جي مراي بند ڪري ڇڏي آهي. مجال آهي، جو ڪو جلسو ڪري! وزير صاحب ڪي ڪجهه ڳالهائڻ ته پري رهيو، پر جلسا به بند ڪري ڇڏيا اٿئين.

انهيءَ ويچار ۾ آهي ته ماربل آرچ ڪان مارلين اچي رهي آهي. ساڻس گڏ هڪ انگريز نوجوان به آهي -

”ڊيئر روپو، هيءُ آهي منهنجو دوست روبيي! هيءُ آهي ڊيئر روبي، منهنجو منڙو دوست روپو!!“

ٻيئي هٿ ملائين ٿا. روپو ته انگريز نه آهي، جو پنهنجي دلبر سان ٻئي ڪنهن جي دوستي برداشت ڪري. روپو دل ۾ سڙڻ لڳو آهي. دل ائين ٿي چويس ته سنڌي ڪهاڙي هٿ ۾ هجيس ته هٽي روبيءَ ڪي ٻه اڌ ڪري ڇڏي. پر هيءَ سنڌ ته ناهي. هيءَ لنڊن آهي. ٽيئي گڏجي اڳتي هلن ٿا:

وه واه! سچڻ تنهنجون ريتيون نراليون، تنهنجون رتون نراليون، تنهنجون ذاتيون نراليون، تنهنجون ڳالهيون نراليون. هي سڀ سچڻ جا راز آهن. ڇا ڇا نه بنائي ڇڏيو اٿس! ڪي مجبور دليون آهن، ڪي سوز ۾ فراق ۾ رڙنديون ۽ سڙنديون وتن، ڪي ڪتي مخمور آهن ته ڪي ڪتي مجبور آهن. بس عجب رنگ آهن. قسمين قسمين رنگ آهن. هيءُ ڪيل به عجيب ڪيل آهي. سڀ ماڻهو، هتان جا ٻاهريان، هن رنگ ۾ محو آهن.

هاٽي رسيس جي گهنٽي وڃي ٿي. سيڪو پنهنجي پنهنجي جاءِ تان اٿي ٿو. اچوڪي لنڊن به اڳينءَ لنڊن ڪان، جا ڪيل ۾ ڏيکاري وڃي ٿي، ڏهوڻي وڏي آهي. اڳ به لنڊن هن ڌرتيءَ جي دل هئي. هتان جا ماڻهو ٻين ملڪن جي ماڻهن ڪان گهڻو اڳيرو هئا. هي ماڻهو

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

اج به پنهنجي ساک لوڙهي ڪونه وينا آهن. اج آها لنڊن ڦيري سڄي جڳ جهان جي دل ٻنجي چڪي آهي. ڪيل ۾ جيڪي گهر ڏناسين، انهن ماڳين گهرن جي جاءِ تي نون گهرن جي ترتيب ۽ نظارو اکئين ڏسجي رهيو آهي. ماڳين گهرن ۾ جت ڏهه يا پندرهن ٻيڻ هئا، اتي اڄ ٽيهه يا چاليهه ٻيڻ آهن، يعني جتي اڳ ڏهه يا پندرهن ماڻهو رهندا هئا اج اتي ٽيهه يا چاليهه ماڻهو رهن ٿا. اج ترقيءَ جو دور آهي. هڪ ڪمرو جنهن ۾ هڪ بسترو يعني هڪ ماڻهو هوندو هو، ان کي مشين جي ذريعي اهڙو ته ڪم وارو بنايو ويو آهي، جنهن جي ڪهڙي ڳالهه ڪجي. ٻئين در تي اڳل آهن، هڪ ٻئين تي زور ڏبي ته سڄو ڪمرو ڊرائنگ روم ٻنجيو پوي ۽ ۴ يا ۵ ماڻهو آسانيءَ سان ويهي ڳالهه ٻولهه ڪري سگهن ۽ گڏ ويهي چانهه وغيره به پي سگهن. وري جي سمهڻ جو وقت اچي ته ٻئين دٻائڻ سان ڪوچ ۽ ٽيبل اندر گم ٿيو وڃن يا بدلجي تي پلنگ ٿيو پون ۽ بسترو به هر هڪ تي نڪري اچي! تي ٻيڻ نهي پون، جتي تي ماڻهو يا ٽي جوڙا آسانيءَ سان سمهي سگهن. آتي وري جيڪڏهن پردي جي ضرورت ٿئي ته پلنگ جي پرسان چابي چورجي، ته پردو نڪري اچي، جو وڃي ڪمري جي ڇت تي پهچي ۽ هڪ ننڍي ڪئبن ٺهيو پوي. ڪاٺ پچائڻ جا طريقا به نوان ته سوچ جا طريقا به نوان. ڪمپيوٽر ٽائيپ جا جاندار به بنايا ويا آهن، جن کي بجليءَ سان ڳنيدي، چابي ڏجي، ته اهڙو هلن ۽ ٿورو ڳالهائين به، ۽ گهر صفا به ڪن، چانهه به پچائين ۽ ڪاڏو ميڪي ڪٽنب جي اڳيان آڻي رکن. مطلب ته هن ٽن سٺن سالن جي اندر انسان تمام گهڻي ترقي ڪئي آهي. انهيءَ ڪان سواءِ هاڻ پلاسٽڪ جا گهر به ٺاهيا ويا آهن. اهي اهڙا آهن جيئن اڳي تنبو هوندا هئا. ڏاڍو هلڪا ۽ کڻڻ ۾ آسان. هي به ڪَل تي ڪم ڪن. جتي گهر اڏڻو هجي، اتي هيءُ سڄو ڍانچو، جو هڪ گول گنبذ وانگر ادائي مٺ ڏور مس ٿيندو، سو کڻي وڃي ميدان تي رکن، ۽ ٻئين هٽڻ سان هي وڇائجي وڃي، ٻئي ٻٽڻ سان اوچو ٿيو وڃي، ٽئي ٻٽڻ سان اندر

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

پارٽيشن پردا آيا ٿي وڃن، ۽ ڪمرا ٺهيو وڃن! هڪ هڪ ميل جي مفاصلي تي فون ڪرڻ لاءِ ڪوئيون ٺهيل آهن. ڪارپوريشن کي فون ڪرڻ سان گهر ۾ فون به لڳي وڃي، ۽ گئس، پاڻيءَ ۽ اليڪٽرسٽيءَ جو بندوبست به ٿيو وڃي. مسواڙ وارا ڪلاڪ ٻن جي اندر پنج ڏهه بيڊ هٽيو ڏين. مطلب ته ڇهن ڪلاڪن ۾ گهر تيار.

اڄ لنڊن ۾ ٻاهران آيل ماڻهو ڪروڙ ڪان گهٽ ڪونه ٿيندا، پر سڀني جي رهائش جو بندوبست هوٽلن، خانگي گهرن ۽ پلاسٽڪ گهرن ۾ ٿي ويو آهي. سڀڪو ائين پنهنجي پنهنجي گهر جو بندوبست ڪري، يا پنهنجي هٿ سان پاڻ پنهنجو گهر ٺاهي، پوءِ ڪيل ۽ تاريخي جاين ۽ ٻين نمائشي هنڌن ۽ نظارن جي ديدار ۽ پنهنجي گهمڻ ۽ تفريح جو خيال ڪري ٿو ۽ ٻاهر نڪري ٿو.

هيءَ لنڊن اڳ به ناليءَ ۾ چوٽ چڙهيل هئي، ۽ اڄ به انهيءَ ساڳي نمبر تي رهندي اچي. زمينن، قومن، ملڪن جا فيصلا اتان جي رهندڙ ماڻهن تي دارومدار رکن ٿا. ارتقا جو هڪ اهڙو چڪر آهي ۽ اهڙو قانون آهي، جو ثابت آهي، اٽل آهي. جن به ماڻهن ۽ زمينن جي رهاڪن جڏهن ارتقا کان منهن موڙيو، ته اهي ماڻهو، اهي قومون خودبخود ناس ٿيو وڃن، ۽ ويچاري زمين، جا انهن ماڻهن کي امانت طور مليل هئي، سا پڻ ڦٽيو، سڙيو خاڪ ٿيو وڃي. انسان به هڪ مخلوق آهي ۽ ان سان به قدرت جو قانون ساڳيو لاڳو آهي، جو ٻين جاندارن ۽ ٻوٽن، هوائن، سمنڊن سان لاڳو آهي. هلچل جڏهن بند ٿي وڃي ۽ جمود اچي وڃي، ته پوءِ انهن ذرن جو مرڻ ضروري آهي. ساري تحريڪ آهي. سڀڪجهه جيڪي انسان ڏسي ٿو، اهو ۽ انسان پاڻ هڪ تحريڪ آهي. جيڪڏهن ڪٿ به تحرڪ بند ٿئي، اتي موت اچيو وڃي. قومون، ملڪ سڀ انهيءَ قانون جي دائري اندر اچي وڃن ٿا. تحريڪ تڏهن پيدا ٿئي ۽ قائم رهي ٿي، جڏهن ڪا منزل هجي ٿي. حقيقت ۾ منزل پڻ هڪ ٻاچو آهي، ۽ جيئن جيئن انسان ڪنهن حد کي منزل سمجهي اڳتي هلي ٿو يا قومون ائين سمجهي اڳتي هلن ٿيون، ته اها

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

منزل جن لاءِ هو جفاڪشي ڪن ٿيون، اتي جڏهن هو رسن ٿيون، ته وري هنن لاءِ هڪ نئين منزل ڪڙي ٿي ٿي، ۽ ائين ڪشمڪش هلندي رهي ٿي. پر جيڪڏهن قومون يا انسان ڪٿ بيهي رهن، ته پوءِ اهو موت آهي. منزل به هڪ سوچ جو معيار آهي. چاڻ، انٽليڪٽ، وڌندي رهي ٿي ۽ وڌندي رهندي. هيءَ لنڊن ۾ رهندڙ مخلوق آڏهيءَ اصول کي قبول ڪري چڪي آهي. انهيءَ ڪري هڪ هزار ورهيه کان وٺي سرفراز ۽ ڪامياب آهي.

زمين کي هاري هر ڏئي ٿو، اَن جا ٻج پيچي ٿو، اَن ۾ ڪلر وجهي ٿو، تڏهن ڪامياب ٿئي ٿو. هن جي دماغ ۾ هڪ خواب آهي، هڪ عمل آهي، هڪ مقصد آهي ۽ هڪ يقين آهي ته انهيءَ زمين مان هو اَن پيدا ڪندو، ميوا پيدا ڪندو، ڀاڄيون پيدا ڪندو، ڪپڙو پيدا ڪندو، گاهه پنهنجين ڳئن ۽ مينهين کي کارائي، مکڻ ۽ گيهه پيدا ڪندو. انهيءَ خيال کي هو اڳتي وڌائي، پنهنجي سک ۽ سلامتيءَ لاءِ پين هزارين سهوليتن ۽ سامانن جي بندوبست ڪرڻ تائين وڃيو پهچي. چا، اڃا به هن ۾ ڪو شڪ آهي ته ڪائنات جي مالڪ، جنهن هيءُ سڄو مانداڻ مچايو آهي، هين ۾ به ڪو مقصد، ڪا منزل رکي آهي. جڏهن هڪ هاري، جو بي بقا انسان آهي، ان کي به پنهنجيءَ ننڍڙيءَ دنيا لاءِ ڪو مقصد آهي، ته پوءِ هيءُ هيڏو سارو مانداڻ ڪنهن مقصد کان سواءِ ڪيئن ٿو ٿي سگهي!

کي انسان، کي ديون، کي فڪر ۽ خيال اهڙا ٿيا آهن، جن هن ڳالهه جي پروڙڻ جي ڪوشش ڪئي آهي. هنن جي ڪوشش ڪري، عمل ڪري، سوچ ۽ فڪر ڪري، ڪو نه ڪو رستو اڇيو ظاهر ٿئي. مالڪ حقيقي انهن اعليٰ دلين جي معرفت، انهيءَ فڪر جي معرفت، ڪا نه ڪا روشنائي ڪن دلين ۾ پيدا ڪيو ڇڏي ۽ پوءِ اها روشنائي انهن دلين جي معرفت وڏيڪ انسانن تائين پهچيو وڃي. پر ان کي وري به آهي سمجهن، جيڪي سمجهڻ لاءِ ڪوشش ڪن. انهن پاڪ ۽ صاف دلين جي معرفت، ۽ قدرت پنهنجي حسن جي معرفت، ۽

سائنسن جي معرفت، انسان کي هڪ ڳالهہ کان تمام آسانيءَ سان آگاهہ ڪيو، چڙهي تہ هي ساريون ڪائناتون، زمينون ۽ آسمان هڪ نيارو سفر آهي، ۽ هن سفر ۾، ٻين جاندارن سان گڏ، انسان جو پيدا ٿيڻ سڀني ڳالهين، سڀني مسئلن ۽ سڀني معرفتن جو روح آهي. هيءُ انسان خود هڪ عجيب ڪائنات آهي، جنهن جي اندر هزارها راز سمايل آهن. هي جيترو پاڻ کي کولي، پاڻ کي پڙهي، ۽ قدرت کي پڙهي، تہ آهي راز مٿس کلندا رهن ٿا ۽ کلندا رهندا. هڪ هڪ سائنس، مثال طور طبعيات، ڪيميا، رياضي، حياتيات، نباتات ۽ سوين ٻيون سائنسون، جي راز آهن، آهي ۽ آنهن جي ذريعي هزارها قسمن جون طاقتون اچيو انسان جي قدمن ۾ ڪرن - روشني، اليڪٽرسٽي، پيٽرول، ائٽمي طاقت ۽ ٻيون ڪيتريون طاقتون، جن کي ڪٽي قدرت جا ملائڪ چئجي تہ شايد غلط نہ ٿئي، اهي سڀ اچيو انسان جي قدمن ۾ پيون.

اڄ هت لنڊن وارو انسان سڀڪنهن کان اڳ ۾ آهي. هن انهن طاقتن کي پنهنجي عمل هيٺ آندو آهي.

اهڙيءَ طرح انسان هر هنڌ اڳتي هلي چڪو آهي. هو هاڻي اڳين بت پرستين ۽ سڀ کان وڏيءَ بت پرستيءَ يعني خود پرستيءَ کان آزاد ٿي چڪو آهي. اڄ جي انسان جي هيءَ دنيا فرقہ پرستيءَ، ۽ ذات پات ۽ رنگ روپ جي آزار کان عملاً بہ آزاد ٿي چڪي آهي. سڀيون ڪائناتون، سمورا علم، سڀ جي لاءِ کلي چڪا آهن. ڪو بہ ڪنهن جو خاص ورثو ڪونہ آهي. حڪومتون ضرور آهن، اهي بہ هڪ آرگنائيزنگ ايجنسيءَ (جوڙجڪي وسيلي) جي روپ ۾ ڪم ڪري رهيون آهن، ڪو بہ اڳين فرعونن وانگر حاڪم ڪونہ آهي. اهي فرعون صفت حاڪم، جن پاڻ کي بت بڻائي، خدا سڏائي، پنهنجي پرستش ڪرائي، يا ڪي خدا جا تمام نيڪ ۽ پاڪ ماڻهو تن کي دنيا جي فرعونن اڳيان ڪيو تہ هو فرعون هنن جا پوڄلڪ آهن ۽ جيڪي ڪجهہ هو ڪن ٿا آهو انهن بزرگن ۽ پاڪ هستين جي خواهش موجب آهي، ۽ اهڙيءَ طرح

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

سان صرف پنهنجي فرعونيت قائم رکڻ لاءِ انهن کي به بت بڻايو ويو ۽ پنهنجي باطل وجود جي بچاءَ ۽ وڏاءَ لاءِ انهن جي هٿن ۾ بهشت ۽ دوزخ جون ڪنجيون ڏنيون ويون، ته جيئن آن آسري ۽ آن خوف سان سادن سودن ۽ ويساهه وسوڙل عام انسانن کي سدائين گمراهه ڪري پنهنجي ماتحت رکندا رهن - آهي سڀ بت پيچي پورا ٿي ويا . اڄ جون حڪومتون ڪنهن به شهنشاهه يا فرعون جي هٿ هيٺ ڪونهن. اهو دوزخ ۽ بهشت جو تخيل ئي ختم ٿي ويو، اهو سرڳ نرڳ جو چڪر ئي گم ٿي چڪو آهي. انسان اڄ ٻيءَ منزل تي آهي. انسان اڄ هن حقيقت کي سڃاتو آهي ته انسان جي اندر دل ۽ دماغ آهي، يعني احساس ۽ سمجهه. بس اهي ٻه خزانا اهڙا آهن، جي ٻيءَ ڪنهن به مخلوق کي حاصل نه آهن. ٻيو جيڪي ڪجهه آهي، اهو دل ۽ دماغ سان حاصل ٿي سگهي ٿو. هن انسان اڄ سمجهيو آهي، ته هن ڪائناتن جي پيدا ڪندڙ، هلائيندڙ ۽ فنا ڪندڙ ضرور ڪا طاقت آهي. انهيءَ طاقت کي ڪهڙو به نالو ڏيئي سگهجي ٿو، جو ان طاقت جي شايان شان هجي. ٻي انهيءَ عظيم طاقت ۽ هستيءَ کان پوءِ انسان جي دل آهي، انسان جي سمجهه آهي. خاص طرح هيءَ ٻي عظيم طاقت ايڏي ته بي مثل آهي، جنهن جو ڪو به انت يا حد حساب ڪونه آهي. ۽ اها طاقت ڪٿي به ماپي نٿي سگهي. آها عظيم طاقت هر جڳهه ۽ هر وقت حاضر ۽ ناظر آهي، ۽ ان طاقت جي دائري جي ڪا حد ڪانهي.

هيءَ عظيم طاقت، ٻيءَ صورت ۾ ايڏي ته مهربان آهي، جو هر هڪ انسان جي دل ۾ سمائجي سگهي ٿي. ان جي تجلي هر دل ۽ دماغ ۾ پيدا ٿي سگهي ٿي، بشرطيڪ ڪو وڪ وڌائي. بلڪل اهڙيءَ طرح جيئن هڪ سمنڊ ۾ هڪ ڦاٽيءَ جو ڦڙو ته سمائجي سگهي ٿو، مگر ڦڙي ۾ سمنڊ نٿو سمائجي سگهي. جڏهن هڪ ڦڙو پاڻ کي لائق بڻائي، سمنڊ ۾ سمائجي وڃي ٿو، ته پوءِ سمنڊ جو هر هڪ جزو، هر هڪ لهر، هر هڪ اڇل، هر هڪ ڦڙو، خود سمنڊ آهي ۽ اهو سمنڊ کان جدا نه آهي. ساڳيءَ طرح هر هڪ انساني دل جڏهن

پاڻ کي پڇائي، نور بنجي، نور جو هڪ قطرو ٿئي ٿي، تہ
پوءِ قدرت جو اهو عظيم سمنڊ جو انهيءَ مالڪ جي هڪ وصف آهي،
مالڪ جي جوڙ آهي، سچائي آهي، نور آهي - ان ۾ آها جذب
ٿيو وڃي. اِهو ئي هڪ وصال آهي. اِهو وصال، اِها چاڻ، اِها ارتقا
هن سڄيءَ قدرت جو مقصد ٿو ڏسڻ ۾ اچي. ائين بہ ٿيو آهي تہ
ڪيترا انسان يا دليون اهڙيون ٿي چڪيون آهن ۽ اڄ بہ آهن، جي
نور ٿي، جيئري نور ۾ غرق ٿيو وڃن، ۽ جڏهن چاهين تہ هيءَ دنيوي
مسافري پوري ٿئي، تہ پوءِ اها خالق جي رضا بنجيو پوي، ۽ هو
موت کي آڻڻ جو ارادو ڪن تہ موت اچيو هنن جي اڳيان حاضر ٿئي
۽ سندن مسافري پوري ٿيو وڃي.

اڄ جو سمو گهڻو ڪجهہ انهيءَ منزل ڏانهن اچي چڪو آهي -
۽ ايندو رهي ٿو.
۽ ايندو رهندو.

اڄ روپي ۽ مارڻ وارو دور ختم ٿي چڪو آهي. انساني جنس
ٻڻ ٻئي دور ۾ آهي. اها جانورن واري زندگي گهڻي ختم ٿي چڪي
آهي. انسان وڏيڪ مڪمل ٿي چڪو آهي. جانورن وارا جذبا گهڻو
ڪجهہ ختم ٿي چڪا آهن. هاڻي پيون بهاريون وسڻ لڳيون آهن. اڄ
علم ۽ روحانيت جون برساتون وسي رهيون آهن.

لنڊن اڳ بہ علم جو گهر هئي، مگر اڄ تہ هت ڪئين پوشن
درسگاهہ آهن، ڪيتريون يونيورسٽيون آهن. هڪ هڪ يونيورسٽي ويهن
ويهن ميلن جي چوگرد مفاصلي ۾ آهي، جت رات ڏينهن جستجوءَ جو
دور آهي. ڪئين لئبرريون آهن، ڪئين لئباريٽريون آهن. عاليم، استادَ،
جهونجهار، جوڳي، شاگرد، عام پڙهندڙ ۽ سوچيندڙ ڪنهن نہ ڪنهن فڪر
۾ آهن، ڪاڏي ڪاهي رهيا آهن، ڪا روشني ڏسڻ لاءِ منتظر آهن.
سالن جا سال گذريو وڃن، چؤ جو ڪٿي هي علم جا ڳولائو، حق
جا پڇائو تڪجن - آخر وڃيو حقيقت کي رسن.

هنن درسگاهن ۾ سون سالن کان وٺي علم جي، چاڻ جي هيءَ

جستجو جاري آهي. هڪڙا جهونجهار جهاڳيي جهاڳيي، ڪٽ رسي، مري وڃن، ۽ وري پيا اچيو هنن جي جاءِ وٺن، ۽ جتي اڳين ڇڏيو، اتان اڳتي وڌندا رهن. هيءَ هڪ سدا حيات روشني آهي، جا هي جلائيندا، وڌائيندا، قائم رکندا رهن ٿا. علم جي لاءِ هنن جي جاکوڙ هلندي هلي ٿي. قدرت ۽ قدرت جو قادر سڀ علم آهي. جيڏو ڪوئي علم حاصل ڪري، ايڏو انهيءَ حق کي ويجهو وڃي. عشق به علم سان گڏ آهي. عشق نه هجي، ته پوءِ علم حاصل ڪيئن ٿئي؟ عشق اکين ۽ دل کي روشن ڪري، علم جي لاءِ گهُر پيدا ڪري. علم منزل آهي، عشق واٽ آهي. هي سمورا درسگاهه اهڙي ماحول سان سينگاريل آهن. هنن حال کي خوب ڪم آندو آهي. مستقبل هنن پنهنجو هن حال ۾ ٺاهيو آهي. هنن اڳتي هلڻ لاءِ منزلون ٺاهي ڇڏيون آهن، ۽ هلندا رهن ٿا. هڪڙين منزلن تي پهچڻ کان پوءِ ٻيون منزلون ٺاهين ٿا. سچ ته اِها ئي زندگي آهي. مگر جن حال ۽ مستقبل جو ڪو به فڪر نه ڪيو، فقط ماضيءَ کي روئندا رهيا، اهي آتي بيٺا رهيا جتي هئا، ۽ آخر هميشه لاءِ ختم ٿي ويا. مگر اڄ جا ۽ اڄ ۾ رهندڙ ماڻهو حال ۽ مستقبل ۾ ته مستان آهن، پر دراصل ماضي به هو ڪونه وسارين. چو ته ماضي ئي هنن جي اڄ لاءِ روشني ۽ سچائي لاءِ چتاءُ آهي.

۽ اڄ انهيءَ ماضيءَ جي ياد ۾ هي کيل خوشيون ٿي رهيون آهن. ريس پوري ٿي چڪي آهي. کيل شروع ٿيڻ وارو آهي. اڄهو کيل شروع ٿي ويو. عجب جهڙي ڪيفيت آهي، جڻ ته هي سڄو ميدان، جنهن ۾ اٽڪل ڪروڙ تماشبين آهن، اهو هڪ وڏي گاڏي ۾ ويٺل آهي، يا پاڻيءَ جي جهاز ۾ ويٺل آهي، ۽ هيءُ جهاز لنڊن ۾ ڦرندو رهي ٿو، ۽ عشق جا انداز، حسن جا چمتڪار، قدرت جا ڪرشما، جتي به ظاهر ٿين ٿا، اتي وڃي ٿو هيءُ جهاز بيهي. هاڻي هي تماشبين جڻ ٽيمس جي ڪناري تي اچي بيٺا آهن. سياري جي موسم جو نظارو آهي. ندي پنهنجي ڌيميءَ رفتار سان وهندي رهي ٿي، آن ۾ اندر ڪترا ننڍڙا جهاز، ننڍڙيون ٻيڙيون، لانچون ڦري رهيون آهن. ڪي ڳرين وچ ڌانهن پيون

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

وڃن ته ڪي اوڏانهن ٽيون پيون اچن. ڪي وري هيٺ وهنديون وڃن. سج به ڪڪرن مان ظاهر ٿي رهيو آهي. ڪڪر هٽي رهيا آهن. سورج جي صبح جا شعاع پڌرا ٿي چڪا آهن. ٻيڙين ۽ لانچن ۾ نئين هلچل شروع ٿي ويئي آهي. لنڊن جي چال نرالي آهي - سونهن جو ڪو انت آ نه شمار. سونهن هت ڍڪيل ڪانه آهي، پر جيئن رنگن رنگن جا گلاب، ڪي ساوا، ڪي ڳاڙها، ڪي پيلا، هلڪيءَ هلڪيءَ هوا تي ٽيمس جي ڪناري تي جهُلي ۽ جهومي رهيا آهن، اهڙيءَ طرح سهڻا چهرا ڪنارن تي ڦري رهيا آهن. ڪي لانچن ۾ هيٺ مٿي نچي ۽ ٽپي رهيا آهن، ڪنهن ڪي هٿ ۾ بيئر جو گج سان ڀريل گلاس آهي، ڪنهن ڪي وسڪيءَ جو ننڍڙو پيگ آهي. هلڪو هلڪو نقشو، سهڻين اکين جو ٽڙڻ ۽ ان سان گڏ مشڪڻ، بس ڳاڙهن ڳلن تي نئون ڳاڙهو رت اچيو گڏ ٿئي. وري هٿ هٿ ۾ ڏيئي نچڻ ۽ ڳائڻ - عجيب نظارو آهي. قدرت پنهنجي ڪمال سان ظاهر آهي. سڀڪجهه جيڪي ڏسجي ٿو، اهو تيزي ۽ کلي رهيو آهي. تماشبين، پراڻي زماني جون هي مستيون ۽ موجون ڏسيو حيران ٿيو وڃن، جڻ هنن جي رڳن ۾ ڀڻ نئون خون اچي ويو آهي. آخر هي سڀ گهڻو ڪري يورپ جا ماڻهو آهن، رت هنن ۾ اهو پراڻو رت آهي، هنن به جهولڻ جهومڻ شروع ڪيو آهي.

پري ڪان هڪ ڪجهه ڏسڻ ۾ ٿيو اچي - هڪ سهڻي شڪل جهڙي پري! سهڻي نيري پينٽ، سهڻي قميص، سهڻو سويٽر، ۽ ان مٿان سهڻو پيلو اوورڪوٽ، ڪارا وار سڄي منهن ڪي وڪوڙي بيٺا اٿس، اچو پاڪيٽ ڪابي هٿ ۾، بوٽ وڏين ڪڙين سان چمڙي جي رنگ تي، پيرن ۾ ڊگها جوراب پيل اٿس. هيءَ سهڻي صورت، جا ڪجهه وارن ۾ ويڙهيل هئي، سا وارن ورائڻ سان، ظاهر ٿئي ٿي: ٻئا ڀرون، اکيون وڏيون، نڪ نوڪدار، چپ ڳاڙها جهڙيون لالڙيون، ٻانهن جي لوڏ چا چئجي! آهستي هيءَ پري ٽيمس جي ڪناري تي اوپر ڪان اولهه ڏي اچي رهي آهي. پريان چارنگ ڪراس زير زمين اسٽيشن آهي.

ٽيمس جي ڪناري سان فٽ پاٿ سان لڳولڳ شاهي رستا آهن. موڙن جون لائيٽون ڪي مٿي وڃي رهيون آهن، ڪي هيٺ اچي رهيون آهن؛ پيون صورتون به ظاهر ٿي رهيون. پر جنهن صورت تماشبينن ڪي پاڻ ڏي ڇڪيو آهي، جڻ ته بتين ۾ سورج آهي. قد سروقد، سنهڙي سوملي. هيءَ ساڳي مارلين آهي: چهرو اداس، ڪجهه وڃائجي ويو اٿس؛ ويڳاڻي ٿي، واجهائي رهي آهي. ڪيئن سهڻا ڇوڪر، جوان، سهڻا ۽ سهڻيون، سندس پر مان لنگهن ٿا. هيءَ اداسائي مارلين جي سونهن کي وڌيڪ چمڪائي رهي آهي. سچ ته خوشي سونهن کي سرڪش بڻايو ڇڏي، ۽ غم ۽ اداسي سونهن کي نماڻو بنايو ڇڏي. سرڪش حسن دل کي ڌڙڪائي، پر نماڻو حسن دل جي اندر گهڙي ديرو ڄمايو ڇڏي. ڪو جوان هيڏانهن اچي ٿو، ڪو هوڏانهن. جڻ ته پوندڙ گل جي خوشبوءِ وٺڻ لاءِ لامارا ڏيئي رهيا آهن. پر هيءَ غمن جي ماري مارلين ڪاڏي ڪانه ٿي نهاري. بس ڪنهن جي ياد اٿس، ڪنهن جو انتظار اٿس. ور ور ڏيو نيون صورتون ڏسي ٿي، پر آها صورت، جنهن لاءِ مستان آهي، ڪانه ٿي نظر اچيس. بس حيران ۽ پريشان آهي. ڪڏهن تکو هلي ٿي، ڪڏهن ٽيمس جي ڪناري واريءَ پٽ تي ويهي ٿي. سگريٽ ڪڍي، دکائي، زور سان سوٽو هڻي ٿي. ڪنهن غم کي مٽائڻ لاءِ دونهون ڪڍي، دونهين ڏي نهاري ٿي. انتظار ويهڻ نٿو ڏئيس. 'سڪي جان ستياس، تان سڪ سمهڻ نه ڏئي' وارو منظر آهي. آخر سگريٽ جو اڌ ساڙي، اڌ کي ڦٽو ڪري، اداس نظر سان چارنگ ڪراس ڏسي ٿي. ايترو ته محو آهي، جو رستن لنگهڻ وقت نه هيڏي نهاري ٿي نه هوڏي. اوچتو تکي ڪار دوڙندي اچي ٿي، بس جاڻ مٿانس چڙهي! جاڻ هن سهڻيءَ صورت جو انت آيو! پر ڊرائيور هڪ نوجوان آهي: تنهن کي رحم اچي ٿو ۽ اهڙو ته زور سان بريڪ ٿو هڻي ۽ ايڏو ته آواز ٿئي ٿو، جو اوسي پاسي جي لوڪن جا هيانءَ دهلجي وڃن ٿا. ٿوري پنڌ تي سگنل آهن ۽ ڳاڙهي رنگ جو سگنل لڳي ٿو ۽ سڄي ٽرئفڪ بيهي ٿي وڃي. مارلين کي ڌڪ ته ڪونه لڳو آهي،

۾ ڇرڪ ۾ ڪري پوي ٿي. نوجوان ڊرائيور لهي، ڪيس پانهن ۾ کڻي، اتاري ڏي.

”ٿئنڪ يو، ڊيئر!“ مارلين چوي ٿي.

نوجوان، هن حسن جو تجلو ڏسي، ۽ هيءُ مٺو آواز ٻڌي، جواب ڏيڻ کان قاصر آهي. پر آخر دل کي سنڀالي، چوي ٿو، ”ڊيئر! ڪار حاضر آهي. جتي چئو ڇڏي اچان.“

”نو ڊيئر، ٿئنڪ يو!!“

مارلين کي اکين ۾ پاڻي اچي وڃي ٿو. هو ننڍڙو سفيد رومال ڪيدي اکيون اگهي، اسٽيشن ڏانهن هلي ٿي. هاڻي اسٽيشن جي مٿينءَ جڳهه ۾ گهڙي ٿي. وڻن پٺيان وارو سڪو، ٽڪيٽن واري ڪيس ۾ وجهي ٿي. ٺڪ پيلي ٽڪيٽ نڪري ٿي، سا هٿ ۾ کڻي ٿي ۽ اڳتي هلي ٿي. رستو بند آهي. ٽڪيٽ وري در جي سوراخ ۾ وجهي ٿي. در کلي ٿو ۽ ٽڪيٽ ٻاهر نڪري اچي ٿي، ۽ مارلين ٽڪيٽ کڻي، در لنگهي، پار پوي ٿي. هاڻي ڏاڪڻ جي مٿين ڏاڪي تي، جو مٿينءَ زمين جي ليول تي آهي، پر چرندو اڳتي ورڻ لاءِ وڌي ٿو، پير ڦٻائي، مارلين بيهي ٿي. ڏاڪو هيٺ لهي ٿو. چڱيءَ رفتار سان ڏاڪا لهندا وڃن ٿا، پر مارلين پاڻ به ڏاڪا ٽپڻ شروع ڪري ٿي ۽ ڏاڍو تڪڙو تڪڙو - انهيءَ ڪري، جو هيٺان ڪنهن گاڏيءَ جو پليٽفارم تي اچڻ جو آواز اچي رهيو آهي. شايد سمجهي ٿي ته هيءَ گاڏي سندس دلبر جي گهر واري طرف وڃي رهي آهي، جيڪڏهن هوءَ انهيءَ دير نه پوچندي، ته شايد گاڏي وري ڪيس ١٠ يا ١٥ منٽن کان پوءِ ملي. سندس ڏاڪڻ هيٺ لهي رهي آهي، ته ٻئي طرف کان لڳولڳ، ڏاڪا مٿي وڃي رهيا آهن. ماڻس گڏ به ڪيترا ماڻهو، ڏاڪڻ جي ڪناري تي ڪاٺ جي ٿلهي ننڍڙيءَ آڏ تي هٿ رکيو، بيٺا آهن، ۽ خودبخود هيٺ لهندا ٿا وڃن. ٻيءَ ڏاڪڻ تي پڻ ڪاٺ جي آڏ تي ڪيترا ماڻهو بيٺا آهن ۽ خودبخود مٿي چڙهندا ٿا وڃن.

هي اکين جي جهيڙن جا ڇهڇتا به عجيب آهن! هتي اکين کي اجازت آهي، جنهن کي وڻين تنهن کي ڏنگ هڻي ڪيدن. آخر،

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

مارلين جون اکيون به ڪاريهر نانگ واري رنگ جون آهن! جيڪو جهاتي پائي، تنهن کي اهڙو ته ڏنگ هڻيو ڪين، جو ڪيترن چڱن سياڻن جو وضو ٽٽيو پوي. پر هي اکيون ڪن پين اکين کي ڏسڻ لاءِ اياڻڪيون آهن. هوءَ پليٽفارم نمبر ٥ تي باڪرلو لائين ڏي وڃي رهي آهي. پوڻا ٽي سئو ورهيه گذري ته ويا آهن، مگر جنهن وقت هيءُ کيل ڏيکاري رهيا آهن، انهيءَ زماني ۾ جيڻن نظر اچي رهيو آهي، سڀن جي انداز ۾ ماڻهو پليٽفارمن ڏانهن ڊوڙندا نظر اچن ٿا. سهڻي مارلين ڪيترن ماهن کي ڪشش ڪري رهي آهي. ڪي جوان ته هروڀرو اچيو ڪيس ڪلهو هڻن. مارلين کِلي به ٿي، روئي به ٿي - کلي انهيءَ ڪري ٿي ته هي مستان ماڻهو ڪيئن سندس حسن تي مست ٿي رهيا آهن، ۽ روئڻ انهيءَ ڪري ٿو اچيس ته سندس بي پرواهه دلبر الائي ڇو ڪانئس منهن موڙي ڇڏيو آهي. جڏهن پليٽفارم تي اچي ٿي ته ڏسي ٿي باڪرلو لائين گاڏي اڳي ئي رواني ٿي چڪي آهي.

ٻيا ڪيترا جوڙا ۽ اڪيلا ماڻهو پليٽفارم تي بينچن تي ويهي رهيا آهن. ڪيترا جوڙا هڪٻئي جي محبت ۾ مست آهن. ڪي هڪٻئي سان بغلگير آهن. ڪي وري ڪن سهڻن نيڻن کي چميون ڏيئي رهيا آهن. بس پاڻ کي اڪيلو محسوس ڪري، مارلين وري روئي ٿي. هن جي اکين مان موتين جا داڻا ڪِري رهيا آهن. هڪ اڳي ئي سهڻي، وري هيءُ روئڻ ۽ هي نماڻا ڳوڙها - ماڻهن جون نظرون مٿس کُپي وڃن ٿيون. چوطرف چڱو موچارو ميڙ ٿي ٿو وڃي. مارلين هنن کي حيران ڏسي، کِلي ٿي. هاڻي اندر چڻ غار مان هڪ گاڏي ڏاڍيءَ تکيءَ رفتار سان اچي رهي آهي. مٿس ڪُئينس پارڪ جي تختي لڳل آهي. باڪرلو لائين گاڏي آهي. ڪُئينس پارڪ ڇڙو نالو سندس دل ۾ ڌڙڪڻ پيدا ڪري ٿو. خوش به ٿئي ٿي ۽ پريشان به ٿئي ٿي. خوش انهيءَ لاءِ ته جاڻ دلبر جي گهر پهچندي، حيران انهيءَ لاءِ ته دلبر گهر هوندو الائي نه...! ڪيترن ڏينهن کان فون ڪري ٿڪي آهي، مگر جواب ڪونه ٿو ملي. فون جو انگ وري وري اکين اڳيان ڦري ٿو اچيس:

۹۲۹۵-۸۹۸، ۹۲۹۵-۸۹۸، ۹۲۹۵-۸۹۸، ۹۲۹۵-۸۹۸ . ها، اِنهيءَ نمبر تان هفتو ڪن ٽيو آهي ته جواب ڪونه ڏو ملي. گاڏي پليٽفارم تي اچي ويئي آهي. دروازا گاڏن جا ڪلن ڏا . منٽ ۾ ڪليل رهندا، وري بند ٿي ويندا. هيءَ ڪنهن خواب ۾ محو آهي. اوچتو خيال مان جاڳي ٿي، ڊوڙي دروازي ۾ گهڙي ٿي. بس يڪدم دروازن جي بند ٿيڻ جو ٺڪاءُ ٿئي ٿو، ۽ گاڏي هلڻ لڳي ٿي. بس منٽن ۾ پڪاڊلي سرڪس پهچي ٿي. ۾ ٽي منٽ بيهي ٿي. مارلين، جنهن کي ويهڻ لاءِ پليٽفارم واري پاسي ڏانهن جڳهه ملي ٿي، نيوڙي سر ٻاهر ڪيدي، چوطرف نهاري رهي آهي، ۾ دلبر جو ديدار ڪونه ٿو ٿئيس. دروازا کلن ٿا ۽ چگو آواز ڪن ٿا. ٿوري وقت ڪان پوءِ بند ٿين ٿا. تاڪن ملڻ ڪري چگو ٺڪاءُ ٿئي ٿو. گاڏي هلڻ شروع ڪري ٿي. پاسي ۾ هڪ نوجوان ڇوڪري ويٺي اٿس. سندس پاڪيٽ سيٽ جي پرسان ڪري ٿو پوي. ڇوڪري کيس کڻي ڏئي ٿي، ۽ ڏانهس حيرت مان نهاري رهي آهي. ڪلي، پڇيس ٿي -

”پياري! ڪا عشق جي چپات لڳي وئي اٿئي! منهنجون توسان ڪابي همدرديون آهن. ڊيئر، مان ڪجهہ تو لاءِ ڪري سگهان ٿي؟“

مارلين مشڪي، ڇوڪريءَ ڏي نهاري، ڪنڌ ڌوڻي ناڪار ڪري ٿي. هڪ اخبار هٿ ۾ اٿس، تنهن کي کولي ٿي ۽ پڙهي ٿي. گاڏي ۾ جيڪي ماڻهو آهن، سي پڙهڻ ۾ مشغول آهن. ڪو اخبار پڙهي رهيو آهي، ڪو ناول پڙهي رهيو آهي، ڪو سياسي مئگزين پڙهي رهيو آهي، ڪو سائنسي مئگزن پڙهي رهيو آهي. گاڏي هلي، اچي، آڪسفورڊ سرڪل تي پهتي آهي. اهڙيءَ طرح سان ريجنس پارڪ، بيڪر اسٽريٽ، مارلبون، ايڊيبنگٽن تي پهچي ٿي. هاڻي دل ۾ وڌيڪ ڌڌڪار ٿيس ٿو - چاڻ ڪئينس پارڪ اسٽيشن آئي. وات تي جيڪي اسٽيشنون اچن ٿيون، واروڪ اوهيو، مئڊاويل، ڪابرن، سي ڏسندي، ڳڻيندي هلي ٿي. هاڻي وڌيڪ هوشيار ٿئي ٿي - هاڻي ڪئينس پارڪ اسٽيشن ايندي. متان لهڻ ۾ دير ٿئي! سيٽ تان اٿي در تي بيهي

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

ٿي. اجا ڪيترو وقت پيو آهي! هيءَ ڇوڪري هينئر ئي در تي بيهي رهي آهي! گاڏيءَ ۾ مسافر هڪٻئي ڏي نهارين ٿا، ڪلن ڏا، سمجهن ٿا ته هيءَ ڇوڪري ڪنهن عشق جي آزاهه ۾ قاتل آهي.

ڪئينس پارڪ اسٽيشن اچي ويئي. هيءَ وڏي اسٽيشن آهي ۽ ڪلبرن واري زير زمين غار تي ختم ٿئي ٿي. هيءَ اسٽيشن کليل ميدان ۾ آهي. هن گاڏيءَ جي منزل هتي پوري ٿئي ٿي. ٻئي طرف کان سا گهي باڪرلو لائين واري گاڏي پڪا ڊلي سرڪس ۽ آڪسفورڊ سرڪل وڃڻ لاءِ تيار بيٺي آهي. پري کان آنهيءَ گاڏيءَ ۾ روبي کي سوار ٿيندو ڏسي ٿي! اجايل اکين تي پردنءَ جو پاڇو پوي ٿو -

”روبو! ڊيئر روبو! ! ڊيئر! ڊيئر! ! روبو! ! روبو! !“ مارلين رڙيون ڪري ٿي. پر گاڏي هلڻ شروع ڪري ٿي. روبي جي نظر مارلين تي ڪانه پيئي ۽ نه وري مارلين جو آواز ڪنن تي پيس. اميدن ڀرين اکين تي اوندهه جا ڪڪر چڙهڻ لڳا. مارلين ساڻي ٿي، بينچ تي ويهي ٿي. ڪنڌ کي هيٺ ڪري، اکين مان تيز ۽ گرم ڳوڙها ڪيرائي رهي آهي. جيئن روبي واري گاڏي پري ٿيندي وڃي ٿي، تيئن دل تي ڇهڪار پوڻ شروع ٿينس ٿا. هائي ڇا ڪري! آخر ڏاڪڻ تي چڙهي ٿي. ڪليڪٽر کي ٽڪيٽ ڏيئي، اسٽيشن کان ٻاهر نڪري، اتر طرف هلي ٿي. وري مڙي ڪئينس پارڪ ڏي هلي ٿي. پارڪ ۾ اندر گهڙي ٿي. آها بينچ، جنهن تي ويهي، روبي مان ڪلاڪن جا ڪلاڪ ڪچهريون ڪندي آهي، سامهون اچيس ٿي. گهمڻ وارا رستا ڏسي ٿي. آخر ڇگيءَ آس جي ڪري به ڪئنٽين جي ٻاهر ڪرسيءَ تي ويهي ٿي. هت روبو ۽ پاڻ آئيس ڪريم کائيندا آهن. ٽيبل پرسان به ٻيون ڇوڪريون به ويٺيون آهن. هنن جا منهن جڏهن به هن پارڪ ۾ روبي سان گڏ ايندي آهي، ته ڏسندي آهي. ڇوڪريون ڏانهس نهاري مشڪن ٿيون. هن مشڪڻ جو مطلب به مارلين سمجهي ويئي آهي، جڻ هو پڇنس ٿيون ته اڄ اڪيلي آئي آهين؟ ڇو، تنهنجو دوست توسان گڏ ڪونهي! مارلين اندر ڪئنٽين ۾ گهڙي ٿي. ڏهه پينس

ڏيئي، چانھہ جو ڪوپ وٺي، وري اچي ساڳيءَ ٽيبل تي ويھي ٿي. چانھہ جلدي پي، سگريٽ کي دکائي، ہہ ٽي جلد جلد سوٽا هڻي ٿي. پر دل، جا منجھيل آهي، اها سئين نہ ٿي ٿئي. پاڪيٽ کڻي، ڪئينس اسٽريٽ ٢٢ ڏانھن هلي ٿي. گھر جي ٻاهران گھنٽي وڄائي ٿي. مسز ڪڪ درُ اندران کولي ٿي -

”هلو، ڊيئر مارلين! ڪيترا ڏينھن گذري ويا، تون هت ڪانہ آئي آهين! روپو بہ ڏاڍو منجھيل نظر اچي ٿو. آخر ماجرا ڪھڙي آهي!! تون بہ اداس آهين، سئيٽ! ٻڌاءِ ڇا هي؟“

ايتري چوڻ تي مارلين اکين تي رومال ڌري، ڏاڍو روئي ٿي. مسز ڪُڪ ڀاڪر پائي، پرچائيس ٿي.

”ڊيئر! لَوَ از مَئڊ!!“

مارلين مسز ڪڪ جي ڪمري ۾ گھڙي، هڪ خط لکي ٿي. مٿي چڙهي، در جي هيٺان خط اڇلي، هيٺ لهي اچي ٿي. اکين تي رومال رکي روئندي لهي ٿي. مسز ڪُڪ سان ڳالهائڻ کان سواءِ، ٻاهر وارو در اندان کولي، نڪري اچي ٿي. ٻاهر ويھي، آهي ڳليون، آهي رستا ڏسي ٿي، جتان ٻئي روپو ۽ پاڻ گھمڻ نڪرندا هئا. بس انھيءَ ياد ۽ غم ۾ گم ٿي، ٻئي هيڏي هوڏي ڦيرا پائي.

اڄھو روپو تکو تکو گھر ڏانھن اچي رهيو آهي! هي ننيڙو پارڪ، جو ٢٢ نمبر گھر جي اڳيان آهي، اتي هوءَ ٻوٽن ۾ لڪي وڃي ٿي. روپو جلد جلد پنھنجي سوٽ ڪيس سوڙو ڪنجي ڪيڍي، در لاهي ٿو، مارلين پوئتان ڦري، چپ چپ ڪري اکين تي هٿ ٿي ڏئيس. روپو ڇڏائڻ جي ڪوشش ڪري ٿو، پر هيءَ بہ انگريز ڇوڪري آهي. اهڙو تہ کٽي قابو ڪيو اٿائينس، جو هو چُرِي بہ نہ ٿو سگھي. روپي تہ فيصلو ڪيو هو تہ مارلين سان ڪڏهن بہ نہ ملندو. پر هو سمجھي ويو تہ هيءَ مارلين آهي، وري جو هٿن تي هٿ گھمائڻ سان، ڳلن تي هٿ گھمائڻ سان، ڪنن وارين لالڙين تي هٿ لڳس، تہ رڙ ڪري چيائين -

”ڊيئر مارلين! تون هت ڪيئن؟ مون تہ سمجھيو هو تہ جيئن هت انگريز ڇوڪرين جو رواج هوندو آهي، ’چار ڏينهن چاهہ چار، پوءِ گهر ڪپر واهہ جا!‘ تون بہ تہ انگريز ڇوڪري آهين!“

”نہ پيارا روپا، ائين نہ آهي!“ هت بہ ڊرا ڪري ٿي ۽ پيٺي هڪبيءَ ڪي ڏسن ٿا.

سڪ تہ روپي ڪي بہ ڏاڍي هئي! ٻاهريون در ڪولي، اندر گهڙن ٿا. روپو جيئن پنهنجي ڪمري جو در ڪولي ٿو، تہ مارلين زوريءَ اڳ ۾ گهڙي پوي ٿي ۽ پنهنجو لکيل خط جهٽ ڏيئي، ڪٽي، ڦاڙي، غسلخاني واري ڪموڊ ۾ اڇلي، فلش سان گم ڪري، کلندي ڊڪندي اچي ٿي.

”ڊيئر مارلين، اهو ڇا هو؟ خط ڪنهن جو هو؟ ڪنهن لکيو هو؟ مون کي ٻڌاءِ، نہ تہ مان رُسي ويهندس!“

”پيارا، هيءُ خط ڪنهن درد جي ماريل پنهنجي بي وفا دوست ڏي لکيو هو. ڇا لکيو هئائين، اهو ڪونہ ٻڌائيندس! ڀلا سئيٽ روپو، ٻڌائينم تہ ڪئينس پارڪ اسٽيشن تي تو مون ڏي ڏنو بہ نہ، ۽ وري ايترو جلد ڇو موٽي آئين؟“

سوئيٽيسٽ مارلين! مون کي هڪ دوست کي هيءُ سامان پهچائڻو هو، ڇاڪاڻ تہ هو منهنجي وطن سنڌ ڏي وڃڻ وارو هو. هو هاءِ بارنيٽ طرف رهندو آهي. هن جو مون سان انجام هو تہ مون سان بيڪر اسٽريٽ تي ملندو ۽ پوءِ هن سان گڏ مون کي وڪٽوريا اسٽيشن تي وڃڻو هو، جتان ڪراچيءَ لاءِ B.O.A.C آفيس مان ٽڪيٽ وٺڻي هئي. مون سچ تہ توکي ڪونہ ڏٺو. هو دوست مون کي بيڪر اسٽريٽ تي مليو ۽ ٻڌايائين تہ ڪجھہ وقت لاءِ هن سنڌ وڃڻ مهمل ڪري ڇڏيو آهي، ۽ پوءِ مان موٽندڙ گاڏيءَ ۾ موٽي اچي هت پهتو آهيان. ڊيئر، مون کي ڏک آهي، جو مون توکي هيڏي تڪليف ڏني آهي!“ روپي وراڻيو.

”ڇڱو پيارا! ڇڱو ٿيو، نہ تہ منهنجو حال اڄ الائي ڪهڙو

ٿي ها! روپوا منهنجا سٺيٺيت دوست! اڄ ڪيترا هفتا گذري ويا آهن، جو تون مون مان نه مليئين! تو ته مون کي چيو هو ته هر رات ڏهين يارهين وڳي سمهڻ کان اڳ مون کي فون ڪندين يا مان توکي فون ڪنديس! پوءِ تون ڪيئن نه مون کي هميشه فون ڪندو هئين! جڏهن ١٠ وڳي ڌاري فون جو آواز منهنجي ڪمري کان ٻاهر ٿيندو هو، ته سمجهندي هيس ته منهنجو پيارو روپو آهي! پوءِ جنهن محبت سان منهنجي دل ڌڙ ڌڙ ڪندي هئي، ۽ ڪيئن نه مان فون کڻي چپ ڪري بيهي رهندي هيس! تون هلو! هلو!! ڪندو هئين ۽ جڏهن مان توکي دلداري ڏيندي هيس، ته مان تنهنجي پياري مارلين آهيان، ته پوءِ تون چوندو هئين، 'مارلين! مارلين!! هڪ ٺهڪ ته ڏي!!' پوءِ مان ٺهه ٺهه ڪري کلندي هيس، ته پوءِ تون ٿڌو ساهه کڻي چوندو هئين، 'ٿئنڪ يو ڊيئر مارلين! باءِ! باءِ!' منهنجي ممي مون کي هر رات جو چوندي هئي ته ڪنهن سان دل لڳي اٿئي!! مان چوندي هيس منهنجو هڪ سنڌي پيارو دوست آهي، ڏاڍو مٺو آهي! ان سان ٿي ڳالهايان. چڙندي هئي ته متان اِنهيءَ پرديسيءَ سان شادي ڪرين، پوءِ توکي هو تمام ٻري پري سنڌ ۾ کڻي ويندو، وري اسان جو ملڻ محال ٿيندو. مان مميءَ کي چوندي هيس ته امي، اها ته سنڌ آهي، پر جي هو مون کي صحرا ۾ کڻي وڃي، ته مان اتي به هن سان گڏ هونديس، پر دوزخ ۾ به هن سان گڏجي هڪٻئي جي محبت ۾ پُر ٿي، اتي به پنهنجو بهشت بنائينداسين. پر روپا، تو هي ڇا ڪيو! هفتن جا هفتا گذري ويا، مان تنهنجي انتظار ۾ فون تي ويٺي هوندي هيس؛ جڏهن فون نه ايندو هو ته ڪاوڙجي، رسي وڃي سمهندي هيس. وري بستري ۾ به آرام نه ايندو هوم. وري اٿي اچي، هڪ نه پر ٻه ٻه، ٽي ٽي دفعا توکي فون ڪندي هيس. پر ظالم، تون فون به نه کڻندو هئين!" اکيون ڳوڙهن سان ڀري، مارلين چيو - "چڱو، روپا، مان هاڻ توسان هت گڏ رهنديس. توکي اصل نه ڇڏينديس!" مارلين روپي جي اکين ۾ اکيون وجهي نهاري ٿي... "تون مون کي هميشه

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

ايتريءَ محبت هوندي ڀ اڄ سال ٿيو آهي، جو دور رکندو اچين!
مان هاڻ تنهنجي آهيان، تون منهنجو آهين."

"مارلين پياري! تون منهنجي آهين مان تنهنجو آهيان! پر تون
بي خبر آهين ته مان ڪهڙين ڏکين گهڙين مان گذري رهيو آهيان!
منهنجو وطن! منهنجي وطن جا ماڻهو غلاميءَ هيٺ آهن. اسان جي
ملڪ جي اندر هڪ ظالم گروهه انسان ذات کي نابود ڪيو آهي. مون
وچن ڪيو آهي ته جيسين منهنجو وطن غلاميءَ مان آزاد نه ٿيو آهي،
تيستائين مان شادي نه ڪندس، ۽ نه وري ڪنهن مان خوشيءَ جي
گهڙي گذاريندس. ائين ضرور آهي ته هت پرميسيو سوسائٽي آهي.
هڪٻئي سان ملڻ هت عيب نه سمجهيو ويندو آهي. پر مان هڪ اهڙي
ملڪ جو رهاڪو آهيان، جت اِهو وڏو گناهه سمجهيو ويندو آهي - ۽
انهيءَ ماڻهوءَ کي، جو بنان شاديءَ جي گذر ڪري، ان کي آواره ۽
زاني سڏيو ويندو آهي. تون مون کي ڏاڍي پياري آهين! تنهنجي ڀ
جواني آهي ۽ منهنجي ڀ جواني آهي. مگر سچائي ڪجھ ٻي شيءِ
آهي. بنا لالچ ۽ عيش عشرت ۾ پوڻ جي، تون منهنجي لاءِ سونهن
جي ديوي آهين! مان تنهنجي پوڄا ڪندو رهندس. ضرور منهنجي توسان
محبت آهي ۽ تنهنجي مون سان، ۽ اهو ڏينهن ضرور ايندو، جو مان
توسان شادي ڪندس. ۽ پوءِ توکي منهنجي پياري وطن سنڌ ۾ وٺي
هلندس. اتي مان توکي پنهنجي پياري دوست سومر سان ملائيندس.
پنهنجي پيءُ سان ملائيندس!" روپو وراڻيو.

ٻئي ڪلن ٿا. روپو رڪارڊ وڄائي ٿو، ۽ ٻئي گڏجي، ڊانس
ڪن ٿا. روپو ڪافي ناهي اچي ٿو. ٻئي پين ٿا. اهڙيءَ طرح هي
ٻئي محبتي دليون ملن ٿيون.

تماشبين ڏاڍيون تاڙيون وڄائين ٿا. عجب ۾ پئجي وڃن ٿا ته
هي ٽي سئو سال اڳ ڪهڙا نه منڙا ماڻهو هت رهندا هئا!

مارلين ۽ روپو ڪمري ڪان ٻاهر نڪرن ٿا. مسز ڪڪ جي
ڪن تي آواز پوي ٿو، آها ڀ ٻاهر نڪري اچي ٿي -

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

”هلو، ڊيئر روبو! ڊيئر مارلين! اڄ ته ڏاڍا خوش پيا نظر اچو. اچا ٿورو وقت مس گذريو، جو مارلين روئي، هتان نڪري ويئي هئي! هاڻي ته خوش آهيو! توهان جي جواني آهي، هڪٻئي کي اهڙو نه ستايو.“ ويجهو اچي، ٻنهي کي چميون ڏئي ٿي.

مارلين ۽ روبو ٻاهر نڪرن ٿا. مارلين چوي ٿي -

”ڊيئر روبو! هن روبيءَ کي ڪار آهي. روز منهنجي گهر جي ٻاهران اچي، مون کي چوندو آهي ته مان ساڻس گڏجي گهمڻ وڃان! هو ڏاڍو سهڻو ۽ پيارو ماڻهو آهي. پلا سئيٽ روبو! تون ڪار ڇو نٿو وٺين؟“

روبيءَ جو نالو ٻڌي، روبي جا ڪن ڳاڙها ٿي ٿا وڃن. چوي ٿو -

”مان غريب آهيان! مون وٽ پيسا ڪٿان آيا، جو ڪار وٺان! هڪ هزار پائونڊ بئنڪ ۾ اٿم، ۽ روزانو پڙهڻ کان سواءِ پارٽ ٽائيم ڪم به ڪندو آهيان، جتان پنج ڇهه پائونڊ ڪمايان. مارلين ڊيئر، ٻڌاءِ ته مان ڪار ڪيئن وٺان؟“

”چڱو،“ مارلين چيو، ”مون وٽ به هڪ هزار پائونڊ آهن، چڱي سٺي ڪار ڏيڍ هزار ۾ ملي ويندي! روبو ڊيئر، تون ڪار وٺ. ڪجهه پيسا تون ڪڍ ۽ منهنجو هزار پائونڊ، جو مون ڪمائي گڏ ڪيو آهي، اهو توکي ڏيان. مان ته توکي خبر آهي ته اسٽينو ٽائيپسٽ آهيان، ۽ ڪمپنيءَ مان مون کي روزانو ڏهه پائونڊ ملندا آهن.“

”چڱو پياري، ڪار وٺندس! پر تنهنجي نالي تي.“

”چڱو،“ مارلين چيو، ”پر ڪار رکندين پاڻ وٽ.“

اهڙيءَ طرح سان منڙيون ڳالهيون ڪندي، ڪيمبل گرين اسٽيشن تي پهچن ٿا. ويهن پينسن جي روبو ٽڪيٽ وٺي، مارلين کي هٿ ۾ ڏئي ٿو. ان کان پوءِ هڪٻئي کي گلي لڳي، موڪلائين ٿا. مارلين پاڪر پاڻي، چمي ڏيئي، روبي کان موڪلائي ٿي. هن دنيا ۾ چمي ۽ پاڪر ٻيءَ ڌيءُ کي به ڏيندو هو ۽ پاءُ پيٽ کي به ڏيندو هو. ايشيا جا ماڻهو هن روش تي ڏاڍو حيران ٿيندا هئا. پر سڀڪنهن ملڪ ۾

پنهنجا پنهنجا رواج هئا. ٽي سَوَ ورهيه اڳ لنڊن جا ماڻهو يا يورپ جا ماڻهو ائين ئي ملندا هئا.

مارلين جي گاڏي ڇٽي ٽي. روبو موٽي گهر اچي ٿو، پر دل ۾ وري به داغ وٺيو پيو اچي. دل ۾ هرڪو لڳي پيئي اٿس ته روبيءَ جي ناليِ جي ڪري مارلين کي وساري ڇڏيو هئائين. پر وري ساڳيو روبي!! خدا رکي — رقيب جو هجڻ ۽ پنهنجي محبوب کان ان جو نالو ٻڌڻ به وڏو عذاب آهي.

حيدرآباد مان تار به آيل اٿس. هڪڙو هيءُ رقيب ۽ وري ڳوٺ جو انتظار. جلدي ٽپڙ ٺاهي، جهاز ۾ روانو ٿئي ٿو.

باب ڏهون

هدايت

لنڊن ۾ هيءُ پراڻو کيل بند ٿئي ٿو. سيڪو تيزي پکڙي وڃي ٿو. هاڻي وري ترت ئي چندرتا تي عالمن، مفڪرن ۽ سائنسدانن جي ڪانفرنس ٿيڻي آهي. هونئن به آتي رهن ئي فيلسوف ۽ سائنسدان. هنن آتي پنهنجي عجيب دنيا ٺاهي آهي. اڄ لنڊن ۾ آيل مفڪر، فيلسوف ۽ سائنسدان پنهنجن پنهنجن ملڪن جي جهازن ۾ چڙهي، چندرتا تي پهچڻ وارا آهن.

چندرتا جنهن کي اڳي چنڊ چوندا هئا، اڄ اهو هڪ بلڪل ئي ۽ نرالي رونق وٺي چڪو آهي. هتي نه پاڻي هو ۽ نه وري آڪسيجن، جي پيئي انسان کي زنده رکڻ لاءِ تمام ضروري آهن. چندرتا کي قدرت عجيب طرح روشن ڪيو آهي. چندرتا جي ڌرتي به عجيب آهي. ان مٿان ڏڙا، جبل، ميدان ڏاڍي عجيب رونق ڪيو بيٺا آهن. شهر ۽ ڳوٺ جبلن ۽ مٿانهن ڏڙن تي آهن. هت ڪشش ثقل تمام گهٽ آهي. ماڻهو هلي، ته خودبخود اڏامي پيو. جيڪڏهن گاڏي يا موٽر آهي، ته ان کي به رکيو ڏکو ڏيڻي ڇڏجي، ته ميلن جا ميل، ڏکي تي

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

پيئي هلي. ٻڪ، اَڄ گهٽ لڳي. چندرتا جا پاڙا ۽ چندرتا جا شهر، ڳهٽيون ۽ ڳوٺ، هڪ عجيب رونق لايو بيٺا آهن. هيتي جايون سڀ هڪجهڙيون آهن. سڀ پلاسٽڪ جون ٺهيل آهن. سيڪنهن جاءِ کي هيٺان ڦيٿا آهن، ۽ انهن ڦيٿن جي رستي، جايون هڪڙي هنڌان ٻئي هنڌ هلائي سگهجن ٿيون. هتان جا پاڙا ڪي ساوا، ڪي پيلا، ڪي نيلا، ڪي گلابي، ڪي ڳاڙها، مطلب ته سيڪنهن جو رنگ نرالو آهي، ۽ انهن جا نالا ئي رنگن جي نالن سان سڏجن.

هتان جي گهرن ۾ آسائش ۽ آرام جو به هرڪو بندوبست آهي. چندرتا تي هڪ پاسي سدائين ڏينهن ٿئي ۽ ٻئي پاسي سدائين رات: راتين واري پاسي به هتي روشنائيءَ جوبندوبست آهي. انهيءَ روشنائيءَ جي ڪري، چندرتا سدائين روشن آهي - اهڙو، جو جڻ سڄي چندرتا تي سج اهي ئي ڪونه! هتي وڏيون وڏيون لئباريٽريون ۽ ڪاليج آهن، جتي ٻين ولايتن جا وڏا وڏا سائنسدان اچيو پڙهن ۽ پنهنجي علم کي وڌائين. ليبارٽرين ۾ هروقت عجيب تجربا ٿيندا رهن ٿا.

ولايتن ۾ جيڪي به مسئلا پيدا ٿين، پوءِ چو نه اهي سياسي هجن، معاشرتي هجن يا سائنسي هجن، تن جي حل ڪرڻ لاءِ سالن جا سال هتي جا مفڪر آنهن تي توجهه ڏين ۽ آخرڪار ڪو نه ڪو حَل نڪريو اچي.

هتي گهڻو ڪري سڀ اهي ماڻهو آهن، جن پاڻ کي اوجل رکيو، ۽ آهي سڀ علم ۾ مشغول رهن ٿا ۽ آنهيءَ ڪري اِهي سڀ انساني معراج تي پهتل آهن. هنن جي لاءِ پاڻي، آڪسيجن، کاڌو، ۽ ڪپڙو سڀ ٻين ولايتن کان پهچي. هي ماڻهو وڏي ارتقا جي منزل پوري ڪري، نفساني يعني جانورن واري زندگيءَ ساں نڪري، انسانيت جي وڏي اوج کي پهچي ويا آهن. قدرت کان ٻاهر نه پر قدرت سان هڪ ٻڌجي، هو خود قدرت ٿي پيا آهن. جهيڙو ته هت ٿئي ئي ڪونه، رڳو ڏاڍيان به ڪو ڪونه ڳالهائي.

چندرتا جي ڌرتي به ڌرتا کان نرالي آهي. ايتري ته نرم ۽

چيڪي آهي، جو ٿوريءَ محنت سان هزارن ڪلوميٽرن جا ڊگها ۽ هڪ ڪلوميٽر موڪرا رستا ٺهيو وڃن. چندرتا جي سموري زمين چوڪڙين ۾ ورهايل آهي، ۽ چوڪڙين جي چئن ئي طرفن کان موڪرا رستا آهن. هتي آمدرفت لاءِ ريلون ۽ ريل گاڏيون ڪونه آهن. رڳو ڊگهيون موٽرن واريون گاڏيون آهن، جيڪي ڪشاديون ۽ موڪريون آهن ۽ اندر انهن ۾ عاليشان ڪمرا آهن، جن ۾ هر ڪنهن قسم جي سهوليت آهي ۽ انهن جي پنهي ٻاهرين طرفن کان ڪاريڊار آهن. منجهن اندر ٻاهر ڳاڙها غاليچا وڇايل آهن. هڪ هڪ گاڏيءَ ۾ اهڙا ٽي ڪمرا آهن، ٽائليٽ آهي، ڊرائينگ روم آهي. کاڌو پڪل ريفريجريٽن ۾ بند موجود آهي. هڪ هڪ ڪمري جي اندر چار سيٽون ٿين. ائين هر گاڏيءَ ۾ رڳو ١٢ مسافر ۽ هڪ ڊرائيور ۽ هڪ مئنيجر سوار ٿي سگهن ٿا. رستا هڪ ڪلوميٽر موڪرا آهن. انهن جي اندر ڪارن پٽن سان حدون مقرر ڪيون ويون آهن، جن تہ اٺ ڏهہ رستا گڏجي نڪرن ٿا. انهن اٺن يا ڏهن رستن مان پنج يا چار اچڻ لاءِ پنج يا چار وڃڻ لاءِ. بس، رستن تان اهڙيون سوين گاڏيون هروقت پيون اچن وڃن.

چندرتا ۾ هڪ تمام مشهور ۽ وڏي تعليم گاهہ يعني يونيورسٽي آهي. اها شانتيڪو محلي ۾ آهي. اها ايراضي جڻ تہ چندرتا شهر جي دل آهي. شانتيڪو محلي جي چوڌاري وڏا رستا آهن، ۽ انهن کان پوءِ هڪ ڪلوميٽر جي مفاصلي تي وڏيون هوٽلون آهن، جت سمورين پين ولايتن جا ماڻهو اچيو رهن. مسافر سڀني کي هڪ ديلي آڪسيجن جي پيدا ڪرڻ واري آهي، جنهن اندر اهڙين ڪيميڪل شين جو جوڙ آهي، جو پاڻمرادو آڪسيجن پيدا ٿيندي رهي. ديلي نليءَ جي رستي نڪ ۾ پيوند ڪئي ٿي وڃي، جڻ تہ سڀني انسان جي نڪ تي هڪ سينگاريل سوني منڊي لڳي پيئي آهي! زالون توڙي مرد هنن سونين ملين لڳائڻ سان ڏاڍا سهڻا پيا لڳن. عشق جو چرچو هت گهٽو گهٽ آهي. باقي عقل ۽ علم جي هت بادشاهي آهي. مگر ڪڏهن ڪڏهن عشق جي بجليءَ جو هتي بہ چمڪات ٿيو پوي. حسن دل تي ضرور

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

اثر ڪري ٿو. مگر هتان جو رسم رواج اهڙو بڻجي چڪو آهي، ڇاڪاڻ ته اقتصادي طرح هرڪو آزاد آهي، ۽ جيڪڏهن ٻه ڏاڍيون پاڻ ۾ نه ٺهن ۽ سندن زندگي پوري نهڪي نه اچي، ته پوءِ جدائي ٻه طلاق جي رستي آسان آهي. سيڪو پنهنجو رستو آسانيءَ سان ناهيو ڇڏي.

هتي ناچ گاني جي لاءِ وڏا هال ته آهن مگر اُن پاسي عام ذوق گهٽ آهي. هتي علم حاصل ڪرڻ لاءِ ۽ بحث مباحثي لاءِ تمام وڏا هال آهن، جتي ڏهن ڪان ويهن هزارن تائين ماڻهو هڪ ئي وقت ويهي سگهن ٿا.

اج هتي من-وِشال هال ۾ وڏي ڪانفرنس ٿي رهي آهي، ۽ انهيءَ ڪانفرنس ۾ سيني پراڻين ولايتن، يعني جيڪي اج هن جهان ۾ ولايتون آهن، انهن مان وڏا عالم، مفڪر، فيلسوف، سائنسدان ۽ سياستدان شريڪ ٿيڻ لاءِ پهچي رهيا آهن. گهڻا ته آنهن مان پهچي به ويا آهن. سيني هوٽلن جي اڳيان ميدانن تي ڏهہ ڏهہ گاڏيون تيار بيٺيون آهن. اجهو اهي مهمان ڪي سَوُ ڪلوميٽرن، ڪي هزار ڪلوميٽرن، ڪي پنج پنج هزار ڪلوميٽرن جو مفاصلو پورو ڪري، هت پهچي رهيا آهن. هي گاڏيون چار سَوُ پنج سَوُ ميل ڪلاڪ هلن ٿيون. هتي گاڏين جو ٽڪراءُ ٿئي ئي ڪونه. سؤ سؤ ڪلوميٽرن تي آفيس آهي، جنهن کي سڄي چندرتا شهر جي گاڏين جي خبر ميسر آهي، ۽ آنهن گاڏين سان وائرليس رستي اُن جو ڳانڍاپو آهي، ۽ هر هڪ گاڏيءَ واري ڊرائيور کي خبر آهي ته جنهن رستي تان هو هلي رهيو آهي، انهيءَ رستي تي ڪيتريون پيون گاڏيون پيون هلن ۽ آهي ڪانئس ڪيتري مفاصلي تي آهن.

اج من-وشال هال ۾ ۽ هال جي ٻاهران وڏي رونق آهي. مهمانن ڪان سواءِ ٻيا ڪيترا چندرتا جا شهري ۽ ٻين ولايتن جا شهري، جن جو علم ۽ سائنس سان شوق آهي، پهچندا رهن ٿا. وڏا چارئي هال جي ٻاهران لڳل آهن، ۽ سيڪنهن ماڻهوءَ کي، جنهن کي اندر وڃڻ جي اجازت آهي، هڪ پرمٽ پڻ ساڻ آهي، جنهن تي سندس سيٽ نمبر لڳل آهي. هال جي هر هڪ در تي هڪ رضاڪار بڻ بيٺل آهي، ۽

اتفاق سان ڪنهن به مهمان يا شهريءَ کي ڪو مشڪل پيش ٿو اچي، ته ان جي اهو رضاڪار مدد پيو ڪري.

هتي رات ۽ ڏينهن ته چڻ لاڳيتا ٿين ٿا، انهيءَ ڪري هتان جي ماڻهن جون رسمون، رواج، اٿڻ ويهڻ، سمهڻ، کائڻ پيئڻ، ڪم ڪرڻ، پڙهڻ پڙهائڻ جا پنهنجا طريقا ۽ وقت آهن.

چندرتا ۾ اصل پراڻي آبادي ڪانه هئي، پر ڏيڍ سئو سال هن کان اڳ، ڌرتا جا گهڻا ماڻهو هت پهچي ويا آهن. انهن کان پوءِ مارستا، وينستا، جپترتا ولايتن جا ماڻهو به هت پهچي ويا. هاڻي هتي سڀني کي پنهنجا ڌار ڌار پاڙا آهن. پر ڌرتا جي ماڻهن جي هت اڪثريت آهي. هنن جيڪي ڌرتا تان رسمون رواج هت پاڻ سان آندا هئا، تن جا نشان هنن وٽ اڃا موجود آهن. هنن هتي مسجدون، ديولون، مندر، مڙهيون ۽ ڪئين ٻيا عبادتگاهه ٺاهيا آهن. مگر اڳيان جيڪي ڌرتا وارا ويڇا ۽ تعصب سنجهن هئا، سي سڀ ختم ٿي چڪا آهن. هي سڀئي جنهن عبادتگاهه ۾ چاهين، اُن ۾ وڃن. مگر هاڻي هو ڪا بت پرستي، ۽ وڏي ڳالهه ته ڪا شخص پرستي، بلڪ خودپرستي به، ڪانه ڪن. سڀڪنهن جي مرضيءَ تي ڇڏيل آهي - جي وٽيس ته وڃي مسجد ۾ پنهنجي حقيقي رب جي قدرت تي ويچار ڪري، عبرت وٺي، سجدو ڪري، يا ديول، مندر ۽ مڙهيءَ ۾ منهن مونن ۾ وجهي، انهيءَ ڪائناتن جي مالڪ جي فڪر ۽ ذڪر ۾ گم ٿي ويهي رهي. صورتون، پوشاڪون، رهڻ سهڻ ۽ ڳالهائڻ ٻولهائڻ جو طريقو سڀني جو اڄ لڳ ڀڳ هڪجهڙو ٿيجي ويل آهي. هتي اڄ انهن ماڻهن جي عزت آهي، جي عالم، سائنسدان، فيلسوف آهن، ۽ جي هن زماني کان اڳتي ڪجهه وڏي، ڏسي سگهن ٿا يا اهي ماڻهو جيڪي نيون نيون ايجادون ڪن ٿا.

اڄڪلهه هتي آدمشماريءَ جي واڌ خودبخود ڪن حدن اندر قابو آهي. جڏهن مشين ڪانه هئي، يا هنن ڌرتين تي، سورج ۽ سيارن ۾ جيڪي طاقتون موجود هيون، تن جي انسان کي خبر ڪانه

هئي، ته انهن لاءِ گهٽ اولاد ڪمائيءَ جو ۽ گهٽيءَ پيداوار جو هڪ ذريعو هوندو هو. اڄ ته انسان مشيني دور ۾، سورج جي تمام اڻاهه طاقت ڪم ۾ آڻي رهيو آهي ۽ هو پنهنجي انسانيت ۽ آفاقيت ۾ تمام گهڻي اوچ کي پهچي چڪو آهي.

اڄ کان پنج سؤ سال اڳ ڌرتي، جا خود هڪ دنيا هئي، ان ۾ آدم هڪ سؤ ڪروڙ هو، ۽ ٽي سؤ سال اڳ اهو چار سؤ ڪروڙ ٿيو، ۽ ٻه سؤ سال اڳ اٺ سؤ ڪروڙ ٿي ويو. مگر هنن پوين پن سؤ سالن ۾ ان جي واڌ نهايت سست رفتار سان ٿي آهي، ۽ اڄ ڌرتي ۾ ڏهه سؤ ڪروڙ آدم آهي، ۽ ميني ولايتن يعني اجوڪي جهان جي ڪل آدمشماري ويهه سؤ ڪروڙ آهي.

اجوڪي ڪانفرنس تمام اهم ڪانفرنس آهي. هتي ڌرتي ولايت جا مفڪر، فيلسوف، سائنسدان، راڳي، ثقافت جي پين پهلوئن جا مدبر، شاعر ۽ ليکڪ اچي رهيا آهن. هنن ۾ به کي تمام ناميارا ماڻهو آهن - جهڙوڪ پروفيسر امين، پروفيسر هرشچند، پروفيسر جارج ايڊون، پروفيسر انٿوني، پرفيسر چنا گ ڪا گ، پروفيسر نارمن، پروفيسر وينسي. گپائتا، پنڊت، استاد ۽ درويش به ڪافي تعداد ۾ آيل آهن. گپائٽيون - عنايت پروين، ڪشني نرملا، مارگريٽ، چن‌شين ۽ پيون به ڪيترديون ٿي اچي پنهنجين پنهنجين جڳهن تي ويٺيون آهن. چندرتا جا پروفيسر، پروفيسر لڪشميچند، پروفيسر ڊيو آرٽ، پروفيسر نيوٽن، پروفيسر سارنگ؛ مارستا شهر مان پروفيسر تنورنتا، پروفيسر اروڊا ۽ اتان جا گپائتا ڪنورنتا، تارون ۽ پيا؛ وينستا مان پروفيسر چني تن، پروفيسر تيوني ۽ پيا ڪيترا ئي هنرمند ۽ ڪلونت، اديب ۽ عالم؛ جپترتا مان پروفيسر چينتن، پروفيسر ٽوڪي ۽ پيا عالم ۽ فاضل. اهڙيءَ طرح سان پين ولايتن مان پڻ ڪيترا اگواڻ اڄ هن هال ۾ وارد ٿي چڪا آهن.

اڄ هتي تاريخي محفل يا ڪانفرنس ٿيڻ واري آهي. سياڻپيءَ جي چونڊ ٿي رهي آهي. علم رياضي ۽ فلاسفيءَ جي نهايت مشهور عالم پروفيسر امين کي صدارتي ڪرسيءَ تي ويهاريو ويو آهي ۽ پيا

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

سڀ ناليوارا عالم، پروفيسر ۽ سائنسدان مٿي ٿلهي تي صدر جي پوئتان ڪرسين تي ويهي وڃن ٿا. هاڻ ڇاڻ ڪانفرنس جي ڪاروائي شروع ٿئي ٿي.

عجيب ماحول آهي هن گڏجاڻيءَ جو. اٽڪل ويهه هزار ماڻهو هن هال ۾ ويهي ويا آهن. مگر ڏاڍي خاموشي ڇانيل آهي. سڀني ڪي گهڻو ڪري اڇا ڪپڙا پيل آهن. البت سواءِ ڏرتا ۽ چندرتا شهرين جي، ٻين ڪي ٻين ٻين رنگن جون ۽ ٻين نمونن جون پوشاڪون آهن. ٻر زالن ۽ مردن جي پوشاڪن ۾ سو ڪو فرق ڪونهي. رنگارنگي ۽ قسمين قسمين نموني جي پوشاڪن ڪري، هال ۾ ڏاڍي رونق ۽ چمڪ لڳي پيئي آهي - خاص ڪري سونهري سينگاربل نَڙين جيي، جي نڪ وارين مُندين سان مڙهيل نظر اچن ٿيون. سڀڪو پنهنجي پنهنجي آڪسيجن ان مان واپرائي رهيو آهي. ڇاڻ ڪي ڇاڻ، بس مجلس جي شروع ٿيڻ جو وقت ٿي ويو آهي - هي وقت ۽ واعدي جا ڏاڍا پڪا ماڻهو آهن. سڄي مجلس هاڻ ڪاروائيءَ جي لاءِ منتظر ويٺي آهي ۽ سڀ جايون والارجي ويون آهن. سڀ مهمان توڙي شهري اچي ويا آهن. هاڻ جڏهن گهڙيال مقرر وقت ٿيڻ جو آواز ڏنئي ٿو، ته مجلس شروع ٿئي ٿي.

صدارت جو ته اڳي ئي فيصلو ٿي ويو آهي. هاڻي صدر مجلس، پروفيسر امين، اٿي، پنهنجي تقرير شروع ڪري ٿو. صورت جو سهڻو، قد بت جو پورو پنو، رنگ جو اڇو ڪڪ رنگو، وار اڇا، عمر سٺ ڪان مٿي، نهايت بردبار، ڪنهن فڪر ۽ فراق ۾ گم، عينڪ سونهري ڪڙين واري اکين تي چاڙهي ٿو. مئڪروفون، جنهن کي پنج منهن آهن، جن ته پنج ڪاريهر نانگ، پنهنجون ڦڻيون ڪيو، سندس ڇهري جي اڳتان اچي بيٺا آهن. هوريان هوريان ڪوئي ماڻهو سندس اڳتان ڪائي جو سهڻو گلاس پاڻيءَ جو پليٽ ۾ آڻي، ميز تي رکي ٿو. پروفيسر سڀني آيلن حاضر ماڻهن جو سلام ڪري ٿو، ۽ هال جون ڪنڊون ڪڙڇون پنهنجي نظر مان ڪيي، فرمائڻ لڳو آ ...

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

"شروع ڪيان ٿو پنهنجي ۽ هن ساري مخلوق ۽ عالمن جي پيدا ڪندڙ جي نالي سان ـ پاڻ ۾، توهان ۾ ۽ سڀني جهانن ۽ آبادين ۾، ان کي حاضر ۽ ناظر ڄاڻندي. شل اهو سائين، اهو عظيم مالڪ، مون کي طاقت ڏئي ته مان صحيح نظر سان، صحيح قلب سان ۽ صحيح لفظن ۽ خيالن ۾، جيڪي منهنجي دل تي هو قادر آڻي، آها سوچ، آهو ويچار اوهان جي اڳيان پيش ڪريان! ڪهڙي تعريف ڪيان ان هستيءَ جي ۽ ڪهڙو بيان ڪيان ان بي انتها برحق جو!

"عزيزو! هيءَ ڪانفرنس آهي انهن سياڻن سياڻن ماڻهن جي، جي، هن ڪائنات جا نهايت اوجل ۽ اوچا انسان آهن، جن سموريون زندگيون صحيح ۽ سچ کي پڙهڻ، پروڙڻ ۽ پائڻ ۾ گذاريون آهن. هنن اهي منزلون ۽ اهي روشنايون پاتيون، جي اڳ سواءِ انهن حق جي بندن جي، جن کي پيغمبر چيو وڃي ٿو، ٻئي ڪنهن به نه پاتيون. بخت وارا آهيو اوهين چندرتا ولايت جا شهرواسي، جن وٽ هيڏيون هستيون اڄ اچي شريڪ ٿيون آهن.

"مان شڪرگذار آهيان هنن بزرگن ۽ پائرن جو، جن پاڻ هت اچي، هن مجلس کي سينگاريو آهي، ۽ پنهنجي فيض سان نوازيو آهي ۽ نوازيندا رهندا!

"هي سموريون دنيائون، جهان ۽ ڪائناتون ڪروڙن اربن ورهين کان قائم آهن. هتي هنن ڪائناتن ۾ هوا، پاڻي، روشني، زمينون سڀ قائم ٿينديون ويون آهن. تمام گهڻي عمل ۽ برڪت سان زندگي پيدا ٿي. زندگيءَ جي لکين ڪروڙين ورهين جي ارتقا کان پوءِ اشرف المخلوقات جو اظهار ٿيو، هي توهان ۽ منهنجون صورتون پيدا ٿيون، هي دل، دماغ، هي اکيون، زبان، ڪن ۽ نڪ پيدا ڪيا ويا. ڪيتان ڪيتان هلندي، گذرندي، لکن ورهين کان پوءِ هيءُ انسان انهيءَ منزل تي پهتو ۽ هن ايتري سمجهه حاصل ڪئي، جو هن تي نبي، رهبر ۽ فقير، سنت نازل ٿيا، جن هنن ڏي محبت، نجات ۽ ڪئين پيون خوشخبريون آنديون. قدرت [illegible] پيان پاڻهن تي پنهنجي

ميهر ڪئي ۽ هنن جا قلب روشن ڪيا، ۽ هنن جي زبانن جي معرفت، اسان ۽ توهان جي هدايت ۽ رهبري ڪئي. اهو سلسلو به آخري پيغمبر تائين رهيو. مگر انهيءَ انسان ذات تي رحمت جي وسڻ کان پوءِ، سڀني جا قلب روشن ٿيڻ لڳا. انسان ۾ جستجو ۽ علم جي واسطي تڙپ ۽ ڪوشش ڪرڻ جو احساس پيدا ٿيو. ارتقا منزلون طيءِ ڪندي، اچي انهيءَ منزل تي پهتي، جنهن کي اسين هي پنج صديون چئون ٿا. هي پنج صديون يعني پنج سَوَ سال، هن کان اڳ جا، ويندي اج ڏينهن تائين: هيءُ هڪ دور هو، جنهن مان انسان گذري چڪو آهي، ۽ اڄ هن منزل تي پهتو آهي. هن کان پوءِ، جيڪي پنج سَوَ سال اچي رهيا آهن، يعني پنج سؤ ورهيه جي گذري ويا آهن ۽ جي پنج سؤ ورهيه اچڻ وارا آهن، تن تي پنهنجي سوچ هلائڻ، تن کي سمجهڻ، ۽ هن کان پوءِ آن جي مناسب عمل اختيار ڪرڻ - تنهن لاءِ توهين سڀ هت گڏ ٿيا آهيو. توهان جهڙا عالم، مفڪر ۽ فيلسوف، جن جون اکيون روشنائيءَ سان ڀريل آهن، دليون علم سان مالامال آهن، طبيعتون محبت ۾ رچيل آهن، جن جا ڪنڌ قدرت جي ڪرشمن اڳيان جهڪيل آهن، جن جي ساري زندگي پاڪيزگيءَ، انسان ذات جي ڀلائيءَ ۽ ان جي سچائيءَ کي پاڻ ۾ پائڻ لاءِ گذري چڪي آهي ۽ گذرندي رهندي - اهي پنهنجي پنهنجي نور کي ٻين تي وسائيندا ته هي ڪائناتون اجا وڌيڪ روشن ٿين، انهيءَ لاءِ توهين سڀ اڄ هتي موجود آهيو.

هي جهان ۽ هي ڪائناتون ڇا آهن؟ هي ڪائناتون ڇو آهن؟ هيءَ منجهن رونق ۽ هاچل ڇا آهي ۽ ڇو آهي! هيءُ سڀني ڪائناتن، سڀني زندگين، سڀني رنگن کي روشن ڪرڻ وارو انسان ڇا آهي ۽ ڇو آهي؟ اِهو ته اسين هنن پنجن سَون جي جفاڪشيءَ ۽ ارتقا مان وڏي، چڱيءَ طرح پروڙي چڪا آهيون، ته هن سڄي رنگ جي ٻوٽتان ڪو رنگي آهي، ڪا طاقت آهي، ڪو راز آهي، ڪو اسرار آهي. وقت ٿورو آهي ۽ چند ڏينهن کان پوءِ سڀڪو پنهنجن پنهنجن ماڳن ۽ مڙهين ڏانهن، پنهنجن پنهنجن تعليم گاهن ۽ تجربيگاهن ڏانهن وڃڻ لاءِ

ماندو ٿيندو، هنن چند ڏينهن ۾ ڏي وٺ ڪري، گذريل پنج سؤ سالن جي ارتقا تي نڪر ڪرٺو آهي، ۽ جيڪي پنج سؤ سال اڇي رهيا آهن، انهن تي نظر رکئي آهي، ته آها ڪهڙي ترقي ٿيندي ۽ ٿيڻ گهرجي، ۽ ان جو ڀاپو ڪهڙيءَ طرح رکجي، جو اسان ڪان پوءِ ايندڙ انسانن جي لاءِ ترقي آسان ٿئي، ته هو اجا اڳتي وڌن ۽ ايندڙ زماني لاءِ هو وڌيڪ سهٺو ۽ روشن رستو پيدا ڪري سگهن.

”عزيزو! گذريل پنج سؤ سالن ۾ پوئتي نهاربو ته ڇا ڇا ڏسڻ ۾ اچي ٿو، ۽ هنن پنج سؤ سالن، ڪئين اڳين لکها سالن کي لتاڙي، پوئتي ڇڏي، انسان کي هن اچوڪيءَ منزل تي پهچايو آهي.

”عزيزو! وقت جي لحاظ ڪان مفاصلو تمام گهٽ ٿي ويو. جيڪي اڳي سالن ۾ مس پورو ٿيندو هو، اهو اڄ ڪلاڪن ۾ پورو ٿيو وڃي. اڳئين وقت جا هڪ لک سال اڄ جي وقت جا ڏهه سال، پيٺي برابر آهن. هي هزار سال انساني ارتقا جي خيال ڪان نهايت اهم هئا ۽ آهن. اڄ اسين انهيءَ اهم وقت جي هزار ورهين جي حصي جي وچ ۾ آهيون. انهيءَ ڪري هيءَ وقت جي گهڙي نهايت اهم آهي. انسانيت ۽ ڪائناتن جي سينگار لاءِ هيءَ گهڙي، هيءُ پل اسان جو آهي، جنهن تان اسان کي سوچي سمجهي لنگهٺو پوندو. انهيءَ لاءِ ضروري آهي ته اسين گذريل پنج سؤ سالن کي وري نظر مان ڪيون. اهو به چڱو ٿيو، جو ڏرتا جي هڪڙي ڀاڙي ۾ سنڌ ويڙهي جي حيدرآباد گهٽيءَ ۾ هڪ ڪيل، جو هلي رهيو آهي، ۽ ڏرتا جي ٻئي ڀاڙي جي لنبن واري ڪيل ۾ جيڪي ڏسي رهيا آهيون، اهي انسان جي ماضيءَ يعني هن ڪان ٿي سؤ سال اڳ واريءَ زندگيءَ جا نقشا آهن.“

پروفيسر اسين ڏرتا ولايت جي سنڌ ويڙهي جي سنڌ يونيورسٽيءَ ۾ هڪ استاد آهي. سنڌ هڪ نهايت پراڻيءَ تهذيب جو نيشان آهي. اڳئين زماني ۾ ڏرتيءَ تي ڪئين کنڊ هوندا هئا - يورپ، ايشيا، آفريڪا، آمريڪا. ايشيا ۾ هندستان هڪ ننڍڙو کنڊ هوندو هو. ان جا به مکيه ڀاڱا هئا - سنڌ ۽ هند. اڄا ڏاڻين موهن جي دڙي جا نشان

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

سنڌ ۾ محفوظ آهن. هتي دنيا جي سڀني مذهبن پير پاتو ۽ آخر اسلام جو هتي وڏو اثر رهيو ۽ اڄ ڏينهن تائين ڌرتا جي اِن ڪنڊ ۾ گهڻائي مسلمانن جي آهي. انهيءَ سنڌ ۾ وڏو مفڪر ۽ فقير پيدا ٿيو، جنهن جو نالو شاهه عبداللطيف آهي، جنهن سڄيءَ دنيا ۽ ڪائناتن کي محبت ۽ وحدانيت جو پيغام ڏنو. اهو پيغام پين درويشن، جي سنڌ جي لڳولڳ پنجاب ۾ ۽ هندستان ۾ هرهنڌ پڻ پيدا ٿيا - جن جا نالا تہ تمام گهڻا آهن، پر خاص طرح نظام‌الدين اوليا، ڪبير، بابا فريد، بابا نانڪ، خواجہ اجميري ۽ پيا ڪيترا بزرگ انهيءَ پياريءَ زمين تي پيدا ٿيا، جن غلط مذهبي مت پيد ختم ڪيا: پروفيسر امين انهيءَ سياڻيءَ زمين سنڌ ۽ هند جو باشندو آهي. اڄ سنڌي ماڻهو ڌرتا ولايت جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ پکڙيل آهن.

پروفيسر امين فرمائڻ لڳو:

”عزيزو! اڄو تہ پنج سؤ سال اڳ کان وٺي چار سؤ سال اڳ واري هڪ سؤ سال جو اڀياس ڪيون. سورهين صديءَ کان پوءِ انسان علم سان ۽ فڪر سان وڌيڪ لونءَ لڳائي. انسان جنهن جڏهن لک سال اڳ کيتيءَ کي اختيار ڪيو، يعني هُن پهريائين رولو جانور جي بدلي، يعني جڏهن سندس گذر جانورن جي گوشت يعني شڪار ڪرڻ تي هوندو هو ۽ سندس رهائش جهُرن ۽ غارن ۾ هوندي هئي، ان زندگيءَ سان نڪري، هو کيتي ڪرڻ لڳو، تڏهن هو هڪ هنڌ هميشه لاءِ گهر ڪري ويٺو، پاڻ کي ڍڪڻ ۽ گهر ناهڻ لڳو، ۽ ان کان پوءِ هو هڪ معاشرو پيدا ڪري سگهيو ۽ هڪ ارتقا جي منزل ڪاٽي ٻيءَ منزل تي پهتو. اها منزل سورهين صديءَ ۾ هڪ انقلاب هيٺ اچي ويئي ۽ اهو انقلاب اڄا تائين جاري آهي. انهيءَ انقلاب جي پوري رسائي ڏيهڻ‌ءَ صديءَ ڌاري تي ويندي.

”اچو، ٿورو متي تي، قدرت جي ڪرامتن ڏي ڪجهہ نهاريون. پنهنجي دلين ۽ دماغن کي وسيع ڪيون. نظرون وڌايون، ۽ جيستائين پوئتي پهچي سگهون ۽ جيستائين اڳتي وڌي سگهون، اهو سڀ دل ۽

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

دماغ جي اڪين اڳيان آڻيون. اڄو ته پنهنجي دلين ۽ دماغن کي
تمام گهڻو پري پري وڃايون، جو اسان تي صحيح ۽ سچيون روشنايون
پئجي سگهن. هيءُ ايڏو وڏو اٿاهه سمنڊ آهي، جنهن کي جيترو گهڻو
تو جانچجي ايترو ئي اونهو ٿو نظر اچي.

”ائين پيو معلوم ٿئي ته هيءُ هڪ وڏو قافلو آهي ۽ هڪ وڏو
سفر آهي. هن ۾ ڪئين ماڻهو، جانور، رهٽيون کهٽيون، ٻوليون،
تهذيبون، ثقافتون، رنگ روپ سڀ ايندا وڃن ۽ مٽبا وڃن. مگر قافلو
هلندو هلي، سفر جاري آهي. هن سڄيءَ تحريڪ مان ڪجهه پيدا ٿيو
۽ پيدا ٿيندو رهندو. جڻ ته ڪنهن اِهڙو مانداڻ مچايو آهي، ۽ اهو
مانداڻ هميشه پيو واوڙجي، ۽ ان مان ڪجهه تري پيو نڪري. اِهو آهي
دل ۽ دماغ، جو زندگيءَ ۽ بيٺل بدن جو اهم حصو آهي. پر ان
کان سواءِ دل ۽ دماغ هڪ ئي صورت پڻ وٺي رهيو آهي - اهو
آهي احساسات جي زمين ۽ سوچ جو سينگار.

”عزيزو! انهيءَ سوچ ۽ احساسات، سورهينءَ صديءَ کان وٺي
۽ اڄ ڏينهن تائين عجيب رفتار ۽ رنگ اختيار ڪيو آهي. ذرتا هڪ
پراڻي ۾ پراڻي ذرتي آهي، سيٽارو آهي، ان جي تاريخ پڙهڻ سان
گهڻو ڪجهه معلوم ٿي سگهندو. سچ ته اڄ اسين سڀني ولايتن يعني
سيارن جا ماڻهو هت انهيءَ ذرتي يعني ذرتا جي تاريخي سوچ ۽
احساسات جي طفيل گڏ ٿي رهيا آهيون. انهيءَ ڪري اهو بهتر ٿيندو
ته انهيءَ ذرتيءَ جي ڪنارن تي، جو سوچ جو سينگار ۽ احساسات جو
سمنڊ تري آيو، ان ۾ ٽبي هڻون ۽ ان کي پڙهون.

”ذرتا ۾ سورهينءَ صدي ۾ سوچ ۽ احساسات هڪ عملي صورت
اختيار ڪئي. اها آهي سائنس. سچ ته هيئن آهي ته سائنسون ته
هنن ڪائناتن ۾ اڳي ئي پيدا ٿي چڪيون آهن ۽ پيدا ٿينديون رهن
ٿيون. هنن سڀني ڪائناتن جو هجڻ، توهان ۽ منهنجو هتي هجڻ، هيءُ
ڳالهائڻ، هيءَ سڄي سائنس آهي. سائنسون ته اڳي ئي هيون، پر
سورهين صديءَ کان پوءِ انساني سوچ ۽ احساسات هڪ عجيب پوشاڪ

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

پاتي، ۽ هڪ اهڙي نظر حاصل ڪئي، جو قدرتن تان انسان پردو لاهڻ شروع ڪيو ۽ هي لڪل ملائڪ انسان جي اکيان روشن ٿيڻ لڳا. نه صرف روشن ٿيڻ لڳا، مگر انهن قدرتن کي انسان پنهنجي عمل هيٺ آندو، ۽ انهن تي سوار ٿي، ترقيءَ جي راهه تي تيز هلڻ لڳو.

”سائنس جي انهيءَ روشنائين جي ڪري هن ريل گاڏيون، جهاز، هوائي جهاز، موٽرون ۽ پيون ڪيتريون مشينون ناهيون. ايتريون مشينون ٺهنديون ويون ۽ ڪيتريون نيون نيون ايجادون ٿيڻ لڳيون، جن ڌرتا سيٽاري جو نقشو ئي ڦيري ڇڏيو. پر انهيءَ ڌرتا سياري ۾ به يورپ جو حصو وڌيڪ تيز تي ڊوڙڻ لڳو: جيتوڻيڪ پيا پاڳا، ايشيا ۽ آفريڪا، وري پوئتي به رهجي ويا.“

”انهيءَ وقت ذاري قوميت ۽ ڪلاس جا فرق تيز ٿيا. مذهب جي غلط تخيل ڪري ڌرتيءَ تي ويچا وڌي ويا. يورپ پنهنجي اڳتي وڌي وڃڻ ڪري، سائنس ۽ هنر، علم ۽ عقل جي مقابلي ۾ ڌرتيءَ جي ٻين پاڱن کان اڳتي وڌي ويو، ۽ انهيءَ ڪري سڌيءَ يا اڻسڌيءَ طرح سڄيءَ ڌرتيءَ تي حڪومت ڪرڻ لڳو. وري جو آمريڪا هڪ نئون يورپ نهي پيو، سو يورپ ۽ آمريڪا گڏجي، پوين چار صديون سڄيءَ ڌرتيءَ تي حڪومت ڪئي.“

”دوستو! ڌرتيءَ جي جنهن پاڱي يعني سنڌ ويٺڙهي مان، مان اڄ توهان وٽ هن مجلس ۾ حاضر ٿيو آهيان، آنهي منهنجي وطن ۾ هنن ڇهن صدين ۾ ڇا ڇا ٿيو، اهو دهرائڻ نه ڏاڍو اوکو به آهي، ۽ دردناڪ به آهي. يورپ ۾ نه ارڙهين صديءَ کان معاشرو، جنهن ۾ انسان انسان جو غلام هو، اهو گهڻو متجي چڪو، تعليم هرڪنهن وٽ پهچي ويئي، وهم ۽ فرسوده خيال گم ٿيڻ لڳا: مگر منهنجي وطن سنڌ، ايشيا ۽ آفريڪا ۾ اوندهه رهي - ويندي ويهينءَ صديءَ تائين، آتي انسان انسان جي غلاميءَ ۾ جڪڙيل هو. زميناري، جاگيرداري ۽ پراڻو نظام، جنهن جون پراڻيون ٽوريون گهڻيون چڱايون سڀ ختم

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

تي ويون، الٽو چند چالاڪ ماڻهن آن ۾ اڳيون ۽ نيون ٻرايون پيرين، انسانيت جي تباهي آندي. علم ۽ عقل ته هنن جڳهن مان ترڙجي ۽ نڪري چڪو هو، ۽ جيڪي ٿورا پڙهيل ماڻهو ڇيا ويندا هئا، تن پنهنجي هوشياريءَ ڪي انسانن ۾ حوصلي ۽ سوجهري آڻڻ جي بدران هنن کي اونداهيءَ ڏانهن اچلي ڇڏڻ لاءِ استعمال ڪيو. گويا ڌرتا سيّاري جو يا دنيا جو هڪ چڱو خاصو ياڱو تمام اڳتي وڌي چڪو هو. آتان جو انسان هت چندرتا، مارستا ۽ ٻين ڪيترن سيارن تي پهچي چڪو هو يا پهچڻ وارو هو، ۽ ٻئي طرف سندن ئي زمين تي انسان تمام ويچارو، بدحال هو. ان ڪري يورپ جي ڪن قومن جي وچ ۾ پڻ تصادم پيدا ٿيڻ لڳو. آتان جي هرڪا قوم چاهڻ لڳي ته پوئتي رهجي ويل منهنجي وطن ۽ ٻين ايشيا ۽ آفريڪا جي علائقن تي هوءَ پنهنجي حڪومت قائم ڪري، پنهنجو اثر وڌائي. وري تيل به انهن پنتي پيلن ملڪن جي زمين ۾ پيدا ٿيو، تنهن ته يورپي قومن جي وچ ۾ وڌي رقابت پيدا ڪري ڇڏي.

”آخر ويهين ۽ ايڪيهين صديءَ ڌاري ڌرتا ۾ هڪڙي حڪومت پيدا ٿيڻ لڳي، جن کي هنن ’گڏيل قومن جي اداري‘ جو نالو ڏنو. ان جي اندر وڏا جهڳڙا ٿيندا رهيا. اهي سڀ جهڳڙا يورپ جي قومن وجهايا، ۽ وري انهن کي ڦيري پنهنجي پنهنجي مفاد ۾ ڪرڻ آڻڻ جي ڪوشش ڪيائون.

”اسان جهڙيون پنتي پيل قومون ٻين ڏماشن ۾ مشغول رهيون. اسان ۾ جن ماڻهن کي حڪومت ڪرڻ جو شوق هو، جن کي صرف پنهنجي عيش عشرت ۽ شهرت پياري هئي، انهن طاقتن، ڪلاسن يا [illegible] انهن ماڻهن، يورپ جي قومن جا ايجنٽ بڻجي، پنهنجي قومن، پنهنجي ماڻهن کي جاهل رکيو، ۽ پنهنجيءَ ئي زمين کي ويران ڪيو. اسان جون قومون پڏڻ لڳيون. بت پرستي، قبر پرستي، خودپرستي، شخصي پرستش ۽ ٻيون ڪئين بيماريون هنن قومن ۾ پئجي ويون، ۽ آهي اڳتي هلڻ ۽ اڀرڻ جي بدران وڌيڪ پوئتي ۽ هيٺ ڪرڻ لڳيون.“

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

”اسان جي قومن ۾ جيڪي سمجهو ماڻهو هئا، جن جي انسان ذات سان محبت هئي، جن چاهيو ٿي ته پوئتي پيل ملڪ اڳتي ٿين ۽ اهي به زندگيءَ جي نعمتن سان مالامال ٿين، تن ڪي ظالم معاشري ختم ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي ۽ ڪيترائي مري، ڪڙهي، ڳري ويا.

”انهيءَ سڄيءَ ڪشمڪش ۾ آخر انساني سوچ ۽ احساسات ته گهڻ ٿيڻ وارا ڪونه هئا. آخر وڏيءَ جدوجهد ڪان پوءِ، قبرپرستي، بت پرستي ۽ خودپرستي ۽ شخصي پرستش جا پويان ڏينهن ڏيا، ۽ اسان وارا ملڪ به وڏي اڃي يورپ جي گڏوگڏ بيٺا. حقيقتاً اهي ملڪ تمام پراڻين تهذيبن جا مالڪ هئا. سڄيءَ ڌرتيءَ واريءَ دنيا ڪي پيغمبر، پيارا فقير ۽ درويش ۽ مفڪر انهيءَ ڌرتيءَ جي حصي ڏنا. جنهن وقت نئين سوچ، سائنس ۽ هنر ڪي هنن پنهنجو ڪيو، تڏهن هو انهيءَ مٿانهينءَ ليول تي جتي يورپ بيٺو هو، اتي پهچي ويا. پاڻويهين صديءَ هنن سيني سيارن ڪي دريافت ڪرڻ ۽ گڏ ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. اڄ اسين ڌرتا جي نيڪ انسانن جا شڪرگذار آهيون، جن اسان کي ڏي ويجهو آندو آهي.

”عزيزو! ڳالهيون ته تمام گهڻيون آهن. سڄا سارا پنج سئو سال ۽ ان ۾ انسان ذات جي ترقي، تنهن جو سمورو بيان توهان جي اڳيان آڻڻ آسان ڪونه آهي. توهان به گهڻا مفڪر، سائنسدان، انسان دوست هت گڏ ٿيا آهيو. تنهنڪري سان توهان جو وڌيڪ وقت وٺڻ نه ٿو چاهيان...“

چڱيءَ ويهڪ جي ڪري سڀ آيل مهمان ۽ ميزبان ڏڪجي پون ٿا. ماني به تيار ٿيل آهي ۽ سيئي گڏجي هڪ وڏي هال ۾ گهڙن ٿا، جتي اٽڪل ڏهه تمام ڊگهيون ۽ موڪريون ميزون رکيل آهن. هر هڪ جي وچ ۾ جدا جدا ۽ طرحين طرحين قسمن جو کاڌو پڪل رکيل آهي. خالي گلاس، رنگن رنگن جا مٽيا پيا آهن. انهن جي وچ ۾ عجيب رونقدار گلدستا پڻ لڳل آهن. خوشبوءِ پڻ نهايت مٺي اچي رهي آهي. سڄو سارو بندوبست اهڙو آهي، جو بڻن هٽڻ

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

مان خالي ٿيڻ نڪري ٿي اچي ۽ وچيو طعام واري ٿالهه سان لڳي.
ڀاڻمرادو جيتري قدر ڪاڏو گهرجي، اهو اچيو ٿيڻ ۾ پوي. ڪانٿو چري ۽ چمچو به اڳي ئي ٿيڻ ۾ پيل آهن. سيني قسمن جا ڪاڏا، جيڪي دل چاهي، اهي اچيو ٿيڻ ۾ پون. ٻئن جي زور تي ٿيڻ اچيو مهمان جي اڳيان رکجي. هزارن جي تعداد ۾ ڪائڻ وارا ماڻهو حاضر آهن. زالين مردين، جوان عمر ۽ پوڙها هت اچ گڏ آهن.

ڪاڏي ڪائڻ ڪان پوءِ ڪاڏي جي هال مان سڀ نڪرن ٿا. هڪ ٻيو وڏو هال آهي، جنهن ۾ ڏرتا جا ڳائڻا وڄائڻا خاص هن مجلس لاءِ اچي پهتا آهن. روي شنڪر ستار نواز جي خاندان جا شاگرد، استاد حبيب الله ۽ اڏي شنڪر، استاد بسم الله خان شهنائي نواز جي گهراڻي جا شاگرد، عنايت ۽ اڪبر، ۽ ٻيا ڪيترا سازندڙ پڻ اچي ويا آهن. هال جي اندر اتر ۾ هڪ پلئتفارم آهي، جنهن تي ڪيترا ڳائڻا ڳائڻيون سيني ولايتن جي ڪنڊ ڪڙڇ مان پهچي چڪا آهن. سڄو پلئتفارم هنن سان ڀرجي ويو آهي. حسن به پنهنجي جوانيءَ ۾ مست آهي. پر دليون ايترو ته عالمن ۽ مفڪرن مست ڪري ڇڏيون آهن، جو سڀ ماڻهو قدرت جي نظارن ۽ نعمتن کي پروڙڻ ۽ پڙهڻ ۾ مشغول آهن. حسن چڪ ته ڪري ٿو، پر آها ايتري چڪ آهي، جو رب جي رمزن جي ڪشش ۾ ٻڏيو وڃي. بس حسن به عبرت کي وڏيڪ اجاگر ڪيو ڇڏي.

آخر سازن جو جوڙ شروع ٿئي ٿو. اڏي شنڪر ستار کي ڇيڙي ٿو، ۽ عنايت شهنائيءَ کي ستار سان ملائي ٿو. سُرَ سُرن ۾ ملي وڃن ٿا. مانجهه جو سُر ظاهر ٿئي ٿو. ٺومري شروع ٿئي ٿي –
”ڪونءَ گلي گيو شيام ...“ مانجهه راڳڻي اداس دل جي ترجماني ڪري ٿي. پراڻا قصا ۽ پراڻيون ڳالهيون تريو اچيو اڳيان بيهن. هن ڏرتا ۾ ڀارت هڪ ڀاڙو آهي، جو اڳئين زماني ۾ هڪ وڏو ڪنڊ هو ۽ ملڪ هو. انهيءَ پراڻي زماني جي جمنا ندي اچيو اکين آڏو بيهي. ڪيئن نه گوپيون شيام جي ڳولا ۾ پريشان آهن! پراڻا زمانا اچيو اکين اڳيان

ڦرن ـ ”ڪِرن ڳلي ڳيو شيام ... ڪون ڳلي ڳيو شيام ...!“ طبلو به ملي هاڻ وچڙ لڳو آهي. ڌرتا جا ماڻهو ته مست ٿي وڃن ٿا، پر پين ولايتن جا ماڻهو به هن منڙي سُر ۾ مستان ٿي وڃن ٿا. هنن جون دليون، جي اڳ ئي نرم آهن، آهي منڙي سوزيرئي سُر کي پڌي، ڪائنات جي سُرساز ۾ محو ٿي وڃن ٿا.

هاڻي طبلي جي لئه وڌڻ لڳي آهي. ٽارَ ٽين تال آهي. ٻئي استاد، اڌي شنڪر ۽ عنايت، هن زماني جا وڏا ڪاريگر آهن. واري واري سان سا ڪيون ميٺيون ۽ ڦانون ستار ۽ شهنائيءَ سان ائين نڪري رهيون آهن، جيئن ڌرتيءَ تي رنگن رنگن جي گلن جون ٻاريون اچيو پنهنجو حسن اکين ۾ وجهائين! راڳ حسن وانگر اکين تي وار ڪونه ڪري، پر ڪنن جي پردي تي اچيو واسو ڪري. جيڪڏهن اکين اڳيان حسن هجي ۽ ڪنن تي راڳ جو پڙلاءُ پوي، پوءِ طرحن طرحن جا جذبا دل تي پيدا ٿيو پون، جن جي ميناج جو ڪوئي اندازو ٿي نٿو سگهي، نه وري ڪي لفظ آهن، جو ڪو بيان ڪري سگهجي.

راڳ، حسن ۽ دل، اِهي جڏهن ٽيئي ملي هلن، ته پوءِ قسمن قسمن جا رنگ رچيو وڃن. رنگن جي گهرائي، دل، راڳ ۽ حسن جي انداز تي دارومدار رکي ٿي. هت دل، راڳ، حسن، ۽ انهن سان گڏ قدرت جي ياد آهي. عجيب رنگ لڳي ويو آهي. هي سُرن جون مٺيون مٺيون ۽ ڦڏيون ڦڏيون هيرون هلي رهيون آهن. چڱو وقت هيءَ محفل هلي آهي. سيڪنهن کي آرام به ڪرڻو آهي. محفل ختم ٿئي ٿي. سيڪو پنهنجي آرامگاهه ڏي وڃي رهيو آهي.

انن ڪلاڪن جي آرام کان پوءِ ڊاڪٽر مارٽن جو ليڪچر آهي. هيءُ صاحب وڏو مفڪر ۽ وڏو پرهيزگار ماڻهو، ڌرتا ولايت جي لنڊن جي ڳهٽيءَ جو رهندڙ آهي. سندس نالو سڀني ولايتن ۾ مشهور ٿي چڪو آهي. هيءُ تمام دور نظر ۽ وڏيءَ پروڙ وارو ماڻهو آهي. ائين ڪٿي چئجي ته سوچ جنهن منزل تي اڄ پهچي چڪي آهي، هيءُ انهيءَ منزل جي تمام مٿانهين ڪڙي آهي، يا ائين ڪٿي چئجي ته

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

انسان جيڪا مسافري پوري ڪري ھن منزل تي پھتو آھي، ھيءُ آن جو نچوڙ آھي. زبان بہ تمام مٺي اٿس، صورت بہ نوراني اٿس. بس، جڏھن بزرگ اٿي، ۽ ليڪچر شروع ڪندو آھي، تہ مثل دليون بہ زنده ٿي پونديون آھن.

اچوڪو ڏينھن نرالو آھي. سڄو ھال پرجي ويو آھي ۽ سيڪنھن جي اڳيان ھڪ اوزار آھي، جنھن جي ڦيرڻ سان ۽ ڪن تي رکڻ سان پنھنجيءَ پنھنجيءَ زبان ۾ تقرير ٻڌڻ جو بندوبست رکيل آھي. ڊاڪٽر مارٽن جي زبان تہ انگريزي آھي ۽ ڳالھائيندو بہ انگريزيءَ ۾، پر سندس تقرير لکيل آھي ۽ ان جو ترجمو ڪيتو ڪري دنيا جي سڀني زبانن ۾ ٿيل آھي. دنيا جي زبانن ۾ سنڌي زبان نہ رڳو اڄ بہ زندھ آھي، پر محترم ۽ معزز زبان آھي، انھيءَ ڪري آن جو سنڌيءَ ۾ پڻ ترجمو ٿيل آھي. ڊاڪٽر صاحب جنھن وقت پنھنجي تقرير پڙھندو، تہ ان سان گڏ سڀني زبانن ۾ ترجما پڻ پڙھيا ويندا.

ڊاڪٽر صاحب مارٽن ھاڻي آھستي آھستي پنھنجي جڳھہ تان اٿي، مائڪروفون جي پرسان اچي رھيو آھي. عمر اسي سالن کان مٿي اٿس. مٿو سڄو اڇو اٿس. پيشاني موڪري، چھرو روشن، آن تي خاموشي ۽ فڪر جا نشان چانيل آھن. ھاڻي ھو پنھنجا چپ چورڻ وارو آھي. سڄي ھال ۾ وڏي خاموشي ڇانيل آھي. سڀ اداسائيءَ ۽ انتظار ۾ ڊاڪٽر مارٽن صاحب ڏي نھاري رھيا آھن. تنھن وچ ۾ ھيءُ پرارٿنا جو گيت، پڇن جي انداز ۾، ڪمار گنڌروَ جي ڳائڪيءَ جي طرز تي، ڪٿي ڳائجي ٿو ۽ سڄي ھال ۾ پڙري وڃي ٿو -

”ڪيڏو قرب ڪمال ڪيئي، جوڙي جيءَ جمال ڪيئي!
وحدت سان وصال ڪيئي، ڪثرت ۾ ڪيڏا پال ڪيئي!

١- تون ھين يار سڄڻ سرڪار سڄڻ، تون ويچار سڄڻ رفتار سڄڻ،
تون ھر ھنڌ آن ھڪار سڄڻ، آئي ھت اندر ڪو خيال ڪيئي!

٢- مون پيار پرين، تو تار ڪيو، ناھي نيڪ اندر تمثار ڪيو،
ھاڻي ھوت اچي ھيڪار ٿيو، ٻاڙي پرت وڃھي، ڳاھي لعل ڪيئي!

۳- هيءَ سارو سڀ سنسار ڏنم، ڪئين سئو صديون ڦي پار ڏنم،
آ ڪيڙو ڪو اقرار ڏنم، مون کي آٿي هت، ڪا ڳالهه ڪيٿي!...

”صدر ۽ سڄڻو! توهين اڄ هت گڏ ٿيا آهيو! دنيائن جي سڀني
جڳهن تان توهين قرب سندا پير ڀري، ڪجهه ٻڌڻ ڪجهه ٻڌائڻ لاءِ
آيا آهيو. ڪجهه ڏيڻ ڪجهه وٺڻ آيا آهيو. ڀلي آيا، جيءَ آيا!

”توهين سڀ، توهان مان هرهڪ، تون ۽ مان سڀ خيال

آهيون. هڪ بي انت درياهه آهي. وڃي وڌندو. وڃي چڙهندو. جيڪي
ڏسون ٿا، سمجهون ٿا، ٻڌون ٿا، سڀ خيال آهي. زمينون، آسمان، سج
تارا، چنڊ سيارا، سمنڊ، ڪنڌ، جبل نديون، وڻ ٽڻ، گل ٻوٽا، جانور
انسان، سڀ خيال جا نشان آهن. سموريون ڪائناتون ۽ ٻيا ڪمال ۽
جمال، قدرت اندر سمايل سائنسون، ڪٿون خيال جا خلقيل آهن. تمام
گهڻو ڪجهه ٿي ويو، ٿيندو رهي ٿو ۽ ٿيندو رهندو. جيڪي هو، آهي
۽ ٿيندو، اهو سڀ هڪ درياهه آهي، وهندو پيو هلي، چڙهندو پيو
هلي، اڏامندو پيو هلي. انسان هن درياهه ۾ روشنائي آهي. انسان
اڪيون آهن درياهه جون ۽ درياهه ۾. انهيءَ ڪري خيال جو درياهه
هڪ چاڻ، سوچ ۽ سمجهه آهي، وهندو هلي، چڙهندو هلي، اڏامندو
هلي. انسانُ انهيءَ درياهه مان ۽ درياهه ۾ هڪ جهاتي آهي. هيءَ
سچي ارتقا آهي. انسان خود ارتقا جو نتيجو آهي. مگر انسان خود
چئڻ کان سرڻ تائين، هڪ ارتقا جو ننڍو دور آهي، سفر آهي. ڪو
انسان چڙهيو اڏامندو وڃي، ڪو انسان ڪرندو مرندو وڃي! جيڪو هن
هڏ ۽ چمڙي، رت ۽ پت مان پار پئجي، مٿي ٿيي نهاري سگهي، ڏسي
سگهي، پائي سگهي، اهو هڪ چمڪ ٿيي اڏامبو وڃي. ٻيو هن رت
پت ۾ غرق ٿيي، رڪ ٿيي سڙندو، خاڪ ٿيي مرندو وڃي. هڪ ديوار
آهي: عيش عشرت، هڏ چمڙي ۽ رت پت جي، ظاهر ۾ راحت آهي، پر
حقيقتاً جڏهن جنهن انسان لاءِ زندگيءَ جي اِها منزل ٿئي، مقصد ٿئي،
ته پوءِ اِها راحت نه پر باهه ٿيي. اِها هن کي ارتقا جي منزل کان
هٽائي ٿي ڇڏي، ڏسڻ واريون اکيون انڌيون ڪري ٿي ڇڏي. بس پوءِ هُن

جي جان پنهنجي پيدا ڪيل دوزخ جي باهه ۾ سڙيو وڃي. هر هڪ انسان هڪ طاقت آهي، هڪ خزانو آهي، جنهن جهڙي طاقت ڪروڙها ٽاٽا ۽ خزانا ڪپائجن، ته به پيدا ڪري نه سگهجي. اها هڪ امانت آهي قدرت طرفان، ۽ قدرت جو نور آهي، جنهن کي عمل جي ڪُلي آزادي آهي. اِها غلط عمل سان سڙي خاڪ ٿي وڃي، ۽ صحيح عمل سان پري اعلى روشنائي ٿيو پوي.

”سمورين ڪائناتن ۾، زندگين ۾، انسان ذات ۾، اِنهيءَ ڪشمڪش ۾، ڪائي تمنا آهي، ڪوئي ارادو آهي، ڪائي تانگهه آهي. تانگهه هڪ چڪ آهي، جنهن جو نتيجو صرف بدني يا طبعي ارتقا نه آهي، پر سوچ جي، سرت جي، سمجهه جي، ڄاڻ جي ارتقا آهي. پر هيڏيءَ ساريءَ ارتقا جي منزل تي اچ پهچي ڪري به، اها تانگهه، اها آڳ لهي ڪانه ٿي، پر جيئن روشنائي چڙهي ۽ تيز ٿيندي ٿي وڃي، تيئن تانگهه ۽ اڄ وڌيڪ تيز ٿيندي وڃي. آها تانگهه ڇو آهي ۽ ڇا لاءِ آهي؟ اِهو هڪ وڏو مضمون آهي، جنهن جي بيان ڪرڻ لاءِ زبان گهرجي، دل گهرجي، وڌيڪ روشنائي گهرجي، وڏو عشق گهرجي. آن لاءِ تڙپي تڙپي پچڻ گهرجي. سورن ۽ پورن جي ٻٽين ۾ ڪو پچي ۽ رچي اچي، تڏهن سمجهي ۽ سمجهائي.

”هيءَ تانگهه، هيءَ آڳ هڪ چقمق آهي. هيءَ هڪ [illegible] آهي. هيءَ هڪ چڻنگ آهي. بس اِها ئي ته آهي، ۽ اِها ايڏي طاقت ور آهي، جا انسان جي زندگيءَ جي ڪنجي آهي. هن کان اُهڙو اڳ، شروع کان وٺي ٿورو اڳ تائين، تمام ٿورا انسان پيدا ٿيا، جن کي پيغمبر، فقير، عاشق سڏيو وڃي ٿو، تن جي اندر واريءَ تانگهه روشنائي پيدا ڪئي، سوچ پيدا ڪئي، سمجهه پيدا ڪئي، ڄاڻ پيدا ڪئي ۽ ان روشنائيءَ جي ڪري، انسان اڳتي وک وڌائي، روشنائيءَ ۾ هلڻ جو شوق ڪيو. انهيءَ زماني کان پوءِ مفڪرن ۽ سائنسدانن، پنهنجي لوچ جي معرفت، اڳينءَ روشنيءَ کي وڌيڪ روشن ڪيو. سائنس، فڪر ۽ عمل جي دور ارتقا جي وڏيءَ منزل کي پيدا ڪيو، ۽ آها منزل انسان ساٿي، اڄ متي چڙهي، هت پهتو آهي. اِها روشنائي پهريائين پيغمبرن، فقيرن ۽

عاشقن جي معرفت پهتي، جنهن کي تمام ٿورا انسان پائي سگهيا. مگر
هن دور ۾ جڏهن مفڪر ۽ سائنسدان ۽ فنڪار وڌي اڳتي رهيا، ته
پهرين ۽ پوئين روشنيءَ ملي، تمام چڱي انداز ۾ انسان ذات کي
روشن ڪيو. هيءُ جيڪي ڪجهه، اسين اج ڏسون ٿا، اهو سڀ آن
روشنائيءَ جي عمل جو نتيجو آهي. هن کان پوءِ هيءُ هڪ ٻيو دور
اچڻ وارو آهي، جڏهن اها روشنائي عام ٿيندي. گهڻو ڪري سڀئي
دليون روشن ٿينديون. هن ارتقا جي منزل کي رسڻ لاءِ اج کان پوءِ
ٻه هزارن سال لڳندا ۽ انهيءَ کان پوءِ اهو دور ايندو جڏهن سائنس
ايڏي ترقي ڪندي ۽ ايتري وسيع ٿيندي، جو انهيءَ تانگهه، انهيءَ
آج، انهيءَ پياس کي پوري ڪرڻ لاءِ آهو حقيقي منظر نظر ايندو،
جيڪو جيئن - پوءِ - تيئن پري ٿيندڙ منزل مقصود آهي. انهيءَ کان پوءِ
جڏهن سڀيون دليون ذوبي روشن ٿينديون، ته پوءِ آهي حقيقي روشنائيءَ
۾ سمائجي وينديون.

”انسان ڏاڍين مصيبتن مان نڪري، اج هت پهار پيو آهي.
انسان جڏهن پهريائين اظهار ٿيو، تڏهن نهايت ڪمزور، ڪمفهم،
ڪمنظر هو. ٻيا جانور کانئس وڌيڪ طاقتور، وڌيڪ تيز ۽ تکڙا هئا.
انهيءَ ڪري هن ۾ تمام گهڻي ڪمتري پيدا ٿي ويئي. مگر پاڻ کي
جيئري رکڻ لاءِ هن ڪوشش ڪئي ۽ انهيءَ ڪشمش مان چڙهي اڳتي
هلڻ لڳو. تڏهن منجهانئس سياڻا، ڏاها پيدا ٿيا، جن انسان کي پڌيءَ
۾ پوڻڻ لاءِ، جا ٿوري گهڻي تانگهه، منجهس هئي، تنهن کي سرچاڻڻ
لاءِ، ۽ منجهس جا ڪمتري هئي، تنهن کي گهٽ ڪري، اعتماد پيدا
ڪرڻ لاءِ، ٻيءَ جانورن جي دنيا کان ۽ دنيا مان وڌيڪ طاقتور
شڪلين کي ان جو معبود بنايو. انهيءَ منزل تي جڏهن انسان پهتو،
گهر تڙ ۽ مال مڏيون ڏاهڻ جهڙو ٿيو، جڏهن قدرت جي مهربانيءَ ۽
پنهنجي عمل سان، هڪ داتي مان پنجاهه داڻا پيدا ڪرڻ لڳو، تڏهن
آها ارتقا جي وڌيڪ خوشگوار منزل پيدا ٿي. انهيءَ اوج ۾ انسان
پاڻ مان، قدرت جي مهربانيءَ ۽ قربن سان، پيغمبر، مفڪر، فنڪار پيدا

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

ڪيا، ۽ آخر اڳتي وڌي، پاڻ ۾ هڪ خالق جي هئڻ جو ايمان پيدا ڪيو. مگر تڏهن به انسانُ وريو وريو وڃي ٿيا هيٺ ڪريو. اهي انسان، جن انسان ذات کي هوشيار ڪرڻ تي گهريو، جن هڪڙي ۽ صرف هڪڙي معبود جي پرستش ڏانهن سڏيو، انهن انهيءَ انسان کي هنن جي هدايتن ۽ نصيحتن جي ابتڙ معبود بڻايو ۽ اهي هنن جا خدائون ٿي پيا. جڏهن آهي پلارا انسان، جن انسان کي جيهل جي اوڙاهہ مان ڪيڻ تي گهريو، آهي خود انسانن پنهنجي لاءِ خدائون بڻايا. جڏهن جدا جدا معبود ٿيا، ته انسان ذات تفرقي بازيءَ ۾ اچي ويئي ۽ اڳتي وڌي، ڪارن، اڇن، پيلن رنگن جا متڀيد پيدا ٿيا. وري موسمن ۽ نقشن، زبانن، ثقافتن جي ڪري جدا جدا قومون ٿيون، ملڪ ٿيا. هيءَ به خود ارتقا جي هڪ منزل هئي. انهيءَ ڪري ماڻهن ۾ وڏيڪ ڪشمڪش پيدا ٿي، مقابلي ڪرڻ جي قوت پيدا ٿي، مرڻ مارڻ لاءِ اوزار ٺاهيا ويا، مذهبن کي غلط رنگ ڏنئي، پنهنجي ڪمزور ذهن جي معرفت اجاين وسوسن ۾ ماڻهو ڦاسي پيا. قبرن، وڻن، جنن، ٻتن جي پوڄا ۾ مبتلا ٿي ويا. مگر جيئن جيئن سائنس پنهنجي اوج ۾ آئي، پوءِ اهي ڳالهيون، جن تي ايمان آڻو هو، انهن مان جيڪي غلط هيون، سي پراڻن ٻتن وانگر ڪيري ختم ٿي ويون، ۽ جيڪي صحيح ۽ حقيقتن تي مبني هيون، انهن ايمان جي بدران يقين جي صورت اختيار ڪئي. هيءُ طوفان، جنهن ۾ ڪوڙ ۽ ٺڳيءَ تمام گهڻو زور ورتو، ۽ هڪڙن انسانن ٻين انسانن جي عقيدن ۽ ايماني نظرين جو فائدو وٺي، پاڻ کي طاقت ۾ رکڻ لاءِ ٻين تي حڪومت ڪرڻ، ٻين کي ڦرڻ ۽ لٽڻ لاءِ، پيريءَ مريديءَ جا، برهمڻ اڇوتن جا روپ رکي، پادرين عوام جي نجات دهندن جي صورت ۾، بادشاهن ٻين کي رعيت بڻائڻ جي روپن ۾، دوزخ کان بچائڻ ۽ جنت جي حورن جي آسرن ۾، انسان ذات تي ڌاڙا هنيا - اهي سڀ هاڃا هنن لٽيرن جي تاريخي ڪتابن ۾ محفوظ آهن، عمارتن ۽ عجائبخانن ۾ ٻين ٻين صورتن ۾ قائم آهن. اهي پڙهو ۽ عبرت وٺو ته اڄ کان اڳ توهان جا وڏا ڪيڏين جهنن

۽ جفاڪشن ڀان قافلو ڪاهي، اڇي هت پهتا آهن، يعني هيءَ صورت، هيءَ ترقي، هيءَ ارتقا جي منزل قدرت ۽ انسان جي وڏين قربانين کان پوءِ حاصل ٿي آهي. اڄ اسان وٽ نه قبر آهي، نه پادري آهي، نه مورت آهي، نه بت آهي، نه ديوتا آهي نه ديوي آهي، نه ملا آهي نه مولوي، نه پير آهي نه مريد آهي. اڄ انسان انسان جي غلاميءَ کان آزاد آهي. اڄ سائنسي دور پنهنجي ڪمال کي پهچي چڪو آهي. جي اڪ سيارا هئا ۽ سون، هزارن ورهين جي اڏامڻ کان پوءِ به انهن تي پهچڻ، ۽ اڄ جيڪي هت سڀني هنڌان اچي گڏ ٿيا آهيون، تن تي رسڻ، تن کي ڏسڻ، هڪ ناشدني ڳالهه هئي. اڄ اسين سڀ هڪ ڪٽنب جا ماڻهو آهيون. اڄ اسين ڪلاڪن ۾ ڪٿان ڪٿان وڃي ڪٿي ڪٿي ڪنا ٿا ٿيون. مگر اڃا به ڪٿي ڪٿي، ڪن ڪن ڪنڊن تي جهل جون جهلڪون آهن. انهن سڀني اونداهين کي پري ڪري، انهن کي به روشنائيءَ ۾ آڻڻو آهي. اچو! ۽ اٿو!! ته ارتقا جي نئين دور لاءِ تياري ڪيون!

”هيءُ سفر آهي، ۽ اسان کان اڳ، اسان جي وقت ۽ اسان کان پوءِ هلندو رهي ٿو ۽ هلندو رهندو. اسين سڀ مسافر آهيون. هي مڪان، هي ميخانا، هي مڪتب، هي محفلون، صرف اسان جي لاءِ نه آهن. اسين جڏهن پنهنجي مسافري پوري ڪنداسين، تڏهن هي جي اسان جي پوئتان ننڍڙا ٻچڙا آهن، آهي وڏا ٿي، هنن گهرن، هنن مڪتبن، هنن هالن ۾ مسافر ٿي ايندا ۽ سفر پورو ڪندا. انهن کان پوءِ انهن جا ننڍا ايندا. مطلب ته هيءَ گاڏي هلندي رهندي. ڪي لهندا، ڪي چڙهندا. انهيءَ ڪري جيڪي مسافريءَ ۾ آهن، تن جو فرض آهي ته هن مسافرخاني کي يعني سڀني دنيائن کي، سڄي معاشري کي بت پرستيءَ ۽ باطل پرستيءَ، شخص پرستيءَ ۽ خود پرستيءَ کان پري ٿي، ايڏو اوجل ۽ صاف رکن، انهن کي ايڏي ترقي ڏين، جو جيڪي نوان مسافر اچن، ته انهن کي تڪليف نه ٿئي ۽ انهن کي هن ساگر جي ترڻ لاءِ يعني پنهنجي هن زندگيءَ جي معجزي کي

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

ماڻهن لاءِ هر طرح جون سهولتون مهيا هجن.

”هيءَ وڏي ۾ وڏي عبادت آهي! پاڻ کي روشن ڪيو، علم، عبرت، عشق، عمل سان مالامال ڪيو. اڳتي وڌو، ۽ ان سان گڏ ٻين جي اچڻ لاءِ، جيڪي، مسافر اسان کان پوءِ اچڻ وارا آهن، تن جي لاءِ گندگي نه ڇڏيو، تن جي لاءِ روشنائي ڇڏيو، تن جي لاءِ علم ڇڏيو، تن جي لاءِ نيڪي ڇڏيو!

”آتو، ۽ سڀني کي پيغام پهچايو! انسان سڀ ٻائر آهيون ۽ ٻيون زندگيون، ٻي مخلوق اسان وٽ امانت آهن. سڀني سان حق ڪيو! هي پيغمبر، مفڪر، سائنسدان، فنڪار، استاد، سڀني دنيائن، اول کان وٺي اڄ تائين ۽ اڄ کان پوءِ آخر تائين، اسان سڀني جا آهن. جيڪي هنن ڏنو يا ڪيو آهي، اهو اسان سڀني انسانن لاءِ آهي. اچو ته انهن کي فرقن مان ڪڍي، سڀني ڪائناتن جا محسن ڪري مڃون. اهي ڪنهن به فرقي يا قوم جي ورهاست ۾ ڪونه ٿا اچي سگهن! اچو ته سڀ ويڇا وساري، ويڇن وارا بت ڀڃي، پاڻ ۾ هڪ ٿي وڃون!

”ضرور! اڄ توهين اڳي ئي اهي گهڻي ۾ گهڻا بت ڀڃي چڪا آهيو! اڄ گهڻو اڳتي وڌي چڪا آهيو!!

”هن جڳ جهان ۾، خاص طرح ڌرتا ولايت ۾، جيڪا ٽي سؤ سال اڳ هڪ ڌار نرالي دنيا هئي، ۽ ان ۾ خاص طرح ايشيا کنڊ جا ماڻهو ۽ انهن ۾ به اهي ماڻهو، جي ڌرتا جي دل تي رهندڙ ماڻهو هئا، ۽ جنهن زمين تي دنيا جا رهبر پيغمبر پيدا ٿيا، ۽ خاص طرح اُها جڳهه جتان پروفيسر اسين آيو آهي، اتي ۽ ان جي پسگردائيءَ ۾ ظلم جا پهاڙ ٽُٽي پيا، ۽ انهن ماڻهن مذهب جي پاڪ نالي کي بدنام ڪيو ۽ لکن جي تعداد ۾ ماڻهو ڪسي ويا - ڪوڙ، دغا، موهه، ڪام، ڪروڌ ته انهن ماڻهن جي رڳن ۾ سمائجي ويو هو، ۽ سڄي معاشري ۾ ڪابه اهڙي طاقت ڪانه هئي، جا ظلم کي ظلم چوي ۽ ڪوڙ کي ڪوڙ چوي؛ هنن جا ليڊر، تن به ڪوڙ ڳالهائڻ جو پيشو

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

اختيار ڪيو: اڄ اُنهيءَ زماني کي ۽ اُنهيءَ معاشري کي ٽي سئو سال گذري چڪا آهن. مگر جڏهن پراڻن رڪارڊن، ريڊيو، ٽي-وي ۽ ڪتابن کي ڳولي ڏسجي، ته حيرت وٺيو ٿي وڃي ته انهن جڳهن تي اڳ ۾ ۽ تڏهن به ڪيڏا سچار ۽ مجاهد پيدا ٿيا ۽ ڪيئن نه هنن سچ جي راهه ۾ سڀڪجهه قربان ڪيو ۽ انهن ئي پنهنجي معاشري جي ڪوڙ ۽ ظلم کي ختم ڪيو - اهو سندن پوئين باطل معاشرو، جنهن ۾ ڪيڏو نه ڏک ۽ اونداهه هو، جنهن هنن جو ڪيڏو نه نقصان ٿي ڪيو، جو اسان وارين جڳهن يعني يورپ جي ماڻهن کي اَن حيران ڪري ٿي ڇڏيو ته آخر ڪوڙ تي سندن اهو معاشرو ڪيسين هلي سگهندو!

"هر سچ سچ آهي. سچ سون آهي. سڄيون ڪائناتون، قدرت جا ڪرشما، سائنسون سچ تي مبني آهن. قدرت جي هيڏي وڏي سمنڊ ۾ ڪٿي به ڪڏهن به هڪ ذرو ڪوڙ جو ڪونه آهي. سڀڪجهه سچ جي اندر عمل ڪري رهيو آهي. سچ بقا جو ٻيو نالو آهي. سچو قدرت جو عمل سچ آهي. ڇاڪاڻ ته سچ آهي. انهيءَ ڪري قائم ۽ دائم آهي. انهن سڀني ڪائناتن ۾ قدرت جي قانون جو، سائنسن ۽ علمن جو قائم ڪندڙ خود به سچ آهي. اُنهيءَ ئي ايراضيءَ ۾ ڪيترا فقير، مفڪر، صوفي پيدا ٿيا، جن خالق جو ۽ خلق جو نالو ئي حق ۽ سچ رکيو.

"سچ سڀني بيمارين جو علاج آهي. انساني معاشري ۾ جيڪڏهن سچ گم ٿي وڃي، ته اتان محبت گم ٿي وڃي، انسانيت مري وڃي ۽ سچو معاشرو ويران ٿي وڃي، دلي تسڪين، حقيقي خوشي، علم جون راهون، انصاف جا قدر سڀ ختم ٿي وڃن.

"اهڙيءَ طرح سان ڪوڙ سڀني بيمارين جي پاڙ آهي.

"سچ چاهي، ڪوڙ چاهي، سندن اثر ڪهڙو ٿئي، ان تي جي وبهي ڳالهائجي، ته ڏينهن جا ڏينهن گذري وڃن.

"هيءَ مالڪ جي مهر آهي، توهان انسانن جي جفاڪشي آهي، جو اڄ هيءُ معاشرو اسان پيدا ڪيو آهي، جتي تعليم سيکڻهن وٽ پهچي چڪي آهي، رهڻ هلڻ جا طريقا سيکڻهن لاءِ هڪجهڙا آهن.

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

انسان، انسان ذات سان پيار ڪرڻ کي ثواب سمجهي ٿو. جو انهيءَ ارتقا جي منزل تي مٿي آهي، اهو وڏيڪ عزت پائي ٿو. انهيءَ ڪري سڄي جهان جي اڄ جيڪا حڪومت آهي، يا سڄي ولايتن ۾ جيڪي حڪومتون، ان جي اندر جيڪي پاڙن جون، ۽ ويڙهن جون حڪومتون آهن، سي سڀ تمام آسانيءَ سان ڪم ڪري رهيون آهن. جيڪي به تڪرار يا اختلاف ٿين، سي ماڻهو پاڻ ۾ ويهي طيءِ ڪيو ڇڏين. پهريائين ته هت تڪرار ۽ اختلاف ٿين ئي ڪونه؛ هان البت غلط فهميون ضرور ٿين ٿيون، جي ٿوريءَ صفائيءَ واريءَ سوچ سان ختم ڪيو وڃن. ٻيءَ طرح ڪورٽن ۾ اهي مسئلا وڃن ٿا، ته انهن وٽ سڄي طرفن کان سچيون حقيقتون پيش ڪيون ٿيون وڃن. تنهنڪري شاهدن جي ضرورت ئي ڪانه ٿئي ۽ هڪ ئي ڏينهن ۾ ڪئين فيصلا چڪتو ٿيو وڃن. اهڙيءَ طرح سان پراڻين قومي يا ملڪي ڳالهين جي اثر ڪري جيڪڏهن ڪا به ڳالهه ٿئي، ته اها هڪدم هت چندرتا تي وڏيءَ ڪورٽ ۾ پيش ٿئي ٿي ۽ سهڻي نموني فيصلو ڪيو وڃي.

”هاڻي اسان وٽ پيا ڪم نروار ٿي چڪا آهن - آدم تمام گهڻو وڌي ويو آهي، تنهنڪري انهن جي رهائش، خوراڪ، ڪپڙو يا مسافريءَ جو بندوبست، ان لاءِ سوچڻو ٿو پوي. مگر قدرت ايتري ته مهربان آهي، جو جيڪڏهن غور سان ڏسجي ٿو ته هي ڌرتيون جي داڻ چڻ شهرن جي ئي صورت وٺي چڪيون آهن، انهن سان هڪ هڪ ٻيڙيءَ جي مثل آهي ۽ جيئن هڪ مائٽ يا ماءُ پيءُ ٻاران، جڏهن ٻچا ۽ عزيز دوست مسافريءَ تي نڪرن، ته ٻيڙيءَ ۾ هنن جي رهائش، کاڌي، ڪپڙي يعني هر ضرورت جو بندوبست ڪيل هوندو آهي، اهڙيءَ طرح هي ڌرتيون، جي ٻيڙين جي مثل آهن، تن جي اندر ۽ ٻاهر ڪوئلا، تيل، پاڻي، هوا ۽ روشني آهي؛ زمين کي اناج ۽ ميون ۽ ٻين کاڌي خوراڪ جي پيدا ڪرڻ جي طاقت عطا ٿيل آهي، جن سان انساني گهرجون پوريون ٿينديون ٿيون رهن؛ سڀني قسمن جا پيا ڌاتو پيدا ٿيا آهن ۽ پيدا ڪيا پيا وڃن؛ اڄ سڄ جي روشنائي، جا

خود هڪ طاقت جو وڏو سمنڊ آهي، ننهن ڪي انسان ڪم آڻي رهيو آهي. مطلب ته ڪنهن ڏاڍي مهربان دوست، مهربان پيءُ اسان جي سموريءَ مسافريءَ ۽ سفر جو سامان اسان جي گهرجن مطابق پيدا ڪري ڇڏيو آهي، ۽ پيدا ڪندو رهي ٿو.

”منهنجي دعا آهي ته توهين سڀ حقيقي اڪيون حاصل ڪيو، حقيقي روشني پنهنجي اندر ۾ ڏسو ۽ پاڻ ڪان ٻاهر سدائين آها اوهان کي ميسر هجي - آمين!“

هن تقرير، اسيس ۽ دعا جو ايڏو اثر ٿيو ٿو، جو آن جي ختم ٿيڻ ڪان پوءِ به ۽ ڊاڪٽر مارٽن جي وڃي رهڻ ڪان پوءِ به هيءُ آواز سڄي هال ۾ گونججي رهيو هو. جڻ ته آها ڊاڪٽر مارٽن جي زبان ڪانه هئي، ڪو ٻيو هو جنهن ڊاڪٽر مارٽن جي معرفت ڳالهايو. سيني جا ڪند هيٺ آهن. حڪمت جي رحمت ڪان مالامال ٿي چڪا آهن. ڪو چڱو وقت خاموشي ڇانئجي ويئي آهي. آخر پرواري وڏي هال ۾ ٻن سون ماڻهن ٿي مبني هڪ آرڪيسٽرا شروع ٿي چڪي آهي. ڪيترن قسمن جا ساز آهن، جي گڏجي وڄي رهيا آهن. سڀ خوب پاڻ ۾ ته مليي ويا آهن، ۽ آهستي آهستي سرن جو چڙهاءُ ۽ لاهه شروع ٿي چڪو آهي، انهن جو هڪ ليڊر يا ماسٽر آهي، جيڪو هٿن جي اشارن سان ٻه سوَ سازيندڙن جي رهنمائي ڪري رهيو آهي.

سڀ ماڻهو هاڻي آهستي آهستي اوڏانهن هلڻ شروع ڪن ٿا. هيءُ راڳ هڪ ڪلاڪ پورو هليو ٿو. ڪٿي نوجوان ڇوڪرن ۽ ڇوڪرين، پوڙهن ۽ پوڙهين تي راڳ جو اثر ٿيو ٿو ۽ خاص طرح جنهن تار سان ۽ لئي ۾ هيءَ ڌن وڄي رهي آهي ۽ ڌمر ۽ ڌڪڙ ڪڙڪا ڪري رهيا آهن، تن پراڻي خون ٺوڙي نئين خون ۾ ايڏي ته لرزش پيدا ڪئي آهي، جو اتڪل ٿي پتي مهمانن ۽ ميزبانن جيي ناچ واري ميدان تي لهي ٿي پوي ۽ تيز ناچ شروع ٿي ٿو وڃي. شراب وغيره اڄڪلهه ڪونه واپرجي. آخر آرڪيسٽرا ۽ ناچ بند ٿين ٿا ۽ سڀڪو ڊائيننگ هال ڏي هلڻ شروع ڪري ٿو. چانهه، ڪافي، ڪيڪ، بسڪيٽ ۽ طرحين

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

طرحين قسم جو ميوو انهن سيني ميزن تي رکيو آهي - سيڪو پنهنجي پنهنجي گهرج آهر ۽ ذوق آهر کڻيو پيو کائي. هاڻي وري وڏي هال ڏي هلڻ جي تياري ٿي رهي آهي، جتي ڊرٽا جي جرمني پاڙي، امتت گارٽ، جو وڏو ناميارو مفڪر ۽ سائنسدان، ڊاڪٽر ڪرئنڪو، تقرير ڪندو.

وڏي هال ۾ سيني لاءِ جايون مقرر ٿيل آهن. سيڻي ڏاڍيءَ آسانيءَ سان وري اچي پنهنجي جاين تي ويٺا آهن. ڊاڪٽر مارٽن لاءِ ٻڌايو ويجي ٿو ته هو بيمار ٿي پيو آهي، تنهنڪري هن ڪچهريءَ ۾ هو اچي ڪونه سگهندو. ٿوري وقت ۾ ٻڌايو وڃي ٿو ته ڊاڪٽر مارٽن جي حالت خراب ٿي رهي آهي، تنهنڪري کيس خاص سواريءَ ۾ ڊرٽا جي لنڊن گهٽيءَ ڏي روانو ڪرڻ لاءِ، گهڻا مفڪر مهمان هوائي اڏي تي ويل آهن. ڊاڪٽر مارٽن جو آڪسيجن ڏيڻ وارو پاڪيٽ ڪجهه خراب ٿي ويو هو، ان ڪري سندس دل تي اثر ٿي ويو هو. گهڙيءَ گهڙيءَ ۾ سندس تندرستيءَ بابت سيني مهمانن ۽ ميزبانن کي آگاهه ڪيو وڃي ٿو. ڊاڪٽر مارٽن جو جهاز پوءِ روانو ٿي ويو ۽ کيس چڏڻ لاءِ ويل مهمان ۽ ميزبان به اچي چڪا آهن. ٻڌائين ٿا ته ڊاڪٽر مارٽن جي حالت بهتر ٿيندي پيئي وڃي ۽ لنڊن ۾ پهچڻ سان کيس ضروري آبهوا ميسر ٿيندي ۽ اميد ته هو خوش ٿي ويندو.

هاڻي سيڪو آرام سان هڪ منو تي تقرير ٻڌڻ لاءِ تيار ٿي وينو آهي. ڊاڪٽر ڪرئنڪو جرمن پوڙهو مڙس، قد جو ڊگهو، چهرو نوراني، ڪاريءَ ڪناري ڪڙين واري عينڪ اکين تي چڙهيل اٿس. آهستي آهستي اچي مائڪروفون جي اڳيان بيٺو آهي. قدرت جي حسن ۽ قدرت جي ڪراتن ۽ سائنس جي موجزن لهرن ۽ وهڪرن کيس ايترو اونهو ۽ سانتيڪو ڪري ڇڏيو آهي، جو پاڻ خود قدرت تي پيو آهي. مرڪ منهن تي ڪڏهن ڪڏهن بجليءَ جي روشنائيءَ وانگر ترڪيو اچيس ٿي. ڪڏهن اداس چهرو، ڄڻ ڪنهن جي ملڻ لاءِ منتظر، هن جي منهن تي اچيو ظاهر ٿئي. سندس مادري زبان ته جرمن آهي، پر

هال ۾ ساڳيو بندوبست رکيل آهي ۽ سندس تقرير سنڌيءَ ۾ پڻ ترجمو ڪئي ويئي آهي.

چندرتا جيڪو اڳ چنڊ سڏبو هو ۽ جنهن تي ڪيترن شاعرن شعر لکيا - چنڊ جي اڇاڻ کي محبوب جي حسن سان ڀيٽڻ، وغيره - هي سڀ اڳينءَ دنيا جون ڳالهيون هيون. اڄ هيءُ چنڊ چنڊ نه آهي، پر هڪ نئين دنيا آهي، جنهن ۾ رات ۽ ڏينهن جو پنهنجو انداز آهي. بس جڻ ته مٿس ڪنهن ڪير جون نديون وهائي ڇڏيون آهن.

ماري درد فراق آهي پاهه ڪيم،
آئي هيت" ڪئي مَنُ ڳاهه ڪيم.
چاڙم ڪين مٿا تيندا درد ڪنا، پاري پاهه اندر باري بره ٻنا،
سوري سڀ ڏنم سارا ساهه سنا، تيا انبوهه اندر ۾ اڄ ايڏا ڪنا،
گهوري گهر ڏنم، صدقي ساهه ڪيم.
ٿيو سڏ وڏي ڪنڌ ڪپاءِ، اڄ هَٽ ۾ ڪئي آئي هيت" پڇاءِ،
مليڙه سيڪ" ته ڪڻ ساهه سيڪاءِ، آهن قول ڪڙيل، آئي قرب ڪماءِ،
وڏي محبن سان اهڙو ناهه ڪيم.

ڊاڪٽر ڪرڻڪو جرمن قوم جو هڪ نهايت نيڪ فرد آهي. پراڻيءَ معنيٰ ۾ قومون ختم ٿي چڪيون آهن. انسان اڄ هڪ ٿي چڪو آهي، وڇوڙا ۽ تعصب ختم ٿي ويا آهن. پر زبانون ۽ پراڻن ملڪن جون حدون اڃا هليون اچن، جيڪي قدرتي آهن، قدرت جون آيتون آهن. جرمن زبان ۾ پڻ علم جو هڪ وڏو خزانو سمايل آهي. ڊاڪٽر ڪرڻڪو لڳ ڀڳ اچي سَوَ ورهين جي عمر کي پهتو آهي. نيڪ سيرت ۽ نيڪ صورت انسان آهي ۽ جهان جي سڀني ولايتن ۾ مشهور آهي. آهستي آهستي نمندو، لڏندو، مائڪروفون جي ڀرسان اچي بيٺو آهي. بيهڻ جي طاقت گهٽ اٿس، انهيءَ ڪري ڪيس ڪرسي ويجهي ڪري ان تي ويهارين ٿا. ۽ ڊاڪٽر ڪرڻڪو پنهنجي تقرير شروع ڪري ٿو.

"صدر ۽ سڄڻو! سڄي عمر ڪنهن رمز ۾ رڇجي ويس. هڪ خمار آ، هڪ خواب آ، جو منهنجي اکين جي اڳيان ڦري رهيو آهي.

عمر چگي وڏي اٿم. ايڪيهين صديءَ جا مفڪر ۽ سائنسدان، جن جو سڏو لاڳاپو ويهينءَ صديءَ جي ماڻهن سان هو، تن کي ڏٺم، تن وٽ پڙهيس. سڄي ٻاويهين صدي، جا ارتقا سان اجاگر هئي ۽ جنهن ۾ وڏو انقلاب اچي ويو، آن ۾ اسين انسان، سيني سيارن تي رهندڙ، تمام ويجهو ٿي وياسين. سائنس ڪيڏي نه ترقي ڪئي! سائنس جي معرفت دنيائن ۾ چا چا نه ٿيو! مطلب ته هن صديءَ ۾ وڏي ۾ وڏو انقلاب اچي ويو. سيني پراڻن تخيلن ڦري نئين صورت اختيار ڪئي آهي. نهايت خوش نصيب آهيان، جو مون هيءُ پنهنجي اکين سان سڀڪجهه ڏٺو. منهنجي دل ۾ ننڍي هوندي کان هڪ تڙپ هئي، هڪ آج هئي، ڪو عشق هو، ڪا محبت هئي. بس گهر مان نڪري وڃي ساون گاهن ۾، جهنگلن ۾ ويهندو هوس. سمورو وقت اِها جستجو رهندي هئي ته هيءَ زمين ڇو، آسمان ڇو، گل ڦل ڇو، قدرت جو حسن ۽ ان جو مون تي ۽ انسان تي اثر ڇو؟ انسان خود ڇو؟ منزل ڪهڙي، رفتار ڪهڙي، ڪاڏي ۽ ڪٿان ڏي؟ هيءَ مسافري ڇو؟ وري جو مذهب، فلاسفيءَ، سائنس ۽ تاريخ کي پڙهيم، قدرت کي پڙهڻ جي ڪوشش ڪيم ۽ هيڏن وڏن سوالن جي جواب جي جستجو ۾ رهيس - هي سڀ ڇا آهي، هن جي پوئتان ڇا آهي ۽ ڇو آهي - بس سڄي عمر ڇو! ڇو! ۾ گذري ويئي. پر جڏهن جستجوءَ جي تمنا دل ۾ پيدا ٿي ۽ جڏهن سوچڻ ۽ سمجهڻ ۽ حاصل ڪرڻ لاءِ ڪوشش ڪيم، تڏهن دنيا جا مزا، زندگيءَ جون عيش عشرتون سڀ وسري ويون، ۽ جيئن جيئن عيش عشرت جي رچ مون کان پري ٿيندي ويئي، تيئن تيئن منهنجي دل روشن ٿيڻ لڳي. دماغ تيز ٿيڻ لڳو.

”ڪئين واتون آهن، ڪئين فڪر آهن، ڪئين اکيون آهن. سڀڪو سڀڪجهه پنهنجي ذهن، عقل ۽ ترقيءَ مطابق پيو سمجهي. مان هڪ ادني انسان آهيان، منهنجو فڪر ۽ منهنجي نظر محدود آهن. ڪيترا ئي مون کان وڌ ماڻهو ذڪر ۽ فڪر ۾ اج به محو آهن. ڪئين هن کان پوءِ ايندا، جن جي نظر ۽ فهم منهنجي نظر ۽ فهم کان

وڌيڪ تيز هوندا. سچ ته هيءُ آهي ته جيئن جيئن دنيا ترقي ڪندي، انسان جو علم وسيع ٿيندو، تيئن تيئن قدرت جا گهڻا وڌيڪ معلوم ٿيندا، ۽ جيڪي ڪجهه اڄ تائين معلوم ٿيو آهي، ان ۾ تبديلي ايندي رهندي. جيتري قدر قدرت گهڻن مان ڀرپور آهي، سائنس سان ڀرپور آهي، ايڏي ئي قدرت هڪ درسني ناهي آهي، جنهن تي اولڙو پوي ٿو، ۽ اهو اولڙو به ايڏو وسيع ٿي سگهي ٿو، ٿيندو رهي ٿو، جيتري قدرت ۽ سندس گهڻا وڏا آهن، وسيع آهن.

”پاڻنجي ته ائين پيو ڄڻ ته ڪا چٽاڀيٽي آهي. قدرت پنهنجا ڪرشما، پنهنجا گهڻا، سڀني ۾ لڪايو ويٺي آهي، ۽ انساني دماغ يعني سوچ ۽ سمجهه به ايتري ئي اونهي، ايتري ئي تيز آهي. جيڪڏهن سوچ جي لات ڪنهن قدرت جي گهڻن جي ويجهو وڃي ٿي، ته آنهيءَ هڪ گهڻن مان سوين گهڻا پيدا ٿيو پون. اهڙيءَ طرح جڏهن قدرت ڪنهن دماغ کي پنهنجي گهڻن سان روشن ڪري ٿي، ته سوچ وري روشنائيءَ وانگر تيز ٿي، ٻين گهڻن کي حاصل ڪري ٿي. مطلب ته قدرت ۽ سوچ، انهيءَ چٽاڀيٽيءَ جي ڪري، هڪ ارتقا جو عمل پيدا ڪيو ڇڏين. هيءُ هڪ عجب رنگ آهي!

”ٿورو قدرت ڏي ڏسون ۽ سائنس کي به ڏسون. اڄ سائنس ته گهڻي ترقي ڪري چڪي آهي. ڪيترا تجربا، ڪيترا ڪشالا، ڪيترا حساب ڪتاب! هڪ بحر آهي بحر. هيڏا آسمان، هيڏيون ڌرتيون، جبل پهاڙ، سمنڊ درياهه، جر، جانور، وڻ ٽڻ، انسان ۽ ٽن سڀني ۾ جنسون، ٽن جو وڌڻ ويجهڻ! سائنسدان پنهنجي تجربن مان اچي انهيءَ منزل تي پهتا آهن ته ڪمپائونڊس آهن، ايليمينٽس آهن، ڏاتو آهن؛ پر انهن سڀني کي ٽاري، ڏاري، اچي ائٽمن ۽ ماليڪيولن تائين پهتا آهن. ماليڪيول ائٽمن جو جوڙ آهي. ائٽم خود تمام ننڍا ذرا آهن يا ذرڙا آهن، ڪٿا آهن، آٽا آهن، جي اکين جي نظر سان ته ڪين ڏسي سگهبا. ڪيڏين به ترڪيبن ۽ ترتيبن ۽ ڪيڏن به شيشن جي ذريعي ننڍڙن ذرن کي وڏو ڪري ڏسجي، مگر انهن سورين ترڪيبن سان ائٽم کي پنهنجي صحيح

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

حالت ۾ ڪنهن به ڪونه ڏٺو ۽ نه وري ڏسڻ جو ڪو امڪان آهي. پر حساب ڪتاب جي ذريعي، تجربن جي ذريعي، اهو ثابت ٿي چڪو آهي ته ائٽم مٽر جا تمام ننڍڙا ذرڙا آهن، اٽا ۽ ڪٽا آهن. اڳتي هلي، ائٽم کي ٽوڙڻ کان پوء، ان ۾ اليڪٽرانن ۽ پروٽانن جو وجود ثابت ٿي چڪو آهي. اهي تمام ننڍا ذراڪا آهن، جي جڏهن ڪيميائي جي عمل ۾ اچن ٿا، ته انهن مان طرحين طرحين ائٽم نهجيو پون. اهي ائٽم وري ايلمينٽس جي صورت وٺن ٿا. اليڪٽران ۽ پروٽان اليڪٽرسٽيءَ جون مثبت ۽ منفي چارجون آهن، يا ڪٽي چئجي چڻنگون آهن. هڪ هڪ ائٽم جي اندر پروٽان جي ٻاهران اليڪٽران جا چڪر آهن. ائٽمن جون ذاتيون، اليڪٽرانن ۽ پروٽانن جي انداز تي دارومدار رکن ٿيون. قدرت جون عجب ڪارروايون آهن ۽ اهي اليڪٽران ۽ پروٽان ۽ نيوٽران پنهنجي قدرت جي لحاظ کان هڪٻئي کان ايڏو پري آهي، جيترو سج ڌرتين کان پري آهي. يعني سج ۽ ڌرتين جي وچ ۾ مفاصلي جو تناسب ڪجي، ته ان جو اهو آهڙو ٿي نڪرندو جهڙو اليڪٽران پروٽان جو قدرت ۽ منجهن وچ وارو مفاصلو. ان کان پوء اڳتي به سائنسدانن پنهنجن تجربن جي رستي اِنهيءَ حقيقت کي حاصل ڪيو آهي ته اليڪٽران ۽ پروٽان خود هڪ تحرڪ آهن، ان کان سواء ٻيو ڪجهه به نه آهن. تحرڪ هڪ طاقت آهي. طاقت تحرڪ بنجيو پوي. هن بحث ۽ گفتگوء جو مطلب اهو ٿو نڪري ته سڄيون ڪائناتون ۽ جيڪي ڪجهه مٿن آهي، اهو فقط تحرڪ آهي، چرپر آهي، ۽ اهي تحريڪون ۽ چرپرون وڌي، نئين نئين انداز ۾ معدني دنيا جو بنياد وجهن ٿيون، ۽ معدني دنيا خود تحرڪ ۾ آهي ۽ ان مان ئي ارتقا جي عمل سان، مادي ۽ قوت جي موادن اچي انساني صورت اختيار ڪئي.

”بس تحرڪ جو بنياد آهي قوت، توانائي. آءا قوت ڪهڙي آهي ۽ ڪاٿان ٿي اچي؟ منيد آهي قوت ۽ عمل آهي تحرڪ ۽ ارتقا.

”قوت، تحرڪ، ارتقا، هي ٽيئي اهڙا تخيل آهن، جن کي ڪا

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

صورت ڪانه آهي. مگر هر صورت، هر هڪ شيءِ، جنهن جو اسين هجڻ محسوس ڪريون ٿا، اهي آهن نتيجو، ڪنهن قوت، ڪنهن تحرڪ ۽ ارتقا جو. اسين گهڻو ڪجهه علمُ، فڪر ۽ تحقيقات جي معرفت سمجهي چڪا آهيون، ۽ ارتقا ۽ تحرڪ جي عمل کي ويجهو اينداوڃون ٿا. مگر قوت جو سرچشمو ڪهڙو آهي ۽ قوت ڪٿان ۽ ڪيئن ٿي اچي! آيا اها قوت، آها طاقت محدود آهي، جا ڪُٺي سگهي ٿي! يا جي اها محدود آهي ته اها پنهن روپن ۾ اچي، مٽجي سنجي، وري به ايڏو ڪوڙ؟ قوت جو قائم رکيو ٿي اچي، يا قوت ڪٿان ايندي رهي ٿي، ۽ اها هنن سڀني قدرت ۾ ڪائناتن، رنگن، عملن کي قائم رکيو ٿي اچي!؟ هي سڀ سوال آهن، جن جي جوابن لهڻ جي اها ڪوشش جاري آهي ۽ جاري رهندي. چاڪاڻ ته قوت کي ايڏيون ته وصفون آهن ۽ ايڏا ته پهلو آهن، جو هر هڪ آن جو پهلو ۽ هر هڪ آن جي وصف هڪ سائنس بنجيو پوي، ۽ جنهن کي وري سوچ جهٽيو وٺي.

”هي سڀ رنگ ۽ سڀ عمل ايترا ته وسيع ۽ ايترا ته گهڻا آهن، جن جو بيان ڪرڻ ته دور رهيو، مگر هنن جو ڳڻڻ ۽ انهن تي نالا رکڻ ۽ انهن کي اچارڻ به تمام اوکو ڪم آهي، ۽ انهن جي رڳو فهرست ڏيڻ لاءِ به وقت گهرجي. انهيءَ ڪري هن ٿوري وقت ۾، جو مون کي ڏنو ويو آهي، ان ۾ ان کي پورو ڪري نٿو سگهان. هيءُ علم آهي، جنهن جي ڪابه حد ڪانه آهي. ان ڪري ان جو بيان مڪمل ڪرڻ ناشدني آهي.

”بس پنهنجي لاءِ هيءُ ڪافي ٿيندو ته طاقت، قوت. قوت مان تحرڪ، ۽ تحرڪ مان ارتقا. هي ٽيئي عمل ڪم ڪندا رهن ٿا ۽ ڪم ڪندا رهندا - جيستائين قوت قائم آهي.

”انهيءَ ارتقا ۾ پڻ گهڻيون منزلون آهن. پهرين آهي معدني صورت، جا پائمرادو وڏي ۽ هلي نٿي سگهي. انهيءَ منزل کان پوءِ ۽ انهيءَ منزل منجهان، هڪ اهڙي زندگي پيدا ٿئي ٿي، جنهن کي اسين سَنَڊ يا نباتات چئي سگهون ٿا، يعني وڻ، ٻاجي ۽ ٻيون ٻوڪون. هيءَ

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

منزل آهي جتي ارتقا پنهنجو عمل شروع ڪري ٿي ۽ هڪ محدود عمل اندر ساوڪ وڌي ۽ ويجهي ٿي. ان کان پوءِ ٽي منزل، جتي حيواني زندگي ظهور ۾ اچي ٿي: هن ۾ زندگي هلڻ چلڻ جي حد تائين، ٿوري سمجهه سان ۽ ياد کان سواءِ پيدا ٿئي ٿي. چوٿين منزل آهي انسان. انسان خود هڪ ارتقا جي وڪڙ ۾ آهي ۽ روزانو سوچ جي ميدان ۾ ارتقا ڪري رهيو آهي. انسان محدود طرح خالق آهي. ارتقا سان گڏ هن جون ايجادون، هن جو ڏاهڻ ڏاهڻ، هن جو سوچڻ سمجهڻ، هن جو ڳالهائڻ ٻولهائڻ، هن جو ڳائڻ وڄائڻ - مطلب ته انسان جا خود هزارين پهلو آهن ۽ هن جون هزارين ايجادون آهن.

”ٻيءَ طرح سان، جيڪڏهن وري انساني زندگي يا ٻيون زندگيون پوريون ٿين، ته اهي وري اچيو خاڪ جو روپ وٺن، يعني موتي ارتقا جي پهرينءَ منزل ۾ اچيو پيوند ٿين. مطلب ته هڪ چڪر آهي، جو پيو ڦري. مگر قوت، طاقت، جا سڀ جو نچوڙ آهي، اها ڪٿان ٿي اچي ۽ ڪيئن ٿي اچي! انهيءَ فڪر جي گهڙيءَ ۾، سوچ سمجهه ڏڪو ڏيو اڇلائي ڇڏي، سوچ ۽ سمجهه جي رستي ڪاٻه روشنائي ڪانه ٿي ملي ته اها قوت، اها توانائي، اها طاقت ڇا آهي، ۽ ڪٿان ٿي اچي.

”مون حقير ۽ فقير جي خيال ۾ ته ان سڄي سامري جي پوئتان، اهو عظيم راز آهي، جنهن جو بيان ڪرڻ، سمجهڻ ڏاڍو مشڪل آهي. ان جو سبب هيءُ آهي ته اسان جي سمجهه سوچ، علم ۽ ارتقا جي وسيلي، ايتري وسيع ٿي سگهي ٿي جيتري هيءَ قدرت: ۽ جيڪي هن قدرت جي پوئتان آهي، اتي انساني سوچ سمجهه ويچاري ٿيي ٿيي پوي.

”بس قدرت جي اندر انسان هڪ مينار آهي، هڪ روشنائي آهي: قدرت پاڻ کي اجاگر ڪري ٿي ان جي شعاع ۾. هيءُ هڪ اهڙو عمل آهي، جو پاڻ جي اندر پورو آهي ۽ پيو ڦري گهري. انسان ۽ قدرت هڪ انڙيءَ ڪشمڪش ۾، هڪ اهڙي عمل ۾ مبتلا آهن، جنهن جو نقشو چٽڻ ڏاڍو ڏکيو آهي.

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

”قدرت هڪ اونهو، هزارن لکن ڪروڙن رازن سان پرڀل سمنڊ آهي. مگر انسان، جو انهيءَ سان پيدا ٿيو، سا به هڪ اهڙي صورت آهي، اهڙي ترقي آهي، جا لاجواب آهي. انسان جي اندرَ ۽ ان جي دماغ جا خود هزارين راز آهن، جن کي جيترو ڦولهجي ايترو ٿورو. انسان خود به هڪ سمنڊ آهي. جهڙيءَ طرح قدرت ۾ شڪتي سمايل آهي ته هوءَ پاڻ کي اوجل ڪرڻ لاءِ پاڻ مان انسان پيدا ڪري سگهي آهي، اهڙيءَ طرح انسان ۾ اهڙي شڪتي سمايل آهي، جو هو جيترو پاڻ کي روشن ڪري، اوترو ٿورو.

”انسان ۾ اندر خود هزارين نعمتون آهن، جن ۾ حواس به اچي وڃن ٿا. قدرت جي اندر هزارين راز آهن ۽ ڪرشما آهن. ۽ جڏهن پيئي، قدرت ۽ انسان، جيئن جيئن وڌيڪ روشن ٿين، تيئن تيئن روشني، تيئن تيئن سوجهرو وڌي.

”طاقت قوت خود هڪ ارادي جو نتيجو آهي. هن سڄي ماندڻ جي پوئتان ضرور هڪ هستي آهي، هڪ خالق آهي، جنهن جو تخيل ڪڏهن به مڪمل ٿي نٿو سگهي ۽ نه وري لفظن ۾ ان جو بيان ٿي سگهي ٿو.

”جيڪڏهن هن سڄي معاملي کي ڏسجي ٿو ۽ جيڪڏهن قوت ۽ تحرڪ جي ذريعي ارتقا ٿي آهي ۽ انسان هيءُ روپ ورتو آهي، ته پوءِ انسان به پنهن عملن وانگر هجي. چا، ائين چئي سگهجي ٿو ته سمجهه سوچ به طبيعي ارتقا جو نتيجو آهي! يا هن جوڙجڪ کان پوءِ به جاندارن ۾ ۽ خاص طرح انسان ۾ ڪنهن نئينءَ طاقت جو ظهور ٿئي ٿو، ۽ هن جو دماغ ۽ دل روشن ٿين ٿا؟ ماءُ جي پيٽ ۾ هڪ گوشت جي لوٿڙي ۾ هڪ آچل پيدا ٿئي ٿي ۽ دل پنهنجو ڪم ڪرڻ شروع ڪري ٿي ۽ جنم کان پوءِ دماغ روشن ٿيندو رهي ٿو. هيءُ هڪ هڪ عجيب معجزو آهي. اهڙيءَ طرح سان قدرت جي اندر ڪئين معجزا آهن. اهي ارتقا جي هڪ ڪڙي آهن يا هي اوچتا اچل جي ڪري عمل ۾ اچيو وڃن، انهيءَ ڳالهه کي سائنس جي ذريعي سمجهڻ

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

اڃا دور آهي. مگر فلاسفيءَ ۽ مذهب جو دُور آهي ۽ آهي پنهنجي طريقي سان اِهي عمل سمجهائين ٿا.

”آخر انهيءَ نتيجي ڪان ته ڪو به انڪار ڪري نٿو سگهي ته هڪ عظيم هستي آهي. ٻي هڪ ڳالهه، جا ويچارڻ جهڙي آهي - ته عشق ۽ عقل انسان جا خاص زيور آهن. عقل جي طرف ڪان يا عشق جي طرفان، بعضي بعضي دل هڪ عجيب احساس سان پرپور ٿئي ٿي، جنهن کي ’ميلاپ‘ ڪٺي چئجي. ميلاپ ڪنهن جو؟ دل جي اِها نڪ ڇو؟

”ها! دل جو اطمينان، دل جي خوشنودي، دل جي تسڪين، هي سڀ ڇا هي ۽ ڇو آهي؟

”بس هڪ رنگ آهي. هڪ ذوق آهي، هڪ رونق آهي، هڪ ترنگ آهي. اڀن نظر ڦو اچي ته انسان قدرت جي هڪ زمين آهي جنهن مان هوشمند سوچ ۽ سرت اڀري رهي آهي، مٿي چڙهي رهي آهي - جڻ ته ڪا روشنائي آهي، جا ارتقا جي عمل سان ڏينهون ڏينهن تيز ٿيندي ٿي وڃي. ٻئي طرف قدرت، جنهن ۾ اڪيچار راز آهن، سائنسون آهن، اها قدرت پنهنجو دامن جهليو تيار بيٺي آهي، ته جيڪي راز اونداهيءَ ۾ ڍڪيل آهن، انهن تي اها روشنائي پوي ۽ قدرت خود اوجل ٿئي ۽ ان جو جلوو ظاهر ٿئي. اهڙيءَ طرح صداقت ۽ سوچ خود به هڪ وڏي انتظار ۾ آهي ته قدرت سندس اڳيان اچي، قدرت پنهنجا راز مٿس روشن ڪري، ۽ اُئين جيئن جيئن راز ڪلندا وڃن تيئن خود سوچ جي روشنائي وڌندي وڃي ۽ سوچ هڪ دوربين نظر ٿي، اڳتي وڌندي هلي. جڻ ته هڪ ڊوڙ آهي، جڻ ته سمنڊ جي هڪ وير آهي، جا مٿي چڙهندي وڃي، جر جبل جها ڳيندي وڃي، اونده کي روشن ڪندي وڃي. اِها ڏي وٺ - قدرت سوچ سان روشن ٿئي، ۽ سوچ قدرت کي ويجهو ڏسڻ سان ترقي ڪري - خود اِنهيءَ سڄيءَ ڏي وٺ جو، اِن ساري ماندڻ جو ڪهڙو مقصد آهي؟ اهو مذهب ۽ فلاسفي ته پنهنجي پنهنجي طرف ڪان ٻڌائي رهيا آهن. پر اڃا سائنس کي

وڏيڪ پنڌ ڪرڻو آهي، ۽ تي سگهي ٿو ته هزار ٻن هزارن سالن کان پوءِ خود سائنس اِن ۾ انسان ذات جي وڏيڪ رهبري ڪري.

”سڄڻو! مذهب، فلاسفي ۽ سائنس هي ٽيئي رستا صرف انسان جي لاءِ ڪليل آهن ۽ ٽيئي هڪٻئي سان ڳنڍيل آهن. مذهب زندگيءَ ۾ صحيح قدرن جو، صحيح عملن جو خاڪو، نقشو يا ساڀو آهي. مذهب رستو ضرور ٿي سگهي ٿو پر منزل هرگز نه آهي. منزل اجا ڪجهه ٻي آهي. فلاسفي پڻ هڪ خيال آهي، جو هن قدرت جي ماندياڻ ۾ وڃيو ٽٻي ڏئي ۽ ڪجهه نه ڪجهه ڳولي ڪڍيو اچي. پر فلاسفيءَ کان وڏيڪ نوس ۽ سچو علم آهي سائنس. هي هزار ورهين جنهن جو اڌ گذري چڪو ۽ اڌ اجا اچڻو آهي - هيءَ آهي آچل سائنسي انقلاب جي بادشاهيءَ جي.

”اهي ماڻهو، اهي قومون، جن عيش ۽ عياشيءَ ۾ پنهنجو وقت گذاريو، اهي ماڻهو هن صحيح روشنائيءَ کان محروم رهجيو وڃن. عيش عشرت گناهه آهي يا پيو ڪجهه، ان لاءِ مذهب ته اڳ ۾ ئي صفائي ڪري ڇڏي آهي. مذهب ايمان تي ٻڌل آهي. فلاسفي ايمان ۽ عقل سان وابسته آهي. سائنس انهن ٻنهي کان اڳتي علم، عقل ۽ يقين سان ڀرپور آهي. منطقي خيال کان جيڪڏهن سوچي ڏسبو، ته عيش انسان کي اجائي خرچ ۾ وجهيو ڇڏي، جنهن جي ڪري دولت، يعني انسان جي محنت، جو فضول خرچ ٿيو وڃي، جنهن جو نتيجو انسان جي فائدي جي بدران انسان جو ذاتي نقصان ـ دولت کان سواءِ، وقت جو، تندرستيءَ جو، ٻچن ۽ دوستن جي اخلاق جو تباهه ٿيڻ، وغيره. انهيءَ ڪري عيش عشرت جو خود هڪ مرض آهي، جو شخصي ۽ قومي طرح انسانن ۽ قومن کي تباهه ڪيو ڇڏي.

”مذهب سان يا فلاسفيءَ سان تعلق رکندڙ مفڪر به وقت سر هوا جي جهوٽن جو شڪار ٿيو وڃن، مگر هڪ سائنسدان گهڻو ڪري هنن تباهه ڪارين کان دور ۽ بچيل رهي ٿو. انهيءَ جو سبب هيءُ آهي ته سائنسدان نه فقط خيالي طرح سان مگر عملي طرح سان تجربن

۽ حسابن ۾ سچو وقت مشغول آهي ۽ انهن تجربن جي ڪري قدرت جو تمام ويجهو مشاهدو به ماڻي ٿو، ۽ پنهنجي عمل جي ڪري ڪيتريون ايجادون به ڪريو ڇڏي، جي انسان کي ترقيءَ جي دولت سان مالامال ڪريو ڇڏين. انهيءَ ڪري هو ٻراين ۽ ڪمزورين کان پري آهي.

”اڄوڪي زماني ۾ انهن مفڪرن ۽ سائنسدانن جي ڪري، اسين پنهنجي هيءَ دنيا پيدا ڪري سگهيا آهيون. جنگ جو زيان، يا انساني ذات جو خون ۽ رتوڇاڻ، تنهن کان اڄوڪو معاشرو گهڻو ڪجهه آزاد آهي. سڀني ولايتن جي عيوضين جي جيڪا گڏيل ڪائونسل آهي، ان جي وينستا تي جلد بيٺڪ ٿيڻي آهي. انهن سان پنجاهه سيڪڙو اوچا سائنسدان آهن. چاليهه سيڪڙو مفڪرن ۽ ٻين عالمن جهڙوڪ تاريخ، جاگرافي، سياست، قانون وغيره وغيره جي عالمن جي شرڪت آهي، ۽ ڏهه سيڪڙو ان ۾ فنڪار آهن. مذهبي تعصب جو ته اڄ نالو نشان به ڪونه آهي. هي سڀ اوهان جي اڳين آڏو آهي ۽ جيڪي ڪجهه اڳي هو اهو ڪتابن ۾ آهي.

”هن کان اڳ اهڙو نظام ڪونه هو. سٺ به سؤ سال اڳ به عجيب وسوسا ۽ خدشا ماڻهن ۾ موجود هئا - ڪٿ ڪٿ اڄ به موجود آهن - جنت دوزخ جا عجيب تخيل، خود خدا جي ذات جو عجيب تخيل، ديوتائون ۽ ديويون ۽ انهن جي نالن تي قربانيون ڪرڻ، ماڻهو ڪهڻ، ٻڪرا ڪهڻ، ڍڳا ڪهڻ، وري ٻتن ۽ قبرن جون ڪرامتون - مطلب ته جهل جي ڪا حد ۽ ڪو حساب ڪونه هو. انسان جي سرت جهل جي اونداهيءَ ۾ ڪاري هئي، ۽ روشن ڪانه هئي. ڪٿي ڪٿي ٿورا ماڻهو هئا، جن جي نظر صاف ۽ چٽي هئي. انهن قدرت جي رحمت سان، پيغمبر ۽ مفڪر ۽ عاشق ٿيڻ جي، انسان ذات کي نظر ڏيڻ جي ڪوشش ڪئي. مگر جيستائين سائنس جو ظهور نه ٿيو، تيستائين ٿورا ماڻهو هئا، جي اونده سان نڪري سگهيا.

”هيءَ زندگي، معدنيات، نباتات، حيوانات ۽ قدرت جي ٻين اڪيچار ٻناوت جو ايڏو وڏو سمنڊ آهي ۽ ان ۾ سمجهه جي خزاني جا

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

ايڏا اڪٽ موتي پيا آهن، جن جي ڪا حد حساب نہ آهي. ايڏي سمنڊ جا ڪيترا خانا آهن، جهڙوڪ انسان هڪ شخصيت جي حيثيت ۾، خاندان جي حيثيت ۾ جيڪو هڪ ننڍڙو مجموعو آهي، شهر، ڳوٺ، ويڙهي، پاڙي، ڪنڊ ۽ ولايتن جي وسعت ۽ پيماني تي - اِنهن سڀني خانن ۾ رهي ڪري، هوشمنديءَ سان سمجهڻ سوچڻ ۽ سوجهرو وٺڻ ۽ پکيڙڻ، اِها وڏي ڳالهہ آهي. هيءَ رڳو ساهہ کڻڻ، کائڻ پيئڻ، هڪ گهڙيءَ لاءِ جيئڻ ۽ هڪ گهڙيءَ ۾ مري وڃڻ جي ڳالهہ نہ آهي. زندگيءَ جو رستو تہ هڪ ئي آهي يعني اهو رستو، جو مذهب ڏنو، فلاسفيءَ ڏنو، سائنس ڏنو، پر هر هڪ شخص پنهنجي پنهنجي خيال موجب غلط يا صحيح رستو اختيار ڪيو، اختيار ڪري ٿو ۽ اختيار ڪندو. غلط رستي اختيار ڪرڻ ڪري هو ارتقا يا ترقيءَ واري عمل کان هٽجي، تنزل جي طرف وڃي ٿو. جو انسان صحيح رستو اختيار ڪري، اڳتي وک کڻي ٿو، اهو ارتقا جي طرف يا ترقيءَ جي طرف وڃي ٿو. مذهب جو رڳو اهو مقصد آهي تہ زندگيءَ جي طريقن، قاعدن ۽ قانونن جا ماڻ ڏئي، جن سان عمل جي هم آهنگي پيدا ڪري، انسان تنزل ۽ ذلت کان بچي سگهي. مگر منزل اجا پري آهي. اها آهي سرت ۽ سوچ جي طريقي سان، حق جي جستجو، ۽ قدرت جي رازن کي ڳولڻ ۽ لهڻ. اها آهي اسان جي صحيح منزل ۽ صحيح مقصد. مگر جيستائين اِها منزل دور آهي، انهيءَ ڏي چڙهڻ جا ڏاڪا سيکڻهن لاءِ مختلف آهن، ۽ اُنهن مان ڪي ٿورا ڏاڪا چڙهي سگهيا، ڪي گهٽا - ائين ٿيندو رهيو آهي ۽ ٿيندو رهندو. ڳالهہ هرڪنهن شخص ۽ ويڙهي لاءِ پنهنجي آدم جي آهي.

”ائين، هڪ خاندان جو جيڪڏهن عمل ۽ سرت ۽ سوچ صحيح آهي ۽ ان جي لاءِ هن جي ڪوشش جاري آهي، تہ اهو خاندان پين لاءِ مثال ٿيو پري. اهڙيءَ طرح ڳوٺ“ - جي ڳوٺ جا ماڻهو سرت وارا ماڻهو آهن، يعني هنن جا عمل صحيح آهن، تہ اهو ڳوٺ ئي اجالو ٿي پوي ٿو: جي ڳوٺ جي ماڻهن ۾ حق ڏيڻ، حق گهرڻ، ڪهل ۽

محبت آهي ۽ اوچ نيچ نه آهي، ته اهو ڳوٺ بهترين انسان ذات جي هڪ ڪڙي بڻجيو پوي. اڳئين زماني ۾، اٽڪل ٻه يا ٽي سَوَ سال اڳ، جنهن ڳوٺ ۾ وڏو زميندار يا جاگيردار رهندو هو، ۽ يقيناً دولت ۽ طاقت جي نشي ۾ هن جا اعمال به بد هوندا هئا، ته ان ڳوٺ ۾ سواءِ بربادي‌ءَ جي ٻيو ڪجهه به نظر نه ايندو هو. پر جي زميندار يعني وڏو واڳون جنهن ڳوٺ ۾ نه هوندو هو، ته اهو ڳوٺ، علم، شرم ۽ حياءَ وارو ۽ رس ريجهه سان ڀرپور هوندو هو. اهڙي‌ءَ طرح سان شهر، اهڙي‌ءَ طرح سان ملڪ، اهڙي‌ءَ طرح سان قومون ۽ ملڪتون به. مسلمان، جي گهڻو ڪري اڳين ايشيا ۽ آفريڪا وارن ڪنڊن ۾ رهندڙ هئا، آهي اميرن، زميندارن، جاگيردارن، بادشاهن جي اثر هيٺ اچي ويا: انهي‌ءَ ڪري هنن جا عمل ۽ قدر، مطلب ته هر پهلوءَ کان آهي پست ٿي ويا. ٻي‌ءَ طرح ڪرستان، جي يورپ ڪنڊ ۾ رهندڙ هئا، جن کي سائنس جو علم نصيب ٿيو، انهن پنهنجي ڪم واري عمل ۽ صحيح قدرن کي اختيار ڪيو، انهن ترقي ڪئي، ۽ سڄي ڌرتا واري دنيا پنهنجي قبضي ۾ ڪئي.

”هي‌ءَ ڳالهه تمثيل ذريعي سان صاف ٿيي نه ٿيي سگهي. ڪابه تمثيل ڪن به حقيقتن جي پوري ترجماني ڪري نه ٿي سگهي. پر ڳالهه جو ٿورو مثال هي آهي ته هڪ بيڪر ۾ سالٽ ۽ تيزاب ملجي ٻي صورت اختيار ڪندا. اهڙي‌ءَ طرح انسان جتي به ڪٿ ٿيز - کهڙي‌ءَ به شڪل ۾ - ڪٽنب هجي، ملڪ هجي، ملت هجي يا قوم، يا اچوڪي هي‌ءَ دنيا - پر انهن گروهن ۽ پوءِ سڄي‌ءَ انسان ذات تي اهڙو اجتماعي عملن، خيالن، سوچ سمجهه ۽ ايجادن جو پڪ ئي پڪ ۽ اٽل اثر ٿئي ٿو. برائي‌ءَ جو اثر برائي ۽ تنزل نصيب ٿئي ٿو، ۽ ڀلائي‌ءَ ۽ بهتري‌ءَ جو اثر ترقي آڻي ٿو. زندگي‌ءَ جي منزل آهي تحرڪ، ترقي. ترقي هڪ لامحدود ميدان آهي: جو جيترو جهاڳي اوترو وڏو. اهو ميدان عظيم ۽ لامحدود آهي، جيئن سڄيون ڪائناتون ۽ زندگيون لامحدود آهن: ۽ هر هڪ انسان پنهنجي پڇڻ ۽ رڇڻ جيتري روحاني ۽ دماغي ترقي ڪري سگهي ٿو.

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

”اڳ ته جهل جو وڏو واسو هو، مگر اڄ به ڪٿي ڪٿي جهل اجا ڏيرو ڄمايو ويٺو آهي. انسان ڪن هنڌن تي بتن، قبرن، غلط عقيدن، وسوسن جي اثر هيٺ آهي. آها عظيم هستي، جنهن جو بيان انساني زبان ڪري نه ٿي سگهي، جا انساني تخيل کان گهڻي اوچي ۽ بلند آهي، انساني تمثيلن ۾ - ڄاڪاڻ ته آهي انسان جون پنهنجي حال مطابق پيدا ڪيل آهن - اُن هستيءَ کي هڪ وڏيري، ڪاموري، گورنر ۽ صدر سان مشابهت ڏني وڃي ٿي! سندس امير، وزير ۽ سفارشي ذريعا بنايا ويا آهن! ۽ انهن مقرر ڪيل اميرن ۽ وزيرن کي اڳين ديوتائن واري حيثيت ڏني وڃي ٿي. جيڪي به پيلا، نيڪ ۽ باعمل پيغمبر ۽ مفڪر آيا آهن - جهڙيءَ طرح سان سائنسدان جيڪي ڪجهه تجربن جي دنيا ڏسن ٿا اهو ٻين کي ڏين ٿا - انهن پيغمبرن به فقط پيغام ڏنو آهي، ۽ باعمل ٿي، هڪ نمونو بڻجي، انسان ذات کي صحيح عمل ڏانهن، ۽ صحيح رستي ڏيکارڻ لاءِ، ڪوشش ڪئي آهي. آها عظيم هستي ۽ آفاقي ذات انسان نه آهي ۽ نه وري انسان ذات واريون عادتون، مروتون، غلاضتون اُن سان لڳائي سگهجن ٿيون. صرف انسان جو پنهنجو عمل آهي، علم آهي، سرت آهي ۽ سيرت آهي، جا انسان کي اوڄ تي ۽ معراج تي پهچائي سگهي ٿي.

”منهنجي عمر تمام وڏي ٿي چڪي آهي. انساني ماڻهن کي ڏنو اٿم ۽ انهن سان گذر ڪري هاڻ مان متي پهتو آهيان، جڻ ته مان هنن لذتن، مشاهدن، محبتن، مڪرن، مونجهن، عيش عشرتن ۽ عياشين، طاقت جي چرپرائين - مطلب ته جيڪي هوس ۽ حرص انسان کي ويڙهيو ويٺا آهن، انهن کان هاڻي متي چڙهي چڪو آهيان. اڄ يا هن کان گهڻو اڳ، جڏهن مذهب، فلاسفيءَ ۽ سائنس جي باغ ۾ ڪجهه پڇيس ۽ رسيس، تڏهن کان جڻ هن دنيا کان گهڻو متي اڏامي ويو آهيان، يعني منهنجي سيرت ۽ سوچ مون کي گهڻو پرواز ڪرائي، متي ڪري ڇڏيون آهن. هاڻي منهنجي اڳيان، موت ۽ زندگيءَ ۾ ڪو به فرق ڪونه آهي. پنهنجي زندگيءَ ۾ پڇي، مان هن قدرت جي

https://books.sindhsalamat.com   www.sindhsalamat.com

وڏي سمنڊ ۾ ۽ ان جي روشنائيءَ ۾ روشن ٿي، گم ٿي ويو آهيان.

”تاهم سمجهان ٿو ته توهان جو ۽ منهنجو هن روپ ۾ ملڻ شايد هيءُ آخري آهي. بس اها دعا ڪري، موڪلايان ٿو ته شل سڄي انسانيت نور سان چمڪندي ۽ وڌندي رهي. آمين!“

هيءَ زندگي لکن ڪروڙن ورهين کان ائين وهي رهي آهي، جيئن ماٺي وهندڙ ندي هوريان وهندي، اچيو ماٺ ڪري، سمنڊ ۾ پوي. ورق ورندا اچن، ڪي ويندا وڃن، ٻيا ايندا اچن. الائي ڪهڙي وٿيَس ۽ ڪيئن هيءُ مانڊاڻ مچي ويو. سڄي قدرت، قدرت جو هر هڪ ذرو، هر هڪ پَن هڪُ عبرت جو سمنڊ آهي. ڪيترا ٻيون هنيو، عبرت ۾ قدرت اندر گم ٿيو وڃن. ڪيترا ٻاهرين چلڪن ۽ چمڪاٽن ۾ غرق ٿيو وڃن. ڪي پنهنجي پيٽ ڪي پرڻ ۾ مشغول ٿيو وڃن. ڪي اتي ئي ڪَهندا، پيٽ ڪُٽيندا گم ٿيو وڃن. ٻيا سورن پورن ۾ پچيو پاهه ٿيو وڃن، ٻيا درد فراق ۾ فنا ٿيو وڃن ۽ ٻيا ذڪر فڪر ۾ نور ٿي چمڪندا رهن. بس هڪ طوفان آهي، لڳندو هلي، هلندو هلي.

اڄ هيءَ ڪچهري چندرتا ۾ پوري ٿي. سڀڪو فڪر ۾ غرق آهي. پروفيسر امين، ڊاڪٽر مارٽن، ڊاڪٽر ڪرئنڪو پنهنجي وقت جا غوث آهن. سندن گفتگو، سندن خيال، سندن محبت افضل آهي. ٻيا ڪئين مفڪر پڻ هت آيل هئا. انهن جي ڪچهري ۽ صحبت وري ڪنهن ٻيءَ محفل ۾ ٿيندي. اهڙيءَ طرح چندرتا جي هوائي اڏي تي ٽن هزارن جي انداز ۾ مسافر اچي چڪا آهن. هت آڪسيجن جي هر وقت گهرج آهي، ان ڪري پڻ هو پنهنجي پنهنجي ولايتن ڏي وڃڻ گهرن ٿا، قدرت جتي آڪسيجن هوا ۾ محفوظ ڪري ڇڏي آهي. بس، ڪئين طرحن طرحن جا هوائي جهاز آهن ۽ قسمن قسمن جا ماڻهو آهن، جن جون پنهنجون پنهنجون زبانون آهن. هي سڀ پنهنجي پنهنجي وطن ڏانهن روانا ٿي وڃن ٿا. هيءُ هال، هي مڙهيون ۽ هي اڏا اڄ خالي نظر اچن ٿا ـ ائين ٿيو، جڻ اوطاقن ۾ طالب تنواري تنواري، پنهنجي پنهنجي ماڳ ڏي موٽي ويا.

باب يارهون

پـروڙ

ڏرتا ۾ هيءُ سال گذري چڪو آهي، ۽ ماڳيون آهي تاريخون اڇڻ واريون آهن، جڏهن هتان جي رونق ٻي ئي ويندي آهي. هاڻي ڏورن سالن ۾ ڏرتا وڏي ترقي ڪئي آهي. آدم وڏي چڪو آهي. حيدرآباد سنڌ گهٽي، جا اڳ ۾ ڏٺي هئيسين، اتي آمدرفت تمام گهٽي وڏي ويئي آهي. اڳيون زير زمين گاڏيون، موٽرون، بسون هتي پوريون ڪونه پيون. هاڻي، جيئن ته هيءَ آبادي صرف زمين تي ته ڪانهِ آهي، پر سڀ جڳهون ڏهن ٻارنهن منزلن واريون آهن، ۽ منزلون سڀني جڳهن ۽ بازارين جون هڪجيتريون به نه آهن، اِنهيءَ ڪري هاڻي پيون سواريون پڻ پيدا ڪيون ويون آهن. هاڻي ڦيٽن تي هلڻ جي بدران، وڏا گاڏا ٿلهين تارن ۾ پينگهن وانگر لڏي رهيا آهن، جي سيڻي منزلن جي اندر ۽ چوڌاري پيا ڦرن. هڪ پاسي ڪان آهي وَهندا اچن، ٻيهندا اچن، مسافر لاهيندا ۽ چاڙهيندا اچن، ۽ ٻيءَ گهٽيءَ جي طرف ڪان، وهندا وڃن، ماڻهو ڪٺندا وڃن. لاهيندا وڃن. هيڏانهن گاڏيون زمين دوز به پيون وڃن. گاڏيون مٿي به پيون چڙهن لهن. موٽرون قطارن ۾ پيون هيٺ مٿي هلن. انهن سان گڏ هي تارن تي بجليءَ جي رستي گاڏا به گهمي ۽ هلي رهيا آهن. هن گهٽيءَ ۾، جنهن کي حيدرآباد سنڌجي ڏو، آدم وڏي وجي ڪروڙ ڪان به مٿي ٿيو آهي.

اڄ وري ٻاهرين شهرن جي ماڻهن جي ڏرتا جي سنڌي ويڙهي جي هين گهٽيءَ ۾ لهڻ ۽ اچڻ وڃڻ جي وڏي رونق لڳي پيئي آهي. اڄ آهو پراڻو کيل شروع ٿيڻ وارو آهي. سڀ مسافر ۽ شهري لکن جي انداز ۾ هن کيل جي چوڌاري تمام وڏي ۽ کليل ميدان کي پري رهيا آهن. پدمٽي به دهليءَ کان هت پهچي چڪي آهي - جوڙي کي خط پهتل هو، اهو به گڏ: هي هاڻي هن ميدان ۾ اچي سهڙيا آهن.

اوچتو ئي نڪاءَ ڏين ڏا ۽ وڏي پر مٿي آواز ۾ ڪوهياريءَ

جو سر شروع ٿئي ٿو. سورن جي باهه پڻ شروع ٿئي ٿي. ڪوهيارين ۽ مان گڏ جڻ ته مسمي جيڏيري ٿي، مٿي اگهاڙي، ڇڙيل وارن سان، ”پنهون! پنهون!!“ ڪندي، ڦرندي وتي ٿي. ايتري ۾ امالڪ گلڻ فقير جو اوتارو، نعمت، حرمت، عارب ۽ ننڍڙي سلچڻي، فقير جي اڳيان وينل ظاهر ٿين ٿا. فقير جو جهوپڙو، وليون، وڻ، گل ڦل اچي نروار ٿيا آهن. اهو ساڳيو پراڻو پوڙهن تن سنؤ سالن وارو نظارو نروار ٿي ويو آهي. سنڌ جا اهي واهڻ، اهي وٿاڻ، اهي اَٽ، اهي ڏاگها، آهي ڏاند، آهي ڪوهه، آهي هر، آهي مال جا وڳ، آهي سانگي، آهي مارو، آهي هندو ۽ مسلمان، آهي ڏوٽيون ۽ انگرکا، آهي شلوارون، آهي وڏا وار، آهي چوٽيون، آهي ڏنڊا ڪونڊا، آهي مڪان، مڙهيون، مسجدون ۽ مندر نڪري چٽا ٿيندا وڃن ٿا.

فقير وري اچاري ٿو - ”هائو مائي نعمت، مائي رحمت بابا! اڄ ڪيئن منهنجي اڳڻ اچي ويا آهيو؟ اڄ توهان جي شڪلين تي ڏک جا ڪڪر چڙهيل آهن! اڄ ڇو خوشيون گم آهن؟“

نعمت ورائيو - ”بابا! خوشيون گهڻو اڳ گم ٿي ويون. جتي ملڪ ۾ انسان ذات غريب هجي، ۽ جهالت هجي، ۽ ٿورا ماڻهو شاهوڪار هجن، زمين جا مالڪ هجن، جن وٽ ڪو علم نه هجي، عقل نه هجي، سچو وقت واندا هجن، جن جي زندگيءَ جو مقصد هجي ته وتن گهڻي ۾ گهڻا ماڻهو سجدو ڪن، سو انهن غريبن ماڻهن جي عصمتن جي لڄ لٽن، هنن جي هرڪا چڱي شيءِ هنن وٽ گهه هجي، دنيا جو سمورو عيش عشرت جو سامان هنن وٽ هجي، جتي حق انصاف گوليو به نه لڀي، جتي ظلم جي باهه پڙڪندي هجي، اتي خوشيون ڪيئن پيدا ٿين! جتي محبت ۽ رحم مفقود هجي اتي خوشيون ڪيئن رهن!

”بس، هيءَ صورت ۽ حالت ته خاص اسان غريبن لاءِ وڏي تباهي مچايو ڇڏي. بابا! اسين به ته انسان آهيون. غريب آهيون، ان ۾ اسان جو ته گناهه ڪونهي. اسين عورتون آهيون، ته ان ۾ اسان جهرته ڏوهه ڪوناهي. جيڪڏهن اسان ۾ ڪو شڪل ۽ شباهت وارو ماڻهو

آهي، ته ان ۾ اسان جو ته ڏوهه ڪونهي! ڇا، اسان وٽ دل ڪانه آهي؟ ڇا، اسان وٽ عزت ڪانهي؟ ڇا، اسان وٽ خودداري ڪانهي؟ ڇا، اسين پٿر آهيون، مٽي آهيون، ڪوڙيون آهيون، گُڏيون آهيون؟ جو جنهن ڪي جيئن وڻي تيئن اسان کي استعمال ڪري! ڇا، هتان جا قدر سڀ ختم ٿي ويا؟ ڇا، هتان غيرت مري وئي؟ ڇا، اسين سڀ حيوان آهيون؟

”مان چاهيان ٿي ته مان پنهنجي عزت چند ڏوڪڙن تي راڪاسن وٽ نه وڪڻان، مان چاهيان ٿي ته پنهنجو نڪاح، پنهنجو ناتو اهڙي ماڻهوءَ سان ڪريان، جو منهنجو قدر ڪري، جتي مان پنهنجي زندگي پيار، محبت ۽ عزت سان گذاريان. هيءَ علائقو ته اسان جي زندگيءَ کي اسان لاءِ دوزخ بڻائي رهيو آهي. جاڏي وڃ ته هيءُ سوچڙي جهڙي شڪل ڪيڏو، ڪڏهن موٽر تي، ته ڪڏهن جيپ تي، چڙهي پيو اسان جي پوئتان ڦري. ڪڏهن سچون پيو وٺي، ڪڏهن ڪي ڪمدار پيو موڪلي...“ نعمت روئي ڏئي ٿي -- ”بابا! اسين ڪاڏي وڃون! دڙڪا به ملن ٿا. منهنجي پيءُ کي وڏيرو مارائي ڇڏيندو، منهنجي ماءُ ۽ ڀينرن کي تباهه ڪري ڇڏيندو، اسان جا ڍڳا ۽ ڍور ڪاهرائي ڇڏيندو، اسان جو غريباڻو سَنَهڻ ساڙائي ڇڏيندو. او بابا! ڪٿي آهي خدا؟ ڪنهن کي دانهن ڏيون؟؟“ دانهون ڪري ڪري، ڪِري پوي ٿي.

ڳالهه فقير هڪ پيرسن ماڻهو آهي. هن ظلم جي باهه ته ڪيس اڳ ئي ساڙي ڇڏيو آهي. اڳ ۾ ئي وڏيري علائقي ڪيترا خون ڪرائي ڇڏيا آهن. ڪنهن جي عزت سلامت ڪانه آهي. هي غريب ڇا ڪري؟ روئي پنهنجو ڪنڌ گوڏن ۾ ورائي ٿو وڃهي.

سڀ ڀاتي روئڻ لڳي وڃن ٿا. آخر ٿوري وقت کان پوءِ ماٺ ٿئي ٿي. فقير ڪنڌ مٿي کڻي نهاري ٿو، ڀاڻيءَ جي جَمني پيري، نعمت ۽ ڀين کي پياري ٿو.

آخر پنهنجا ۽ ڀين جا ڳوڙها اگهي، ٿڌو ساهه کڻي، چوي ٿو - ”سبحان الله سبحان الله!! تنهنجا به ڪيڏا حساب آهن، منهنجا سائين!

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

تون ڪيڏو نہ عظيم آهين!! ها، تنهنجا حساب نرالا آهن. تون انساني صفتن کان مٿي آهن. تو هي ساريون ڪائناتون ٺاهيون. سڀني کي قانونن جي اندر قابو ڪيئي. سج، چنڊ، تارا، سمنڊ، هوائون، وڻ ٽڻ، جيوڙا، جانور سڀ تنهنجو قانون مڃين. هيءَ انسان، جو اشرف‌المخلوقات آهي، تنهن کي آزاد ڇڏيئي، جو هنن ڪائناتن جي اندر پاڻ هڪ خالق جي حيثيت رکي ٿو. تو منهنجا مولا هن کي دماغ ڏنو، سوچ ڏني، سمجهہ ڏني، عقل ڏنو، علم ڏنو. تو هن ۾ عشق پيدا ڪيو، محبت پيدا ڪئي، رحم پيدا ڪيو. ۽ ساڳئي وقت هيءُ جانور بہ آهي، ظلم بہ ڪري. حقارت ۽ تعصب سان خدا جي سمورين ڪائناتن کي ساڙي ڇڏڻ جي هن کي تو طاقت بہ ڏني!! سچ آهي تہ هي پنهنجي سوچ ۽ سگهہ کي استعمال ڪري، پنهنجي جنت ۽ دوزخ خود بنائي ٿو!

”امڙي! نعمت! جي رب کي ڇڏي زر، زمين ۽ زن کي کي پوڄين، جن جي دلين ۾ انهيءَ ڪري ڪام، ڪروڌ ۽ موهہ هجي، اهي دليون ٻاهہ جا ڪورا آهن، جي سڀڪجهہ ساڙيو ڇڏين! جت رب هجي، اتي محبت اچي، اتي رحم اچي ديرو ڄمائي، اتي انصاف جو نعرو لڳي! ٻچا، اسين فقير تہ هميشه انهيءَ ڪوشش ۾ آهيون تہ محبت وري اچي هيءُ اڳڻ وسائي، رحم اچي ديرو ڄمائي. اهي تہ تڏهن اچي سگهن ٿا، جڏهن رب کي ياد ڪيون، رب سان محبت ڪريون. رب جي عشق کي رهبر بنايون ۽ انسان ذات جي خدمت ڪريون، مولا جي زمين کي سينگاريون.

”ها ٻچا! هاڻ تہ وزير بہ هنن ظالمن وڏيرن سان ٿين. هن کان اڳ انگريزن جي سڌي حڪومت هئي. هو صالح ماڻهو هئا. هنن جي ملڪن ۾، هنن جي معاشري ۾، گهڻي قدر حق ۽ انصاف هو، تنهنڪري ٿورو گهڻو انصاف هت بہ هو. اڳئين زماني ۾ هن منهنجي مڪان جي پرسان هڪ سنڌ زميندار هو. انهيءَ زور سان هڪ پهرازيءَ جي عورت جو نڪاح وجهرايو هو. هڪ انگريز ڊپٽي هو- ان جو نالو تہ وسري ويو اٿم ۽ انهيءَ صاحب جي نالي تي ڪراچيءَ ۾ ڪاليج

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

جي پرسان مارڪيٽ هوندو هو - انهيءَ گوري صاحب سنڌ صاحب کي ڇهه مهينا ٽيپ ڏيئي ڇڏي هئي. چوندا هئا ته انگريز جي بادشاهي آهي، شينهن ٻڪري ٻيئي هڪ تلاءَ مان پيا پاڻي پيئن! اچا ته ٻچا! انگريز مٺي وينو آهي. پر هاڻي ته آزاديءَ جي ڪوشش ٿي رهي آهي. واڻيا ته هاڻ پڇندا ٿا وتن، باقي هتان جا هي نام نهاد مسلمان به ڪوشش ڪري رهيا آهن ته ڪين به آزادي ملي. پر ٻچا، هو ته ڪرمتان، انگريز هئا ۽ اجا به آهن، پر جڏهن هنن ظالمن جي هٿن ۾ حڪومت آئي، ته پوءِ ته الائي ڇا ٿيندو!! ٻچا، ڪيڏي نه ڏک جي ڳالهه آهي ته هي وري آڪڙ ڪري انهيءَ عظيم پيغمبر کي پنهنجو رهنما سڏين، جنهن جو لقب رحمت‌اللعالمين آهي، جو سڄيءَ ڪائنات ۾ محبت، انصاف ۽ حق جو اجاگر ڪندڙ هو!" فقير ٿورو مشڪي چوڻ لڳو، "ڪجا آهي ڪاني ۽ ڪجا آهي ڪير پٽ! ڪاڏي سنهن مريم جو، ڪاڏي الهيار!!"

هن ڪيل جا ڏسندڙ هيءُ سڀڪجهه ڏسي ۽ ٻڌي، وڏي اچرج ۾ پئجي ويا آهن. سڀڪو هڪٻئي ڏانهن نهاري، پيو سُس پُس ڪري.

اجا فقير آنهيءَ ڳتڪي ۾ پورو آهي، ته هوڏانهن چار پنج هاري آهن، جي ڪنولي تي هڪ قتيل قتڪندو ماڻهو کنيو پيا اچن. پوئتان آنهن جي ٻه ٽي عورتون آهن، اهي به روئنديون رڙنديون پيون اچن.

"هئه هئه ابا! انب! ابا! تنهنجي جواني ناهي مرڻ جي! ابا! ڪنهن دشمن توکي ماريو!!"

بس، اڄ فقير صاحب جو مڪان روج ۽ راڙي ۾ ڪڙهي رهيو آهي -

"ابا سليمان! ڇا ٿيو؟"

سليمان چيو، "سائين، ڇا ٿيو؟ مان ته توهان کي اڳ ۾ ٻڌائي ويو هوس، ته اسان پنهنجي گهر جي پرسان هڪ ٻن ايڪڙن زمين ۾ انبن، ليمن، نارنگين جا وڻ پوکيا هئا، جي ٻن سالن کان ڦر پيا ڪن. وڏيري علڻ اسان کي چيو ته اهو زمين جو ٽڪرو وڏيري

کي مفت ڏئي ڇڏيون. اسان پنهنجي رت پوڻو ڏئي، هيءَ زمين ٺاهي، آباد ڪئي. مون کي خبر هئي ته علڻ خان مشهور ظالم آهي، سو پنهنجي عزت ۽ جان بچائڻ لاءِ باغ تان هٿ کڻجي. پر منهنجو انب چوکرو اها وات ئي نه واري. اڄ وڏيري باغ ۾ وڃڻ منهنجي بيڏوهي چوکري تي حملو ڪرايو. چوکري کي ڪهاڙين جا ڌڪ لڳل آهن، ۽ بيهوش آهي!“

جڏهن واڏيا اتي رهندا هئا، ڪي پڙهيل چوکر پڻ فقير وٽ ايندا هئا، ته ڪجهه، نه ڪجهه غريبن جي مدد ڪري سگهندو هو. پر هاڻ سڄو ميدان خالي ٿي ويو آهي. ڪنهن کي چوي، ۽ هنن غريبن جي ڪيئن مدد ڪري؟ فقير جون اکيون ڳاڙهيون ٿي ٿيون وڃن. ايترو ته غم جو اثر ٿيو ٿئي، جو فقير جو سڄو بدن ڏڪي رهيو آهي. جلدي بيهوش ٿي ٿو وڃي. پنهنجون مصيبتون ته ڪاٿئن سڀ وسري ٿيون وڃن، سيڪو فقير جا هٿ پير مهٽڻ شروع ٿو ڪري. هڪ نيڏڙيءَ قيامت جو نظارو آهي.

پري کان نؤجوان سومر پهچندو ٿو اچي. فقير کي سڏ ٿو ڪري - ”او بابا! پيو هت اسان لاءِ ڪير آهي؟ تون ته اسان کان نه موڪلاءِ!!“

”فقير ٿوريءَ ساعت ۾ اچي ٿو، پر ڳالهائي نٿو سگهي. سومر، انب زخميءَ کي کڻائي، سليمان کي وٺي، اسپتال ڏي روانو ٿئي ٿو. نعمت، سومر کي ڏسي، ڏاڍو روئي ٿي. پر سومر کي انب جو ڏاڍو انتظار آهي، ٿنهنڪري صرف نعمت ڏانهن نهاري ٿو، پر ڪجهي ڪونه ٿو. اکين مان آب وهائيندو، روانو ٿي وڃي ٿو. نعمت هيءُ رنگ ڏسي، حيران ٿيندي، نظر اچي ٿي -

”بابا! توهين اسان وٽ ڪيترن سالن کان هت رهندا ٿا اچو. توهين پنگورا فقير ته ناهيو! توهين پينو فقير به ناهيو. توهين مڙهين ۾ وهنڊڙ ۽ سلفي ڇڪيندڙ ڪن پٿيا جوڳي نوڳي به نه آهيو! روپو ۽ سومر ته چوندا آهن ته توهين عالم، مفڪر ۽ تمام ڏاها ماڻهو آهيو. پوءِ آخر

اسان کي فقط ڪلامن ۽ ڪافين سان وندرائي، ۽ منهن مونن ۾ وجهي، خدا ڏانهن پيا رجوع ڪيو، يا ذڪر ۽ نماز جو تاڪيد پيا ڪريو! امان ويچاري ته، جڏهن کان وئي بابي توهان وٽ اچڻ شروع ڪيو- تڏهن ته اسين ٻار هئاسين - اجا ان کان به اڳ، سڄو ڏينهن سڄي رات تسبيح هٿ ۾ اٿس، نمازون به سڄو ڏينهن پڙهي، هر وقت خدا کي پيئي پاڏائي! پر ڪجهه وري ته ڪونه ٿيو. ڇا، دنيا ۾ جيئن سرمائيدارن، جاگيردارن ۽ نوابن جا ڏوڪا آهن، تيئن هيءُ به ڏوڪو آهي؟ ڇا، جنهن خدا جي توهين ڳالهه ڪريو ٿا، اهو به هنن ظالمن جو ساٿ ڏئي ٿو، ۽ اسان مظلومن جو ڪو به پڇڻ وارو ڪونه آهي؟ بابا! توهين اجا ڪيترو وقت اسان کي ڏوڪي ۾ رکندا! جيڪڏهن خدا آهي، ته پوءِ ڇو نٿو اسان مظلومن جي مدد ڪري؟"

فقير هي سوال ڪڏهن به ڪنهن کان نه ٻڌا هئا. سو، هڪ جوان نينگر کان، ۽ آهو به اهڙي جوش مان! ڪنڌ ورائي، نعمت ڏي نهاري ٿو. اجا نهاري رهيو آهي، ته گلاب ڀڄندو ٿو اچي.

"سائين! سائين!! مون غريب جو باغ، جو روپي مون کي بخش ڪيو هو، اهو وڏيري علڻ سڄو ڪپائي ڇڏيو. پوليس وارن وٽ ويس، هو فرياد نٿا وٺن. چون ٿا وڏيرو علڻ وڏي وزير جو دوست آهي! سائين، هيءُ لڏو ته سمورو اڳ ۾ ئي توهان وٽ آهي. هاڻي اسين غريب ڪاڏي وڃون؟!"

"يا الله! هي ڇا ٿي رهيو آهي! هي ڇا ڏسي رهيو آهيان؟"

"فقير دانهن ڪئي.

اجا هن دانهن ۾ پورو آهي، ۽ پورو هوش نه اٿس، ته پري کان هڪ عورت هڪ ننڍڙو ٻار هنج ۾ ۽ هڪ ننڍڙي ڪڪي ڇيچ سان وٺيو، روئندي ٿي اچي.

"يا الله! هيءُ سڀ ڇا آهي! هي مصيبتن جا مينهن ڪيئن وسي رهيا آهن. هيءَ ته دوزخ جي باهه آهي."

هيءُ ڪيل ته نه آهي، جڻ سچ پچ هي وارداتون ائين پيون

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

ڏسڻ ۾ اچن. هرڪو پنهنجي پنهنجي جڳهه تي اُڏي ۽ ڏکي رهيو آهي. ائين پيو ڏسڻ ۾ اچي، ڄڻ سڀ ڪيل ڏسندڙ هن ميدان تي ٽپي پون، ۽ هن ظلم جي ٻاهه ڪي وسائڻ جي ڪوشش ڪن. جتي ڪيل تي رهيو آهي، آهو ميدان تمام ڪشادو آهي. هي ماريون مورتون مورتون ته نه آهن، صورتون ته نه آهن، مگر حقيقي جسم نظر اچي رهيا آهن.

فقير جون دانهون ۽ بيقراري گهٽ نه تي آهي، ته وري هيءَ نئين واردات – ”بابا! تون جو روئندي تي اچين، هي بيحال ٻچا اڄ جو ڪومايل آهن؟“

هن عورت وراڻيو – ”سائين، مان هڪ دکي عورت آهيان. منهنجو نياڳ اهو آهي ته مون کي ڏٺيءَ چڱي صورت ڏني. وڏيري جمن شاهه مون کي ڏسي ورتو. مون کي خراب ڪرڻ جي ڏاڍي ڪوشش ڪيائين، پر مون همت نه هاري. آخر مون کي زوري ڪري ڪٺايائين. منهنجو پاءُ مون کي بچائيندي، خون تي ويو! پر جمن شاهه جي ماڻهن مون کي زوريءَ کڻي، اچي، جمن شاهه جي حاويليءَ تي پهچايو! منهنجي شاديءَ کي ٻه مهينا به ڪين گذريا هئا: مون کي سريت ڪري ويهارڻ لاءِ مون تي زور آندائين. پر مون انڪار ڪيو. آخرڪار منهنجي مڙس کان طلاق وٺي، مون سان شادي ڪيائين. منجهانئس مون کي هيءُ پٽ ۽ هيءَ نياڻي ڄائي. پاڻ ٽيون ڏينهن مري ويو. اڄ مون کي سندس وڏي پٽ چتل شاهه، جو ٻيءَ مان ڄاول آهي، گهر مان موچڙا هڻي، ڪڍي ڇڏيو. چوي ٿو ته هو سڌ آهن ۽ هي سندس پيءُ جا حرامي ٻار آهن! هاڻي ته منهنجي لاءِ ڪوئي سهارو ڪونه رهيو آهي. مان ڪاڏي وڃان! ڪنهن کي دانهن ڏيان!! ڪامورا، آفيسر، ٻيا وڏيرا سڀ چتل شاهه جا دوست آهن. منهنجي ڪوئي نٿو ٻڌي. هاڻي هنن يتيم ٻچن کي ڪٿان ڪارايان؟“

ايتري ۾ ربو روئندو ٿو اچي – ”سائين، وڏيري علڻ جي چوڻ تي ووٽ نه ڏنم. اڄ منهنجو سڄو گهر چورن کان لٽرائي ڇڏيائين ...

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

گهوڙا! گهوڙا!! ڪاڏي وڃان؟"

سور ۾ جڏهن اچن ته ولر ڪري ورن. هاڻي ته فقير وٽ مظلومن جو ڳاهٽ لڳي ويو آهي. اڄهو، رڳهو واڻيون، ڪُهَر مٿي تي کنيون، روئندو ٿو اچي. فقير پڇيو - "رڳهو تون ڇو ٿو روئين!"

"بس سائين روئان ٿو تنهنجي ڪلورن تي. سڀ واڻيان مرزاپور ڇڏي، پنهنجا مندر مڙهيون، باغ بوستان ڇڏي، حيدرآباد هليا ويا! تو مون کي ڇيو ته مان غريب واڻيون آهيان، منهنجو ڪو ۾ نالو ڪونه وٺندو. جڏهن پنچات هٿ هئي، مکي هو، ته جتن وڏيرن کي اسان لنگهڻ ۾ ڪونه ڏيندا هئاسين! اڄ جت جا پٽ اهڙو ته جور وٺي ويا آهن، پوتارا! جو اسان کي ته تو وڏي نرڳ ۾ وجهي ڇڏيو!! اهو جمن شاهه جو پٽ چتل شاهه، جو اڳ ته شيطان هو پر پٽس مٿي ڪان پوء ته پن ڏينهن ۾ سڀ لانگها لنگهي، لنگهو ٿي بيٺو آهي: مان پنهنجي نياڻي نيڪومل جي پٽ موج سان مڱائي ڇڏي آهي - هيءُ حرامجادو روج در تي بيٺو آهي. مان ڪهر کڻي ٿو ٻاهر نڪران، ته هي پيو گهر جي ٻاهران ڦري! مندر ۾ خالي ٿي ويو. هاڻي پوتار، ٻڌاء ته مان ڪاڏي وڃان! مون وٽ ته حيدرآباد پهچڻ لاء پئسو ۾ ڪونهي. هيءُ دشت جٽ. توکي فقير خبر ڪانه هئي ته هي سڀ جلم جن پاڙون آهن! نسورو جلم آهي! تون اجايو منهن مونن ۾ وجهي پيو اسان سڀني کي ٺڳين! ڪٿي آهي تنهنجو خدا؟ تون پنهنجي خدا کي سڀني جڳن ۽ جاتين جو مالڪ ٻڌائين! تون رسول کي سڀني انسانن ۽ جهانن لاء ڏئيء جي ڪرپا ۽ ٻاجهه ٻڌائين ٿو! جمن شاهه ۽ سندس پٽ چتل شاهه، تن ته جتن جو خانو خراب ڪري ڇڏيو آهي. هي چون ته هي رسول جو اولاد آهن، ۽ هو جتن جي گهرن ۾ وڃيو سندن رنن سان ڪارو منهن ڪن. هو علڻ ڏس، تنهن ته ڏرتي ٽپائي ڇڏي آهي!! فقير! اهي آهن تنهنجا مسلا!! مان ته هاڻي سيرُ سهائي ويٺو آهيان!! اسان جا اوتار، اسان جا بت ته ڪيڏا نه ڀلا آهن. مڙهيءَ ۾ وڃيو، چار گل ۽ ٻاٽيءَ جا ڇنڊا هنيو اچون، نه ڌن گهرن نه دولت،

نه رن گهرن نه زمين!! نه اسان جي عجت ونئي نه ڏوڪڙ. فقير، توهين ته ٻنهي ڀاڳين آهيو! اي ڀڳوان! هيءَ دلوراه جي دڙيءَ جي دڙي ڪڏهن سڙندي!!"

فقير، حيران ٿي، رگهوءَ ڪوهريءَ ڏي ڏسي رهيو آهي. نعمت، جا اکيون ئي سڙي ويئي هئي، سا واڻئي جا هي اکر ٻڌي ڳاڙهي ٿيو ٿي وجي - "سچ ٿو چوي رگهو! بابا!! ڪٿي آهي تنهنجو خدا! روپو جڏهن ولايت مان ايندو هو، ته عجيب ڳالهيون ٻڌائيندو هو. چوندو هو ته 'ولايت ۾ وڏو ننڍو ٿيڻي ئي ڪونه، سڀڪو پنهنجي گهر ۾ رئيس آهي. سڄي يورپ ۾ سڀني ماڻهن جا گهڻو ڪري گهر هڪجهڙا، سڀن جو کاڌو خوراڪ هڪجهڙي. شهرن ۾ گهڙبو ته اها خبر ڪانه پوندي ته ڪامورو ڪير آهي، سيٺ ڪير آهي، مزور ڪير آهي. پينو فقير ته آهي ئي ڪونه. وزير اعظم يا مهاراڻي رستي تان لنگهي ويندا، ته ڪو نهارين به ڪونه. پوليس بندوق، پستول ڪونه کڻي. ڪو به منجهي، ته هن جا اچيو مددگار ٿين. سيٺ نه پير. نه زميندار نه جاگيردار. انصاف سڀ لاءِ هڪجهڙو. علم به سڀني کي آسانيءَ سان مليو وڃي. ۽ سڀ ماڻهو زالين مڙسين پڙهيل. ڪوڙ ڪونه ڳالهائين. انجام جا پورا. ڪنهن سان به زور جبر ڪونه ٿئي. روزگار نه ملي، ته حڪومت کاڌ خوراڪ لاءِ پيسا ڏئي. هائيڊ باغ ۾ راڻيءَ بادشاهه ڪان وٺي وزيرن تائين، سڀني تي سڀڪو نڪتهچيني ڪري سگهي ٿو. هن وٽ ايتري ته ڪهل آهي، جو ڪاليجن ۾، ڪتن ۽ ڏيڏرن، ڪيڙن ماڪوڙن، ڪتن ٻلين تي يا ٻين جانورن تي مرضن جي علاج جي ڳولا لاءِ جيڪي تجربا ڪيا پيا وڃن، انهن تي به اتان جا ماڻهو اعتراض ڪري رهيا آهن ته جانورن کي عذاب نه ڏنو وڃي، ۽ هاڻي قاعدو پاس ٿيو آهي ته ڪنهن به حالت ۾ ڪنهن به جاندار کي عذاب ڏيڻو نه آهي. تجربا جيڪڏهن ضروري آهن، ته اهڙيءَ طرح ڪيا وڃن، جو ڪنهن به جاندار کي عذاب نه رسي.'

"روپي چيو ٿي ته 'هڪ سنڌي عورت پنهنجي مڙس جو علاج

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

ڪرائڻ لنڊن ۾ آئي. هن جي مڙس جون ٻئي ٻڪيون خراب هيون. هڪ ٻڪيءَ جي ضرورت هئي، جا هن کي نهڪي اچي. مائيءَ پنهنجي ۽ پنهنجي عزيزن جي ڊاڪٽرن کان چڪاس ڪرائي، مگر ڪا به ٻڪي نهڪي نه پيئي اچي. ڊاڪٽرن هن سنڌي عورت کي لاچار ٿي، جواب ڏيئي ڇڏيو. هيءَ ويچاري عورت رستي تي ويهي روئڻ لڳي. هڪ انگريز اتان لنگهيو، جنهن هن کان روئڻ جو سبب معلوم ڪري، هن سنڌيءَ عورت کي چيو ته هو پنهنجي هڪ ٻڪي سندس مڙس جي جان بچائڻ لاءِ ڏيڻ لاءِ تيار آهي، جيڪڏهن ڊاڪٽر قبول ڪن. سنڌي عورت ڪيس اندر وٺي ويئي. ڊاڪٽرن هن جي تپاس ڪئي ۽ چيائون ته هن انگريز واري ٻڪي ٺيڪ ٿيندي. هنن پوءِ اُن انگريز جي آپريشن ڪري، ٻڪي ڪيدي، هن عورت جي مڙس کي لڳائي ڇڏي. مائيءَ جو مڙس خوش ٿي آٿيو! روڄو پيون ٻه ڪئين عجيب ڳالهيون ٻڌائيندو هو. چون ٿا ته هي نصارا آهن، ۽ حضرت عيسيٰ کي خدا جو پٽ ڪري ٿا مڃين، تنهنڪري مشرڪ آهن!! هاڻي مائين ٻڌاءِ ته هو هن نيا ڳي چتل شاهه ۽ علڻ بي ايمان جهڙا ٻه ڪوڙ آهن!! توڻ ته ملن وانگر چوندين ته علڻ، چتل ۽ هي هڪ سچي خدا جا مڃيندڙ آهن! توهان مسلمانن جي ڪيڏي منافقي آهي!! سومر ڪڏهن توهان جي وڏن جي تاريخ ڪٿي پڙهندو آهي. انهن جي ظلمن جا واقعا پڙهي، دل ٿي جاي ويندي آهي. هڪڙي ڪربلا ته ڪانه ٿي آهي. هزارين ڪربلائن سان توهان جي اونداهي تاريخ پريل آهي!! توهان جي هر مذهبن جو هي آهي اخلاق، جو اڄ توهين پنهنجي اکين سان ڏسي رهيا آهيو. معاف ڪجو، بابا! هنن ته توهان جي منهن تي خاڪ وجهي ڇڏي آهي. اسان غريبن سان ڪيڏو ظلم آهي! چاڻ انهيءَ ڪري، جو اسين مسلمان ٿا سڏايون! هي هندو به پنهنجي جان ڇڏائي، ڪي پچي ويا ۽ ڪي پيا پچن! هاڻي ته اجا انگريز نصارن جو پاڇو آهي، هندو به اجا حيدرآباد ۽ ڪراچيءَ ۾ آهن. پر جڏهن هينئن مسلمانن کي پڪي ملڪ مليو ۽ انگريز ۽ هندو ملڪ ڇڏي ويندا، تڏهن ته سائين، هي توهان

ڪري به هٿ ساڙي ۽ ماري ويندا. ڪيڏو نه قهر آهي! ته تو جهڙو انسان، بابا! جو عالم به آهي، مفڪر به، پرهيزگار به، خدا سان عشق رکندڙ به، انسان ذات جو دوست به، ان جي مارائڻ لاءِ علن ۽ جمن شاهه ڪوششون ڪيون! جمن شاهه جو پٽ چيتل شاهه ته پڻس کان به وڌيڪ ظالم آهي. مان ته ڊچان ٿي. اڄ، جو اسين مظلوم تو وٽ اچي گڏ ٿيا آهيون، اهو هي ظالم سهي ڪين سگهندا. اسان جو ۽ تنهنجو به اڄ خير ڪونهي!" نعمت چيو.

فقير ته آهي سورن ۾ پريل. سندس نوراني چهرو، سندس مٺي زبان، سندس وڏي عمر، ۽ ٻئي طرف کان هيڏي سخت گفتگو! هنن حالتن ۽ هنن ڳالهين ٻڌندڙن ۽ ڏسندڙن کي حيران ڪري ڇڏيو آهي. سنڌي پاڪستاني هندستاني ماڻهو توڙي ٻاهريان ماڻهو سخت حيران آهن ته اهڙي حيدرآباد جهڙي ترقيءَ واري معاشري واريءَ جڳهه تي ٿي صديون اڳ اهڙي ڪاري واري وسندي هئي! وري وري پيا اکين کي مهٽين. سچ پچ هنن ڪيل ۾ هنن ماڳين سنڌين جي تصوير آهي يا اهو ڪو خواب آهي!

فقير ايڏو ته لاچار ۽ شرمسار نظر ٿو اچي، جو ائين پيو لڳي ته اکيون آپگهات نه ڪري. آپگهات چو نه ڪري، جنهن سڄي عمر هنن ڪمبختن کي سڌارڻ لاءِ ڏني. پين ملڪن ۾ هجي ها، ته هيءُ ڪنهن وڏي درسگاهه ۾ وڏو استاد هجي ها. پين جڳهن تي ڪيس ماڻهو اکين تي کڻي، وجي، هن جا خيال ٻڌن ها. پر هيءَ آهي سنڌ جي ٿي سو سال اڳ اندي زمين. خبر نه آهي ته هن غريب جو ڪهڙو حشر ٿيندو!

فقير پنهنجن پورن ۽ سورن ۾ آهي. اکين مان پاڻي نيسارا ڪري پيو ٿو وهي. مگر صبر آهي ... آخر، اکين جا ڳوڙها اگهي، سيني مهمانن ڏي نهاري ٿو –

"هائو بابا! توهان جو سيڪجهه ٻڌم، جيڪي ٿئي پيو سو ڏٺم. هائو، تباهيءَ جو زمانو آهي، ظلم جو زمانو آهي. مظلومن جي ڳوڙهن

۽ آهن جو زمانو آهي. بس، هن جڏهن جيءَ جو جيڻ شايد انهيءَ لاءِ هو ته مان هيءُ درد سمورو ڏسي ۽ سهي، تڙپي مري وڃان. چڱو ٿئي، جيڪڏهن اڄ موت مون وٽ اچي، ۽ اچي، منهنجو ساٿي ٿئي ۽ هميشه لاءِ مون کي پنهنجي هنج ۾ وٺي. بس، لطيف به مري ويو، سچل به مري ويو، سامي به مري ويو. ڪبير به مري ويو. بابا فريد به مري ويو. نانڪ به مري ويو. هائو سيڪجهه هليو ويو. ختم ٿي ويو. محبت جا درياءَ، جي انهن وهايا، سڀ سڪي ويا. ڪلفت اچي وئي..."

نعمت دانهن ڪئي - "اهي ڳالهيون ته توهين هميشه ڪندا آهيو! توهان جي انهن ڳالهين ته اسان کي زهر جي گولي ڀنجي هميشه لاءِ وسائي ڇڏيو. هاڻي ڪا هوش جي ڳالهه ڪيو، ڪا سمجهه جي ڳالهه ڪيو. آخر هي ظلم ڪيستائين ۽ ڇو؟؟"

"عقل! عقل!! علم! علم!! عمل! عمل!! ڪيڏو نه ڏکيو سوال!! هائو، هاڻي، هاڻي سيني زبانن تي، سيني دلين ۾ اهو سوال. ها، اِهو ضروري سوال آهي. ان جو جواب لهڻ پڻ ضروري آهي،" فقير چيو.

"خدا ڇو نٿو انصاف ڪري! جيڪڏهن انصاف نٿو ڪري، ته خدا ڇا جو؟ ڇا، خدا خود ظلم تي راضي آهي؟ ڇا خدا خود ظالمن سان شامل آهي؟ ڇا، هيءُ دوزخ ڏنيءَ اسان کي ساڙڻ ۽ ٻارڻ لاءِ ناهيو؟ هاڻي ٻڌا ۽ ٻڌاءِ!! هيءُ تمام وڏو سوال آهي ۽ تمام ڏکيو سوال آهي." ٻانمرادو فقير ڳالهايو. "هاڻي مٿان آواز ته ڪونه ايندو نه وري ڪو پيغمبر ايندو. پوءِ پلا هن جو جواب ڪٿان ايندو، هن جو علاج ڪٿان ايندو! جيڪو علاج ڪرڻ ۽ علاج ڪرائڻ جي ڪوشش ڪندو، جواب به اهو ئي ڏيندو. قدرت تي ڪا ميار ڪانه آهي. رب انهن حجتن ۽ الزامن کان پاڪ آهي. ها، هن ايڏيءَ دنيا جي وڏي سمنڊ ۾ جيڪڏهن اونداهي آهي، ته روشنائي به آهي. ها، هت ڪئين صديون، لکها ورهيه اڳ، انسان بدني طرح ته انسان هو، پر اڄوڪو انسان پيدا ڪونه ٿيو هو...

”هائو، انهيءَ اونداهي بدن ۾ سوچ جو، ماضيءَ ۽ حال جو، هيت ۽ هُت جو، ٻاهر ۽ تَنَ جو، اٿڻ ۽ ويهڻ جو، ڏاهڻ ۽ ناهڻ جو، پڙهڻ ۽ پڙهائڻ جو ڏيو ٻرڻ لڳو. روشنائي ٽٻڻ لڳي، اونداهي وڃڻ لڳي. هائو، مائي نعمت، سچ ٿي چوين! ذاتين، فرقن، نالن کي ڪابه اهميت ڪانه آهي. هيءَ اونداهي، هيءَ روشنائي عقل ۽ علم ۽ عمل سان ٻڌل آهي. نعمت پٽ! هي معاشرا خدا ڪونه ناهيا آهن. هي اسان ناهيا آهن. سچ ٿي چوين ته ولايت جي ماڻهن پنهنجي عقل، علم ۽ عمل سان بهتر معاشرو بڻايو آهي. هندن، جي اسان جا ملڪي ماڻهو آهن، تن ٻي، اسان جي وچ ۾، اسان جي اڳين اڳيان، پنهنجي عقل، علم ۽ عمل سان پنهنجي محدود جاتيءَ ۾ چڱو معاشرو ناهيو آهي. مطلب ته هر هنڌ ماڻهن اجوڪي زماني ۾ پنهنجو پنهنجو معاشرو ناهيو آهي. انهيءَ انگلنڊ ۾، انهيءَ لنڊن ۾، جتي روهو پڙهي ٿو، اهو معاشرو صدين جي قربانين کان پوءِ نهيو آهي. اتي به ڪنهن وقت علڻ ۽ چيتل شاهه جهڙا قاتل ۽ ظالم بادشاهه ۽ ماڻهو هئا، امير هئا، پادري هئا. پر اتي جي ماڻهن پنهنجن سچن سچڻن کي سچاتو ۽ هزارين جانين جون قربانيون ڏيئي، اهو معاشرو پيدا ڪيو. ڪنهن زماني ۾ جڏهن حضور پيغمبر جن حيات هئا، تڏهن سندن وقت ۾ ۽ ٿورو وقت پوءِ ٻي، عرب معاشرو بهترين هو. پر اهو سيڪجهه جيڪي ۽ جتي، يا گهڻو اڳ جيڪو ۽ جتي بهتر معاشرو هو، اهو اتان جي ۽ انهيءَ وقت جي ماڻهن جي ٻڌيءَ ۽ قربانيءَ جو نتيجو هو. تنهنڪري توهان جو خدا سان ڏمر، اسلام ۽ اسلام جي بانيءَ کان شڪايت اجائي آهي. هان، جيڪي ظلم توهان ڏسو ٿا، اهو رب جي حڪمن يا اسلام جي بانيءَ جي حڪمن جو نتيجو آهي، ته پوءِ ته توهان نيڪ ٿا چئو! پر حقيقت هيءَ آهي ته ظالم وڏيرا، هيءُ ظالم معاشرو ته مڪمل خدا ۽ رسول جي حڪمن جي انحرافي آهي. سچ ته هيءُ آهي ته اسان ۽ توهان کان وڌي ۾ وڌو مظلوم اسلام جو باني آهي. هنن ظالمن اسلام تي، محمد صلعم تي ايڏو ته ظلم ڪيو آهي، جو

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

جيڪر ڪافر ٻه ڪري نه سگهن. هاڻ اها ڳالهه ته، مائي نعمت، صاف ٿي ته خدا ۽ رسول جو هن معاشري سان ڪو واسطو ڪونه آهي، پر حقيقت ۾ اِها انهن جي حڪمن جي انحرافي آهي، ۽ سندن مڪيا جو انڪار آهي. مائي نعمت، چا ٿي چوين؟"

نعمت ڏڪويل ته ڏاڍي آهي، پر چوي ٿي - "بابا ٺيڪ آهي! پر جيڪڏهن هي ظلم ڪن ٿا ته پوءِ هنن کي سزا ڇو نه ٿي ملي؟"

فقير کلي ٿو ۽ چوي ٿو - "مائي نعمت! تون چوين ٿي ته هيءُ دوزخ آهي! هيءُ دوزخ ڪنهن ٺاهيو آهي؟ هنن ظالمن ۽ اسان مظلومن ٺاهيو آهي، ۽ نه خدا. اسان وٽ هن سنڌ جي زمين تي هڪ فقير هوندو هو، جنهن جو نالو هو وتايو فقير. ماڻس چيس ته 'ابا، وتايا! وڃي ڏانڊو ڪٺي اچ، ته ٻاهه ٻاري، توکي ماني پچائي کارايان.' وتايو فقير ٻاهران موٽي آيو، ۽ اچي ماءُ کي چيائين، 'ٻاهر ته ٻاهه آهي ئي ڪانه. ڏانڊو ڪونه ٿو ملي.' ماڻس ڪاوڙجي چيس ته 'پيلا دوزخ مان ئي ٻاهه کڻي اَ.' فقير وري ٻاهر هليو ويو. ٿوري وقت کان پوءِ، موٽي اچي، ماءُ کي چيائين، 'اسان دوزخ ته آهي ئي ڪونه ۽ نه وري دوزخ جي ٻاهه آهي. پڇيم، چيائون ته "ٻاهه سڀڪو پاڻ سان کڻي ايندو آهي، ۽ پاڻهي پاڻ دوزخ ٺاهيندو آهي!"' هي ته آهن مائي نعمت پراڻن ۽ اڻ پڙهيل فقيرن جون ڳالهيون. ساڳيءَ طرح سان، اسان شخصي طرح سان، جي مصيبتون پنهنجي لاءِ پاڻ ٺاهيون ٿا، انهن ۾ حيران ۽ پريشان ٿيون ٿا. اهڙيءَ طرح سان هيءُ معاشرو ٻه اسان ٺاهيو آهي ۽ اسان کي ڏاهڻو آهي. علڻ ۽ چيتل شاهه يا ٻيا پير، وڏيرا ۽ ملا فقط هيءُ ظلم ڪونه ٿا ڪن، پر ٻيا ڪيترا ماڻهو آهن، جي هنن جي هٿن ۾ رانديڪو ٿي، ڪيڏن ٿا. ڦندڻ ۽ جمعي جهڙا ڪيترا ظالم آهن، پر ڏسڻا وائسڻا ماڻهو ٻه هنن وڏيرن، پيرن ۽ ٻين ظالمن جي درن تي ٽڪون جهليندا وتن. انهن کي پيرين ٿا پون ۽ انهن جي مدد ٿا ڪن. توهان رڳو ووٽ ٻه اهڙن ماڻهن کي ڏيو ٿا، جي خود وڏيرا، ظالم ۽ هن معاشري جا مالڪ ۽ حامي آهن. پوءِ اهو نتيجو لازمي آهي ته

هيءُ ظلم ٿئي، هيءُ دوزخ پيدا ٿئي! هاڻي سوال اهو آهي ته هيءُ معاشرو ڪيئن بدلائجي؟ ڪير هن معاشري کي بدلائي؟ خدا جو نه هن معاشري سان واسطو ۽ نه وري هيءُ معاشرو انهيءَ رب بڻايو آهي. مگر حقيقت اها آهي ته هيءُ سڀ هن جي حڪمن جي انحرافي آهي. نه فقط ايترو، پر انهيءَ قادر اسان ۾ ايتري سمجهه پيدا ڪئي آهي، جو اڄ تو جهڙي جهنگ جي ڇوڪري به هن معاشري کي برو ٿي سمجهي. پر جي اها سمجهه ۽ اهو احساس سڀني ماڻهن ۾ پيدا ٿئي، ته پوءِ هيءُ معاشرو مٽجي به سگهي ٿو! سمجهين ٿي مائي نعمت!!"

"ها بابا! مان سڀڪجهه سمجهان ٿي. پوءِ پلان جي هيءُ معاشرو اسان پيدا ڪيو آهي، ۽ اسين ئي ان ۾ سڙي رهيا آهيون، ته پوءِ اِها باهہ اسان کي ئي وسائڻي آهي؟ پر جيڪڏهن اسان ۾ اها طاقت نه آهي، ته پوءِ ڇا ٿيندو؟"

فقير وري مشڪي چيو- "ته پوءِ توهان ڪندا آهيو ۽ پاڻهي پاڻمرادو هڪ سؤ سالن يا وڏيڪ عرصي جي اندر سڙي خاڪ ٿي ويندؤ. ۽ هيءَ سنڌ جي زمين ٻين چڱي معاشري وارن ماڻهن کي ملندي. آيئي ڳالهہ سمجهہ ۾!"

"هائو سائين! پوءِ ته اِها اسان سنڌين لاءِ قيامت ٿي! پلا ڇا اسين پالا، تلوارون ته ڪٿي نتا سگهون! هنن ظالمن جي هٿ ۾ ته هاڻ حڪومت به اچي ويئي آهي، هنن وٽ پوليس آهي، ۽ جڏهن هنن ملڪ کي آزادي ملندي پوءِ ته فوج به هنن جي ٿيندي! انهيءَ حالت ۾ اسين ڇا ٿا ڪري سگهون؟" نعمت پڇيو.

"اها ته ڳالهہ سمجهڻ وٽان آهي! جڏهن بيماري گهٽ هوندي آهي، ته ان جو علاج به آسان هوندو آهي، ۽ جيئن جيئن وقت گذرندو ويندو ۽ بيماريءَ جو علاج نه ٿيندو، ته وڌيڪ سخت ٿيندي ويندي! ٻڌو ڪونه اٿئي ته قاضي امداد علي، جو ناميارو مفڪر آهي، ان پنهنجي واعظ ۾ چيو آهي ته سنڌ جا هندو وڏيڪ پڙهيل آهن ۽ پورين به صديون سنڌ جي زمين جو نمڪ کائي، هنن تعليم حاصل ڪئي آهي،

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

۽ هنن پيسي تي پيسو ڪمائي، ۽ وياجن ۽ رشوتن سان ڪافي هن زمين کي ڏتو آهي، پر تنهن هوندي به هنن علم حاصل ڪري، ڪجهه چڱائي به پيدائي آهي. انهيءَ ڪري، هاڻي هنن کي ڀهراڙيءَ مان تڙي ڪيڻ نه گهرجي، مگر هنن جي مدد ڪري، هنن کي آتي ئي رهايو، جتي هو ڄاوا آهن، ڇو ته هيءُ هنن جو به وطن آهي. مگر هيءُ معاشرو نيا ڳين زميندارن ۽ پيرن جي هٿن ۾ ڏنو ويو، ۽ واڻين کي پڇايو ويو، ته پوءِ هي جنت سڄي معاشري کي دوزخ بنائي ڇڏيندا. هاڻي هن ڪان پوءِ جي فوج به وڏيرن جي هٿن ۾ آئي، ته پوءِ اهو وقت اسان جي سڪرات جو ٿيندو! بابا! نعمت! انهيءَ ڪري وطن ڇڏي، هت جهوپڙي ناهي، اچي ويٺس، ڇاڪاڻ ته هيءَ سنڌ جي ساهتي آهي، سنڌ جو مرڪز آهي، سنڌ جي دل آهي. سوچير ته من هتان پنهنجي وطن سنڌ جي ماڻهن جي خدمت ڪري سگهان.

”معاشرو مذهب آهي، مذهب معاشرو آهي. مذهب هڪ رستو آهي. مذهب، شخصي طرح سان يا اجتماعي طرح سان، چند اصولن جو ڪتاب آهي، حڪمت آهي. مذهب صرف هڪ آهي، جو گهڻي وقت ڪان چالو آهي، يعني هزارن ورهين ڪان اڳ جو هلندو هلي ۽ ارتقا ڪندو رهي ٿو. هيءُ قدرت جي طرف ڪان الهام جي رستي ۽ ماڻهن جي طرف ڪان عقل جي رستي وقت به وقت درست ٿيندو رهيو. مگر الهام وارو رستو هزارن سالن ڪان به اڳ آخري نبيءَ جي اچڻ ڪان بند ٿي ويو. انهن اصولن کي نظر ۾ رکي، ۽ انهن رهبرن جي زندگيءَ کي مثال وٺي، اڳتي وڌڻو آهي. مذهب هڪ رستو آهي، منزل نه آهي. ۽ منزل جي آهي، ته هرڪنهن انسان جي منزل يا معاشري جي منزل جو دارومدار عقل، علم ۽ عمل تي بيٺل آهي.

”ماني نعمت! هاڻي دنيا گهڻو اڳتي وڌي چڪي آهي. تلوارون بند ٿي چڪيون آهن. هاڻي ٻرگولن جو زمانو آهي. هن وڏيءَ جنگ ۾ ڏٺوَ ته ڇا نه ٿيو! آخر ٻنهي وچي جنگ ڪئي! دل لاهڻ نه گهرجي، اڄ اسين ساريءَ دنيا جا انسان ڳنڍجي رهيا آهيون، سڄي دنيا هڪ انساني

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

معاشرو بنجي، اڳتي وڌڻي آهي، ۽ هاڻي به سڄي دنيا آن منزل ڏانهن وڌي رهي آهي.

”هنن ظالمن وڏيرن ۽ پيرن وارو معاشرو هت به ضرور ختم ٿيندو. پر ضروري آهي ته هتان جا ماڻهو هن معاشري کي بدلائين.

”ووٽ، تلوار جي بدران، يورپ جي ماڻهن، خاص طرح انگلنڊ جي ماڻهن، رت ڏيئي، قرباني ڪري، حاصل ڪيو آهي. انهن خدا جي نيڪ ماڻهن ووٽ فقط انگلنڊ جي ماڻهن جي ڀلائيءَ لاءِ ڪونہ ڏنو هو. اها قرباني ۽ اهو رت هُنن اسان سڀني جي لاءِ ڏنو هو. چڱو ٿئي، جيڪڏهن اسين صحيح طريقي سان هر ڳالهہ ۾ ووٽ استعمال ڪيون ۽ ڪفر ۽ ظلم جا ڪوٽ ڪيرايون. هاڻي تہ ماڻي نعمت سمجهين ٿي! هان، هيءَ وڏي جفاڪشي آهي. شهرن ۽ ٻهراڙين جي ماڻهن کي گڏجي، هيءَ مصيبت هٽائڻي پوندي.“

اچا فقير گفتگو پوري ڪانہ ٿو ڪري، تہ اوچتو پري ڪان پنجاهہ سٺ گهوڙا، جن تي بدمعاش ٽولو سوار آهي، جن کي هٿن ۾ بندوقون، ڪهاڙيون آهن، طوفان مچائيندا، نعرا هڻندا، پڇندا ايندا ٿا ڏسجن. رَئي مٿي چڙهي رهي آ، سڄو ميدان اونداهو ٿي رهيو آهي.

اڄوڪيءَ دنيا ۾ سائنس تمام وڏي اوج تي پهتي آهي. هيءَ اليڪٽرانڪ جي اوج سان پرپل دنيا آهي. دنيا جي ڪهڙي بہ هند تان ڪا بہ صورت، ڪا بہ جڳهہ، ڪو بہ نظارو، هنن اليڪٽرانڪ مشينن جي رستي، هوبهو ڪٿي بہ ظاهر ڪري سگهجي ٿو. انهيءَ سائنس جو هيءُ معجزو آهي، جو سڄو قصو ڪٿي چٽيو پيو وڃي، پر هن ڪائنات ۾ ڪٿي بہ آتي جو آهو سارڳيو نظارو پيدا ڪري ڏيکاري سگهجي ٿو. هيءَ جڻ تہ سڄي انڪتنگ هتي روبرو عمل ۾ اچي رهي آهي. تفاوت فقط هيءُ آهي تہ هنن مجسمن کي هٿ لائي نٿو سگهجي، ۽ نہ وري انهن جي ڇهڻ جو احساس ٿي سگهي ٿو.

هيءُ طوفان، جو اڄ گلڻ فقير جي هن غريباڻيءَ جهوپڙيءَ تي چڙهي آيو آهي، اهو سنڌ جي نياڳ جو ورق آهي. فقيرن، شاعرن،

مفڪرن، سنتن، جوڳين، صوفين ۽ استادن، جنهن محبت، جنهن پريت سان سنڌ کي آباد ڪيو آهي، انهيءَ تي هي آخري وار آهي. هيءَ ڳلن فقير جي جهوپڙي ڪانهي، پر هيءَ پراڻيءَ ۽ پوتر سنڌ جي دل آهي. اڄ هيءُ ظلم جو طوفان، ظلم جا تير پري، اڄ هيت وسائڻ آيو آهي ۽ دلين جي دنيا کي ويرائڻ آيو آهي.

سڄي ڪچهري، جا اڳي ئي ماتم ۾ مشغول هئي، آهي هي ڪارا ڪڪر ڏسي، حيران ۽ پريشان ٿي ٿا وڃن. ويچارو رگهو ڪجهه پنهنجي، سو هي ڏسي، دانهن ٿو ڪري- ”ڏري رام!“ ننڍڙا ٻچڙا، نياڻيون، پيرسن، جوان، سڀ حيران ٿي ٿا وڃن. هنن وٽ ته لٽ به ڪانه آهي، جو ڪٿي پنهنجي بچاءُ ۾ ڪو ڏڪ هڻن. فقير ته لاطمع انسان آهي. مرڻ جيئڻ هن لاءِ ڪجهه به نه آهي. بلڪل بي فڪريءَ سان ۽ وڏيءَ درياهه دليءَ سان هي تماشو ڏسي رهيو آهي. البت نعمت جو فڪر اٿس. هاڻ ته ڪنهن کي به ظلم جي ٻاهه کان بچائڻ ڏاڍو مشڪل پيو لڳي.

گولين جا ڌماڪا شروع ٿي ويا آهن. گولين وسڻ شروع ٿين ٿيون، مگر رڙين ۽ مٿيءَ جو ايڏو طوفان آهي، جو ڪجهه به ڌيان ۾ ڪونه ٿو اچي. پورو اڌ ڪلاڪ هي گولين جو مينهن وسي رهيو آهي. انهيءَ اوندهه ۾ ٻري ڪان علڻ خان ۽ چتل شاهه، جي پري بيٺا ٻچون ڪن، اهي ڌسڻ ۾ اچن ٿا. ڪجهه گهوڙن تان لٿل ماڻهو، ڪهاڙيون وهائي رهيا آهن. مگر ڪاٻه خبر ڪانه ٿي پوي ته ڪير مئا ۽ ڪير بچيا.

ٿوري وقت کان پوءِ رڻي ويهي ٿي ۽ روشنائي ٿيڻ لڳي آهي، ته سڄو ميدان رت سان پريل نظر اچي ٿو. ماڻهو نه ڪو مظلومن سان يا ظالمن سان انهيءَ جڳهه تي ڌيان ۾ اچي ٿو. سڄي ٽڪري، جت جنت هئي، جت ماڻهن جا ٽولا - هندو، مسلمان - فيض حاصل ڪرڻ لاءِ، محبت حاصل ڪرڻ لاءِ، ايندا هئا، اڄ ويران ٿي ويئي آهي. بس رت جي ڳاڙهاڻ چوطرف نظر پيئي اچي. آهي ڳڌل، آها ساوڪ، آها جهوپڙي،

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

جھوپڙيءَ ۾ ڪتولو، ڪپتن ۾ ڪتاب، يڪتارا، گهڙا سڀ ويران پيا آهن. ڪنهن جي ياد ۾ روئي رهيا آهن. هن ڪان پوءِ ڪير ڪين پاڻي ڏيندو! هيءَ خزان اج هت اهڙي تيز اچي وئي آهي، جو منتن ۾ سڀ سڙي خاڪ ٿي وڃي ٿو. وري اهڙي هوا لڳي ٿي، جو هيءَ خاڪ، الا ۽ شعلا، هرطرف آڏي رهيا آهن. بس هي ستوين سالن واريون ڪمين ۽ ڪڙمين جي رت پونءِ سان آباد ڪيل ماڳ مڙهيون، انئين ميتجي ويرن آهن، جڻ ته هت ڪجهه ڪين هو. آهي جوڳي، آهي فقير، آهي ڳائڻا، آهي هندن مسلمانن جون صورتون سڀ گم ٿي ويون. نه فقط آهي گم ٿي ويون، مگر آنهن جون يادون به سڙي خاڪ ٿي ويون. ظلم جڏهن زور ٿئي، ته جهت ۾ سڀ ساڙي ختم ڪيو ڇڏي. محبت ويچاري ورهين جا ورهيه روئي ۽ ڪشالا ڪيي، تڏهن وڃي دليون آباد ٿين، زمينون آباد ٿين.

ڪيل ۾ حاضرين جون دليون ڏري رهيون آهن. ڪن ڪي اکين تي رومال آهن. سنڌين جو نهايت ڏک جو نظارو آهي. جوڙو ۽ پدمڻي، جي هن ڪيل ۾ پهتل آهن. تن ڪان هڪٻئي جي محبت، هڪٻئي جي پياس ته وسري ٿي وڃي، پر هو پنهنجي وڏن ۽ پنهنجي وطن جي هيءَ بربادي جي تصوير ڏسي، هڪٻئي ڏي اچرج مان نهاري رهيا آهن -

”پدمڻي! پياري!! هيءُ ڇا ٿي ويو!“

”پيارا جوڏا! مان حيران آهيان! ڇا، هن نماڻيءَ سنڌ جي زمين تي اهڙا ظلم به ٿيندا هئا! اج ته پيارا، جيڪڏهن ائين ٿئي، ته سڄي ڪائنات لوڏي ۾ اچي وڃي!!“

”پياری پدمڻي! هنن حقيقتن جي ته پاڻ کي خبر ئي ڪانه هئي! ڇا، سنڌ جا ماڻهو اهڙا ظالم هئا! پياري پدمڻي! پر هيءُ ته پردو هاڻي جهڪو ٿيندو ٿو وڃي! خبر نه آهي، هي سڀ مارجي ويا، ڪاڏي ويا! ڪير ڪٿي وين؟ جوڏي ڇيو.

”ها! هيءُ ڪيل هاڻي بند ٿي ويو. پر هو ڏس متي ٿلهن

اڪرن ۾ لکيل آهي ته 'باقي ڪهاڻي ٻئي دفعي ڏيکاري ويندي'!"
پدمنيءَ چيو.

هيءُ هيڏو وڏو ميدان هاڻي خالي ٿيندو ٿو وڃي. سنڌ جي تاريخ جو اونداهو ورق وري چٽو آهي. سيڪو دل اندر درد جا ڪورا ڪنيو، راهي ٿي رهيو آهي. گلڻ فقير جهڙو انساني محبت سان ڀريل انسان، نعمت جهڙي سلڇڻي ڌيءَ، رگهوءَ جهڙو غريب واڻيون ۽ ڪيترا پيا بي گناهه، سڀ ائين گم ٿي ويا. انهن جا نالا نشان، گهر ٺڪر، ائين ميٽجي ويا جڻ انهيءَ زمين جي ٽڪريءَ تي ڇاوا ئي ڪونه هئا! جوڏو ۽ پدمني به ڏک سان هڪٻئي کان موڪلائين ٿا. هنن جون دليون اهڙيون ته مليل ويون آهن، جو هڪٻئي کان پري ٿيڻ ڏاڍو ڏکيو پيو لڳين -

"پدمني! ترن اڄ ئي ڍهليءَ ويندين ءَ! مس مس ڪري ڪيترن ڏينهن کان پوءِ تنهنجي مٺڙي صورت ڏٺي اٿم! اڄ ته منهنجي گهر هلي ترس. منهنجي امان، منهنجون ڀينر توکي ڏسي، ڪيڏيون نه خوش ٿينديون!!"

"پيارا! مان ڏاڍي لاچار آهيان. دل ته چوي ٿي ته هت رهي پوان! پر ڇا ڪريان؟ آءٌ منهنجي هيڏي اچڻ ۾ اڳي ئي ناراض هئي! هن ڪيل ڪري مان هت ترسي پيس ۽ توکي به ڏٺم!! وڌيڪ ترسڻ مون لاءِ ڏاڍو دشوار آهي!!" پدمنيءَ وراڻيو.

"نه! نه! پياري!! پلا تون منهنجو گهر ته هلي ڏس!" جوڏو ليلائي عرض ڪري ٿو.

"ڇگو پيارا! مان تنهنجي گهر هلان ٿي."

ٻئي پنهنجي پيرن کي تيز هلائي، اچي تارن ۾ ٽنگيل گاڏي تي چڙهن ٿا. گاڏو اڳي ئي پريو پيو آهي. ٽڪيٽون وٺي، ويهي رهن ٿا. آخر جمن جو پڙ اسٽيشن اچي ٿي. ٻئي لهي پون ٿا. جوڏو پدمنيءَ کي وٺي گهر وڃي ٿو. پدمنيءَ جي حسن جي ڪهڙي ڳالهه ڪجي. آخر ته سنڌ جي عاملن جي نياڻي آهي. قد جي ڊگهي، منهن موڪرو،

لڪ نوڪ سان، ڏند موتيءَ داڻا. وري جو نرڙ تي ڳاڙهو تلڪ لڳايو اٿائين، وري ان سان گڏ مشڪي سهڻي ڏاڍهن هٿ پڏي نمي تي ... بس، هڪ پتلي آهي پتلي. وري ڳالهائڻ به اهڙو سريلو اٿس، جو سندس شڪل ڏسڻ کان سواءِ، رڳو آواز ٻڌي تان جيڪر جان صدقي ڪري ڇڏجي. سهڻي چيڏي ۽ نيلي ساڙهيءَ سان پاڻ سينگاريو اٿائين. هر هر جهٽڪو ڏيئي ساڙهي سر تي چاڙهي رهي آهي. جوڏي جون پيٺر ۽ ماءُ پدمنيءَ کي ڏسي، حيران ٿي ٿيون وڃن. جوڏي جي ماءُ، مائي ايمنان، ڪڇڻ ٿي پڇي -

”مني ڏيءَ پدمني! تون مني، پري آهين پري! شل هيءَ سهڻي صورت هميشه هميشه گلاب وانگر ٽڙندي رهي!! اڄ رات ضرور اسان وٽ رهه! منڙي، اسين مسلمان ضرور آهيون! پر اسين پاپي ڪونه آهيون! تنهنجو ڳالهائڻ اهڙو ته منو آهي، جيڪر اندر ۾ پوئي ڇڏيانءِ!“ مائيءَ ايمنان چيو.

”آمي، مان رهي نٿي سگهان! منهنجي اڄ دهليءَ ۾ آهي! هوءَ ڏاڍي ڪاوڙبي.“

آخر لاچار ٿي، ترسي ٿي پوي. گهر جا ڀاتي سڀ ڏاڍا خوش ٿا ٿين. جوڏو ته ٻاهر ڀڄي، بازار مان قسمن قسمن جا ڪاڏا ۽ سوڪڙيون وٺي ٿو اچي. رات جي ماني کائي، اچا ٽيبل تي ٿي ويٺا آهن، ته پدمنيءَ جي ٻانهن ۾ ٻڌل فون جي ٽڪ ٽڪ ٿي. پدمنيءَ ٻانهن ڪن تي رکي، ته سندس آميءَ جو دهليءَ کان پيغام هو.

”جي آمي! ها! مان اڄ ضرور اچان ها! پر هت پراڻا سنڌي مليا آهن، جن وٽ ويٺي آهيان! هي چون ٿا ته رات رهي پوان!“ پدمنيءَ چيو. وري ڪجهه دهليءَ مان آواز آيو ... ”ها! آمي! هي مسلمان آهن! ها، هنن وٽ اليڪٽران ٽائيپ آهي! ها، مان انهيءَ ڪوٺيءَ ۾ ويهان ٿي، توهين پلي مون سان ملو!“ پدمنيءَ ورايو.

اڄڪلهه اليڪٽران ٽائيپ سڀ گهر ۾ آهي. هيءَ اهڙي مشين آهي، جنهن جي وسيلي سڄي جهان ۾ جتي به ڪو ماڻهو يا نظارو

ڏمڻو هجي، ته اهو اهڙيءَ طرح سان اچيو اڳيان پيش ٿئي.

پدمني اليڪٽران ٽائيپ واريءَ ڪوٺيءَ ۾ گهڙي ٿي. جوڙو ۽ جوڙي جي گهر جا ڀاتي ساڻس گڏ هلن ٿا.

ٽائيپ جو بٽڻ ڦيرائي، دهليءَ واري پارٽي جي نمبر تي رکن ٿا. فون تي پدمنيءَ جي امي، پنهنجي اليڪٽران مشين جو نمبر ٻڌائي ٿي. انهيءَ نمبر تي بٽڻ ڪي آڻ سان، سڄي ساري پدمنيءَ جي امي، ڪملا، اچي اڳيان بيهي ٿي. بس رڳو ماس چمڙو ڪونه آهي، مگر ٻيءَ طرح سان سڄو بوتو، ڪپڙا، گهڻ سوڊو، اکيان نڪري نروار ٿئي ٿو. فون ته اڳي ئي پدمنيءَ جي پاڻهن تي لڳل آهي. مائي ڪملا زور سان چوي ٿي -

”پدمني! تون ڏاڍي ڏنگي ڇوڪري آهين. هي ڏس تنهنجو پيءُ به هاڻي اچي ويو. تون هن جي شڪل ڏسي سگهين ٿي! هو ڪيترو نه ڪاوڙيل آهي! گاڏي جيڪڏهن نه آهي، ته هوائي جهاز تي چڙهي، هڪدم پهچ!“

”جي امي! حاضر، سان اچان ٿي. بابا جي منهن تي ڏاڍي ڪاوڙ ٿي ڏسان! بس اجهو آيس.“

جوڙو ويچارو ته ڏڪي ويو. ايتري جدائي ۽ ايترو جلد!

هڪدم اسٽيشن تي وڃن ٿا. دهليءَ واري گاڏي اچا بيٺي آهي... ”پياري پدمني! مون کي تون هميشه ياد آهين ۽ رهندينءَ، پر تنهنجي مورت ڏسڻ کان سواءِ ته مان مري ويندس!“ جوڙي چيو.

”نه منا! اسان کي دهليءَ ۾ به اليڪٽران ٽائيپ آهي ۽ ٻمبئيءَ ۾ به. فون ته توکي پاڻهن سان ٻڌل آهي. منهنجو نمبر ۱۰۲ء آهي، ۽ دهلي اليڪٽران ٽائيپ اسان جي گهر واري، ان جو نمبر ۲ DNA آهي. تنهنجو نمبر ۱۴..ء حيدرآباد ۾ ۴۳ ZN تنهنجي گهر جي اليڪٽران ٽائيپ آهي. پيارا! تون به مون کي ياد رهين ٿو ۽ ياد رهندين. چڱو، هاڻي خدا حافظ!“

پدمني اهڙيءَ طرح جوڙي کان موڪلائي، گاڏيءَ ۾ ويهي ٿي.

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

گاڏيءَ جا دروازا پاڻهي بند ٿي وڃن ٿا. بس ايتري ۾ پريشر جو ٺهڪاءُ ٿئي ٿو. گاڏي هزار ميل جي رفتار سان گم ٿي ٿي وڃي. ويچارو جوڙو اداس هيڏي هوڏي نهاري رهيو آهي. اکين ۾ پاڻي اٿس ۽ چپن تي خشڪي، ۽ دل ۾ دک دک.

جوڙو گهر اچي ٿو پڇي. مائي ايمٽان تي چوڻ، "پٽ هيءَ پري، اڄ اسان جي گهر ڪيئن اچي وئي!! وري وئي به اهڙي تڪڙي!! شل اهڙي وني ملئي، جو اچي هن گهر کي روشن ڪري!"

پيئر به سڀ چنبڙي ٿيون وڃن. سڀني جي وات ۾ پدمڻي پدمڻي آهي.

حضرت عشق اڄ به اُئين آهي، جيئن اڳ هو. اڃا به جيئن جيئن دنيا اڳتي وڌندي وڃي، انهيءَ ترقيءَ سان عشق پنهنجي ڏاڪي سان اڳتي وڌندو اچي. ڀلا جتي حسن هجي، اتي عشق ڇو نه اچي نروار ٿئي!

سچ ته هيءُ آهي ته اڄ دنيا جي ماڻهن جي رهڻي ڪهڻي گهڻي اوچي ٿي پئي آهي. جيڪي هن ڪان ٿي سؤ سال اڳ هت هو، انهيءَ ڪان ماڻهو گهڻو گهڻو اڳتي وڌي ويا آهن. اهي جهوپڙا ۽ لانڍيون، ۽ مٽيءَ منجهي، پڪين جاين ۽ عاليشان رهائش گاهن جي شڪل وٺي بيٺا آهن. گهرن ۾ اندر هر قسم جون سهوليتون آهن. اهڙيءَ طرح محبت جا انداز به سڄي چڪا آهن، ۽ ماڻهو به گهڻي ڪري سڀ ڏسڻ جهڙا ٿي پيا آهن. جوڙو به حسن ۾ گهٽ ڪونه آهي. قد جو ڊگهو، سنهڙو، منهن چٽرو، وار ڪارا پؤنر، چپن تي لالائي، پيرون جاڙا، اکيون وڏيون. هن مڙس جي به ڀاڙي پلئه ۾ ڏاڍي هاڪ ۽ ڌاڪ آهي. هاڻي ته وٽس وري اچي حضرت عشق واسو ڪيو آهي! ڳائڻ ۽ ٻڌڻ جو به ڏاڍو سريلو آهي. وري، جو حسن جي وارو وار ۽ ويڇوڙو اچي ڪنڌ تي ڪڙڪيا اٿس! مڙس جڏهن پنهنجي نوڪريءَ تان موٽي ٿو، ته سڌو نئڙي اليڪٽران ٽائيپ واري ڪمري ۾. در اندران ڏيئي، اهڙو ته اچي ٿو ڦهڪو ڪري، جو نڪا ٿي وٺيس

آمي ۽ نه پينر، نه وري ٽيبل تي ويهي ٿو گرهه ٻري. بس اليڪٽران ٽائيپ آهي ۽ هيڏانهن ٻانهن واري فون ڪن تي. نمبر ته پيو چاڙهي ئي ڪونه. اها ئي دهلي، پدمني. اليڪٽران ٽائيپ تي پدمنيءَ جو نمبر، ته فون تي به آن مٿي محبوب جو نمبر!

پلنگ تي ليٽي، ڪن تي فون رکي ٿو -

”هلو! ڪير آهي!! جوڏو ٿو پڪاري.“

”هلو! هلو!! ماريا مٺا! تو ته ٽپائي ڏنو آهي. هلو! هلو!! لڳي پيئي آهي. چوريءَ جو نمبر به ساڳيو! منهنجو نمبر به ساڳيو ته ٻئس جو نمبر به ساڳيو! مٺا ڪير آهين؟ هر هر ڪٿان پيو ڳالهائين؟“

جوڏو سمجهي ٿو وڃي ته اها پدمنيءَ جي آمي آهي، تنهنڪري هڪدم ٻانهن پري ڪري، فون بند ڪري ٿو ڇڏي. دل ۾ وڃنو پنهنجو چمڙو پٽي -

”ڇا ڪيان؟ هر هر ٿو گاريون ڪانوان - بس هاڻي فون ڪونه ڪندس!!“ ائين چئي، منهن هيٺ ڪري، ليٽي ٿو پوي.

مائيءَ ويچاري، پينر ويچاريون اچيو ٻاهران در جو ٻٽن ڏيائين، پر در جون ڪنجيون به جوڏي ڪي ۽ جوڏو پاڻ به ڪمري ۾ اندر. هاڻي جيستائين پاڻ در نه کولي، ته در به نه کلي.

”ادا! ادا!!“

پر ادو ٻڌي چو ٿو؟

”ابا! ابا! جوڏا! جواب ته ڏي! در ته کول!“

بس رکيو خاموشي آهي. جوڏي جي ڳالهه ته سڄو گهر سمجهي ويو ...“

”ڪنهن ٻريءَ جو ٻاچو پيو اٿس، امڙ!“ مائيءَ ايمٽان ڪي هڪڙي ٻاڙي واريءَ سڌ ٻڌ واريءَ همدرديءَ وچان سڏ ڏنو.

اڄ ٻه ڏينهن گذري ويا، جوڏي جو نڪو فون نه وري ديدار. پدمني پنهنجي منهن 'ٻهاڙيءَ' ۾ جهونگاري ٿي - ”ڪون کلي گيو شيام!“ ... ڪون کلي گيو شيام!!“

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

ھنن جي حالت ھٿ ٻڌي آھي. سندس ماءُ مائي ڪملا ته ھن کي ڇاڙي ويٺي آھي، پڻس ڏرمداس کي به خبر پئجي ويئي آھي ته ھوءَ حيدرآباد مان ڏنگجي آئي آھي.

پدمڻيءَ جا ماءُ ۽ پيءُ ڏينھن جو ٻاھر نڪري وڃن ۽ پدمڻي گھر ۾ اڪيلي ھوندي آھي. ۽ ڏينھن جوڏي سان فون تي ملڻ جي ڪوشش ڪري ٿي، پر فون جوڏو ڏينھن جو ٻاڻ سان ڪونه کڻي ۽ گھر ۾ رکي وڃي، انھيءَ ڪري رات جو جوڏي جي لاءِ ملاقات جو وقت آسان، ۽ پدمڻيءَ جي لاءِ وري ڏينھن جو وقت آسان!

پدمڻي ڏينھن جو اليڪٽران ٽائيپ واريءَ ڪوٺيءَ ۾ ڀاڻ کي بند ڪري ڇڏي ۽ جوڏو وري رات جو نويڪلو ٿئي. مگر اڄ جوڏو ايترو ته مغموم آھي، جو ڪم تي ڪرنه ٿو وڃي. پنھنجي ڪوٺيءَ ۾ مڙھ ٿيو پيو آھي. ايتري ۾ فون جي ڪڙڪڙ ٿئي ٿي. دل ۾ ساھ پيس ٿو ته ضرور پدمڻي ھوندي. فون کڻي ٿو -

”ھلو! ھلو!! ڪير آھي؟“

”ھلو، مان آھيان... ھلو، مان آھيان!!...“

”تون ڪير آھين؟“ جوڏي پڇيو.

”مان آھيان احمد!“

”اڙي شل ڪا سولي ٿيئي احمد! ماري ڇڏيئي! مون کي تنھنجو گلي ڦاڙ آواز ڪونه ٿو وڻي - بي ايمان، ڪھڙي خواب مان جاڳائي ڇڏيئي! ڇاھي وائڙا؟“ جوڏي چيو.

”اي، بابا! صاحب پيو تنھنجو آفيس ۾ پڇي! اڄا ڪم تي ڇو نه پھتو آھين؟“ احمد چيس.

”يائو! معاف ڪجانءِ. صاحب کي چئو ته مان بيمار آھيان، اڄ موڪل ڏئي!“ جوڏي چيو.

ٿوري وقت کان پوءِ وري فون جي ڪڙڪڙ ٿي. دل ۾ ٿوري ٿوري آس ۽ ٿوري ٿوري اداسي... ھڪ دل ٿي چويس ته پڪ نيا ڳو احمد ھوندو. ٻي ٻي دل ٿي چويس متان پدمڻي ھجي...

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

”هلو! هلو!! تون مني! هاء مني!! ايڏي جدائي!! ايڏي ڪٺور دل!!“ جوڌي چيو.

”نه پيارا! منڙا! تنهنجي آواز لئه پئي سڪيس! منا تون آهين نه!“ پدمٽيءَ چيو.

”مني، اڄ ڪلهه ته سڀئي، اهو ساڳيو ڪاڻ ۽ مرڪڻ انهيءَ رات وارو!“ جوڌي چيو.

پدمٽي ٿورڪ ڏيئي ڪاڻ لڳي- ”بس! سڄڻ، هاڻي اليڪٽران ٽائيپ ڪوليون، هڪٻئي کي ڏسون!“

پنهي هنڌن تي ٽائيپون ڪلي ٽيون وڃن. پيئي هڪٻئي جي اڳيان اچي ٿا بيهن. جوڙو - ساڳيو جوڙو دهليءَ ۾ ۽ ساڳيو جوڙو حيدرآباد ۾. هڪٻئي کي ڏسي کلن ٿا، وري روئن ٿا. نه پدمٽي جوڌي وٽ هئي ۽ نه جوڌو پدمٽيءَ وٽ. هي ڪچيون صورتون هيون. ڪچيون صورتون ڏسي، اکين ۾ پياس ۽ دليون اداس هڪٻئي کي ڏسيءَ عشق جي مچ کي ايترو ته اچي تپائين، جنهن جي نڪا حد ۽ نه وري حساب.

جڏهن يار تمام ويجهو به ٿئي ۽ تمام پري به هجي، تڏهن وڏو ٻارڻ ٻريو وڃي. بس هاڻي وقت مقرر ڪري چڏيو اٿن. روزانو هيءَ محفل هلي ٿي اچي. پر پاڇو آخر پاڇو آهي. سڄڻ سچ پچ جڏهن اکين اڳيان اچي، تڏهن ته عشق اعليٰ ٿئي. دهلي حيدرآباد جي وچ ۾ هزارن ميلن جو مفاصلو آهي. گاڏي ته ٻن ٽن ڪلاڪن ۾ پورو ڪيو ڇڏي. پر ماڻ جي اجازت ڪير ڏئي! آخر مائي ڪملا سمجهي ويئي ته سندس ڌيءَ پدمٽي ڪنهن عشق جي ڏاڪي تي چڙهيل آهي.

”پدمٽي، سچ ٻڌاءِ! توکي ڇا ٿيو آهي!! تنهنجو پيءُ هاڻي وتي تو مائٽيءَ لاءِ جتن ڪندو. هو چوڪرو شوڪت ڏنو ٿئي. هو بنيادي عامل آهي. نوڪري به سٺي اٿس. جاڻ ڪمشنر ٿيو. موٽر ۽ فليٽ سندس مائٽن ڪيس ڏنا آهن. تون وٽس ڏاڍي خوش ٿينديءَ!“ ڪملا چيو.

”نه ممي! ائين ڪيئن ٿي سگهندو! مون کي ته پنهنجو پيارو

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

آهي. مان ته هن کي دل ڏيئي چڪي آهيان!" پدمنيءَ چيو.

"ڪير آهي اهو تنهنجو پيارو؟" ڪملا پڇيو.

"هو حيدرآبادي آهي، جتان جا اسان اصل آهيون!" پدمنيءَ جواب ڏنو.

"هندو آهي يا مسلمان؟" ڪملا پڇيو.

"ممي، ڇا اهو سوال به پڇڻ جهڙو آهي؟ اجا تون ڪاٿي ويٺي گهمين! هيءَ ٽيويهين صدي آهي!! مون جنهن کي دل ڏني، ان کي ئي زندگي ڏينديس. هو منهنجو آهي، مان هن جي آهيان."

پدمنيءَ چيو.

"چوري، پڙهين چوي ٿو ته اِنهن جتن ته اسان کي سنڌ مان ڪڍيو هو. هاڻ ته اِهو پاڪستان آهي. پڙهين ڪڏهن ائين ڪين چاهيندو ته تون هڪ جٽ سان شادي ڪرين!!" اهو جواب ٻڌي، پدمني ڏاڍي حيران ٿئي ٿي.

ڌرمداس، پدمنيءَ جو پيءُ، سندرداس، شوڪت جي پيءُ، کي ماڻ لاءِ وڃي ٿو. سندرداس ۽ سندس گهر واري چاهين ٿا ته پدمني هو خود ڏسن ۽ گهوٽ به ڏسي. ڌرمداس کين دعوت ڏئي ٿو ۽ هي ٽيئي پدمنيءَ جي گهر پهچن ٿا. ڌرمداس پنهنجي گهر کي خوب سينگاريو آهي. سڄو فليٽ غاليچن سان اڳي ئي سينگاريل هو، ويندي ٽائيلٽ ٽائين، اندر تمام سٺا غاليچا وڇايل آهن. ڪموڊ جي ڪنن تي به غاليچو خاص ٺهيل، وڇايل هو. گهر ۾ خوشبوءِ ڇنڪاٽي ويئي آهي. ڊرائنگ روم به تمام سهڻي سينگاريل آهي. ڊائننگ روم ۾ به هڪ وڏي ڪاري ڊائننگ ميز پيل آهي. چوڌاري ڪرسيون، تن تي گاديون پيل آهن. ميز تي ڌار ڌار قسمن جي رنگن جا گلابن جا گلدستا پيل آهن. کاڌو پدمنيءَ ۽ سندس ماءُ ڪملا تيار ڪيو آهي - پراڻيءَ سنڌ وارا طعام ۽ ڀاڄيون - پڪل گوشت، چڪن پلاءُ ۽ ٻيا ڪيترن قسمن جا ڀوڙ، ۽ چٽڻيون، ۽ ڪباب به پيل آهي. هاڻ هي سڀ ڊرائنگ روم ۾ ويٺا آهن ۽ سڀني کي پدمني ڊائننگ روم ۾ وٺي وڃي ٿي. سڀ

ٽيبل تي ويٺل هئا. شوڪت ۽ پدمنيءَ کي هڪٻئي جي سامهون ويهاريو ائون. ٻئي جڻا، شوڪت ۽ پدمني، ڏاڍا مهڻا سنڌ جا عامل آهن. علم ۽ فضيلت جا مجسما آهن. ٻئي هڪٻئي ڏي ڏسن به ٿا ۽ پاڻ ۾ ڳالهائين به ٿا. سندرداس ۽ ڌرمداس ٽوڙي سندن زالون به ڏاڍيون خوش ٿيون ٿين. ڪاڏو ڪائي، ميوو وغيره ڪائين ٿا، ۽ وري وڃي ڊرائنگ روم ۾ ويهن ٿا. پدمني ۽ شوڪت پرسان ويهن ٿا.

”مان توهان کي ڏسي ڏاڍو خوش ٿيو آهيان،“ شوڪت چيو.

”مان به توهان کي ڏسي خوش ٿي آهيان،“ پدمنيءَ چيو.

هيءَ هڪ ٻه ڪلاڪ ملاقات ڏاڍي مٺي آهي. سڀئي هڪٻئي کان موڪلائي ڌار ٿين ٿا. پدمني اڇي، پنهنجي ڪمري ۾ آهلي ٿي پوي. پڻس ۽ ماڻس، جن کي پدمنيءَ جي شادي ڪرائڻ جي ڏاڍي ڳڻتي آهي، انهن کي شوڪت وڻيو آهي. سندرداس، شوڪت ۽ شوڪت جي ماءُ به پنهنجي گهر پهچن ٿا -

”ٻَل ٻَا! شوڪت، توهان جي جوڙي ڏاڍي سٺي نهندي.“ ماءُ پيار مان چوي ٿي.

”ممي! ضرور! مون کي پدمني ڏاڍي وڻي ٿي! پر پدمنيءَ ۾ اها خوشي نظر ڪانه ٿي آئي!!“ شوڪت چيو.

سندرداس چيو، ”ٺيڪ، ائين ٿيندو آهي! هيءَ پهرين ملاقات هئي! اسين خوش ٿينداسين، جي توهين ٻئي پاڻ ۾ ٺهي وڃو. پر شوڪت تون پدمنيءَ سان ملندو ڪر، ۽ ڪيس گهماڻ وٺي ويندو ڪر. پوءِ توهان ٻئي هڪٻئي جي طبيعتن کان واقف ٿيندا!“

پدمني پنهنجي گهر سڀهي ٻيئي آهي. پرائيءَ عادت موجب پانهن ورائي ڪن تي رکي ٿي؛ هيءَ به ٻڌن ڦيرائي ٿي، ته اڳي ٿي ماڻس حيدرآباد مان ڪو ملڻ جي ڪوشش ڪري رهيو آهي. ڪلڻ وارو پراڻو انداز اڄ سندس ڪاڻ ۾ ڪونه آهي. اڄ پدمني کلي ضرور ٿي، پر آن مان وڇوڙي واري غم سان گڏ ڪجهه نيو غم به آهي. جوڙو اهو انداز محسوس ٿو ڪري.

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

”پدمڻي! پياري پدمڻي! اڄ تون ڪلهين ته نٿي، پر تنهنجو اهو هميشه وارو ڪلڻ غائب آهي! پياري، ڪو پيو ته پيار وارو پيدا ڪونه ٿيو آهي!“ جوڌي چيو.

”نه منهنجا مٺا، اهڙن ڪين ٿيندو! ها، البت امان بابي جو خيال آهي ته هو مون کي شادي ڪرائين!“

بس، هي اکر ٻڌي، جوڌي تي ڄڻ ته وڄ ڪري ٿي پوي. مات ٿي ٿي وڃي...

”مٺا، اليڪٽران ٽائيپ ته کول! مان تو کي ڏسان!“ پدمڻيءَ چيو.

”نه پياري، مون کي اڄ تون چو ڏسين؟ تو ڪنهن ٻئي کي ڏنو هوندو!“ جوڌي پڪاريو.

”نه مٺا! ڇڏ چرچا!! اصل اهڙو چريو آهين ڇا؟ مون تي ڀروسو ڪونه اٿئي.“ پدمڻيءَ چيو.

ٻئي مشينون کلي ٿيون. ٻئي مورتون هڪٻئي جي سامهون اچن ٿيون. پدمڻي ٻيٺي آهي، جوڌو کٽ تي منهن ويهاڻي ۾ هنيو ڪريو پيو آهي.“

”پيارا، هي ڇا آهي! تون ايترو نراس ٿي ويو آهين؟ مان تنهنجي آهيان! بس هاڻي سوچيان پيئي ته ڪيئن پاڻ ڇڏائجي! اميءَ ۽ بابي کي پنهنجي محبت جي خبر پئجي ويئي آهي. هاڻي شايد هي ملاقاتون به بند ٿي وڃن! پر مٺا ياد رک، مان تنهنجي آهيان ۽ ضرور تنهنجي ٿينديس.“ پدمڻيءَ چيو.

ڪو ٻاهران اچي رهيو آهي. پدمڻي ٽائيپ بند ڪري ٿي. پر اچڻ واري جي شڪل جوڌو ايندي ڏسي ٿو. هيءُ هو شوڪت. هيءُ به حسن وارو ڇوڪرو آهي. هاڻ ته جوڌي جي دل تي غمن جا طوفان چڙهي ٿا وڃن. شڪ، محبت، رقابت، سڄڻ جي صحبت، سڄڻ جو کلڻ، سڄڻ جون دلداريون، سڀ سامان اچي هڪ دل جي اندر گڏ ٿين ٿا. بس، هاڻ ته دل جي ڌڳ رجهڻ شروع ڪري ٿي... دماغ کي چڪر اچڻ لڳن ٿا.

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

باب ٻارهون

ترقي

ڌرتا جي چوڌاري ٻه ٽي سؤ ميل مٿي، ڌرتا جا ننڍڙا ”ٻاڙا“ لاٽن وانگر پيا ڦرن. هنن کي سيٽلائيٽ به سڏين. هنن هڪ سؤ سال کان وني نهڻ شروع ڪيو آ. وجن ٿا وڌندا. اڄ هي لاٽون ٻه اوج ۾ آهن. هڪ آمريڪي لاٽون آهي، جنهن جو رنگ نيلو آهي. ان کان ٻه سؤ ميل پري ڌرتيءَ کان ساڳئي مفاصلي تي روسين جو ڳاڙهو لاٽون آهي. انگلنڊ جو اڇو لاٽون آنهيءَ ساڳيءَ قطار ۾ آهي. جرمنيءَ جو سائو لاٽون به ٿورو پري پيو ڦري. اهڙيءَ طرح سان گهڻن ئي قسمن جا ۽ ڌرتا جي ٻين ٻاڙن جا لاٽون مٿي پيا ٿا ڦرن. انهن تي هڪٻئي ڏي اچڻ وڃڻ جو بندوبست آهي ۽ ڌرتا تائين ٻاڙي ٻاڙي مان لهڻ چڙهڻ جو بندوبست به رکيل آهي. هر هڪ لاٽونءَ جي سوڪرائي پنج پنج ميل. ڪن جي ٿورو گهٽ ۽ ڪن جي ٿورو وڌ آهي.

هڪ هڪ لاٽونءَ تي ڏهن کان پندرهن هزارن تائين آدم رهي ٿو. هي لاٽون ڏينهون ڏينهن وڌندا رهن ٿا.

ٻاويهين صدي سڄي آمريڪا، روس، جرمني، انگلنڊ، فرانس ۽ ٻين ڪيترن ڌرتا ولايت جي ٻاڙن، هنن لاٽن کي وڌائڻ جي ڪوشش ڪئي آهي. هر سال ٻه يا چار نوان گهر، سائنٽفڪ ۽ هنري نقطي نگاهه کان نهايت عمدا، لاٽن مان، راڪيٽن جي رستي ملائيندا اچن. هر هڪ لاٽونءَ تي ڪئين درسگاهه ۽ ڪاليج کاي ويا آهن. ڪيترا ئي تجربيگاهه کلي ويا آهن. هنن لاٽن تي جيڪي به ماڻهو، شاگرد، استاد رهن ٿا، اهي انسان ذات جو نچوڙ آهن، هنن جي سوچ هڪ اوج کي پهتل آهي. آهي اخلاق جا نهايت مٺا ۽ پرهيزگار ماڻهو آهن. هڪ هڪ لاٽونءَ تي هر گهٽيءَ ۾ مسجد، مندر، ديول ٺهيل آهي. هنن مذهب کي هڪ ضابطي حيات بڻايو آهي، يعني زندگيءَ جو عمل اهڙو هجي، جنهن

جي ڪري انسان حيواني دنيا مان ترقي ڪري، روحاني دنيا ڪي رسي، ۽ سوچ ارتقا جي اوچيءَ منزل تي رسي. هت طاقت جو چشمو سج جي روشنائي آهي. هتي سائنسدانن اهڙيون مشينون ناهيون آهن، جو سج جي روشنائيءَ مان تمام گهڻي طاقت حاصل ڪري، ان کي بجليءَ جي صورت ۾ جمع ڪيو ٿو وڃي. هنن لاٽن تي ريل گاڏيون ڪونه آهن، نه وري هوائي جهازن لاءِ هوائي بندر آهن. هت تمام هلڪيون مگر سهڻيون ننڍيون موٽرون آهن، جن ۾ چار ماڻهو سواري ڪري سگهن ٿا. اهي جمع ڪيل بجليءَ جي بيٽرين تي هلايون وڃن ٿيون. باقي هنن لاٽن تي اهڙو بندوبست ٿيل آهي، جو راڪيٽ اچيو هنن سان لڳن ۽ ماڻهو آسانيءَ سان، راڪيٽن مان نڪري، لاٽن تي اچي لهن، ۽ ڌرتا مان ضروري شيون آڻيو هتي لاهين. چندرتا تان هتي مٽي وهائي وڃي ٿي، ۽ ميلن جا ميل انهيءَ مٽيءَ سان پُريا ويا آهن. ڌرتا جي مٿان اڌامندڙ ڪڪر، ڪشش جي رستي اڏائي، هنن لاٽن جي چوگرد ڦيرائين ٿا ۽ آهن جي حرارت گهٽ ڪري، وڏا تلاءَ، اوچائيءَ تي پاڻيءَ سان ڀريا وڃن ٿا. پيو ته هيٺ هتراڌو مينهن وسايو وڃي ٿو. چندرتا جي مٽيءَ ۽ انهيءَ مينهن جي مدد سان آتي مهيني ۾ ٻه فصل ٿين ٿا. چندرتا جي مٽي تمام سٺي آهي، ۽ اُن ۾ آباديون تمام سٺيون ٿين ٿيون. 'ٻاٽ' اهڙا پيدا ڪيا ويا آهن، جي ٻوٽن، وڻن ۽ پوکن لاءِ ڪاربان ۽ آڪسيجن يعني هرقسم جا گئس ۽ ڪاڏا پيدا ڪيو ڇڏين. مطلب ته سائنس اڄ ڪمال کي پهچي چڪي آهي. انسان ذات واسطي جيڪي به جيئڻ لاءِ ضروري آهي، اهو هنن لاٽن تي پيدا ٿيو وڃي. هاڻي سائنسدانن جي اها ڪوشش آهي ته هنن لاٽن سان گهڻا ميدان ڪٺي ڪيا وڃن، ۽ چندرتا جي مٽيءَ سان انهن کي ڍڪيو وڃي. هاڻي آدمشماري پنهنجي توڙ کي پهچي چڪي آهي، ۽ اُن ۾ ايتري واڌ ڪانه ٿي ٿئي، جنهن کي منهن ڏيئي نه سگهجي.

جڏهن هنن لاٽن تي پهچجي ٿو، ته ڌرتا ۽ ان جا پاڙا وسريو وڃن. هنن لاٽن واري دنيا سچي سائنسدانن ناهي آهي. رهائشگاهه به

عجيب آهن. آهن تمام ننڍا، پر ايترا ته هر نعمت ۽ آسائش جي سامان سان ڀريل آهن ۽ وري ايترا ته سينگاريل آهن، جنهن جو پورو بيان ئي نٿو سگهجي. صفائي ايڏي ته آهي، جو اک پيئي ترڪي. وري هنن لاٽن جا رنگ به پنهنجا آهن، ۽ اندر سموري دنيا انهيءَ ساڳئي رنگ تي آهي. ڪٿي اهو رنگ گهاٽو آهي يعني جايون گهاٽي رنگ جون، ۽ رستا ۽ بازاريون هلڪي رنگ جون! آتي جهيڙو جهٽو ٿئي ٿي ڪونه، پر جيڪڏهن ٿئي به ڪٿي ته تڪراري ڌرين کي پاڻهي فيصلو ڪرڻو پوي. ٻيءَ حالت ۾ هنن کي لاهي، ڌرتا ڏي موڪليو وڃي ٿو، جتي ڪورٽن ۾ اهڙا فيصلا ٿين.

هيتي لئبرريون به ايتريون ۽ ايڏيون وڏيون آهن. آنهن ۾ ڪتاب ته تمام گهٽا، پر ڪئسيٽن جا به ڪيٽ ڀريل آهن. هر ڪو ماڻهو لئبرريءَ ۾ ڪرسيءَ تي ويهي، ڪتاب پڙهي، اخبار پڙهي، ته به سندس مرضي. جيڪڏهن انهن ڪتابن جو ذڪر تصويرن رستي ڏسڻ چاهي، ته ڪئسيٽ دٻائي، خاني مان ٻاهر ڪڍي، ڦرندڙ گول تختيءَ تي رکي، ته سيڪجهه اڳيان اکين ڏسي ۽ ٻڌو وڃي. تجربيگاهه به قسم قسم جي سائنسي اوزارن سان ڀريا پيا آهن. هر هڪ شعبو نويڪلي جاءِ ۾ جڙيل آهي، جتي سئو يا ٻه سئو شاگرد پنهنجي پنهنجي سر نئين ۽ ايجاد ۾ مشغول آهن. مطلب ته هي تجربيگاهه چڻ ته نئين علم جي ڳولڻ ۽ لهڻ جا وڏا ڪامل آستان آهن.

ڌرتا وانگر هت ڊانس گهر يا وڏيون هوٽلون ڪين آهن. ڌرتا، چندرتا، وينستا ۽ جپترتا ولايتن جا شاگرد ته هت تعليم وٺن، پر گهڻا ماڻهو آرام لاءِ به هت اچيو رهن. سيڪنهن لاٽونءَ تي مسافرخانا آهن، جتي ننڍا ڪمرا آهن. آنهن ۾ ٽائليٽ وغيره اندر آهي، ۽ کاڌي پچائڻ ۽ کائڻ لاءِ بندوبست جدا آهي. هتي وڏا هال آهن، جتي سائنسدان اچيو ليڪچر ڏين. وقت سر ڌرتا ۽ ٻين ولايتن ۾ جيڪي تماشا، راڳ وغيره ٿين، اهي به هنن هالن جي مٿين پليٽفارمن تي ڏيکاريا وڃن ٿا.

انسان قدرت جي خزاني مان هاڻي گهڻي طاقت حاصل ڪئي

ڪٿي آهي ۽ ڪري پيو. سموريون مشينون انهيءَ طاقت تي هلن ٿيون. جيڪي اڳي لک ماڻهو سال سڄي ۾ پورهئي ڪرڻ سان ٺاهي سگهندا هئا، اهو سڄو ڪم ٿورن ڏينهن ۾ مشينن جي معرفت مڪمل ڪيو پيو وڃي. انهيءَ ڪري رهڻ، ڪائڻ ۽ پيئڻ جو معيار تمام اوچو ٿي ويو آهي. ماڻهو ۽ سندس رهائش ۽ هلڻي چلڻي ايڏا ته انقلاب لنگهي پار پيئي آهي، جو پراڻا ڪتاب، يا ڪئسيٽ يا ريل هلائي، اڳئين انسان جي زندگي ٿي ڏسجي، ته ماڻهو تعجب جي سمنڊ ۾ گم ٿيو وڃي. جيئن پوڙو يا ٻچ هٿيو آهي ۽ پوءِ ان مان گل ۽ ڦل پيدا ٿيندا آهن، تيئن ڏسجي ٿو ته اڳئين زماني جي انسان ذات جڻ ته ڪا اونداهي زمين هئي، جا هاڻي منجهي نور ٿي پيئي آهي!

اچوڪي دنيا وڏي اوج کي پهچي چڪي آهي، پر جي ڪٿي انسان ڍاپي! اصل نه. وڃي ٿو ايجادون ڪندو ۽ وڃي ٿو نوان نوان خزانا لهندو.

باب تيرهون

ميڙ

دنيا جا دور عجيب آهن. وقت صرف انهن لاءِ آهي، جن لاءِ موت آهي. ٻي سڄي ڪائنات هڪ عمل آهي، جنهن کي نه ڪوئي وقت محدود ٿو ڪري ۽ نه وري مفاصلو. اڄ ساڳيو سنڌي ويڙهو آهي، ساڳي حيدرآباد سنڌ گهٽي آهي، ساڳيو اهو پراڻو کيل آهي. سيئي شهرن جا ماڻهو اڄ هت اچي ڪٺا ٿيا آهن. کيل جو وقت ٿيڻ وارو آهي. سيڪو پنهنجي پنهنجي جڳهن تي ويهي ويو آهي. ڪئين ڪئين قسمن ۽ طبيعتن جا ماڻهو، مرد زالون، ٻار جوان، سڀ انتظار ۾ آهن، ته کيل ڪڏهن ٿو شروع ٿئي.

هن کيل جي شروعات هميشه هڪ وڏي ۽ مٺي راڳ جي

آلاپ سان ٿئي ٿي. اڄ راڳ راڳيسري وڄي رهيو آهي، شهناءِ ۽ ستار تي آهو ڏاڍي رچاءَ ۽ پوريءَ لئي سان پيش ٿي رهيو آهي - ڏاڍي موڙ ۽ چيڙ سان، ڄڻ تہ آسمان ۾ تارن منجهان ڪا جهلڪ وسي رهي آهي. شهناءِ وڄائيندڙ پراڻي استاد بسم الله خان جي شاگردن مان ۽ ستار جون تندون بہ اها پراڻي روي شنڪر واري درد ۽ محبت جي دانهن ڪري رهيون آهن. طبلي تي بہ ڪو اهڙو هٿ جو ڪاريگر وڄنو آهي، جو جڏهن پڙيءَ تي هٿ ٿو لڳي، تہ ڄڻ ڪو سر ۾ رچيل سُور آواز ۾ پنهنجي صورت وٺي رهيو آهي. راڳيسري راڳ جي ٺومري ڏن آهي، جا ڳائجي رهي آهي، جنهن جا ٻول آهن - ”سيان توري نين!“

دڪايل دلين جي ڪنن تي جڏهن هي اکر ڇُرن ٿا، تہ پراڻا ڦٽ وري نوان ٿيو پون. بس راڳ جي پيشڪش جو هيءُ سمو اهڙو ٻڌجي ٿو وڄي، جو ٻڌندڙ بس گم آهن. دل ائين پيئي چوين تہ هي ساز سدا ائين ئي وڄندا رهن!

انسان ڪي فقط ڪاڏو پوشاڪ ڪانہ گهرجي، پر هن ۾ قدرت جا هزارها راز رکيل آهن. انسان تي ڪئين اثر ٿين ٿا، حسن اثر ڪري ٿو، راڳ اثر ڪري ٿو. جدائي اثر ڪري ٿي. ڪلڻ اثر ڪري ٿو. ڳالهائڻ اثر ڪري ٿو. مطلب تہ انسان پيدائش ئي اثرن جي آهي. سچ پچ انسان خود هڪ ساز آهي، جو پيو ٿو وڄي.

هاڻي کيل واري ميدان تي روشني ٿئي ٿي.

آهو ساڳيو دونهون، آها خاڪ، آهي رت جا نشان. جهڙپڙي جلي، خاڪ ٿي ويئي آهي. بس هڪ رک جو ڍير آهي. خزان اچي ويئي آهي. اها گلڻ فقير واري روحاني روشنائي - هاڻ اها اونداهيءَ ۾ تبديل ٿي ويئي آهي. ٻري ڪان ماڻهن جي ڪلهن تي هڪ کٽ نظر اچي رهي آهي. کٽ تي ليٽيل ماڻهو تہ ساڳيو گلڻ فقير آهي. جيئرو آهي، قتيل آهي يا مري ويل آهي ۽ ڪنل آهي! ان ڳالهہ جو پتو ڪونہ ٿو پوي. هو ٻري پري ٻُوڙا آهن. اتي ڪي لاش رت ۾ ڳاڙها ٿيل پيا آهن. هاڻي رڳهوءَ جي لاش ٻڌرو ٿئي ٿو. اڄهو

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

هو عارب به هتي جهوپڙيءَ کان گهٽو پري ڪريو مئو پيو آهي. نبيڙي لڇمي رحمت ۽ گلاب جي نياڻي به چڙهيون هٽي رهي آهي. هڪ عورت جو لاش به نظر اچي رهيو آهي. منهن وپڙهيل اٿس، خبر نٿي پوي ته حرمت آهي يا نعمت.

ظالم پنهنجون ڪهاڙيون ۽ بندوقون وهائي، پاهه لڳائي، ڪجهه خوف کان، ڪجهه انعام حاصل ڪرڻ لاءِ، وڏيري علڻ سان ۽ چتل شاهه سان راهي ٿي چڪا آهن. بس هي جنازا، قتيل ۽ ڪٽيل ماڻهو، جهوپڙيءَ کان گهٽو پري قتا ڪيل نظر اچن ٿا.

هن ميدان تي روئڻ وارو ته نهو، پر ڏسڻ وارو، ۽ پاڻي ڏيڻ وارو به ڪونهي. ظالمن جي ايتري ته غريبن تي دهشت چڙهيل آهي، جو سيڪو پنهنجي پنهنجي جڳهن ۾ لڪي ويل ٿو ڏسجي.

آخر هورڀان هورڀان ماڻهن اچڻ شروع ڪيو آهي. گلڻ فقير، جو ڏڪن لڳڻ ڪري بيهوش پيل هو، تنهن کي ڪٽ تي کڻي، ڪاڏي وڃي رهيا آهن. پيا به ٽيهه، چاليهه زالن ۽ مردن جا لاش پيا آهن. منهن سيني جا چچريل آهن. خبر ڪانه ٿي پوي ته ڪير ڪير آهي.

تمام پري، وڻن جي پوئتان، جهنگ ۾ هڪ وارن اگهاڙن ۽ مٽيءَ ۽ رت سان ڀريل منهن واري هڪ نؤجوان عورت ظاهر ٿئي ٿي. هيءَ ته نعمت آهي! جيئن ظالمن وار ڪيو، تيئن هيءَ رُئيءَ مان، طوفان مان، پاڻ ڍڪيندي، ڏڪ ڪائيندي، هن جهنگ ۾ اچي لڪي آهي. پنهنجو سڄو قافلو لٽيل ڏسي، سخت روئي به رهي آهي، لڪي لڪي ڏسي به رهي آهي، ڪاڏي جان بچائڻ لاءِ، عزت بچائڻ لاءِ ڊوڙي به رهي آهي.

هاڻي لڪندي لڪندي، تيز هلي ٿي. مرزاپور طرف پنهنجي گهر ڏانهن رخ رکيو اٿس. ڪڏهن ٿاپا کائي، ڪري ٿي پوي. ڪڏهن آهستي آهستي پاڻ مٿي ڪري، درد کان، دردن جي ايذاءَ جي ڪري، آهستي آهستي، ڪجهه چئي به رهي آهي. هاڻي ته هوءَ رگهو واڻئي جي گهر اچي پهتي آهي. رگهوءَ جي ڌيءُ گنگا ڏانهس پڇندي

پڇندي ٿي اچي، مگر در تي ئي نعمت ڪري ٿي پوي . گنگا ماءُ کي سڏ ٿي ڪري ۽ ٻيئي ڪيس پاڻي وجهن ٿيون. آهستي آهستي ڪري، نعمت کي اندر گهر وٺي وڃن ٿيون. نعمت بيهوش ٿي وڃي ٿي. ايتري ۾ سومر به اچي حاضر ٿئي ٿو.

”گنگا! ڀيڻ، هي ڇاهي؟ نعمت کي هي زخم ڇا جا، نعمت بيهوش ڇو؟ اڄ ته سندس گهر ۾ ڪوئي ڪونه هو. ڀيڻ، هي ڇا ڏسي رهيو آهيان؟“ سومر پڪاري ٿو.

آخر نعمت هوش ۾ اچي ٿي. آهستي آهستي ڳالهائي، ڪين سڄيءَ حقيقت کان واقف ڪري ٿي. گنگا کي ۽ سندس ماءُ کي رگهوسل جي مارجي وڃڻ جي خبر پوي ٿي. اهي ٻيئي هيٺ رڙيون ڪري ڪري پون ٿيون. پلا ڪيرن به ڇو نه! هنن جا ته سڀ چاڙون ماڻهو، مائٽ مٽ اڳي ئي مرزاپور ڇڏي ويا آهن ... باقي هو رگهو ۽ گلڻ فقير.

سومر همت نٿو هاري. تنهي عورتن کي سنڀالي ٿو. ڪين پاڻي ڏئي ٿو. ٿورو گهڻو تنهي عورتن کي آسرو ٿئي ٿو. نعمت جو نينهن ته سومر سان نروار ٿي چڪو هو. انهيءَ کي سومر جي هٿڻ مان، سومر کي ڏسڻ سان ڪجهه ساهه پوي ٿو.

علڻ خان ۽ چتل شاهه، تن ٿوري وقت کان پوءِ جنازن جي جاچ ڪرڻ شروع ڪئي آهي؛ مگر نعمت ته شايد ڪنهن طرح بچي نڪتي آهي! هنن کي ته نعمت گهربل هئي؛ باقي جمن شاهه واري زال، ان جي ڌيئڙي ۽ ننڍڙو ٻچڙو، اهي ته ٽيئي خير سان موت جو شڪار ٿي چڪا هئا. چتل شاهه جي لاءِ ته سڀ ماڻهو معاف ٿي چڪا هئا. باقي گنگا ۽ نعمت لاءِ گهٽي تلاش هئي. ٻنهي پنهنجا دوزخي نوڪر ۽ چور ڇڏيا آهن ته نعمت ۽ گنگا کي ڪٽان به ڳولي سندن اڳيان انهن کي پيش ڪيو وڃي.

سومر ته هنن چنڊالن کي چڱيءَ طرح سڃاڻندو هو، تنهن پنهنجي گهران برقعا آڻي، تنهي عورتن کي پاتا آهن، ۽ انهيءَ ئي مهل هو تنهي کي بس ۾ چاڙهي، حيدرآباد روانو ڪري ڇڏي ٿو.

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

ٿيئي عورتون ڏڄنديون، ٿڙڪنديون، اچي حيدرآباد ۾ لٿيون آهن گنگا ڪي روپي جي گهر جي خبر هئي. روپي جو گهر بس اسٽئنڊ جي ويجهو آهي. ٽيئي گڏر ۾ گهڙي پيون ٿيون. تنهي ڪي برقعا. ٿوري وقت لاءِ ته گهر جا ڀاتي سڀ ڏڄي وڃن ٿا.

پر پوءِ جڏهن برقعا لهي وڃن ٿا، ته هنن ڪي گهر جا ڀاتي سڃاڻن ٿا. نعمت ڪي سخت زخم رسيل آهن، تن جو علاج به ڪرڻو آهي. مگر هن سنڌ ۾ ته حڪومت وڏيرن جي آهي. پوليس وڏيرو عالي به ضرور ماندو هوندو. هن جا ماڻهو گولا ۾ ڦرندا وتن ٿا. انهيءَ ڪري گهر جي ماڻهن فيصلو ڪيو ته پاڻهن ۾ جي بندوقن جا ڇرا لڳل آهن، ۽ پيا زخم رسيا آهن، تن جي علاج لاءِ نعمت ڪي ڪٿي ٻاهر موڪلي ڇڏجي. روپو اڳي ئي حيدرآباد آيل هو، تنهن سومر سان ملڻ جي ڪوشش ڪئي آهي، ۽ هو مرزاپور سومر سان ملڻ وڃي ٿو.

آن ڪان پوءِ مرزاپور ۾ سومر ۽ روپي ڪي گڏ ڏيکاريو وڃي ٿو-

”روپا يار! سنڌ ۾ هيءُ ڦهر جو درياءُ اهڙو چڙهي ويو آهي، ظلم جي ايڏي ته اٿل اچي چڪي آهي ۽ اهڙو طوفان اچي متو آهي، جو سڀڪو سڙي ويندو. فقير صاحب ته الائي بچيو، الائي مري ويو. باقي نعمت بچي آهي. ان ڪي ڪيئن بچائجي! مان ته ڏاڍو پريشان آهيان!! هت حڪومت به هنن وڏيرن جي، پوليس به وڏيرن جي، قاضي به وڏيرن جا. مان سمجهان ٿو هي پاڻ بچائڻ لاءِ شايد مون ڪي انهيءَ ڪيس ۾ ڦاسارائين ۽ ضرور ڦاسائيندا. مون ڪي يا ته هي ماريائي ڇڏيندا يا جيل ۾ وجهرائيندا، ته ميدان هنن ڪي ظلم ڪرڻ لاءِ صاف ٿي ملي. خير! منهنجي جيڪا قسمت هوندي، تنهن ڪي منهن ڏيو. مگر نعمت جو مون ڪي گهڻو اونو آهي! ڇا ڪجي!!“ سومر چيو.

”فڪر نه ڪر دوست! روپو جيسين جيئرو آهي تيسين نعمت ڪي ڪير هٿ لائي؟ خير، آخر ته نعمت توکي ڏٺي ملائيندو. تنهنجيءَ دوستيءَ ڪري ۽ هونءَ به هوءَ منهنجي ڀيڻ آهي. مان ضرور سندس عزت بچائيندس. پر سنڌ ۾ ته هن جو رهڻ هاڻي مشڪل آهي. اجازت

ڏين ته مان ڪيس ولايت وٺي وڃان. ڪيس اتي پڙهايان به! من ڏٺي ڪري ھي ظلم جا طوفان ختم ٿين، پوءِ تنهنجو نعمت مان نڪاح ٿئي، اِنهيءَ ڪري، يار! آءٌ ته ڀانيان ٿو ته سنڌ هاڻي ڇڏڻي پوندي!"

روپي چيو.

"چڱو ڀائو! هاڻي نعمت توکي امانت ۾ ڏيان ٿو. خدا حافظ!"

سومر چيو.

"خدا حافظ!" روپي وراڻيو.

روپو موٽي حيدرآباد آيو آهي. مٿي خبر نعمت کي پئي ٿي ٿو. ٻن ڏينهن ۾ نعمت جي لاءِ سُندريءَ جي نالي سان پاسپورٽ ٺهرائي ٿو. نعمت کي بلڪل هڪ هندو ڇوڪريءَ جهڙو بڻائي ٿو، ڪيس ساڙهي پارائي ٿو، ۽ نراڙ تي ڳاڙهو ٽڪو هڻي، پنهنجي ڀيڻ بڻائي، هوائي جهاز ۾ چڙهي، لنڊن روانو ٿي وڃي ٿو.

ٽيو به اڻين ئي... علڻ خان هنن سڀني خونن جو جوابدار سومر ۽ سندس دوستن، عمر، حيات ۽ الله بخش کي ٺهرايو آهي.

سورن جي دفتر ڪلڻ جو وارو آيو آهي. اکين مان رت جا ڳوڙها ڳاڙڻ جو وقت آيو آهي. ها، هيءُ اُنهيءَ نياڳيءَ سنڌ جو نقشو پڌرو ٿي رهيو آهي - آهو ٿي دونهون، آهو ٿي گلڻ فقير جو جلندڙ گهر. بس ظالم، پنهنجي بندوقن ۽ برڇين سان، هيءُ قرب وارو آشيانو ڊاهي، ساڙي، برباد ڪري، موٽن ٿا. گهوڙن تي علڻ خان، چتل شاہ سوار آهن. ٻين گهوڙن تي، قنڊڻ، جمعو ۽ ٻيا هنن جا پهلوان سوار آهن.

سڀ 'چتل شاهه جيئي!' 'علڻ خان جيئي!' جا نعرا هڻندا، خوشين ۾، وڏيري علڻ جي بنگلي ڏي موٽي رهيا آهن. هوڏانهن گلڻ فقير کي ڪهاڙين ۽ بندوقن جا ڌڪ لڳا آهن. گلاب، عارب، رگهو ۽ ٻيا ڪيترا قتيا ڪريا پيا آهن. رحمت ۽ ساڄڻي به ڪنڊ ۾ ڪريون پيون آهن. ٻيا به جيڪي ڪچهريءَ ۾ ايندڙ هئا، اهي بيحال پيا آهن. ڪن کي ڌڪ لڳل آهن، ته ڪي ته صرف ڇرڪ ۾ چڙهيون پيا هڻن.

علڻ خان ۽ چتل شاهه جي بنگلي ۾ ڪچهري لڳي پيئي آ. قنڊڻ

رڙ ڪري چوي ٿو -

"رئيس! متان چئين ته مان واڻيو آهيان! انهي ڳالهه ڪي اهڙي ته کهاڙي نوڪي مانس، جو مغز پرزا پرزا ٿي ويس. رئيس! چڱو ڪيو. انهي فقير روپي، سومر ۽ ٻين جوان ڇوڪرن جا متا ڦيرائي ڇڏيا هئا. ٻلا، جي اِنهن ماڻهن کي ڇڙواڳ ڇڏي ڏيو، ته پوءِ هي راڄ ڪيئن هلندا!"

"هائو، قندڻ، شاباس! ڏاڍو سمجهو آهين. هي سڀني جي انداز ۾ ماڻهو گڏ ڪري، اسين شڪار ڪريون، چوندن ۾ ووٽ ڏياريون! چتل شاهه! هي وزير، هي مشير، هي پير ۽ فقير، هي ڪليڪٽر ۽ ڪمشنر اسان وٽ ڇو ٿا اچن! رڳي زمين تي زمينداريءَ جي ڪري ته ڪونه ٿا اچن! هيءَ سڀ اسان جي جمائي آهي. هي چار ماڻهو آهن، جن جي ڪري اسان کي عزت ملي ٿي." علڻ چيو.

"سچ ٿو چوين ميان علڻ! پر ڏس ته هي اسان جون وسڪيءَ جون بوتلون، هي هنن هارين، واڻين، مزورن جون سهڻيون سهڻيون لاڙيون، جي تون ۽ اسين پيا ماڻيون! اهي اسان کي ڪيئن ملنديون! هيءَ سچي جنت هن دنيا جي، جت شراب هجي، عورت هجي، خوب عيش هجي، اِها اسان کي ڪيئن ملندي، جي ڳلڻ فقير جهڙا چريا اسان جي پاڙي ۾ هوندا!!" چتل شاهه چيو.

جمعو کهاڙيءَ تي هٿ رکي، شهپر کي وٽ ڏيئي، چوي ٿو، "اڙي سائين! هنن سڀني جو متو ئي ڦري ويو هو. پر خون، هڪ واڻئي جو پيو جت جو، اگهه ڪيوسين، ته ناپر تي ويٺي هئي. پر وري هن ڳلڻ جو، روپي جو، ۽ سومر جو پيٽ پرجي ويو هو. هاڻي ڇا ياد ڪندا! اسان جوانن جا هٿ!"

"پر! او جمعا، قندڻ، پڌو هوم ته هوءَ پري نعمت به آتي فقير وٽ هئي! انهيءَ جي ڪا خبر ته لهوا! بيوقوفو، انهيءَ کي ته ماري ڪونه ڇڏيو!" علڻ پڇيو.

"رئيس! ڪهڙي ٿو ڳالهه ڪرين؟ نعمت جي لاءِ ته هي

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

سڀڪجهه ڪيو اٿئون. پر سائين! مان ته جاچي ڏٺو، نعمت ته اتي ڪانه هئي!!" جمعي چيو.

"حرامزادا! پوءِ ته هيءُ پورهيو ئي اجايو، هيءُ خون ئي اجايا!" علڻ خان چيو.

"اي رئيس! دعا ڪر! ڪاڏي ويندي اها پري، تنهنجي دل جي ڪنجي! اِها ضرور توسان ملائبي! پر سائين، اهو سومر آهي، جو اڄ به اتي انهيءَ محفل ۾ ڪونه هو. نعمت جون نظرون سومر ۾ آهن ۽ سومر جون نعمت ۾. هيءَ سڄي مستي سومر ۽ روپي جي آهي!! روپو ته چون ٿا ولايت هليو ويو آهي. باقي سومر هتي آهي." جمعي ورائيو.

"پيلا حڪومت ته پنهنجي آهي - وڏو وزير ۽ پيا وزير سڀ پنهنجا آهن. پيو ڳالهه فقير ته هونئن ئي لاوارث لاش آهي! ٿيندو ته ڪجهه ڪونه. پر تنهن هوندي به وڏن شهرن ۾ واڌن جون اخبارون ته هي خبرون اخبارن ۾ ڇپرائيون ڪنديون. واٽيا ميمبر وري ڪائونسل ۾ سوال ڪندا! ڪجهه ٿاهه ضرور ٿاهجي، ويتر جو رکهو واڻيو به شايد مري ويو هجي! ضرور شهرن ۾ ته شور ٿيندو! وڏيرا علڻ خان! انهيءَ ڳالهه تي سوچڻ گهرجي!" چتل شاهه چيو.

"شاهه صاحب! ڳالهه ته نيڪ ڪئي اٿئي! اڙي الهرکئي ڪمدار کي سڏ ڪيو!" علڻ چيو.

"حاضر سائين!" جمعي ورائيو.

اجهو الهرکئو ڪمدار اچي حاضر ٿيو آهي.

وڏيرو علڻ کٽ تي ويٺو آهي، ڳوڏا آيا اٿس. پٺيءَ ڪان وڪوڙيل اجرڪ ورائي، پنهي ڳوڏن جي پاهران ٻڌي ٿو، چلم جو نڙ وات ۾ جهلي پيو ٿو ڇڪي. چتل شاهه پرائيءَ آرام ڪرسيءَ تي ٽيڪ ڏيو ويٺو آهي.

"سلام عليڪم!" الهرکئو سلام ٿو ڏئي.

"وعليڪم سلام!" ڪچهري سلام تي ورائي.

الهرکئو ڪمدار آهي، نڪ تي ڪونه ٿو ويهي، پر ڪمدار

جي ڪماگيريءَ واري، ٽيڪ واري منجي، نوڪر ڪٿي اچي وڏيري جي پرسان رکن ٿا.

هيڏانهن هي تياريون ٿي رهيون آهن، خوشيون ٿي رهيون آهن. هوڏانهن هتي غريب گلڻ فقير جي جهوپڙي سڙي ويئي آهي. هيءَ غريب گلاب جو گهر اجڙ ٿي ويو آهي. پٽ ڪٿي ڪِريو پيو آهي، ملڇٽي ڪٿ پيئي ٿي لڇي. رحمت روئي رڙيون ڪري رهي آهي. غريب رکڻهوءَ جو روئڻ وارو به ڪونه آهي. باهه جا جهوٽا شعلا ڪري رهيا آهن. هيءُ ظلم جو طوفان هت ٿي رهيو آهي. مولا! هي مصيبتون ڪيئن پيون وسن! هيءُ ڪهڙو معاشرو، جتي غمن ۽ ڏکن جا بار هجن، پين ٿورن ماڻهن وٽ شراب هجي، دولت هجي، عورت عيش لاءِ، سيڪجهه هجي! هنن غريبن جو ته اڄ قافلو لٽجي ويو! ڪير آهي، جو ننڍڙيءَ نينگر کي ڪٿي ٻاٽيءَ جو ڊڪ وات ۾ وجهي! ”ادي نعمت! ادي نعمت!!“ ڪري، پٽي ٿي پڪاري. رحمت پنهنجي پٽ عارب ڏي رڙهڻ جي ڪوشش ٿي ڪري. هيءُ ڪونڌر اڄ هت ڪسي ويو ـ ”ابا! اڄ وڇوڙو! هي وڇوڙو مون غريب ماءُ سان ڇو ٿي رهيو آهي!!“ رحمت، اکين ۾ پاٽي آئي، هر هر پڪاري رهي آهي.

گلڻ فقير کي سخت ڌڪ لڳا آهن، تنهن ۾ دم ته آهي پر هوش ڪونه آهي. فقير جي عادت آهي ”سبحان الله! سبحان الله!“ چوڻ جي. سندس زبان مان هن وقت به ”سبحان الله! سبحان الله!“ جا لفظ نڪري رهيا آهن. سچ چيو آهي لطيف ـ

عاشق زهر پياڪ، وهه ڏسي وهسن گهڻو
ڪڙي ۽ قاتل جا، هميشه هيراڪ
توڙي چڪن چاڪ، ته به آه نه سلن عام سان!

دم دم ۾ يار ياد آهي، يار جو سينگار ياد آهي، يار جو پيار ياد آهي. رڙيون ۽ ڪيهون آهن. مظلوم عوام جي بيوسيءَ جو عجيب نظارو آهي.

هيءُ نظارو دل ڳارينڌڙ نظارو آهي. هت فقير ڪِريو پيو آهي.

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

ڪٿ ملچٽي چڙهيون هٽي رهي آهي. ڪٿ عارب رت ڳاڙي رهيو آهي، رحمت ڏڪي رهي آهي. ويچارو رڳهو ته مري چڪو آهي. ربو پيو ٿو رت ڳاڙي ۽ روئي. ملچٽي ننڍڙي نينگر تڙڦي پئي ٿي، ڪڏهن پيءُ لاءِ ٿي واجهائي، ڪڏهن ماءُ لاءِ، ڪڏهن عارب لاءِ، ڪڏهن ڪنهن لاءِ، ڪڏهن ڪنهن لاءِ. اکين اڳيان پردا ڦري رهيا اٿس. ها، هوءَ هاڻ ماءُ رحمت جي هنج ۾ آهي. ماءُ ڪٿي ڪيس ڪڍائي ٿي. عارب ڪيس چيچ ڏيئي وٺي هلي ٿو. پٽس گلاب ڪيس ڪلهي تي کڻي ٿو. پڪاري ٿي، ويچاري ٿي -

”هيءُ چا ٿي ڏسان! هيءُ منهنجي اکين اڳيان ڪير پئي گهميا! هو ڪاڏي ويا؟ ڪير هئا؟ سڀ مون کي هت ڇڏي ويا! هيءُ مون ڪان رت ڇو ٿو وهي! هي مون کي ڪهن ڏڪ هنيا آهن؟ چا، مون ته هنن کي ڪا گار به ڪانه ڏني!!“

بس، اهي ۽ پيا ڪئين غمن جا بار مٿان وسي رهيا آهن. پر زخمن ۾ به عذاب جا مچ مچي رهيا آهن. ڪو به ويجهو ڪونه ٿو اچي. رحمت ته وائڙي ٿي ويئي آهي -

”نعمت ڪاڏي وئي؟ چا، دشمنن جي هٿ اچي وئي! جنهن منڙيءَ جي عزت بچائڻ لاءِ، هي سڀ مصيبتون اچي ڪڙڪيون آهن، اها کجي وئي! يا الله! هيءُ چا ٿي ڏسان! ڪاڏي وڃان؟ ڪنهن کي چوان!“

ڪو به ڪونه آهي جو سهارو ڏئي.

هاڻي وري وڏيري علڻ جي اوطاق ظاهر ٿئي ٿي. ڪيل وارا ائين ڳالهين جا جهلڪا ڏيکارين ٿا. الهرکئو ڪمدار منجيءَ تي ويٺو آهي.

”پڌ ڪمدار، تون اسان جو پراڻو وفادار ڪمدار آهين! بابا سائينءَ کي توسان محبت هئي!! هميشه هو تنهنجي صلاح سان هلندو هو، تنهنجي صلاح ۽ مدد سان هن وڏيري صادق جا لاهه ڪيدي ڇڏيا. اسين ڇا ڪري آيا آهيون ۽ ڇا ٿيو آهي، توکي سڀ پتايو اٿئون. هاڻ اهڙي ڪا ترتيب ڏس، جو نانگ به مري ۽ لٺ به بچي!؟“

وڏيري علڻ چيو.

”پوتار، توهان آهيو نوجوان. شوق آهي، عشق آهي. مون کان جي صلاح ڪري ڪجهه ڪيو ها، ته گهڻو ڪجهه ٿي وڃي ها. پر هي قندڻ ۽ جمعو آهن تڪڙا، تن جي صلاح تي پيا توهان هلو. هاڻي مون کي چڏي ڏيو ته مان سوچيان!“

هي سڀ ڪنئي ٿا چپ ڪن. الهرکئو اکيون ٻوٽيو، ڪي ڏهه ويهه منٽ ويچار ۾ پئجي ٿو وڃي...

”چڱو، هاڻي نعمت ڪٿي آهي؟“

”خبر به ڪانه، آهي ته جيئري آهي يا مري وئي!“ قندڻ چيو.

”پاڙيا! جي مري وئي يا پڇي ۽ بچي وئي، ته پوءِ توهان کي چا مليو، ۽ جي وري پڇي وئي ته اڄ نه سڀاڻي ڪا مصيبت ضرور مچندي! هيڏو سارو معاملو ڪري وڌو آٿوَ انهيءَ نعمت لاءِ ۽ نعمت توهان هٿ نه ڪئي!!“ الهرکئي چيو.

”چڱو، هاڻي واردات تي هلي، سمورا نشان، بندوقن جا، پيرن جا، باهه جا، سڀ گم ڪيو. انهيءَ کان پوءِ جيڪي به اتي مٺا ۽ جيئرا هجن، تن کي هٿ ڪيو. انهيءَ کان پوءِ سومر ۽ سندس ويجهن مائٽن ۽ ساٿين تي فرياد ڪريون، ته هنن نعمت کي کڻڻ جي واسطي هي سڀڪجهه ڪيو آهي، ۽ جي نعمت نه هجي، ته پوءِ لکايو ته نعمت کي سومر اچي ڏڪ هنيا ۽ کيس گهليندو، گهوڙي تي زوريءَ کڻي، پڇي ويو، ۽ پين سندس سنگتين هنن زخمين کي ڏڪ هڻي، ماري چڏيو، ۽ پين کي دڙڪا ڏنائون ته جي فرياد ڪندا يا پڪاريندا ته سندن جان نه بچندي. ان ۾ پنهنجا شاهد به گنيديو، جي چون ته هو خوف کان پڇي ويا ۽ نعمت دانهون ڪندي، روئندي رڙندي ويئي! بس، اهو ئي رستو آهي.“ الهرکئي صلاح ڪيي.

”واهه جي صلاح ڪئي تئي، چاچا! اڙي آتوا هڪدم گهوڙن تي چڙهو، ڏهن ٻارنهن ڪوڏرين سان ڪڙمي ڪيو...“

هاڻي هو هين مڪان ۾ پهچي وڃن ٿا. سيني ڏکيان کي

ڪٽن تي ڪٽن ٿا. مٺا ماڻهو سنڌ ڪري، پر ڪٽن تي سٽين ٿا. ڪوڙين جو وسڪارو شروع ٿي ٿو وڃي. بس اهڙي حالت بنائي ٿا ڇڏين، جڻ ته هت ڪجهه ٿيو ئي ڪونه هو. فرياد داخل ٿي ٿو وڃي. پوليس ته اڳي ئي وڏيري علڻ جي آهي ۽ وڏيرو پوليس کي ٿوري روڪڙ به ڏئي ٿو، ۽ هونءَ به هيءُ وڏيرو پوليس جو گماشتو آهي، سڄو ملڪ ڦري پاڻ به مزا ماڻي ۽ پوليس کي به جاوا ڪرائي. پوليس وارا به ڪوڙا بيان ناهي، ڪيس بڻائي، وٺي هيءُ هيڏو سارو عملو گهوڙن تي چڙهي، سومر جي گهر ٿا پهچن. هن جي سيني عزيزن کي جهلين ٿا. عورتن کي ٻاهر ڪڍي، خوب مارين ٿا ته سومر کي حاضر ڪن. سومر پڻ ٿي ڏينهن ته گم آهي، پر ٻهنجن ننگن، ماءُ ڀينرن جي بي عزتي سهي نٿو سگهي، اچي ٿو حاضر ٿئي. ڍڳا ڍور، مال متاع سڀ پوليس هٿ ٿي ڪري. آخر ڪيس ڪورٽ ۾ داخل ٿي وڃي ٿو.

هاڻ هي سڀ عاليجناب مختيارڪار صاحب فرسٽ ڪلاس مئجسٽريٽ رامچند وٽ حاضر ٿيا بيٺا آهن. سومر جو ڪو به عزيز ڪونه آهي. هنن وٽ نه پيسو آهي، نه زمين، جا وڪرو ڪري سگهن. هن ڪورٽ ۾ ته گهڻو ڪيس هلي ويو آهي. هاڻي چارج رکجڻ جي مهل بچاءَ جي تقرير واسطي سومر جو سوٽ، صادق، مسٽر کيمچند کي وڪيل ڪري آيو آهي. وڪيل صاحب مسٽر کيمچند، مختيارڪار صاحب جو پيالي ياڻي آهي.

کيمچند صادق کي ٻاهر ڪڍي ٿو وڃي - ”بابا! هيءُ ديوان ڏوڪڙن کان سواءِ ڪم ڪونه ڪندو. اڄ ڪيس رکايان ٿو، سڀاڻي هڪ هزار رپيا پني سني اچي ديوان کي ڏي!“

ٻئي ڏينهن تي وري جوابدار سويري حاضر ٿين ٿا، اڄا وڪيل به ڪونه آيا آهن. وڏيري جو ڪمدار الهرکيو فريادي به ڪونه آهي. ديوان به مشهور رشوت خور آهي، سو پهريائين پاڻ کي گارين ٿو شروع ڪري -

”هيءُ رامچند پڪو حرامي، ماءُ جو هڙو، ڀيڻ جو هڙو آهي.

ڪئپٽان توهان کي خبر ڪانهي ته ڏوڪڙ کان سواءِ ڪم ڪونه ٿيندو. سڀ ڦاهي ڪاٽي ويندؤ!

صادق، سومر سڀ ويچار ۾ پئجي ٿا وڃن. زندگيءَ جو سوال آهي. صادق ته اڳي ئي هزار رپيا کڻي آيو آهي.

ديوان ڏهہ نوٽ وٺي، چپر جي پچر ۾ اٽڪائي ٿو ڇڏي. پوليس کي چوي ٿو ته جوابدارن کي ٿورو وقت ترسائين - ديوان چلم جي ڦوڪ پيري رهيو آهي. ايتري ۾ الهرکئو فريادي به اچي ٿو حاضر ٿئي -

”اڙي الهرکئا، وڏيري علڻ کي خبر ڪانهي، مان وڏو حرامي آهيان! سواءِ ڏوڪڙ جي مون وٽان ڪجهہ ڪين ورندو. ڪٿي جا پٽ، ڏاڙهي ٽنگي ڇڙا وڏيري جا سلام پيو ڏين! ڏوڪڙا! بابا! ڏوڪڙا!“ رامچند چيو.

”سائين! وهلور چو ٿا وڃو! اسان کي توهان جي خبر آهي. وڏيري ڇڙا سلام ڪونہ ڏنا آهن!! ٿورو صبر ته ڪريو ها...“ الهرکئي اچا مس وات مان ڪڍيو.

”ڇٽ جا پٽ! ڇڙا سلام، نہ ته وري ڪي لک کڻي آيو آهين!“ ديوان چيو.

”سائين، وٽ هي پنج هزار! وڏيري چيو آهي ته ڪيس اهڙو پڌرن، جو سيشن ۾ اسان کي ڪم اچي!! پيو به جيڪي چوندين، اهو حاضر ڪنداسين. هي به وسڪيءَ جون بوتلون پڻ حاضر آهن،“ الهرکئي اجرڪ مان ڳنڍ ڇوڙيندي چيو.

”اها ته ڳالهہ ڪرا ڇٽ جا پٽ!! اڙي ڏهہ هزار رپيا پيا به ڏجو، مان سچو رڪارڊ ٺئون ٿو ناهيان ۽ اڳيون ڦاڙي ڇڏيندس! سمجهيءَ!“ ديوان چيو.

”نوٽ سليپر جي اندر لنگهائي، پير سليپرن ۾ پائي وهي ٿو. چلم جي ڦوڪ پيري، وسڪيءَ جو پيگ چاڙهي، پٽيوالي سلوڪ کي حڪم ٿو ڪري ته هو سرشتيدار کي به سڏ ڪري ۽ ٽيبلون ڪرسيون

ناهي رکي.

اڄ ديوان ٻاهر گشت ۾ آهي ۽ چئن هينان ڪيس هلائي رهيو آهي. وڪيلن کي ٻه آتي گهرائي ٿو. تقريرون ٿين ٿيون.

هاڻي سومر وارا ٻانهون ٻڌي ديوان کي عرض ٿا ڪن. اشارو مٿي پيچر ڏي ۽ نوڙن ڏي ڪري چون ٿا -

”سائين! ديوان!! توهان عدل ۽ انصاف کان مشهور آهيو، هاڻي انهيءَ مٿين خدا جو خوف ڪري اسان کي ڇڏي ڏجان! اسين بي گناهه آهيون.“

”بي گناهه آهيون! بي گناهه آهيون! مٿين خدا جو خوف ڪجانءِ!“ جت جا پٽ، خبر ڪانه اٿوَ رامون پورو حرامي آهي! اڙي جت جا پٽ، رامون کي پيرن کان ٻاهه لڳي وئي آ. هلو، هاڻي سيشن ڏي! مان توهان تي نعمت جو ڪٽڻ ثابت ڪيو آهي!“ ديوان چيو، ”ڪيس سيشن ۾ ڪمٽ ڪيو ٿو وڃي.“

سيڪو حيران آهي ۽ سيڪنهن کي خبر آهي ته سومر ۽ سندس عزيز بي قصور آهن. انصاف ۽ قاعدو قانون وڪامي رهيو آهي. ماڻهو هاڻ تنگ آهن. هيءُ ٻاهر غريب ماڻهن جو ميڙ ڏيکاريو ٿو وڃي. هي سڀ هڪٻئي ڏي نهاري، توباهون ڪندا وڃن ٿا -

”واهه! واهه! واهه جو انصاف ٿي رهيو آهي! الائي ڪڏهن هنن وڏيرن جي ٻيڙي ٻڏندي، الائي ڪڏهن هي ظلم جا پهاڙ اسان کان پري ٿيندا!“

باب چوڏهون

سوچ

ڪيل اتي بند ٿئي ٿو. سيڪو هوريان هوريان هين ڪيل جي اثر هيٺ بي سُرتيو چُري پُري رهيو آهي. سيڪو پنهنجي پنهنجي رهائشگاهه تي پهچي، پنهنجي پنهنجي شهر ۽ پنهنجيءَ پنهنجيءَ ولايت

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

ڏانهن اڏامڻ جي ڪوشش ڪري رهيو آهي.

اڄ ٻه وينستا جا ماڻهو، مرد ۽ عورت گهمڻ سانگي، پلترتا وارن سان انهن جي جهاز ۾ سوار ٿي، ڏورانهين پلترتا تي پهچي ويا آهن. هي وينستا جا ماڻهو تمام سهڻا آهن. پلترتا جا رهواسي البت بيهڪ ۽ بناوت ۾ ٻيءَ طرح جا آهن. هنن سهڻن ماڻهن کي ڏسڻ لاءِ، جتان هي وينستائي لنگهن، ته پلترتائي هزارن جي تعداد ۾ اچيو گڏ ٿين. پلترتا جي الاتڪائي گهٽيءَ جي هڪ سهڻي ۽ ڪشادي هوٽل ۾ هي ٻيئي وينستائي لٿل آهن. وڏي هال ۾ هڪ ٽيبل تي هي ٻيئي ويٺا آهن. چانهه جا پيالا سونهري رنگ تي هنن اڳيان رکيا آهن. هي ٻيئي آنهن مان سرڪيون پري پي رهيا آهن -

”جسٽندي! پياري جسٽندي، ڏس ته سهي، هيءَ ڪيڏو عجيب سمو آهي، عجيب پتٽ آهي. ڪجهه ڇهه مهينا ٿيا، جو اڳي ڌرتا ۾ هئاسين، اڄ ڪيترو نه جلدي هن ڏورانهين پلترتا ولايت ۾ پهچي ويا آهيون!! ذرا سوچ ته سهي، هي هيڏيون مسافريون، هيڏو پري، ڪٿ ڪهڙا ماڻهو، ڪٿ ڪهڙا ماڻهو، هنن جون شڪليون نراليون، زبانون نراليون، وري هاڻ ته هت هيءُ ٻه ٻڌو پيو وجي ته اجا ٻيون به ڪيتريون گئلڪسوون، ڪيترا جڳ جهان الذا پيا وجن، جن اسان لاءِ نوان وجود ۾ ايندا پيا وجن، ۽ آنهن ۾ پڻ زندگي آهي! هيءَ آخر هيڏو مانڊاڻ ڇا لاءِ ۽ ڇو آهي! ڏس ته پياري، هتي جي رهواسين جي رکيو حياتي به ٻه سَوَ سالن جي لڳ ڀڳ ٿئي. سچا ٻه سؤ سال گهڻو ڪري سيڪو رهي!! سچو وقت ڪائيندو ڇوڙيندو رهي! پياري، عجيب آهي، هيءَ زندگي!“ تارنٽم چيو.

”هائو پيارا! عجيب رنگ آهي! هيءُ پيچڻ، هيءُ ڊڪڻ، هيءُ ڪائڻ ۽ پيڻ، هي نچڻ ۽ کلڻ، هيءُ روئڻ ۽ پٽڻ! آخر هيءُ سيڪجهه ڇو؟“ جسٽنديءَ چيو.

ٻيئي هن خيال ۾ محو ٿي ٿا وڃن. سوچ ۽ خيال هنن کي وڪوڙي ويا آهن؛ گهڻو اوچو آيا آهن، هين پلترتا تي ته هيءَ اِئين

آهن، پر خيال جو پرواز ته ڪين اجا به پري ڪنيو وڃي - هيءُ ڇو، ھو ڇو؟

قدرت ايڏو اونهو سمنڊ آهي، جنهن ۾ ڪو ڪيترين به ٽپيون هڻي، پر آخر آها وري اڇيو ڪناري تي بيهاري. وري ڪو آن ۾ نهاري تو، ته سمنڊ آهو جهڙو هو اهڙو آهي. خيال ۽ سوچ هلي هلي، ٿڪجيو پون، پر هرڪو هن لامحدود قدرت جي لامحدود عبرت ۾ پڏيو وڃي. هتان جي آبهوا، رونق، ماحول اهڙو آهي، جو پين ولايتن جا هت آيل مهمان، مورتون سو ڪوڻ مناٿين، مگر سوچ، سمجهه، شوق سڀ سندن متجيو وڃن. هي ننڍڙا ننڍڙا تارا، هي هزارها سيارا، لکين، ڪروڙين... تن جي اندر ڪيڏو نه راز آهي! هيءُ ڪيڏو نه امتحان آهي!

”جئندي پيارا! هيءُ مان ۽ تون، هيءُ هو ۽ هيءُ ڇڇي چاهي؟ اسان جو جمڻ مرڻ چا، هيءُ سڀ بي معنيٰ آهي! يا بامعنيٰ آهي؟ نه، هن سڀ ۾ حساب ڪتاب آهي. پوءِ ته ضرور هيءَ بامعنيٰ هلچل آهي!“ ٿارتم چيو.

هتي پلترتائي ماڻهن جي سوچ نرالي آهي. سڀڪو جڻ فيلسوف آهي. سڀڪو ڪنهن خيال ۾ غرق آهي. خيال چاجوا! بس اهو ئي ويچار واهڙ جان وهي رهيو آهي. هيءُ سڀڪجهه، خيال ۽ سوچ انسان جي دماغ ۾ ڦري رهي آهي. سوچ! سوچ!! سوچ سجاڳي آهي. هنن ڪي هڪڙي ڏانهن نهاريندي نهاريندي، ڪلاڪن جا ڪلاڪ گذري ويا آهن.

هي ايترا ته هاٺي ئي هيتي لاچار ٿي پيا آهن، جو هي موٽي وينسٽا ڏي روانا ٿي رهيا آهن.

باب پندرهون

ميلو

لنڊن پاڙي ۾ هميشه وارو ساليانو ميلو شروع ٿي رهيو آهي. لنڊن ۾ اهو سڀڪجهه آهي، جو هزارها ورهين کان ڌرتا ۾ لکيو ۽

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

نهيو آهي. سيني شهرن جا سيلاني اڄ هن لنڊن ٻاڙي ۾ ڦري رهيا آهن. اڄ هتي هڪ وڏي نمائش لڳائي ويئي آهي. ڌرتا جي سيني ٻاڙن جون ايجادون، هارسينگار، راڳ روپ جا سامان ڪٺا آهن. ڌرتا جي هزار ورهين جي ارتقا جو نقشو پورو پورو اڄ هيتي چٽيو ويو آهي.

هيءَ نمائش سئون ميلن جي وڏيءَ ايراضيءَ ۾ بنائي ويئي آهي.

ڪئين ريلوي لائينون لڳايون ويون آهن. وچ ۾ وڏو چڪر آهي، جنهن ۾ ٽرينون بيٺيون آهن. هيءَ نمائش رنگن ۾ ورهايل آهي ۽ هر هڪ ٻاڱي کي پنهنجو رنگ آهي ۽ هر هڪ گاڏي جنهن جنهن ٻاڙي لاءِ مقرر آهي، ان کي اهڙو ئي رنگ ڏنل آهي. سڄي نمائش جيڪڏهن مٿان وبهي هوائي جهاز تي ڏسجي، ته ڄڻ هڪ وڏو غاليچو وڇايل نظر ايندو. گاڏين، هوٽلن، ميخانن جون عجيب قطارون آهن. بس هڪ نظارو آهي، نظارو! حسينن جون قطارون، گلن جون بازاريون. ڪهڙي ڳالهه ڪجي! هوڏانهن وري اڄ آهو پراڻو کيل به شروع ٿيڻ وارو آهي. هيءَ لنڊن ٢٣ صديءَ واري آهي، ۽ هيءُ کيل اُن جي ويهينءَ صديءَ جي هڪ ڳالهه آهي. ٽن سؤ سالن ۾ ڪيڏي نه تبديلي اچي ويئي آهي! هيءُ کيل به هن نمائش جي اندر آهي. گاڏين جا گهوگهٽ آهن، ڪي ڪٿان ڪي ڪٿان اچي کيل جي چؤنڪ تي بيٺيون آهن. هزارن جي تعداد ۾ ماڻهو، طرحن طرحن جون پوشاڪون پهريل آهن. سيئي پنهنجون پنهنجون جايون والاري رهيا آهن.

اڄهو کيل شروع ٿئي ٿو. هوائي اڏو ظاهر ٿئي ٿو. هيءُ پراڻو لنڊن جو اڏو آهي. هوائي جهاز اچي اڏي تي لهي ٿو. جهاز سان ڏاڪڻ لڳي ٿي. دروازو کلي ٿو. ٻهريائين ٻهريائين هڪ سهڻي ڇوڪري ساڙهيءَ سان ۽ نرڙ تي ڳاڙهي تلڪ سان ۽ هڪ ننڍڙي ٻيگ هٿ ۾ ڪري، لهي ٿي، ۽ سندس پوئتان هڪ سهڻو نؤجوان به لهي رهيو آهي. هيءُ ته ساڳيو روپو آهي! ڇوڪري، جنهن جو نالو سندري آهي، شڪل جي ته گهڻي سهڻي آهي، پر موگي ۽ منجهيل نظر اچي ٿي. روپو ٻانهن

کان وٺي، ڪيس ڏاڪڻ تان هيٺ لاهي ٿو. هيءَ سنڌ ته نه آهي، هيءَ لنڊن آهي، متان ڪڙن جون قطارون هيئان ساوا گاهه، ڏگها ساوا وڻ، ماڻهن جو رنگ به نرالو، پوشاڪ به نرالي، طبيعتون آزاد ماڻهو به آزاد، غم ته ڏسڻ ۾ ئي ڪونه ٿو اچي، بس خوشي ئي خوشي آهي. مارلين کي خبر هئي ۽ ڪيس روبي خط لکيو هو ته I-108 فلائيٽ ۾ هو لنڊن پهچي ويندو. صبح جو ويچاري مارلين روبي کي ملڻ لاءِ ۽ وٺي وڃڻ لاءِ موٽر ڪاهي آئي آهي. پر روبي سان گڏ هڪ نوجوان سهڻي ڇوڪري ڏسي، حال ته حيران ٿئي ٿي ته هيءَ وري ڪهڙي بلا روبو هٿ وٺي آيو آهي! آخر روبو پنهنجو سامان، جو جهاز ۾ پيل هو، اهو هٿ ڪري، سندريءَ کي هٿ کان وٺي، ٻاهر نڪري ٿو. سندري ويچاري جهنگ جي جٽي ڇوڪري، اها ته نئين دنيا ۾ اچي ڏاڍو حيران ۽ پريشان ٿئي ٿي. جنگهون ڏڪنس ٿيون، هٿ ڏڪنس ٿا. روبو جيئن تيئن ڪري در کان ٻاهر ڪڍيس ٿو. پيئي تڪيتون به ڏيکاري ٿو. در تي مارلين اڳ ئي بيٺي هئي، تنهن رڙ ڪئي -

"ڊيئر روبو! ڊيئر روبو!!"

اڳتي وڌي، نه ڪيائين هم نه تم، اهڙو ڀاڪر وجهي چمين جا ٺهڪا ڪيائينس، جو ويچاري سندري ڏڪي ويئي. سوچ ۾ اچي ويئي ته روبو نهايت شريف ڇوڪرو آهي، هي ٿئي ڇا پيو! مارلين سندريءَ ڏي شڪي ۽ ڌڪار جي نظر سان ڏسي ٿي. روبو ڳالهه سمجهي وڃي ٿو. هو هڪدم سندريءَ جو هٿ وٺي، مارلين جي هٿ ۾ ڏئي ٿو -

"ڊيئر مارلين! هيءَ آهي منهنجي ڀيڻ سندري، جنهن کي مان نعمت به سڏيندو هوس!"

"او ڊيئر، هيءَ نعمت آهي - مان ڀلجي پئي هيس ته تون شايد شادي ڪري، ڪنوار کي پاڻ سان وٺي آيو آهين. شڪر اٿئي منهنجا خدا، مان ڪيڏو نه ڀلجي پئي هيس!" مارلين چوي ٿي.

ٽيئي ڪٺيئين ۾ ويهي، چانهه پين ٿا. سندريءَ کي زخمن ۾ سور به آهي. ويچاريءَ کي ته ڪوپ به ڪٿڻ نٿو اچي، ۽ ٻهراڙيءَ

جي ماڻھن وانگر ڪوپ مان چانھہ لاھي، سامر ۾ وجھي، ٿوڪون ڏيئي، چانھہ ٺاري، پيئي چسڪيون ڀري. ڪئنٽين ۾ ويٺل انگريز مرد زالون ھن ڏانھن نھاري رھيا آھن. ڪلھي به رھيا آھن. مارلين به مشڪي ٿي. ويچاري سندري سنڌ جي ڀھراڙيءَ جي ڇوڪري ۽ ھيءَ نئين دنيا، ۽ اھو به لنڊن جو شھر! عجيب تماشو بنجي پيو آھي. روپو ٽڪڙ ٽڪڙ ۾ چانھہ پوري ڪري، مارلين ڪي جھٽ ۾ اٿاري ٿو. ٽيئي ٻاھر اچن ٿا. لفٽ تان لھي، مارلين پنھنجيءَ ڪار تي پھچي ڪي چاڙھي، موٽر چالو ڪري ٿي. اڳيان مارلين ۽ روپو ويھن ٿا ۽ پوئينءَ سيٽ تي سندريءَ کي ويھارين ٿا.

ھاڻي موٽر ھلڻ شروع ڪيو آھي. ٻنھي طرفن کان ٻه ٻه رستا آھن. موٽرن جون قطارون ھڪ ٻاسي کان اچي رھيون آھن ۽ ٻئي ٻاسي وڃي رھيون آھن. ويچاري سندري ته حيران آھي. مارلين موٽر واري سامھين درسنيءَ ۾ ھيءُ سڄو رنگ ڏسي رھي آھي. ڪڏھن ڪڏھن موٽر ڪا اچي ڪراس ڪري ٿي، ته سندري ڏڪي ٿي وڃي. وري ڪٿي ساڙھيءَ جو پلئه وات ۾ ٿي وجھي. مارلين کي مزو ٿو اچي. ھوءَ به ڪار کي ڏاڍو تيز ٿي ھلائي. جيئن موٽر تيز ٿي ھلي، تيئن خوف جا نشان سندريءَ جي منھن تي ظاھر ٿين ٿا. آخر ويچاري ڏڃي، روپي کي ٻوٺتان پڪڙي، چوي ٿي –

”ڀائو! مان ته مري ويندس. مون کي الائي ڇا ٿو ٿئي! موٽر ھوريان ھلايو. منھنجا زخم به چڪن ٿا!!“

”ڊيئر مارلين! منھنجي ڀيڻ موٽر جو ھيترو تيز ھلائڻ سھي نٿي سگھي. ٿوري رفتار ڪم ڪريو.“

”ضرور، روپا ڊيئرا“ سندريءَ ڏي ڏسي، زور سان کلي ٿي.

آخر اچي ڪئنينس پارڪ گھٽيءَ ۾ پھتا آھن. ١٦٧ نمبر گھر به اچي ويو. موٽر بيھي ٿي: ٽيئي لھن ٿا. يڪدم سندريءَ کي پرواريءَ اسپتال مان ڀتي ڪرائي، اچي گھر جي اڳيان بيھن ٿا.

روپو اچ ٻن ھفتن کان به مٿي وقت سنڌ ۾ گذاري، لنڊن

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

موٽيو آهي. گهر جي چابي وٽس آهي. در لاهي اندر گهڙڻ ٿا. روبي جو فليٽ فرسٽ فلور تي آهي. هيٺين ۽ پاسي وارن فليٽن جا پاڙيسري سڀ سندس چوڌاري ڦري اچن ٿا. مسز ڪُڪ، مسز اوبرائين، مس ڊائين، مس مارگريٽ، مس انٿني، مسٽر لايڊ جا ننڍڙا ٻار، سڀ ڪيس وڪوڙي ٿا وڃن. روبي سڀني لاءِ سنڌ مان سوکڙيون آنديون آهن. ڪن کي ڪمانگري جي فريمن مان درسنيون تو ڏني، ڪن کي ٻٽ پٽريل رواڻ، ٻين کي سنڌي اجرڪ، ڪنهن کي سنڌي ٽوپي. مطلب ته سڀ سوکڙيون وٺن ٿا ۽ ڏاڍا خوش ٿين ٿا.

هن لنڊن ۾ يورپي ۽ انگريز ماڻهو پڪا ماڻهو آهن - سنڌ واريون دعوتون، سوکڙيون پاکڙيون ۽ گهمائڻ ڦيرائڻ هتي ڪونه ٿئي. سڀڪو پنهنجي پيٽ ۾ پورو آهي. گهڻو ڪري لنڊن ۽ يورپ جا رهاڪو سڀ هڪڙي ئي ڪلاس جا ماڻهو آهن. هو ايترو ڪمائي سگهن ٿا، جو هنن جي زندگي آرام ۾ گذري وڃي ٿي. هت سنڌ وانگر ڪونه آهي ته ڪن وٽ دولت ۽ زمين ايتري، جو ٻنا ڪنهن ڪم جي گهر ويٺي هزارين ۽ لکين روپيا پيا ڪمائين: ڪي ٿورا وڏا ماڻهو عيش عشرت، شراب ڪباب ۾ پورا، ۽ ٻيا لکين ماڻهو مفلس ۽ مسڪين بک پيا مرن!

سندريءَ هي منظر هن نموني ته اڳي ڪونه ڏٺيون هيون، باقي هڪ دفعي ضلعي جو انگريز ڪليڪٽر مسٽر ڪووي پنهنجي منڊم مسز ڪوويءَ سان مرزاپور ۾ آيو هو، جڏهن هوءَ سنڌي اسڪول ۾ پڙهندي هئي. سنڌ ۾، هندستان ۾، انگريز حاڪم هئا. وري سندن چمڙيءَ جو رنگ پيو، زبان انگريزي، تنهنڪري سنڌي ماڻهن ۾ انگريزن اڳيان ڪمتري پيدا ٿي ويئي هئي. وري انهيءَ سان گڏ سنڌ جا هندو سيٺيون، مسلمان زميندار ۽ پير، آهي ته انگريزن جي اڳيان ايترو ڪيري پوندا هئا، جنهن جو ڪو حد حساب ٿئي ئي ڪونه. غريبن ڪي، هينن وڏن ماڻهن جي اِنهيءَ ڪمتريءَ ڪري، غلاميءَ جي ذهنيت هيڪاري پست ڪري ڇڏيو هو. سندري جڏهن ننڍڙي نعمت هئي، تڏهن اها منڊم سندن اسڪول ۾ آئي هئي ۽ ڪٻن پنڇنچات جي ڏنل مٺائي ورهائي

ڏني هئائين. آهو ڏينهن ڪيس چڱيءَ طرح ياد آهي. سون جي انداز ۾ ماڻهو ڪنا ٿي ويندا هئا، انگريزن کي ڏسڻ لاءِ. جڏهن انگريز فوجون، مرزاپور جي پرسان لنگهنديون هيون تہ ڪئين ماڻهو رستن تي بيهي ويندا هئا. آهي سڀ ڳالهيون سندس اکين اڳيان ڦرڻ لڳيون آهن. اهي ننڍيا چٽڪا، سندريءَ جي يادگيريءَ جا، هن ڪيل ۾ ڏيکاريا وڃن ٿا.

اڄ تہ سندريءَ لاءِ هڪ عجيب سمون آهي. هي اچي چمڙيءَ وارا ماڻهو روبي کي ۽ ڪيس چميون ڏيئي، ٻاڪر ٻائين ٿا. هي سڀ پنهنجن پنهنجن ڪمرن ۾ وڃن ٿا. مارلين هڪدم بورچيخاني ۾ وڃي ٿي، پڇي ٿي –

”ڊيئر روبا، چانهہ پيئندؤ يا ڪافي!“

”پياري، جيڪي وٽئي!“ روبي وراڻيو آهي.

روبو سندريءَ کي ٽائليٽ ڏي وٺي وڃي ٿو. سندري ٽائليٽ ڏسي، چرڪ ٿي پري. هوائي جهاز ۾ ٽائليٽ ڏٺو هئائين، تڏهن بہ دهلجي ويئي هئي. روبو ڪيس سمجهائي ٿو: ”نعمت پيڻ، مان توکي سندري سڏيندس، ڇاڪاڻ تہ تنهنجو نالو پاسپورٽ ۾ سندري آهي ۽ هي سڀ هتان جا دوست، ڇوڪريون، ڇوڪرا، پوڙها پوڙهيون ۽ ننڍڙا ٻار توکي سندري سڏيندا. هيءُ پيڻ، ڪموڊ آهي. هن جي پاسن تي هي غاليچي جا نرم استر آهن. هن جي مٿان هيءَ فيلش آهي. هي هيٺ ڏس، عاليشان غاليچو آهي. هيءَ گينڊي آهي، جنهن ۾ هٿ منهن ڌوئبو آهي. هي وڏو وهنجڻ لاءِ ٽب هٽ پيل آهي. هن جي مٿان ڦوهارو پڻ آهي. هيت هيءُ گئس تي پاڻي گرم ڪرڻ لاءِ هيٽر آهي. پاڻ سان ماچيس کڻي اچبو ۽ صابڻ، توال بہ پنهنجو کڻي اچبو، ٽٿ پيسٽ بہ پاڻ سان آڻبو آهي. جا بہ ضرورت هجي، در بند ڪري، اها پوري ڪري سگهجي ٿي. هيءَ مٿي ڏبي ڏس – هين ۾ هيٺئون پنج پيسن جو سڪو وجهبو، تہ پوءِ گئس ملندي، ۽ اها گئس پوءِ هن نلڪيءَ ۾ نڪرندي، ان کي ٻاهہ ڏبي تہ اها ٻرندي، ۽ پاڻي گرم ٿيندو.

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

منهنجي پياري پيڻ نعمت، پڌا! ڪموڊ جي مٿان فلش آهي. اها هن هٿئي کي هيٺ ڪرڻ سان زور سان پاڻي وهائيندي، ۽ ڪموڊ ۾ ڪريل وغيره گم ٿي ويندي ۽ ڪموڊ به صاف ٿي ويندو. پيڻ، هي ڪموڊ هي پاڙي وارا انگريز به ڪم آڻيندا آهن. جيڪڏهن هن ٽائليٽ ۾ ڪابه گندگي ٿيندي، ته هو اسان تي ڪلندا."

ويچاري سندري هي رنگ ڏسي، ڏاڍيءَ حيرت ۾ پئجي ويئي. سنڌ ۾ ماڻهو ته اڪن ۽ ڪرڙن جي هيٺ ويهي ضرورت پوري ڪندا آهن!

گهر سڄي ۾ ڏاڪڻيون وغيره سڀ غاليچن سان ڍڪيل. اندر وڏو ڪمرو، سو به تمام سٺي غاليچي ۽ پلنگن سان، درسنين ۽ درين سان ڏاڍو سهڻو پئي لڳو. روبي جي ڏور-ڏسٽي ۽ ريڊيو به اتي پيو آهي. جهنگ جو ماڻهو، اهو به لنڊن ۾ - جيسين وڃي نهي. هر ڳالهه نرالي.

مارلين ڪافي ناهيو ڪٽي ٿي اچي. بورچيخانو به تمام سٺي نموني سينگاريل آهي. گئس تي پرندڙ هڪ وڏو ڪُڪَرُ آهي، جنهن ۾ چار چلهيون آهن. رفريجريٽر آهي. ڪوني ننڍي آهي، پر ڇهن پنجن ماڻهن واسطي ڊائيننگ جي لاءِ به ان ۾ ئي بندوبست ٿيل آهي. ويچاري سندري ڇا ڏسي، ڇا ڏسي! خير، اڄ پهريون ڏينهن آهي. ٿيئي ڪافي پي ٿا. روبو بسڪيٽ جو پُڙو آندو آهي، آهو به ڪولي، پليٽ ۾ وجهي، هنن جي اڳيان رکي ٿو -

"هاڻي رهجي ڪيئن؟ مارلين، توهان پياري اسان سان رهي پَوُ!"

"ڊيئر روبا! مان ته توکي چوندي هيس ته مون کي پاڻ سان رهاءِ! پر تون آهين ظالم ماڻهو، مون کان هميشه پري ٿيندو ٿو رهين! ضرور هت توهان سان گڏ رهندس!!"

"پياري، هيءُ سامهون ڪمرو اڄ مان خالي ڏسي ويو هوس. اهو ڪمرو سنگل بيڊ وارو آهي. خبر نه آهي ته خالي آهي يا نه..."

هڪدم فون هٿ ۾ کڻي ٿو - "هلو! هلو! مسٽر رچسٽر!"

"هائو، مان آهيان رچسٽر! تون روبو آهين ڇا؟ ڪڏهن آيو

آهين؟ ڪهڙو حال اٿئي؟ ڏي حيدرآباد جي خبر!" مسٽر رچسٽر، گهر جي مالڪ، چيو.

"ڊيئر مسٽر رچسٽر! هيءُ منهنجي فليٽ جي سامهون روم خالي پيل هو، اجا خالي آهي يا ڪو ماڻهو هتي رهي ٿو؟"

"هائو! اڄ مِس ڊائين آئي هئي، پر ڇوڪري بي پرواهه پئي نظر آئي. ان کي ٻڌائي ڇڏيو اٿم! ڇو، ڪمري جو ٿو پڇين؟" مسٽر رچسٽر چيو.

"ڊيئر مسٽر رچسٽر، منهنجي ڀيڻ به مون سان گڏ آئي آهي. انهيءَ ڪري اهو ڪمرو اسان کي گهرجي."

"روپا ڊيئر! تنهنجي ڀيڻ! تو ته اسان سان اها ڳالهه ڪڏهن ڪانه ڪئي! ڪيئن، ضرور تو جهڙي سهڻي هوندي!" رچسٽر چيو.

"هائو! هوءَ مون کان گهڻي سهڻي ۽ سلڇڻي آهي. توهان ٻنهي کي ڏاڍي وڻندي. پر هاڻي مهرباني ڪري اسان کي ڪنجي ڏيو!" روپي چيو.

"روپا ڊيئر! انهيءَ ڪمري جي ڪنجي تنهنجي پڙسان رهندڙ مسٽر لايڊ وٽ آهي،" رچسٽر چيو.

روپو ٻاهر نڪري وڃي ٿو. مسٽر لايڊ جي ڪمري تي ناڪ ڪري ٿو.

"يا! ڪم اِن!"

در کولي، روپو مسٽر لايڊ کي ڪنجيءَ لاءِ چوي ٿو. ڪنجي وٺي، پنهنجي ڪمري ۾ وڃي، ٻڌائي ٿو –

"ڊيئر مارلين! هونئن ته اسين ٽيئي گڏ هونداسين. باقي رات جو سمهڻ وقت توهان ٻئي هن ڪمري ۾ سمهجو، ۽ مان سامهين ڪمري ۾ سمهندس،" روپي چيو.

مارلين کلي ٿي – "ڏاڍو شرميلو ماڻهو آهين. مون سان ته تون شادي ڪندين، ۽ هيءَ تنهنجي ڀيڻ آهي! ٻيءَ هي حجاب ڇا جو؟"

"بس تو کي ستائڻ ۾ هميشه مزو ايندو آهي. ڊيئر مارلين!

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

اسان جا رسمون رواج پنهنجا آهن ۽ توهان يورپ وارن جا پنهنجا. مون کي توهان ٻنهي جو احترام ڪرڻو آ. هيءَ منهنجي پيٽ سندري ضرور ڪنهن ٻئي جي ٿيندي. تون مان ٻه جيسين شاديءَ جي ڪڙيءَ ۾ نه ڳنڍيا آهيون، تيسين حجاب ضرور آهي، لڄ حياءُ جو پردو پالڻو آهي!" روبي چيو.

"چڱو پيارا! ضرور ائين ڪبو. ڀلا، اڄوڪي رات ته مون کي ڇڏيو! مون ممي کي ڪونه ٻڌايو آهي،" مارلين چيو.

"نه پياري! سندري لنڊن ۾ هڪ نئين ڇوڪري آهي. هن کي ته هيٽر، لائيٽ جي هلائڻ جي به خبر ڪانه آهي. هڪ ٻه ڏينهن ته تون ضرور هن سان گڏ رهه. هيءَ ٽائليٽ، ڪچن وغيره سان ته واقفيت ڪري! وري معيت اها آهي ته هيءَ ڇوڪري انگريزي به ڪانه ڄاڻي. پنهنجي ممي کي فون ڪر!" روبي چيو.

مارلين فون ڪئي، گهنٽي ڪري ٿي- "هلو! هلو!! ممي، مان اڄ گهر ڪانه ايندس. اڄ مان پنهنجي ساهيڙيءَ سندريءَ وٽ رهنديس. شايد ٻه يا ٽي ڏينهن هت لنڊن ۾ رهڻو پوي: انتظار نه ڪج!"

"مارلين! تون ڇري ڇوڪري آهين! اڳ به توکي چيو اٿم ته ٻاهرين ماڻهن سان وڃي ٿي رهين! تون هاڻي تمام بي پرواهه ٿيندي وڃين. توکي ڪهڙي خبر هي ڪهڙي قسم جا ماڻهو آهن! اِها سندري وري هاڻي ڪٿان پيدا ٿي آهي! تو ته مون کي اڳ اهڙو نالو ڪونه ٻڌايو آهي. خير، هاڻي تون چڱي وڏي ٿي آهين. توکي پنهنجي ڀلائيءَ ۽ چڱائيءَ لاءِ سوچڻ گهرجي. ڪهڙي نمبر تان ٿي ڳالهائين؟ هان! اهو نمبر ته تنهنجي دوست روبي جو آهي، پوءِ سندري ڪٿان پيدا ٿي؟" مارلين کي ماڻس چيو.

"ممي! سندري روبي جي ڀيڻ آهي، هوءَ اڄ سنڌ مان هت پهتي آهي! مان ڪيس وٺي ايندس ۽ توسان ملائينديس. تمام چڱي ڇوڪري آهي. ممي، هي تمام سٺي اخلاق وارا ماڻهو آهن.

تون کو بہ خيال نہ ڪر!" مارلين چيو.

اهڙيءَ طرح موڪل وٺي، مارلين سندريءَ سان رهي پيئي آهي. روبو وچي سامهين ڪمري ۾ رهيو آهي.

سندريءَ کي ڪمري ۾ ڇڏي، روبو ۽ مارلين ٻاهر نڪري، ڪجھہ ڪاڌي لاءِ شيون وٺڻ لاءِ نڪري وڃن ٿا. بس گهٽيءَ جي ڇيڙي ۾ يا ڪٽي چئجي منڊ ۾ هڪ وڏو رستو آهي، جنهن جي هڪ پاسي تي چوننگ گارڊن واريءَ گهٽيءَ جي منهن ۾ ڪابي پاسي بارڪلي بئنڪ آهي ۽ ساڄي پاسي پوسٽ آفيس آهي. دڪان وڏي رستي جي هڪ پاسي آهن. رستي جي ٻئي پاسي تي دڪان ڪرنہ آهن، ڇا لاءِ تہ رستو هڪ چاڙهي آهي ۽ ٻئي پاسي هيٺانهين آهي. آتي آنهيءَ هيٺانهينءَ تي بس اسٽئنڊ آهي. دڪان بہ گهڻن قسمن جا آهن - ميون جا، گلن جا، پاچين جا، گوشت جا، شراب جي وڪري وارا، جنرل اسٽور، بوٽن جا، ڪپڙن جا، موچين جا، ڊوئٽ جا، واشنگ جا، مطلب تہ جا بہ شيءِ گهرجي، اتي ملي سگهي ٿي. روبي جي گهر کان هيءَ بازار، اٽڪل هڪ سؤ قدمن تي آهي.

روبو ۽ مارلين پيئي پانهون لوڏيندا، ڪلندا ڪڏندا، رستي تي هليا وڃن ٿا. مارلين روبي کي چيو -

"ڊيئر! هيءَ سندري، ڇا تنهنجي ڌيءَ آهي! شڪل تہ توسان ڪانہ ٿي لڳيس! تون تہ تمام پڙهيل ۽ هوشيار ٿو ڏسجين! هيءَ ويچاري تہ موڳي مٽر آهي! پر ڇوڪري سهڻي ضرور آهي! روبا، معاف ڪجان، مان تو کان تنهنجون شخصي ڳالهيون ٿي پڇان!"

"ڊيئر! تون سچ ٿي چوين! خير سچي حقيقت تو کي ڪڏهن ٻڌائيندس. پر سندري مون کي ڏاڍي پياري آهي. ۽ مان کيس پنهنجي ڌيءَ ڪري سمجهندو آهيان."

اهين ڳالهائيندي ڳالهائيندي، جنرل اسٽور ۾ گهڙي وڃن ٿا. اسٽور مسز ڪئٿرين جو آهي. روبي کي تہ ڪئٿرين سڃاڻندي آهي. ڪلي، روبي کي ڪيڏاري ٿي. لنڊن ۾ ڏاڍي سردي آهي، تنهنڪري

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

در پاڻمرادو بند ٿيو وڃن . سياري ۾ هيٽنگ جو بندوبست به ٺيل آهي . ڪيترين ٽوڪرين هڪٻئي ۾ ڦٽيون پيون آهن . سڀ ٽوڪري ڪٺندو وڃي ۽ پوءِ جيڪي به گراهڪ ڪي وٺي اهي شيون ان ۾ ڪٺي، اچي مئنيجر جي اڳيان رکي . سڀني ڀڙي جي مٿان قيمت لڳي پيئي آ . ڪئٿرين، ڪمپيوٽر بٽڻ دٻائيندي ٿي وڃي، سمورو جوڙ جهٽ ۾ ٿيو وڃي ۽ حساب جي چٽڪي، ڪمپيوٽر مان ٻاهر نڪري ٿي اچي . پنجن پائونڊن جو نوٽ روبو ڪئٿرين کي ڏئي ٿو . باقي پئسا ڪئٿرين روبي کي موٽائي ڏئي ٿي . ٻيا گراهڪ به اندر اسٽور ۾ بيٺا آهن . هي سڀ روبي جي پاڙي جا ماڻهو آهن . سڀ ڪلي، روبي کي سلام ڪن ٿا . ٽوڪريءَ مان ڪئٿرين سامان ڪيندي ، پلاسٽڪ جي ڳوٿريءَ ۾ وجهي، هن کي ڏئي ٿي -

”روبا! هن ڳوٿريءَ جي قيمت پنج پينس آهي ، پر مان توکي مفت ٿي ڏيان!“

”ٿئنڪ يو ڪئٿرين!“ روبي وراڻيو .

گهر چابي هٿي ڪولين ٿا . ڏسن ته سندري فليٽ جي ٻاهران بيٺي آهي . رڙ ڪري چوي ٿي ، ”پاڻوا چڱو، جو توهان جلدي آيئو، نه ته منهنجو حال الائي ڪهڙو ٿئي ها . مان فليٽ مان نڪري ، هت ڏاڪڻ تي اچي بيٺيس . فليٽ جو دروازو بند ٿي ويو آهي . هاڻي ته هيءُ دروازو نه ٿو کلي . هي پاڙي وارا مون کي ڏسي پيا کلن . ويچارا مون سان ڳالهائڻ جي ڪوشش پيا ڪن ، پر مان ته انگريزي ڄاڻائين ڪانه... ! ڏاڍي لاچار ٿي پئي آهيان!“

”خير، هيءُ دروازو اندران ته ناب قيرائڻ سان کلي پوندو آهي ، پر ٻاهران ڪنجيءَ ڪان سواءِ ڪونه کلي . پياري، تون ڪنجي اندر وساري آئي آهين؟“ روبي چيو .

روبو وري بي ڊبل ڪي ڪيڏي اچي ٿو ۽ فليٽ جو در ڪولي ٿو . مارلين ڪاڌي تيار ڪرڻ لاءِ بورچيخاني ۾ گهڙي ٿي . سندري اندر ڪمري ۾ ويٺي آهي . روبو ٽي - وي ڪولي ٿو . سندري ڪيل ڏسي ،

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

حيران ٿي ٿي وڃي. هت نہ رنگ ڪجهہ ٻيو آ. ڪٿي رهي مرزاپور ۽ ڪٿي رهي لنڊن. ويچاري جهنگ جي ڇوڪري ڏاڍي سونجهي ٿي ڏسڻ ۾ اچي.

مارلين ڪاڌو تيار ڪيو آهي. چڪن آهي، چڪن سُوپ، ٽريل پٽاٽا، بريڊ جا ٽڪرا، مکڻ - سڀ ٽيبل تي پليٽن ۾ پيا آهن. ڇريون ڪانٽا ۽ خالي ٽي پليٽون بہ پيون آهن. هو اڇا رومال ڪٽي، پنهنجي جهوليءَ ڪي ڍڪين ٿا. پليٽون بہ کڻن ٿا ۽ ڪانٽا ۽ ڇريون بہ کڻن ٿا. ويچاري سندري ڏاڍي منجهيل ٿي نظر اچي. روبو تہ سڄي ڳالهہ سمجهي ويو آهي. هو سندريءَ کي ڪرسيءَ تي ويهاري ٿو، رومال سان سندس جهولي ڍڪي ٿو. پليٽ اڳيان رکي، ڪانٽو ڇري بہ هٿ ۾ ڏئيس ٿو، ساڄي هٿ ۾ ڇري ٿو ڏئيس ۽ کاٻي هٿ ۾ ڪانٽو. چڪن جو چڱو ٽڪرو، پٽاٽا بہ پليٽ ۾ رکي ٿو ڏئيس. سُوپ ڪوپ ۾ وجهي ٿو ڏئيس. هي ٻئي بہ سوپ وٺڻ لڳا. پر سندري تہ هڪڙيءَ ڳيت سان سمورو سوپ ٻي ٿي وڃي. وري ويٺي، هنن کي ڏسي! روبو ولايتي نمونو کائڻ جو سيکاريس ٿو... هاڻي سندري بہ کائي ٿي، هنن کي ڏسي بہ ٿي... ۽ ڇري ڪانٽو بہ هلائي ٿي.

ماني کائي، هٿ منهن صفا ڪري، هر هڪ ٽائيلٽ مان نڪري ٿو. هاڻي هت اليڪشن جو زمانو آهي. ٽي ويءَ تي چرچل بہ اچي ٿو، ائٽلي بہ اچي ٿو. تقريرن جي ٽڪانڪي لڳي پيئي آهي. روبو ۽ مارلين تہ وڏي غور سان تقريرون ٻڌي رهيا آهن. ويچاري سندري چُپ ڪيو، ڪڏهن ڪمري کي ٿي ڏسي، ڪڏهن روبي ڏي ٿي نهاري. ڪڏهن مارلين کي ڏسيو، هن جا وار ڏسيو، هن جو بوٽ ڏسيو، هن جي قميص ڏسيو، پير ۾ بوٽ ڏسيو، پيئي حيران ٿئي. وري جي ڪو ٻئنڊ باجو ٽي ويءَ تي شروع ٿئي، تہ مارلين جا پير هلڻ شروع ڪن، بس وري ڪٿي ڏس تہ مارلين ٻيئي نچي! ويچاري سندري ڏاڍي حيران پيئي ٿئي! مارلن کي نچندو ڏسي، کلي بہ ٿي. وري مارلين ڪيس ڳهلي ٿي، اٿاري ٿي، ۽ ناچ ڪرڻ لاءِ ٿي چڪيس.

سندري ويچاري سنڌي ڇوڪري، سا ٻه جهنگ جي، ڏاڍي شرمائجي ٿي. روپو سندريءَ کي مارلين کان ڇڏائي، ڪوچ تي وهاريس ٿو. اهڙيءَ طرح سان ڇڱو وقت گذري ٿو وڃي.

هاڻي سمهڻ جو وقت ٿيو آهي. روپو پنهنجي ڪمري ڏي وڃي ٿو هليو. مارلين کي بستري ۾ رات واري سمهڻ جي پوشاڪ ته آهي ئي ڪانه. سندريءَ کي اجا ساڙهي آهي. سندري نه مارلين کي سمجهي ۽ نه وري مارلين سندريءَ کي.

آخر مارلين سندريءَ جي ٻڪ کولي ٿي: ٻڪ مان سندريءَ جي شلوار ۽ پهراڻ ڪڍي ٿي. شلوار ۾ سندري اڳٽ وجهي ٿي ڏئيس. مارلين هاڻ شلوار پاتي آهي ۽ پهراڻ پاتو اٿس. کلي کلي، اونڌ ي پلنگ تي ٽپي ٿهڪو ڪري. وري سندريءَ کي ٿي پاڪر پائي. وري پڇي وڃي روپي کي ڪمري مان اٿاري، پنهنجي ڪمري ڏي وٺي ٿي اچيس. سندري ته اگ ئي شلوار ۽ پهراڻ پائي ويٺي آهي ۽ مٿي تي پريل پوتي اٿس. بس مارلين ايڏو ته ٿي کلي، جو ڇوڻ کان ٻاهر. روپي کي نچي ٿي ڏيکاري. آخر روپو جان ڇڏائي، پنهنجي ڪمري ڏي پڇي ٿو وڃي. مارلين کي الائي ڪهڙي خوشي آهي! مارلين وري ٽيپ کڻي وڄائي ٿي: ڏاڍو سهڻي ميوزڪ جو ڪئسٽ کڻي، ٽيپ رڪارڊ ۾ وجهي ٿي. پوءِ ته نچڻ ٿي شروع ڪري. وري وڃيو ڪپٽ واريءَ وڏيءَ درسنيءَ جي سامهون بيهي، ٿي نچي. نچي به ٿي، ڳائي به ٿي.

مارلين ڇو نه نچي! اڄ ته هيءُ روپي جو گهر آهي، جنهن ۾ سمهڻ لاءِ ساهه سڪندو هوس. اهڙي ته مست ٿي ويئي آهي، جو موٽر به وسري ويئي اٿس. روپو ڪمري مان اٿي، مارلين کان ڪنجي وٺي، گهر مان ٻاهر نڪري، موٽر کي بند ڪري، ڪنجيون مارلين کي ڏئي ٿو.

”پاپُو! هن ڇوڪريءَ کي الائي ڇا ٿيو آهي! ايڏو ٿي نچي ۽ ايڏو ٿي ڳائي!“ سندريءَ روپي کي چيو.

”پيٽ! اڄ ته هيءَ پهرين رات آهي، صبر ڪر نهي ويندينءَ!“

روپو موڪلائي، پنهنجي ڪمري ڏي وڃي ٿو.

مارلين آخر بستري تي ليٽي ٿي پوي. ننڊ ٿي اچيس. سندري ويچاري سمهي ته پيئي آهي، مگر جيئن مارلين جي سرندن سازن، نچڻ ۽ ٽپڻ جا آواز بند ٿيا آهن، هاڻ سندريءَ جي اکيان سنڌ جو نقشو ڦرڻ لڳي ٿو - 'امڙ ڪاتي، ابو ڪاتي، ادو ڪاتي، اچمي ڪاتي، ڊڳا ڪاتي، گهر ڪاتي، گلڻ فقير ڪاتي!' بس سڀ ڳالهيون، سڀ ظلم جا داستان اچيو اکيان ٽا بيهنس. هر هر سومر جي مٺي مورت، اجرڪ متي سان پڳل، وريو وريو اچيو اکيان بيهنس. روئندي روئندي رات گذري ٿي وڃيس.

ڏسندي ڏسندي، سندري ڏسي ٿي ته مارلين آهي ئي ڪانه! ڏاڍي ششدر ٿئي ٿي. ناواقف ماڻهو. وري ڪنهن نوجوان مٺي ڇوڪريءَ جو گهر ٽپڻ!

اٿي، در لاهي ٿي. ڪيڇن ۾ وڃي. وري فليٽ کان ٻاهر نڪري ٿي، پر ڪنجي کٽي نڪري ٿي. ٽائليٽ به ڪليل آهي. دل شڪي ٿي ٿيس. ڇا، روپو اهڙو خراب ماڻهو آهي! مارلين سندس ڪمري ۾ ته ڪانه آهي؟ در ڪڙڪائڻ به ڏکيو پيو لڳيس. ويچاري اچي ڦاٽي آهي.

ٿوري گهڙي پوءِ، روپو ٽائليٽ ۾ هٿ منهن ڌوئڻ لاءِ نڪري ٿو. هيءُ ٽائليٽ سيني فرسٽ فلور وارن رهاڪن لاءِ گڏ آهي. روپي کي ڪنجي هٿ ۾ آهي، ٽوال ڪلهي تي، ٽٿ برش ۽ پيسٽ هٿ ۾ اٿس، ۽ صابڻ به. روپو حيران ٿي وڃي ٿو -

"ڇو! ادي!! تون هت بيٺي آهين! ڇا وڃايو اٿئي!"

"پاڻو! تنهنجي گهڻ گهري وڃائي ويٺي آهيان! رات سڄي ننڊ ڦٽائي اٿائين! صبح اٿي ڏٺم ته مارلين گم! پاڻو، تو وٽ ته ڪانه آئي؟" سندريءَ چيو.

"ادي! تون ڪهڙي نه چري آهين!! مان آخر ته سنڌي آهيان! ماڻهن جون نصيحتون ۽ اتان جا رسمون رواج وسري ته ڪين ويا اٿم!

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

نہ هوءَ تہ مون وٽ ڪانہ آئي! خير، جي ڊچين ٿي تہ منهنجي ڪمري ۾ ويهہ، تہ مان فون ڪري سندس ڏس لهان ٿو.“

سندري، ڪنجي روبي ڪان وٺي، سندس ڪمري جو در کولي، ويهي ٿي؛ روبو پنهنجي ڪمري مان مارلين جي گهر فون ٿو ڪري -
”هلو! هلو!! مان روبو آهيان! مارلين ايڏانهن گهر ڏانهن تہ ڪانہ آئي!“

”نو! نو! روبا! مارلين ڏاڍي نائي گرل ٿي پئي آهي. ڪنهنجي سنگت اسان لاءِ چڱي ڪانہ ٿي!“ مارلين جي ممي‌ءَ چيو.

سندري ڏاڍي مونجهي ٿي ٿئي. هن ڪي لنڊن جي ماڻهن جي ڪهڙي خبر! هوءَ تہ سنڌ تي هريل آهي، جو جيڪڏهن ڪا ڇوڪري هيئن گهر مان گم ٿي وڃي، تہ پيري سڙي ويندا، پوليس ۾ فرياد ٿي ويندو، وڏيري ڪي وڃي دانهن ڏبي.“

”چا! پائو، هيءَ ڇوڪري تہ ڪو پڇائي ويو! هاڻي تون ۽ مان پئي ڪاٿ ۾!“

”ادي گهبراءِ نہ! هيءَ لنڊن آهي. هي ڇوريون اهڙيون لچيون آهن، جو مردن ڪي پڇائي وڃن. ماٺ ڪري ويهہ گولا ڪيون ٿا.“

جهٽ ۾ ٿي دنعا گهنٽي در جي وڃي ٿي. روبو ۽ مارلين هڪٻئي ڪي جڏهن ٻہ سڏيندا آهن تہ ٿي دنعا گهنٽي وڄائيندا آهن، تہ اُهنتيءَ مان خبر پوي تہ ڪير اچي ويو آهي.

”ادي! مارلين اچي وئي!“

”پائو! ڪاٿي آهي مارلين؟“

روبو هيٺ لهي وڃي ٿو. اندران در کولي ٿو. مارلين لنگهي اچي ٿي. سندري ٻہ ڏاڪڻ جي مٿان پنهنجي ڪمري جي سامهون بيٺي آهي! بس خوشيءَ ۾ نہ ٿي ماپي.

روبو مارلين کان پڇي ٿو -”مارلين ڪاڏي ويئي هئينءَ؟“

”هن گهٽيءَ ۾ گهر نمبر ٣٨ ۾ منهنجي ساهيڙي اليزبيٿ رهندي آهي. اها بلڪل سندريءَ جي قد بت واري آهي. اتان هي ٻ

پينٽون ۽ ٻہ قميصون سندريءَ لاءِ ڪٺي آئي آھيان."

ٽيئي سندريءَ جي ڪمري ۾ گھڙن ٿا. روبي ڪي ڪمري ۾ ويھاري، ٻيئي ڇوڪريون ٽائليٽ ڏي وڃن ٿيون. مارلين ھڪ پينٽ ۽ قميص، صابڻ، ٽوال، پائوڊر، سينٽ وغيره کڻي ٿي. ٻيئي اندر ٽائليٽ ۾ گھڙن ٿيون. مارلين سندريءَ کي ھٿ منھن ڌوئاري ٿي، قميص ۽ پينٽ پائيس ٿي. سندري جھنگ جي ڇوڪري، ما بہ نعمت جھڙي سلڇڻي، شرم ۽ حياءَ جو مجسمو، ڏاڍو ڪيٻائي ٿي. ڳالھائي بہ ڇا، نہ ھوءَ سمجھي مارلين کي ۽ نہ وري مارلين سمجھي سندريءَ کي. مارلين تہ لنڊن جي ڇوڪري آھي، تنھن زوري زبردستي ڪري، ھن کي ھيءَ پوشاڪ پاتي آھي. وار بہ جوڙي ڪاھن تي ڪٺي وڌائينس. مٿان سينٽ ۽ پائوڊر لائي، وري چپن کي سرخي ھڻي، اھڙو تہ بڻائي ڇڏيس ٿي، جھڙي لنڊن جي پري. سندري ٻاھر نڪرڻ جي نہ ٿي ڪري. مارلين ڪيس ڌڪا ڏيئي، ٽائليٽ مان ٻاھر ڪڍي ٿي. ھاڻي روبي کي سندري ھيءُ سينگار ڪيئن ڏيکاري! ويچاريءَ کي لطيف جو بيت ٿو ياد اچي –

عمر اڇا ڪپڙا ڪاٺياريون ڪيئن ڪن
جني جا ٿرن ۾ ور ٿا وڻ سھن!

آخر جڏھن سندري اندر ڪمري ۾ وڃڻ ڪان ٿي ڪيٻائي ٿي، تڏھن مارلن روبي کي سڏي ٿي – "ڊيئر روبا! پيچي اچ!"

روبو ٻاھر نڪري اچي ٿو. ڏاڍو کلي ٿو ۽ خوش بہ ٿئي ٿو –

"ادي سندري! تون تہ اصل لنڊن جي ھئينءَ، ڀوءِ سنڌ ۾ ڪيئن آئينءَ!"

"ڀائو! مون کي شرم ٿو ٿئي! توھين وري کلو ٿا!"

سندريءَ چيو.

"نہ منھنجي ڏاھي ادي! شرم حياءُ پنھنجي جڳھہ تي آھي. جڏھن ھت آئي آھين، تہ ضرور پوشاڪ، کاڌو خوراڪ، رھڻ سھڻ، ھتان جو اختيار ڪرڻو پوندو. ھاڻ گھبراءِ نہ! ھمٿ ڪر!" روبي چيو.

"ڀائو! وري ھيءُ مٿو اگھاڙو!" سندريءَ چيو.

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

”مارلين! منهنجو ريشمي رومال سنڌ جو منهنجي ڪپٽ ۾ پيو آهي، اهو ڪيڏي اچ، ته سنڌريءَ کي مٿي سان ٻڌون.“

مارلين، کلندي ٽپا ڏيندي، روپي جي ڪمري مان رومال ڪڍي اچي ٿي. قميص به نيري، پينٽ به نيري، وري هيءُ رومال آهي پيلو! مارلين، وري اهڙيءَ طرح ٿي رومال ٻڌيس، جو بس سون تي سهاڳ ٿي ٿو ڀيهيس.

سنڌري پاڻ کي آئيني ۾ ڏسي ٿي. شرم به ٿئيس ٿو. ساڳئي وقت پنهنجو حسن ڏسي، خوش به ٿئي ٿي.

ناشتو ٿيئي گڏ ڪن ٿا. سنڌري هاڻي ڪانٽو ۽ ڇري هنن پن کي استعمال ڪندي ڏسي ٿي، ۽ پاڻ به ڪانٽي ڇريءَ کي استعمال ڪري ڏسي ٿي، ۽ ٻوءِ ڪانٽي ڇريءَ کي هلائي ٿي، ۽ آمليٽ کائي ٿي. روپو ۽ مارلين ڏاڍو خوش ٿين ٿا.

بس، هاڻي ٽيئي ٻاهر نڪرن ٿا. مارلين سنڌريءَ جو هٿ هٿ ۾ جهلي ڪيس ڊوڙائي ٿي. جهٽ ٽيئي اچي ڪئنسل رائيز بس اسٽينڊ تي پهچن ٿا. بس نمبر ١٢ اچي وڃي. ٽيئي بس اسٽينڊ تي بيٺا آهن. ڇڪو خاصو جهڳٽو، ڇوڪرين، ڇوڪرن، جوانن ۽ پوڙهن انگريزن جو بيٺو آهي. جيئن بس اچي ٿي، تڪڙ ڪانهي، سڀ قطار جي صورت ۾ اڳي ئي بيٺا هئا - سڀڪو واري واري سان سوار ٿئي ٿو. بس ۾ ٽيئي جاءِ وٺي لاءِ ٻيهن ٿا، پر جايون ته اڳ ۾ ئي پرجي چڪيون آهن. ڪنڊڪٽر هنن کي بس تان هيٺ ڪرڻ ٿو لاهي. پر هن کي خبر آهي ته اڳينءَ سيٽ وارا ٻئي اسٽاپ تي لهندا. پنجن منٽن ۾ پيو اسٽاپ اچي ٿو. اڳيون جايون خالي ٿين ٿيون. هي ٽيئي گڏ ويهن ٿا.

سنڌريءَ ته ڏٺا هئا سنڌ جا واهڻ، سا ته ويچاري حيران ٿي ٿي وڃي. ويٺي به پاسي واريءَ پهرينءَ سيٽ تي آ. سامهون ٿي ڏسي، پاسي سان ٿي ڏسي. اچ وري لنڊن ۾ اس به ڏاڍي نڪري پيئي آهي. گهڻيون ماڻهن سان پرجي ويون آهن. پردو وغيره ته هٽ ٿئي ئي ڪونه. سنڌ ۾ ته پنهنجي حسن وارين جاين کي شرم واريون جايون

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

ڪري سمجهبو آهي، ۽ آهي نامحرم ماڻهن کان بي پردي عورتون به ڏڪينديون آهن. هت ته انهن سڀني جڳهن کي سينگاري، ڏاهي، نروار ڪيو اٿن. هتي جي ماڻهن ۾ ۽ خاص طرح زالن کي آرام ئي تڏهن اچي، جڏهن هو پنهنجي حسن کي نروار ڪن. سندري ته ڏاڍي حيران ٿئي ٿي. وري ٻاڻ ڏي تي ڏسي. ٻاڻ به اڄ سنڌياڻي ته ڪانهي، بلڪل لنڊن جي پتلي بڻجي پيئي آهي. بس اچي پڪئڊلي سرڪل تي بيهي ٿي. مارلين کي ته پنهنجي ڪلاٿ شاپ تي سيلس وومن ٿيڻي ڪم ڪرڻو آهي. آها پنهنجي مئنيجر وٽ اچي ٿي ۽ ڪيس چوي ٿي ته سندريءَ کي به هن سان گڏ ٻيهڻ جي اجازت ڏئي. مئنيجر، جو سندريءَ جي شڪل ڏسي، سو ته مارلين جو شڪريو ڏو ڪري ۽ چويس ٿو -

”هيءَ ڇوڪر ته پري آهي! هن جو توسان گڏ ٻيهڻ ته ڪيترن گراهڪن کي ڪشو ڪندو، چڱي خاصي بزينس ٿيندي. ٿئنڪ يو ڊيئر مارلين!“

روپو هنن ٻنهي کي هن شاپ تي ڇڏي روانو ٿي ٿو وڃي.

مارلين روپي جي وڃڻ کان پوءِ شارٽ هئنڊ واري نوڪري ڇڏي، هن سيٺ وٽ نوڪري پيئي ڪري. هت روزانو ڪيس ڏهه پائونڊ ملن ٿا. اهڙيءَ طرح سان سندري ۽ مارلين هت گڏجي ايندين رهن ٿيون ۽ ڪم ڪنديون رهن ٿيون. رات جو روپو ۽ مارلين سندريءَ کي انگريزي لکڻ ۽ ڳالهائڻ سيکارين ٿا. سندريءَ جا ڦٽ به ڇٽي ويا آهن. هاڻي سندري چڱو ڪجهه پرائي ويئي آهي. هاڻي وقت سر مارلين نه آهي، ته ٻاڻيهي پنهنجي شاپ مان نڪري، پڪئڊلي اسٽيشن جي ٻاهرئين گيٽ کان ڦري، وڏي رستي کي ڪراس ڪري، بس نمبر ١٤ واريءَ اسٽئنڊ تي اچيو بيهي. بس نمبر ١٤ اچي، ته ان تي چڙهي، ڪئنسل رائيز تي اچيو لهي. وري پنهنجي گهر اچيو پهچي. هاڻي مهيني ٻن ۾ گهڻي هيڪ لهي ويئي اٿس. انگريزي ٿوري گهڻي ڳالهائي ٿي، لکي ٿي. ڇوڪري اڳ ئي ذهين آهي، سنڌي چار درجا ته اڳ ۾ پڙهيا اٿس.

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

بعضي، سومر کي ياد ڪري چوندي آهي - ”ڀائُو روپا! سومر جي مون کي هن پوشاڪ ۾ ۽ هيئن پڇندو ڏسندو ڏسي، تہ هو ڏاڍو ڪاوڙبو! شايد هو مون کان رسي وڃي!!“

”ادي تون آهين سؤدائڻ! سومر ڇو چڙندو يا رسندو؟ مان مري وڃو آهيان! سومر جا ڀيا نصيب کُلن! ۾ ادي ڳوٺان ڪا بہ خبر ڪانہ ٿي اچي. علڻ واري ڪيس جو الائي ڇا ٿيو؟“ روپي چيو.

سندريءَ جي خوشي مري ٿي وڃي. اکين اڳيان سنڌ جو سڄو نقشو ڦري ٿو اچيس. اکين ۾ پاڻي آئي، رومال پاڪيٽ مان ڪڍي، ڳوڙها اگهي ٿي. اڄ سندن گهٽيءَ ۾ جا ڪشتين آهي، اتي چانهہ پي رهيا آهن. گهر، مائٽ، وطن ۽ وطن ۾ ظلم ڪيس ايترو تہ ياد ٿا اچن، جو چانهہ ڇڏي ڪري اٿي ٿي. روپو هيءُ سڀ سمجهي وڃي ٿو. ڪيس وٺي گهر اچي ٿو. سندري پلنگ تي اينٺي ٿي پوي ۽ ڏاڍو روئي ٿي. روپو ڪيس پاڻي پياري ٿو ۽ ٿاڦليت ڏي ڪيس اٿاري موڪلي ٿو. منهن ڍوئي، وري سندري ڪمري ۾ اچي ٿي. اُهين ڏينهن راتيون، ڪڏهن روئندي ڪڏهن کلندي، هنن جون گذرنديون وڃن ٿيون.

هيءُ کيل بہ عجيب کيل آهي. اڄوڪي زماني جا ڪيترين ولايتن جا ماڻهو هت گڏ آهن. هوءَ ۳ سئو سال اڳ واري لنڊن جي صورت هن کيل ۾ چٽي پڌري ٿي آهي، ۽ هيڏانهن پراڻيءَ حيدرآباد سنڌ جون بہ سوڪڙيون پراڻيءَ لنڊن ۾!

کيل ۾ جيڪي تماشبين گڏ ٿيا آهن، تن کي بہ اڳين لنڊن ڏاڍي مٺي پئي لڳي. هاڻي تہ دنيا ڪنهن نئيءَ موڙ تي پهتل آهي. ماڻهو گهڻا اوچا ۽ مڪمل ٿي ويا آهن. جانورن واري صفت کان گهڻو اڳتي وڌي چڪا آهن. پر لنڊن جون اڳيون سنيمائون، اڳيان ڪلب، اڳيان پب، اڳيون يونيورسٽيون، اڳيون راڻيون، اڳيان بادشاهہ، اڳيان وزير ۽ اڳيان مفڪر، تن جي ڏسڻ جو بہ هنن کي شوق آهي. هيءَ تہ هڪ ڪهاڻي آهي، جا کيل ۾ هلي رهي آهي. ڊئريڪٽر کيل جو پڙ ماڻهون ۾ چؤپچؤ پڌي ٿو. کيل هلندو ٿو رهي. روپي مان مارلين

وڏيڪ گهري ٿيڻ گهري ٿي. روپو ته اڳ ئي سنڌ جو ماڻهو آهي - سادو ۽ سچو. سنڌس وچن ڪيس ياد اچن ٿا. انسان ٻاپ جو گهر آهي، ڪمزور آهي. اڄ هو سنڌريءَ ۽ مارلين سان گڏ ويٺو آهي، ٻنهي کي چوي ٿو -

”پياريون مارلين، سنڌري! توهين ته هاڻ ٻاڻ ۾ ڪڙيون نه نهو ٿيون! هاڻ ته مون کي بئريسٽريءَ جي سند به وٺڻي آهي. تنهنڪري پڙهڻ جي ڏاڍي ضرورت اٿم. هوڏانهن لنڊن يونيورسٽيءَ ۾ ايم-اي به پاس ڪرڻي اٿم. يونيورسٽيءَ کان ڏاڍو پري ٿي پيو آهيان. مون کي ٻه ٽي مهينا ٻئي هنڌ يونيورسٽيءَ جي ڀرسان رهڻ ڏيو! مان هت توهان وٽ ايندو رهندس. امتحان پاس ڪري، ٿورو ڪنهن بئريسٽر سان گڏجي ڪم به ڪيان، ته پوءِ وري اچي توهان سان هت گڏ رهندس. ٻيءَ طرح توهان کي آتي ٻاڻ سان گڏ رهائيندس. مارلين کي هيءَ ڳالهه نه ٿي وڻي. اکين تي رومال رکي، روئڻ شروع ڪري ٿي ڏني. سنڌري پڻ ڏاڍي اداس ۽ غمگين ٿي ٿي. آخر دڙ دلاسا ڏيئي، هو ٻنهي کي سمجهائي ٿو.

ٻن هفتن اندر رسيل سرڪل ۾ لنڊن يونيورسٽيءَ جي ڀرسان بيڊفورڊ گهٽيءَ ۾ آئس گهر نمبر ٥٠ ملڻو ٿيو آهي.

سنڌري هاڻ انگريزي پڙهي، لکي ۽ سمجهي ٿي وڃي. روپي ڏاڍي محنت ڪري سنڌريءَ کي پڙهايو آهي. مارلين جو ته سنڌريءَ ۾ ساهه آهي. جاڏي وڃي ٿي ته سنڌري ضرور گڏ هجيس! ساڳئي اسٽور ۾ سنڌريءَ کي به نوڪري مليل آهي - پنج پائونڊ روزانو هوءَ ڪمائي ٿي. هاڻي ته ٽنهي جي ويهه پائونڊ روزانو ڪمائي آهي. وقت ڏاڍو مزي سان گذرندو پيو وڃين. سنڌري هيترين سهوليتن هوندي به پنهنجي وطن کي ڪانه ٿي وساري. ڪڏهن ڪڏهن ته ڏاڍي اداس رهي ٿي.

هاڻي ته روپو به ڪيس هيت ڇڏي، اوڏانهن وڃڻ وارو آهي روزانو روپي سان رات جو ويهي ڪچهري ڪري ٿي. ڳوٺ مان ڪو

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

خط به ڪونه تو اچي. روپو پڻ ڏاڍي انتظار ۾ آهي.

”پاڻو، هيت ڪيڏي نه خوشي آهي! ماڻهو گلاب جي گلن وانگر ٽڙندا ڪلندا گهمن ٿا. پر اسان جي وطن ۾ ته اهڙي بهاري ڪانه آهي. بس سيڪو پنهنجي سورن ۾ سڙيو پيو آ. ڪا به ترقي ڪانه آهي. ڏينهون ڏينهن ماڻهو پوئتي پوندا ٿا وڃن. هن ڳالهه جو سبب ڇا آهي؟“ سندري پڇي ٿي.

”ادي، سورن جون ڪهڙيون ٿي ڳالهيون پڇين! هت ڏس، ماڻهن ۾ ڪل ۽ خوشي آهي، محبت آهي، آزادي آهي، علم آهي. هت ڪا جهوپڙي يا ڪو ستَهن ڪاٿي ڏٺئي؟ ڪنهن ڪي ڪشتو ڪلهي ۾ يا قاتل ڪپڙا ڏٺئي! ڪو وڏيرو يا هن جو قتل راج هت ڏٺئي؟ هت پوري پوري جنت آهي. هيءُ انگريز اج به اسان جو حاڪم آهي!“ روپي وراڻيو.

”پاڻو! اهو ته مان پڇان ٿي ته ائين ڇو ٿيو آهي!“ سندريءَ چيو.

”پيڻ، مان ڪو مفڪر يا سياستدان يا ايڏيءَ وڏيءَ عمر جو ماڻهو ته ڪونه آهيان، جو سان خود سمجهان ۽ توکي سمجهايان. هت اسان جو بزرگ انگريز ڊاڪٽر مارٽن، رسيل اسڪيٽر جي پيرسان، رهي ٿو. هو لنڊن ۾، جو تمام وڏو ڪتاب گهر آهي، اتي هو آفيسر آهي، ۽ تصوف تي ڪتاب به لکيا اٿس. ان سان توکي ڪڏهن ملائيندس.“

”ها پاڻو! ڊاڪٽر صاحب سان ته ضرور ملبو، مگر توهان ڪجهه سوچيو آهي؟ گلڻ نقير ڪان ته گهڻو پڇيو هو...“ سندريءَ چيو.

”ها پيڻ! چگو، جو تو هي جهان ڏٺو. ڏس هن زمين ڪي هتان جي ماڻهن ڪيڏو سينگاريو آهي! گهر ڏس ته سيني جا هڪجهڙا. ڪمائي به سيني جي گهڻو ڪري هڪجيتري ۽ ڪاڏو خوراڪ به ساڳي. هت ته اوچ نيچ آهي ڪونه!“

”پاڻو، توهين ته وري به اچي اِتي ٿا بيهو! مان اِهو سيڪجهه پنهنجي اکين سان ڏسان ٿي. پر سون کي پڌايو ته جيڪڏهن زمين به ساڳي، خدا به ساڳيو ۽ ماڻهو به اسين هڪجهڙا، پوءِ سنڌ ۾ مفلسي،

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

ناداري، ڪمتري، ظلم، زبردستي ڇو آهي؟ ۽ هت ان جي بلڪل ابتڙ قصو!"

"ها! پيٺ! هتان جي ماڻهن پنجن يا ڇهن سوَن سالن کان وٺي وڏيون قربانيون ڏنيون آهن. هت به بادشاهه هئا، جاگيردار ۽ لارڊ هئا. هتي به ساڳيءَ طرح سان ظلم جاري هو. پر ماڻهن وڙهي، سر ڪٽائي، آزادي حاصل ڪئي. ووٽ جي ڳالهه هنن ايجاد ڪئي. ووٽ جو حق هنن حاصل ڪيو. چونڊيل عيوضي موڪلي، هنن پنهنجي عوامي حڪومت ناهي. انهيءَ ڏينهن، جا پارليامينٽ ڏيکاري هئيمانءِ، جتي چرچل ۽ انٿاني ويٺي ڏٺئي، اهي سڀ ڳالهيون، ماڻهن قربانيون ڏيئي حاصل ڪيون آهن.

"جڏهن هنن ترقي ڪئي، پنهنجو اخلاق بلند رکيو، سچائيءَ جو سهارو ورتو، تڏهن هي دنيا تي ڇانئجي ويا. جڻ ائين پيو سمجهجي ته قدرت هنن کي امانتدار ۽ ديانتدار قوم سمجهي، ساريءَ دنيا تي هنن جا قدم ڄمايا! سچ ته هيءُ آهي ته قدرت واري هيءَ پنهنجي قدرت، هيءَ سچي سرشتي ڪن اصولن تي ناهي آهي. انسان ذات لاءِ پڻ قانون ٺهيل آهن. جهڙو مسلمانن جو قرآن شريف ۽ ٻين هندستانين لاءِ ويد، گيتا، ۽ ٻين هنڌن تي ٻين ماڻهن لاءِ به ائين ڪيترا ڪتاب ۽ رهبر موڪليل آهن. ٻيءَ طرح سان به سواءِ مذهبي ڪتابن جي پڙهڻ جي به سچا اصول سوچ سان پلئه پئجو وڃن. ڳولڻ سان سڀڪجهه ملي ٿو. سچ لڪي ڪونه. سچ هميشه روشن ۽ چمڪندڙ آهي. رڳو قومون يا انسان، جي جستجو ڪن، ته جيڪر ضرور سچ کين پلئه پوي.

"هتان جا ماڻهو، نه هنن وٽ ويد آهن ۽ نه وري ڪو ظاهري هنن جو قرآن شريف سان واسطو آهي. البت ديوليون اٿن، انجيل هنن جو مذهبي ڪتاب هنن وٽ آهي. پر ڏسين ٿي، هي ديوليون به گهڻو ڪري خالي آهن، تنهن هوندي به هي وڃن ترقي ڪندا!

"جمهوريت علم ۽ عمل جو دروازو آهي. ڏس هنن جا وڏا وزير، جج، ميمبر، بادشاهه سڀ جڻ عوامي ماڻهو آهن. هي به ١٠

يا ۱۵ پائونڊن کان روزانو وڌيڪ ڪونہ ڪمائين. پر اسان وٽ تہ اوندهہ آهي، هڪڙا روزانو اٺ آنا بہ ڪونہ ڪمائين، پيا ويٺي ويٺي روزانو هزار پيا ڪمائين! دولت جي ورهاست پوري ڪانہ آهي. دولت گھٽي خود هڪ نشو آهي. غربت هڪ وڏي بيماري آهي. اهي پيٽي اسان جي وطن سنڌ ۾ قائم ۽ دائم هيون ۽ رهنديون اچن. ماڻهن ۾ غلط مذهب جي نالي ۾ وسوسا پيدا ڪيا ويا آهن. هو قبرن ۽ بتن کي پيا پوڄين، جيهل جي ڪاري واري پيٽي وسي. پوءِ پڌاءِ پيٽ، انڌير ڇو نہ ٿيندو؟ ماڻهو مست ۽ بيڪار ۽ دکي ڪيئن نہ ٿيندا؟

"پيٽ، هيءُ وڏو قصو آهي. هاڻي جڏهن هتان وطن ڏي هلياسين، تہ پوءِ اسين پيٽي، ۽ جي مارلين ۽ مون شادي ڪئي تہ ٿيئي، هلي، پنهنجي وطن سنڌ کي روشن ڪنداسين. بس هاڻي تہ هيءَ موتمار جنگ بند ٿيڻ واري آهي. اسان جي وطن سنڌ ۽ هندستان جي آزاديءَ جو پڻ فيصلو جلد ٿيندو. ڏٺيءَ جيڪڏهن اسان کي آزاديءَ سان نوازيو، تہ پوءِ سنڌ ۾ سنڌ کي اوج جي منزل تي آڻڻ لاءِ ڪوشش ڪنداسين،" روبي چيو.

هي ڳالهيون ۽ خوشيون هي ٽيئي ماڻي رهيا آهن. وقت گذرندو وڃي ٿو. روبو وڃڻ جون تياريون ڪري رهيو آهي. مارلين ۽ سندري پيٽي ڪيس گهر جو سامان پئڻائين ٿيون. پٽي گھر ۾ وڃي رهٺو اٿس. روبو ٽئڪسيءَ واري کي فون ڪري ٿو. ٽئڪسيءَ وارو در تي اچي گھنٽي وڄائي ٿو. ٽيئي سامان کڻي، ٽئڪسيءَ ۾ وجهن ٿا. روبو اڳينءَ سيٽ ۾ ويهي ٿو، مارلين ۽ سندري پيءَ پوئينءَ سيٽ ۾ ويهن ٿيون. ٽئڪسي اچي بيڊفورڊ ۾ بيهي ٿي. ٽيئي سامان کڻي، مٿي پهرئين فلور تي چڙهن ٿا. ڪمرو چڱو ڪشادو آهي، پر ڏار ڪِچن ڪونہ اٿس. سڄي فلور ۾ رهندڙ ماڻهن لاءِ هڪ ڪچن آهي ۽ هڪ ٽائليٽ. روبي جو ڪمرو، رستي جي سامهون آهي. مارلين ۽ سندري پيٽي رستي واري دري کولي، هيٺي هوڏي ڏسن ٿيون. چار پنج مستانا ڇورا بہ رستي تان لنگهن ٿا. هھڙيون سهٽيون ڇوڪريون ڏسي، ڪنهن جي دل ٽپا نہ

ڪانئينڊي ! ٻنهي ڀاسي جواني - ڇوڪرا سيٽيون وڄائين ٿا، ڪلن ٿا، هٿن جا اشارا ڪن ٿا.

”ماريا مئا! ... ڀائو، تون ڪهڙي ڀاڙي ۾ اچي ويو آهين!“ سندريءَ چيو.

”سندري! پڻ تون ته چري آهين! هت ڪيترو وقت گذري ويو اٿئي! هتي ته ڇوڪريون خوش ٿينديون آهن! نچنديون آهن! ڪو وري ڀٽ وارو ٿڦڙ هڻين، ته پيون بهار بهار ٿينديون ۽ سمجهنديون ته هو ڏاڍيون سهڻيون آهن!! خير، هاڻي جلدي ڪيو، ڪمرو منهنجو صاف ڪيو.“

”حاضر ڊيئرا تنهنجو ڪمرو ڪيئن نه صفا ڪنديونسين! تون ته اسان جي دلين جو مالڪ آهين!“ مارلين چيو.

ڀاهران سئيپنگ مشين ڪٽي ٿيون اچن. سئچ ملائي، ٻنهي هٿن سان، مشين جي گهوگهو شروع ٿي ٿي وڃي. غاليچي تي جيڪو به گند آهي، اهو اچي مشين جي ڳوٿريءَ ۾ گڏ ٿيو آ. ٻه ٽي ڀيرا وري وري مشين ڪي هلائي، غاليچو اهڙو ته صفا ڪري ڇڏيو اٿن، جو چئجي! ڪپڙا ڪيڏي ڪٻٽ ۾ رکن ٿيون. ميرا ڪپڙا گڏ ڪري، ڌڌي رکن ٿيون. هنڌ به وڇائي ڇڏين ٿيون. سڄو ڪمرو گل ٻڻائي، ٽپڙ ٽاڙي سڀ ٺاهي جوڙي، ڪتاب وغيره ڪٻٽ ۾ رکي، ٽي-وي- خاص روپي واري به سيٽ ڪري، ٺاهي رکن ٿيون. هاڻي ٻيئي روپي ڪان موڪلائي، لهي اچن ٿيون. هٽ هٽ ۾ ڏيئي، ٻئي پڇنديون، اچي رسيل اسڪيٽر زير زمين اسٽيشن تي بيهن ٿيون. ٽڪيٽون وٺي، گاڏيءَ ۾ ڊڪي، اچي چڙهن ٿيون. هيءَ پڪڊلي لائين آهي. هالبان تي لهي، وري سينٽرل لائين واريءَ گاڏيءَ ۾ چڙهي، آڪسفورڊ سرڪس ۾ پهچن ٿيون. اتان باڪرلو لائين واريءَ گاڏي ۾ چڙهن ٿيون، ۽ اچي ڪيئنس پارڪ اسٽيشن تي بيهن ٿيون. سڄو وقت ڪوماڻيون ويٺيون آهن. ڳالهائين ٻولهائين ڪونه ٿيون. اچي گهر پهتيون آهن. هاڻ ٻيئي پنهنجي بستري تي ڪري ٿيون پون. ڇوڪريون روئڻ ۾ اچي چڪيون آهن.

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

ڪي به ٽي ڪلاڪ ائين گذري ويندا هئا. بس، اڇي رات ٿي آ. سندري اٿي، چانهه ناهي، مارلين کي پياري ٿي ۽ پاڻ به پيئي ٿي. روپي جو فون به آيو آهي -

"مارلين ڊيئرا ڪيئن آهين مٺي! سندريءَ جو ڪهڙو حال آهي؟"

"پيارا، تون بيوفا ماڻهو آهين! ظالم آهين!! ... گيت ۾ پڇجي ٿي وڃي. آٽي جو آٽي ڪيس سندري پرچائي ٿي، ۽ روپي کي به دلاسو ڏئي ٿي.

صبح جو وري پيئي تيار ٿي، پڪيڊليءَ ۾ دڪان تي پهچڻ ٿيون. پنهنجي پنهنجي اسٽال تي ويٺيون آهن. سڀني جي انداز ۾ ماڻهو پيا اچن وڃن. ڪي وري عاشق جيڙا اچيو هنن جي سامهون بيهن. سندري به هاڻي تهي ويئي آهي. مٺاچرو ٿي سهي، پر مشڪ منهن تي ضرور آڻبي. سڀڪو هنن سهڻين جو منهن ڏسيو، مرڪندو وڃي. ڪي ته وري هرو ڀرو به اچيو ڪجهه نه ڪجهه خريد ڪن، صرف مرڪ ۽ مشڪندڙ منهن ڏسڻ لاءِ.

رابرٽ کي به ڪيترا مهينا گذري ويا آهن ته مارلين ڪانهه ڏئي اٿائين. روزانو اچيو مارلين جي اميءَ واري گهر جي پرسان موٽر لنگهائي، پر اها صورت الائي ڪاڏي گم ٿي ويئي. ڏاڍو مايوس ٿي پيو آهي. آخر گهر ۾ گهڙي مارلين جي ماءُ سان مليو ٿو -

"ڊيئر ليري! مارلين ڪاٿي؟"

مارلين جي ماءُ کيس مارلين جي جڳهه جو نمبر ٻڌائي ٿي.

رابرٽ جي دل به ڏاڍي پرجي آئي آهي ۽ سڪ ڏسڻ جي ۽ ڳالهائڻ جي وڃيس ٿي وڌندي. برائيٽن کان موٽر ڊوڙائي، اچي لنڊن پهتو آهي. ڪئنسل رائيز تي پهچي، گهٽيءَ ۾ گهڙي، گهرن جا نمبر تڪيندو ٿو اچي. مارلين ۽ سندري به ڦٽ پاٽ ڏيو ڪئنسل رائيز تي بس لاءِ اچي رهيون آهن. 'موٽر ته روپيءَ جي آهي!' پري کان مارلين جي رابرٽ تي نظر پوي ٿي. هو پوسٽ آفيس جي پرسان، پبلڪ فون تان ڪنهن سان ڳالهائي رهيو آهي. مارلين جي دل تي چوي ته لڪي

لڪي هلي وڃي، ڀي دل ۾ ٿي چويس ته هو هت ضرور ڪيس ملڻ لاءِ آيو هوندو. اهڙو سهڻو جوان، ايڏي تڪليف ڪري اچي ۽ هن سان "هلو!" به نه ڪري، اهو ته ٺيڪ نه پيو لڳي.

"هلو! هلو!!" رابرٽ پڌو، فون سان ڪنڌ ڪيي، هيڏي هوڏي ڏسي ٿو. "آواز ته مارلين جو آهي!" هيءُ منو آواز ٻڌي، دل کي فرحت ٿي ٿئيس. خوش ٿو ٿئي. پر هيءُ آواز ڪٿان آيو! اوءِ، هوءَ پري ڪان رستي جي ٻئي پاسي بنڪ جي پرسان بيٺي آهي! پر هيءَ ٻي ڇوڪري ڪانئس به وڌيڪ سهڻي ڪير آهي؟ انگريز ته نه آهي. پڇندو، اچي ٿو مارلين سان هٿ ملائي. مارلين کيس سندريءَ سان ملائي ٿي -

"ڊيئر روبي، اسين ته هاٿي ڪمر تي وڃي رهيون آهيون. پڪنڊلي..."

مارلين اجا جملو پورو ٿي ڪونه ڪيو ته رابرٽ کلي چيس -

"ڇا هاٿي سڌري آهين، پڪنڊلي، اوسلو، ڪاميٽن، ڪاٿي ڪاٿي ٿي گهمين! هيءَ پري ڪٿان هٿ ڪئي اٿئي!"

"ڊيئر! غلطفهميءَ ۾ آهين. مان ۽ منهنجي ساهيڙي سرڪس جي لڳ دوڪان تي سيلس وومين آهيون! هاٿي ته مون کي وقت ڪونهي، اجهو بس نمبر ٦ اچي وڃي آهي. اسان کي دڪان تي سياڻي ملجانءَ" مارلين ائين چئي، ٻئي بس ڏي پڇن ٿيون.

دڪان تي پهچڻ تي دير ٿي وئي اٿن. مسٽر فريڊرڪ کلي پڇين ٿو - "ڇو اڄ دير ٿي وئي آڌتو؟"

"مسٽر فريڊرڪ، دير برابر ٿي وئي آهي ۽ اسين انهيءَ لاءِ شرمسار آهيون. اميد ته توهين اسان کي معاف ڪندا!" مارلين چيو.

"ڊيئر! ڪا به ڳالهه ڪانه آهي! مان هونئن ٿي توهان سان چرچو ڪيو."

ٻئي پنهنجي ڪم کي لڳي وڃن ٿيون. رڪارڊنگ زور سان چالو آهي، عاليشان ميوزڪ وڃي رهيو آهي. سيڪو مست آهي. سيڪو

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

دڪان تي، دڪان وارا ترڙي گراهڪ، راڳ جي سر ۽ تار ۾ اهڙو ته غرق ٿي ويا آهن، جو سڀڪو پيو ٻانمرادو نچي.

ولايت جي محبت به عجيب ٿئي. سنڌ وارو سڪڻ، سڙڻ، ڏکڻ، مرڻ، وڇوڙو، ڏک هت آهي ئي ڪونه. بس هرڪو پيو هڪٻئي کي ڳولي. ڪو ڪنهن سان ٻه مهينا، ڪو چار مهينا گذاريو، وري وڃيو. پيا در نوسي. ٻٽي ته ٻٽي، نه ته دال روٽي گهٽي! سنڌ جا ماڻهو - 'دل ته هڪڙي کي ڏبي آهي!' بس انهيءَ سامري ۾ روئيو روئيو مريو وڃن. ولايت جا عاشق ائين جيئن گهر مسواڙ تي ورتو. البت ڪڏهن ڪڏهن دليون اهڙيون اڙجيو وڃن، جو ڏار ٽيڻ موت جي شڪل اختيار ڪيو وڃهن.

رابرٽ هڪ ڪان ٻه وڌيڪ ٻه شڪليون ڏنيون آهن! مارلين ته ڏاڍي وٽندي هيس، پر هن لاءِ سندري ٻه گهٽ ڪانه آهي. آخر ٻه ٿي ڏينهن رکي، ڏاڍيءَ خوشيءَ ۾ موٽر ڪاهي، اچي دڪان جي ٻاهران بيٺو آهي. ڪار مان هنن کي ڏسڻ ۽ هنن سان ڳالهائڻ ته مجال هو. خالي گهٽي جانچي، اتي گاڏي بيهاري، موٽر ڪنجيءَ سان بند ڪري، دڪان ۾ گهڙي اچي ٿو. خبر پويس ٿي ته هي ٻئي حسن جون ديويون مٿئين فلور تي پنهنجي ڊيوٽيءَ ۾ مشغول آهن. اچي ٿو مٿان ٻيهڻ -

”هلو! ڊيئر مارلين! ڊيئر سندري! هاڻي ته وقت پورو ٿي ويو آهي! اچو ته اڄ پڪنڪليءَ جو چڪر ڏيون!“

مارلين اچرج ۾ پئجي ٿي وڃي. اڄ ڏاڍو گهرو پئجي رهيو آهي! هن سان ته ايڏي گهرائي ڪانه هئي!

قدرت هيءَ هڪ عجيب حرڪت پيدا ڪري ڇڏي آهي. هي ٻه جنسون هميشه هڪٻئي کي ڇڪين. ٻئي ڪلن ٿيون! رابرٽ پنهي کي ٻانهن ڪان وٺي، هيٺ لاهي ٿو. گهليندو، اچي ٿو موٽر ۾ ويهارين. سندري ته حيران آهي ته اڳ ۾ ته ڪنهن به انگريز ڇوڪري منجهس ايترو چاهه نه ورتو. ٿورو ڇرڪي به ٿي، پر سمجهي ٿي مارلين

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

جو واقف ماڻهو آهي.

”اڇو ته اڄ توهان کي لنڊن جا عجائب گهر گهمايان! هاٿي هلو ته توهان کي اهڙيءَ زمين تي وٺي هلان، جتي شينهن، چيتا، بگهڙ، هاٿي، مطلب ته دنيا جا خوفناڪ جانور توهان کي ڏيکاريان!“

”ڊيئر روبي، اسين توسان گڏجي هلون! اسان توسان اهڙو انجام ته ڪونه ڪيو هوا!“ مارلين چيو.

سندريءَ جي دل البت سرڪو ڪائي ٿي - ’پلا جي هن سان گهمڻ نڪتيونسين ته پوءِ چا!‘

آخر رابرٽ هنن پنهي کي لنڊن کان ٻاهر سؤ ميل ڪن دور ڪٽي ٿو وڃي. اڇي اهڙي هنڌ پهچن ٿا، جت جبل ۽ ٽڪر آهن. وڏا ميدان آهن. عاليشان باغ آهن. ڪئنٽين ۾ لهي، ڪافي پيئن ٿا. پوءِ موٽر ڪاهي، هنن ميدانن ۾ گهڙي پون ٿا. هاٿي اڇي هڪ ميدان ۾ پهتا آهن. سندن اڳيان رستي تي ٻيلاڻي شينهن قداور ويٺا آهن. ڪي وري ٽورو پري ويٺا آهن. سندري ته ڏڪي ٿي وڃي. آخر موٽر جهلين ٿا. شينهن پرسان اچي لنگهي ٿو. ٻيا ويٺل شينهن اٿن ٿا. پر ڪو به مٿن حملو ڪونه ٿو ڪري. اهڙيءَ طرح سان هي ڏهه ميل ميدان گهمن ٿا. سڀ نر ماد شينهن هت ويٺا آهن، ڪن مادين جي پوٽتان ننڍڙا ٻچڙا پڻ آهن. وري اتان اڳتي وڌن ٿا، ته چيتن جي جٿوءِ نظر اچڻ ٿي. هيءَ به پنجن ڏهن ميلن ۾ آهي. چيتا موٽر جو اڳ جهليو ويٺا آهن. موٽر کي ايندو ڏسي مڙي وڃن ٿا. ٿورو اڳتي هلن ٿا، ته هاٿين جي جوءِ اچي ٿي، جتي هاٿي ٻيا ڦرن ۽ پاڻ ۾ راند ڪن. اجا اڳتي وري هرڻن جا ولر ٻيا گهمن. مطلب ته هتي جيڪي جانور آهن، وينڊي ڳيڻ، ٻڪرين تائين، سڀڪنهن جي پنهنجي پنهنجي جٿوءِ آهي - هر هڪ ذات جي واسطي جدا جدا! سندري هي نظارا ڏسي، ادي خوش ٿئي ٿي.

”ڊيئر سندري! لنڊن وڻي ٿي!!“ رابرٽ چيو.

”ها! ڊيئر، ڏاڍي وڻي ٿي!“ سندريءَ چيو.

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

”پوءِ لنڊن جون ٿي وڃو!“ رابرٽ ترڀائيتي نموني چيو.

”نه! ائين ڪيئن ٿيندو! مان پنهنجي وطن کي ڪيئن وساريندس!“

ڪار ۾ ٽيئي گڏجي لنڊن موٽي آيا. رابرٽ کين آڻي گهر ڇڏي ويو. مارلين چانهه ونڻ ويٺي آهي. رابرٽ سندريءَ ڏي گهور وجهي پيو نهاري. وري پيو مشڪي. سندريءَ کي مشڪندڙ منهن وٺي ته ڏاڍو، پر سومر جي سڪ، سا به دل تي قبضو ڪيو ويٺي اٿس. مارلين چانهه آڻي ٿي. ٽيئي چانهه پيئن ٿا. رابرٽ کي پوءِ پيٺي پاهر در تائين ڇڏڻ وڃن ٿيون، ۽ هو موٽر ۾ چڙهي، روانو ٿي وڃي ٿو.

”باءِ! باءِ!“ - ”باءِ! باءِ!“

لنڊن جو شهر. يورپ جون هوائون. نوان ماڻهو. نئين زندگي. قدر پيا، رشتا پيا، ماڻهو آزاد. سڀڪو پنهنجي رنگ ۾ راضي. سڄو ڏينهن ڪم، هرڪو مشغول، ڪو ڪنهن جي ڳالهه ۾ دخل ڪونه ٿو ڏئي. ڪو ڪنهن جي گلا ڪانه ڪري. سندري هڪ دوزخ مان نڪري، اچي جنت ۾ پيئي آهي. علم ڪجهه حاصل ڪيو اٿس. تجربو زندگيءَ جو نئون. پر وطن جي ڇڪ به عجيب آهي! ابو امان، پائر پينر، ساهيڙيون سرتيون، سنڌ جا وڻ، سنڌ جا وڻاڻ، سي آخر ڪيئن وسرن! وطن ۾ ظلم جي باهه، وطن ۾ ڪنهن جي عزت سلامت ڪانه! هيءَ عجيب ڇڪتاڻ. مارلين ته گهڻوئي ٿي سندريءَ کي سمجهائي ته ”سندري، لنڊن جي ٿي وڃ!“ مگر مظلوم امان ابو، ملڪ جا مارو سانگي، سي سندري ڪيئن وساري!

گهر جي ٻاهران گهنٽي وڄي ٿي. ٽي دفعا رنگ ٿئي ٿي.

”هيءَ روبي جي رنگ آهي!“ مارلين چيو.

پيٺي پڇي، ڏاڪڻ تان لهي، در جو ناب ورائين ٿيون.

”ڊيئر روبا! اڄ سڄو هفتو گذري ويو آهي. تو ته اسان پنهي کي وساري ڇڏيو آهي!“ مارلين چيو.

”پياري نه! ائين ڪيئن ٿي سگهي ٿو ته مان توهان کي

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

وساريان! بس، امتحان مٿان اچي ويا آهن. تياري ڪرڻي آهي. آخر ته وطن موٽي وڃڻو آهي!“ روبي ورائيو.

مارلين رابرٽ جي اچڻ جي ڳالهه سڄي روبي کي ٻڌائي ٿي. روبو ته امتحان جي، وطن جي، سومر جي ۽ سندريءَ جي ڳڻتين ۾ اڳ ئي ورتو پيو آهي. وري هڪ رقيب جي ڳالهه ته روبي کي دل ۾ ايڏو ته ڌڪ ٿي هڻي، جو منهن جو پَرو ئي لهي ٿو وڃيس. ٻر ڪڇي ڪين ٿو. ماٺ ۾ گهر ٿي ٿو وڃي.

”ڀائو! سومر جو ڪو خط! ڪا خبر!!“ سندريءَ پڇيو.

”نه پياري! اڄ ڏينهن تائين ڪو به خط ڪونه پهتو آهي. ڀيڻ، تون اداس رهين ٿي! هيءَ مارلين آهي انگريز ڇوڪري! هي ته پنهنجو وقت خوشيءَ ۾ گذارڻ پسند ڪن. تون ته ضرور اداس رهندي هوندينءَ! مان به لاچار آهيان. امتحان پاس ڪيان، ته وطن موٽون. پوين جو حال الائي ڪهڙو ٿيو!“

”ڀائو، پويان ڏاڍا ياد ٿا اچن! ڇا ڪجي!! توهان امتحان پاس ڪيو ته پوءِ سوچجي.“

”سندري ڀيڻ، اڄ هت لنڊن ۾ وڪٽوريا هوٽل ۾ هڪ سنڌ جو وڏو زميندار آيو آهي. منهنجو دوست آلبرٽ اتي مئنيجر آهي، آنهيءَ ڳالهه ٻڌائي. سنڌ جي ماڻهن جي ملڻ لاءِ ته دل ڏاڍي پئي ڪڏي، ٻر هيءُ علڻ وڏيري جو دوست آهي، مون کي ته هن ماڻهوءَ سان ملڻ ۾ هٻڪ ٿي ٿئي،“ روبي چيو.

”ٻر ڀائو، ڳالهه ٻڌو! سنڌ جو هيڏو وڏو ماڻهو لنڊن ۾ اچي ته ڪير پڇيس به ڪونه، ٻر جي لنڊن جو هڪ مزور به ڪٿي سنڌ ۾ اچي، ته اسين ماڻهو هن کي ڪٿي مٿي تي ويهاريون! اهو ڇو؟“ سندريءَ پڇيو.

”ڀيڻ، تنهنجون ڳالهيون به عجيب آهن! سنڌ جي وڏي زميندار جي ڪهڙي ٿي ڳالهه ڪرين! هت ته هتي جي وڏي وزير کي به ڪو ڪونه ڪنگهي! اسين غلام ماڻهو آهيون، جاهل آهيون، غلامن کي جتان نه

موچڙو لڳندو، آن جا سلامي ٿيندا!!!“

”پيائو، ڊاڪٽر مارٽن جي آن ڏينهن ڳالهه ڪئي هُيوَ. ڪڏهن ته هلي هن سان ملجي! چڱن جي صحبت چڱي آهي...“ سندريءَ چيو.

”هائو، سندري پيٽ، مون کي پڻ گهڻا ڏينهن ٿيا آهن هن کي مليءَ. ڊاڪٽر صاحب سان ضرور ملبو،“ روپي چيو.

روپو مارلين سان ڳالهائي ٿو- ”مارلين ڊيئر! مان توهان کان سواءِ ڏاڍو اداس ٿو ٿيان! تنهنجو ڪلڻ، تنهنجو ٽلڻ، تنهنجون مٺيون لاتيون، منهنجي چت اچيو چڙهن. بس پوءِ ته ڪتاب به هٿن مان ڪري پوندو اٿم! فقط تنهنجي صورت اکين اڳيان هوندي آهي. تون ڪهڙي نه پياري آهين!“

”مان پياري هجانءِ، ته پوءِ مون کي هت ڇو ڦٽو ڪرين ها! مان ته اميءَ کي به تنهنجي ڪري ڇڏي آيس! خير، توسان جهيڙو ته ضرور ڪبو. پر هاڻ تون امتحان پاس ڪر!“ مارلين چيو.

”ها! پياري! پوءِ مان توکان هڪ پل به پري نه ٿيندس. تنهنجا هي سهڻا وار پنهنجي اکين تي رکندس. منهنجي مٺي، هي اکيون، هنن تنهنجين پيارين اکين ۾ وجهي، ويهي، تنهنجي پوڄا ڪندس!“ روپي چيو.

سندريءَ وٽ ميوو رکيو آهي. آهي اچي ٿي اڳيان رکين.. ڪافي به ناهي کڻي ٿي اچي. ڪو چڱو وقت روپي کي مارلين ۽ سندري ريجهائين ٿيون. روپو ڪائنن موڪلائي ٿو. ٻئي هيٺ لهي، ڪانئس موڪلائين ٿيون- ”باءِ! باءِ!“ - ”باءِ! باءِ!“

باب سورهون

آزادي

هندستان ۽ سنڌ ۾ وڏي هلچل هلندڙ آهي.

ڪانگريس چاهي ٿي ته انگريز هندستان ڇڏي وڃي، هندستان آزاد ٿئي. وڏي جنگ پوري ٿي چڪي آهي، دنيا جون اهڙيون حالتون

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

ٿي ويون آهن، جو انگريز به هندستان ڇڏي ويا. ڇڏڻ گهري ٿو. مسلم ليگ چاهي ٿي ته هندستاني مسلمان پڻ آزاد ٿين. هندن مسلمانن ۾ ڪشيدگي پيدا ٿي چڪي آهي. هي خبرون روبي ۽ سندريءَ جي دل تي ڏاڍو اثر ڪن ٿيون. آخر ڇا ٿيندو!

انگلنڊ ۾ هاڻ چونڊون ٿيڻ واريون آهن. جنگ بند ٿيڻ کان پوءِ، چرچل ۽ اٽليءَ جي گڏيل حڪومت ختم ٿي ٿي. چرچل هڪ پارٽيءَ جو ليڊر آهي ۽ اٽلي ٻيءَ جو. چونڊن جي تاريخ مقرر ٿي چڪي آهي. هتي چونڊن ۾ ڪا ايڏي هلچل ڪانه آهي، نه وري ايڏو جوش ۽ جهيڙو، جيڏو سنڌ ۾ ٿيندو آهي.

اڄ هن کيل ڪافي گهڻو وقت ورتو آهي. سڀڪو ٿڪل نظر اچي ٿو. کيل نيٺ اڄ اِتي بند ٿئي ٿو، ۽ باقي کيل ٻئي ڏينهن تي ڏيکاريو ويندو.

سڀ تماشبين پنهنجن پنهنجن هوٽلن ڏي روانا ٿي ٿا وڃن. هي کيل هڪ پراڻي ياد آهي. اڄوڪي لنڊن ته ٽيويهين صديءَ واري لنڊن آهي.

مذهب هڪ وات آهي. فلاسفي هڪ جهاتي آهي. سائنس هڪ روشني آهي. اڄ سائنس جي روشني ايتري ته اوجل ٿي چڪي آهي، جنهن پنهنجيءَ برڪت سان هزارها نعمتون انسان جي حڪم اندر آنديون آهن. انسان جي خوراڪ، پوشاڪ، رهڻي ڪهڻي ۽ پڙهڻي - سڀڪجهه هڪ عجب دور کي پهچي چڪو آهي. انسان سائنس جي روشنيءَ ۾ ڪئين ايجادون ڪيون آهن، جن جو ڪو حد حساب ڪونه آهي. مفاصلو ختم ٿي چڪو آهي. وقت ڪا ٻي شڪل اختيار ڪري چڪو آهي. انسان پنهنجي بدن جي حدن کان ٻاهر نڪري چڪو آهي. سچ پچ ته انسان هڪ چمڪندڙ ڏار ٿي پيو آهي، جت چاهي اتي سيڪنڊن ۾ آڏري پهچي وڃي ٿو. دنيا جون سڀ صورتون جهٽ اچيو آڏو بيهنس. بس، رڳو خيال جي ڳالهه آهي. خيال اڳي فقط خيال هوندو هو ۽ خواب هوندو هو. پر اڄ خيال هڪ حقيقت آهي. اڄ خيال

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

صورت وٺيو وڃي. اها آهي انسان جي طاقت. هي سڀ مهمان، جيڪي لڪن جي انداز ۾ آهن، انهن سڀني وٽ ۽ سڀني جي جڳهن تي مائڪرو اليڪٽرانڪ پرسيوئر پروسيسر ۽ ٻيون مشينون ٻيون آهن. هي سڀ پنهنجن پنهنجن ولايتن ۽ شهرن ۾ عزيزن ۽ دوستن سان محفلن ۾ شريڪ آهن. سندن پنهنجين پنهنجين ڪوٺين ۾ انهن مورتن جون محفلون لڳيون پيون آهن! بس، صرف بوتا، جن ڪي ڇهي نه سگهجي؛ باقي انهن جون صورتون ۽ گفتگو، ۽ کلڻ ڳالهائڻ سڀ هڪٻين سان جاري آهي.

ائين پئي ڏينهن تي وري کيل جي ڏسڻ لاءِ سڀئي سنبرجن ٿا. هاڻي اڄي وڏي ميدان ۾ ڪٺا ٿيا آهن. سڀڪو پنهنجن پنهنجين جڳهن تي ويهي ٿو. هاڻي، اهي مورتون ظاهر ٿي رهيون آهن. هي پراڻيءَ اندن جون جايون، هي چوڪ، هي چاڙهيون، هي ناٽڪ، هي کيل، هي گهٽيون، تن ۾ ناز سان ٻلندڙ ماڻهو، عورتون ۽ مرد، سڀن جي انداز ۾، ظاهر ٿين ٿا.

رسيل اسڪيئر ظاهر ٿئي ٿو. بيڊ فورڊ جو ڪمرو نمبر پنجاهه آهي. روبو فون تي ويٺو آهي - ”هلو! هلو! سندري! مارلين! ڪير ٿو ڳالهائي؟“ روبو پڇي ٿو.

”مان سندري آهيان، پاپا! مارلين اڄ پنهنجي ممي‌ءَ ڏي ويئي آهي!“ سندري پنهنجي پڪنڊلي واري دڪان تان ڳالهائي رهي آهي.

”چڱو پيءُ، هاڻي ٻڌ! مان توهان ڏي ڪلاڪ کن ۾ اچان ٿو. تيسين توهان جي ڊيوٽي پوري ٿي ويندي!“ روبي چيو.

”پاپا، پلي اچو!“ سندريءَ وراڻيو.

روبو اڄ امتحان پورو ڪري آيو آهي. هٿ منهن ڌوئي، چانهه جي پيالي تيار ڪري، پي، رسيل اسڪيئر تي زير زمين گاڏيءَ ۾ چڙهي، پڪنڊلي سرڪس ڏي هلي ٿو. گاڏيءَ تان اسٽيشن تي لهي، ڏاڪڻ تي بيهي ٿو. لفٽ به چڙهي ۽ لهي رهي آهي. لفٽ کئي مٿي پهچائيس ٿي. هاڻي اچي اسٽور وٽ پهتو آهي. رابرٽ اڳ ئي سندريءَ وٽ بيٺو هو.

”هلو، رابرٽ! ڪيئن ٺيڪ آهين!“ روبي چيو.

”مهرباني روبا! مان بلڪل خوش آهيان! سندري ڪهڙي نه مٺي ڇوڪري آئي هت ڪيڏي اٽي! ڏاڍي شرميلي آهي!! مان ته ڪيس اڪيلو سمجهي، ونڊرائڻ جي ڪوشش ڪريان ٿو، پر هيءَ هميشه ڪنهن ٻيءَ دنيا ۾ رهي ٿي.“

”ها، رابرٽ، اسان جا پنهنجا رواج آهن، رسمون ۽ قدر آهن. ضرور، هيءَ سنڌ جي ڇوڪري آهي. لنڊن ته ٻي ڳالهه آهي!“ روبي چيو.

”چڱو، سندري! چڱو، روبا! مان وڃان ٿو. مارلين اچي ته کيس ٻڌائجو ته مان سائس ملڻ آيو هوس!“ ائين چئي، رابرٽ روانو ٿي ويو ٿو.

”پاڻو! هي رابرٽ مارلين کي به ٻيو ڇڪي، ۽ مون سان به ٿورو گهٽو ويجهي پوڻ جي ڪوشش پيو ڪري. هي ڪهڙا ماڻهو آهن!“ سندريءَ چيو.

”پيٽ، لنڊن جون ڳالهيون پنهنجون آهن! يورپ سڄو ائين آهي! تون هنن ڳالهين ۾ گم نه ٿي! پاڻ مهمان آهيون. هت هميشه ڪونه رهنداسين!“ روبو چوي ٿو.

”پاڻو، سچ ٿا چئو! باقي هت عجيب چال آهي!! خير، پاڻو، هاڻ هن گراهڪ کي هيءُ سامان ويڙهي ڏيان! پوءِ هلون ٿا!“ سندريءَ چيو.

ڪم پورو ڪري ٿي. حساب ڪتاب لکي ٿي. مارلين واري دڪي جو به حساب ڪتاب ڪري، نقد رقم مئنيجر کي ڏيئي، دڪان مان نڪري ٿي. هيءُ دڪان به چڱو وڏو آهي. هيٺ متي آهي. ڊسڪو راڳ جا رڪارڊ پيا وڄن. سمن جي انداز ۾ ماڻهو دڪان ۾ پيا ڦرن. بس، ڪڏهن ڪڏهن سڀ موج ۾ اچيو وڃن. نچڻ ۽ ڳائڻ ۾ مشغول ٿيو وڃن. هي پيئي نڪري، هڪ ڪنڌتين ۾ ويهن ٿا. ڏاڍي سينگاريل جڳهه آهي. هت به ماڻهن جو چڱو ميڙ آهي. سڀ، ٻن ٽن جي منڱت ۾، ڌار ڌار ميزن تي ويٺا آهن. هي پيئي به هڪ خالي

ميز تي اچي ويهن ٿا. سندري ۽ روپو ڀيئي ڏاڍا سهڻا آهن. سڀني اگ ۾ ويٺلن جون اکيون هنن ڏي ڇڪجي اچن ٿيون. جوان اکيون ته جوان اکين کي هونئن ئي ڇڪيو وٺن. بيري کي چانهه ۽ پيسٽرين لاء آرڊر ڏين ٿا - هڪ پني تي لکي. بيرو، وڏي پليٽ پيسٽرين جي ۽ چانهه ٽري ۾ آڻي، اڳيان رکين ٿو. ڀيئي کائڻ ۾ مشغول آهن، ۽ ڪنهن گهڙيءَ گفتگو ۾ محو آهن.

”پيائو! رات مان ريڊيئي تي ٻڌي رهي، هيس ته يورپ ۽ آمريڪا جا ماڻهو چنڊ تي چڙهڻ جي لاء ميزائيلون تيار ڪري رهيا آهن، ۽ اهڙا راڪيٽ ناهي رهيا آهن، جو هو جلد ڌرتيءَ جي چوڌاري سَوَن ميلن جي مفاصلي تي ڦرندا!“

”ها پياري، سندري! هي ماڻهو تمام گهڻو اڳتي وڌي چڪا آهن. اسين ماڻهو ايشيا جا، سنڌ جا ڪمبخت آهيون. ڏس! ڪيڏو نه پوئتي آهيون! مان ته ائين سمجهندو آهيان ته هي قومون موٽرن ۽ هوائي جهازن ۾ ڊوڙي ۽ اڏي رهيون آهن، ۽ اسين جڻ جنازا آهيون، جي هنن موٽرن ۾ رسن سان ٻڌل آهيون ۽ گهلجي رهيا آهيون. پياري ڀيڻ! آخر ڪيسين تائين!“ روپي چيو.

”پيائو، ڇا، اسين هميشه هن جهل جي اونداهه ۾ رهنداسين! ڇا، اسين هنن گودڙين ۽ ڳوٺين کي سدائين پائيندا رهنداسين! ڇا، اسين اِنهن ڪکن وارين جهوپڙين ۾ جانورن واري زندگي ڪاٽيندا رهنداسين!!“ سندريءَ چيو.

”هائو! ڀيڻ! اسين برهمڻن، ٻتن، پيرن ۽ قبرن جا پوڄاري - ڪهڙيءَ طرح ۽ ڇو ترقي ڪريون؟

”اهي شاهوڪار شاهيءَ ۽ زميندار شاهيءَ جا ظلم اسان تي قائم رهندا. جيستائين هي ڪوڙيون پوڄائون، ڪوڙا تخيل، تن سڀني کي پيچي پور نه ڪنداسين، تيستائين اسان جي ترقي ته دور پر عزت به سلامت نه رهندي. اسان جو معاشرو ڪڏهن به هي زنجير پيچي، اڳتي وڌي ڪين سگهندو!“ روپي چيو.

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

”پر پاڻو! جڏھن تون سنڌ ڏي موٽي ھلين، ۽ ڪُل سوسر بہ آزاد ٿئي، ۽ تنھنجي شادي مارلين سان ٿئي، تہ پوءِ اسين چار ئي گڏجي پنھنجن ماڻھن کي ترقيءَ جي راھہ تي آڻينداسين ۽ ساڻن گڏجي، سٺي جي سکي حياتيءَ لاءِ ڪوشش ڪنداسين،“ سنڌريءَ چيو.

”وطن ۾ وڏا گھمسان شروع ٿي ويا آھن. ملن ۽ پنڊتن، اڇي ويرن ۽ وچوڙن جون باھيون پاريون آھن. خبر نہ آھي تہ اسان ھندن جو الائي ڇا ٿيندو!“ روبي ٿڌو ساھہ کڻي چيو.

پوءِ، مارلين جي صورت دل جي اکيان آئي، محبت جي جوت ۾ جلڻ شروع ڪري ٿو-”ھائو، مارلين ويچاري! ھت ھھڙي آزاد معاشري سان نڪري، سنڌ ۾ ھلڻ سان، ھن جي ڪھڙي حالت ٿيندي!“ ائين چرڪ پري، وري سنڌريءَ کي چوي ٿو-”بس پيٽ، تون اھڙيون ڳالھيون پئي ڪرين، جو پراڻا ڦٽ چلجي، اچيو زخم ٿين! ھاڻ ھل تہ توکي گھر ڇڏيان!“

”نہ پاڻو! ھاڻ مان آھا سنڌري ڪانہ آھيان ۽ نہ وري سنڌ واري نعمت آھيان. مان لنڊن جي ڇوڪري آھيان! مان اڪيلي وڃي سگھان ٿي ۽ پيئي گھمان. توھين پَل پنھنجيءَ جاءِ تي وڃو!“ سنڌريءَ چيو.

پيئي موڪلائين ٿا.

”ھائو پاڻو! ڊاڪٽر مارٽن ڏي ڪڏھن ھلبو؟“

”ادي، توکي فون تي ٻڌائيندس،“ روبي چيو. ”چڱو، باءِ! باءِ“ - ”باءِ! باءِ!“

ھوڏانھن رابرٽ جو روبي کي ڏسڻ، وري سنڌريءَ جي ٻي رخي، مارلين جو غائب ھئڻ، ھُن تي ٿوري مايوسي آئي ٿو. پر ھيءُ تہ لنڊن جو جوان آھي. ھتي عشق جي بيماري ٿئي ئي ڪانہ. وري ڪلبن، برائيٽن جو رخ ڪري ٿو. موٽر تہ پنھنجي اٿس. سڌو مارلين جي ماءُ جي گھر. گھنٽي وڄائي ٿو. در کلي ٿو.

”ھلو! تون مارلين ھاڻ! پياري، مان تہ توکي ڳولي ڳولي

ٿکو آهيان! تنهنجون واڻون نهاري موٽيو اچان!! اڄ ته مون کي مومل
هٿ ملي ويئي آهين. اڄ ته منهن تي هڪ پيار جي چمي ڏيانءِ!"
رابرٽ چيو.

"پل پيارا! مهرباني!" مارلين چيو، ۽ پيئي مٿي چڙهي وڃڻ ٿي.
"ممي، هيءُ آهي روبي!" مارلين چيو.
"ها! مان ڪيس سڃاڻان! مسٽر رابرٽ ڪيٽن آهين! مان روبي
کان هن کي وڌيڪ پسند ڪيان ٿي!"
"ممي! روبي جي لاءِ ڪجهه نه چئه. هو مون کي تمام پيارو
آهي،" مارلين چيو.
"چڱو، چڱو، مارلين! تنهنجي مرضي..." ماڻس چيو.
رابرٽ هيءُ ٻڌي ڏکوئجي ٿو، پر همت نٿو هاري.
ڪيل جي عجيب رونق آهي. هيءُ ٿي صديون اڳ جو زمانو،
ان جي شڪل اهڙي ئي چٽجي رهي آهي، جنهن جي کهڙي ڳالهه
ڪجي! حال ۽ مستقبل به عجيب ٿين، پر ماضيءَ جي ڪشش ۾ سڀ
کان وڏو ڪو جادو ٿئي ٿو!
اڄ هن لنڊن ۾، سڄي انگلنڊ ۾، پر سڄي برٽش آئيلس ۾
چونڊن جو ڇهڇٽو آهي. هت سنڌ وانگر پير، فقير، وڏيرا، شاهوڪار
ووٽ لاءِ ڪو واسطو ڪونه ٻڌجن. سچ ته هيءُ آهي ته آهي ڪلاس
هت ٿين ئي ڪونه. ريڊئي تي سڀني پارٽين جا ليڪچر ٻڌجن ٿا، اخبارن
۾ سندن پروگرام ڇپجن ٿا. پارٽين جي ليڊرن، ورڪرن، اميدوارن جا
بحث مباحثا ٿين ٿا. ٽيپن ۾، ڪلبن ۾، هوٽلن ۾، مطلب ته هر هنڌ
پارٽين ۽ پارٽين جي پروگرامن جي ڳالهه آهي.
جنگ پوري ٿي چڪي آهي. سڀڪو ائين پيو چوي ته 'چرچل
جنگ جي وقت ۾ جنگ کي منهن ڏيڻ لاءِ بهترين ماڻهو هو، ۽ سندس
پارٽيءَ اڻ وڏو ڪردار ادا ڪيو، پر هاڻي آئنلي صلح ساٽ لاءِ بهترين
ماڻهو آهي، ۽ سندس پارٽي ۽ پارٽيءَ جا ماڻهو چڱو ڪم ڪري سگهن
ٿا. چرچل اڃا شهنشاهيت جا خواب ڏسي رهيو آهي.'

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

ٿي به اُٿين ٿو ته ليبر پارٽي وڏيءَ ڪثرت سان چونڊجي ٿي ۽ اٽلي هاڻ وزير اعظم ٿئي ٿو. پردي تي سامهون پارليامينٽ هائوس اڳيان بيهي ٿو. چرچل مخالف ٻنچن تي ويٺو آهي، ۽ اٽلي وزير اعظم ٿيڻ جو قسم نامو کڻي ٿو. اهڙيءَ طرح ٻيا وزير ۽ ميمبر سڀ قسم کڻڻ جي رسم ادا ڪن ٿا.

هاڻي، وري رابرٽ پنهنجي موٽر ۾ ويٺو ڏيکارجي ٿو. هن کي مارلين ڏاڍي وڻي ٿي. مگر ڪيس پڪ ڪانهي ته مارلين به ڪيس ايترو پيار ڪري ٿي يا نه. ٻالڪ هوءَ روپي کي پنهنجي زندگيءَ جو ساٿي بڻائڻ ٿي چاهي. پر محبت جا ڪرشما ئي عجيب آهن. جنهن ڏينهن کان رابرٽ نئين سر مارلين سان ملڻ شروع ڪيو آهي، تڏهن کان روپي جي دل ۾ شڪ وجهي ٿو وڌندو. محبت واري ماڻهوءَ لئه سو به وري سنڌي هجي، محبوب جو ڪنهن ڏي رکو نهارڻ ۽ آن سان ڪلي ڳالهائڻ، بس دل جي امنگ کي ڍاهي ڇڏڻ لاءِ ڪافي آهي. انهيءَ ڪري روپي جي دل ۾ به انديشا آهن ته مارلين سندس شريڪ حيات ٿيندي الائي نه! هاڻي ته هو بئريسٽر به ٿيو آهي. لنڊن جي تمام وڏي وڪيل مسٽر ٿامس وٽ ڪم به مليو پيو آ. ڪڏهن ڪڏهن ڪورٽ آف چئنسريءَ ۾ جسٽس گوڊارڊ اڳيان ڪيس به هلايو اٿس.

سهڻو ته هو اڳ ئي آهي، ڪارو ڳاٽون به ڏاڍو نهيس ٿو. زبان جو ڏاڍو مٺو آهي. انگريزي ته اهڙي ٿو ڳالهائي، جو سڀ ٻيا سندس منهن ڏي نهارين ته ڪڏهن ٿو موتي پوئي. مارلين ۽ سندري به وقت سر وڃيو ڪورٽ ۾ حاضر ٿين. اڄ جسٽس گوڊارڊ جي ڪورٽ ۾ سڀ ويٺا آهن. گوڊارڊ اسي ورهين جي عمر جو آهي. ۽ هن وقت وڏي انگلنڊ ۾ جج رٽائر ٿئي ئي ڪونه. هُن جي پنهنجي مرضيءَ تي ڇڏيل آهي ته نوڪري ڪري يا ڇڏي. سرڪار جي هٿ ۾ ججن جون واڳون ڪين آهن. تنهنڪري وزيرن، بادشاهن، راڻين جي اشاري تي جج ڪونه نچن، پر پنهنجا صحيح فيصلا ڏيو ڇڏين، ۽ ڪڏهن ڪڏهن اهڙن فيصلن سان وزيرن ۽ بادشاهن کي لوڏيو ڇڏين. اڄ

ڪورٽ ۾ سنڌريءَ ۽ مارلين ٻنهي جون اکيون مسٽر روبي ٽاواٽيءَ
ٻئريسٽر ۾ آهن.

”ڊيئر روبا! تون هاڻي اجا مون کي ڪيترو جدا رکندين!“
ٻاهر نڪرندي، مارلين پنهنجي منهن، روبي کي چيو.

”چا! مارلين، تون مون سان پيار ڪرين ٿي؟ هو مسٽر رابرٽ،
جو تنهنجي ٻوڙان پيو ڦري! ان سان تنهنجي دل ڪانهي؟!“ روبي چيو.

انگريز عورت يا مرد تي جيڪڏهن ويساهه نه رکبو، ته هو
پنهنجي سخت بي عزتي سمجهن. مارلين، هي اکر ٻڌي، حيران ٿيي ٿيي
وڃي. بس، منهن کي رومال وڪوڙي، وٺي ٿي ڀڄي.

”مارلين! ڊيئر مارلين! مون کي معاف ڪرا مارلين! مارلين!!“
روبو واڪا ڪرڻ لڳو. سڀ ٻئريسٽر گڏ ٿي ٽا وڃن. سڀ ششدر آهن
ته مسٽر ٽاواٽيءَ کي ٿيو ڇا؟

مارلين ته گهر ٿي وڃي. سنڌريءَ کي روبو ساڻ وٺي، سنڌس
گهر اچي ٿو. سنڌري روبي جي هيءَ حالت ڏسي، ڏاڍي ماندي ٿئي
ٿي. سڄي رات، سڄو پيو ڏينهن گذري وڃي ٿو. مگر مارلين ڪانه
آئي. چا، گهر ٿي وڃي؟ چا، پاڻ کي ماري ڇڏيائين؟ هيءَ ڳڻتي هن
ٻنهي کي ستائي رهي آهي.

ٻاهران گهنٽي وڃي ٿي. روبو هيٺ لهي ٿو. خط هٿ ۾ کڻي،
سنڌريءَ وٽ اچي ٿو. هيءُ خط روبي جي پراڻيءَ ائڊريس تي آيل آهي.

”هيءُ خط ته سنڌ مان آيو آهي! ڪوابانس! اڙي، هي خط
ته پائو ڦيمتراءِ لکيو آهي! هان، سوسر کي خون جي ڪيس ۾ سيشن
ڪورٽ ۾ ڪمت ڪيو اٿن! هن جي مالي حالت ڏاڍي خراب آهي.
هن جو ڪو به يار ۽ مددگار ڪونهي. وڏيرن جي من مستي ڏاڍي زور
آهي. پوليس ته ڏيڻو، پر جج به پيا هنن کان ڊڄن! وري هي چا ٿو لکي-
هندو مسلمانن جا فساد ٿي ويا آهن. پاڪستان لاءِ وڏي تحريڪ هلي
رهي آهي. هندن جو سنڌ ۾ رهڻ انهن ڪان ٻاهر آهي! وري هي
چا ٿو لکي - هو بمبئي وڃڻ جي لاءِ تياري ڪري رهيا آهن! سنڌري

پيٹ، ھي ڇاھي؟ اي ڀڳوان! ھي مان ڇا ٿو ڏسان! ھاڻ ڇا ڪريان!"
روپو دانھون ٿو ڪري، ۽ روئي ٿو.

"پاڻو! پاڻو! ھيءُ ڇا؟ تو جھڙو بھادر جوان ٻارن وانگر روئي. سچ آخر سچ ٿيندو. دلگير نہ ٿيو!" سندري چوبس ٿي. "ڊاڪٽر مارٽن ڏي ھلندا سين، ھو ڪا وات اسان کي ٻڌائيندو."

"پيٹ! تنھنجي مرضي آھي تہ اڃا مان ھت رھان! ڪيئن رھان؟ سومر ڦاھيءَ تي نہ چڙھي وڃي. منھنجي ماءُ، پينر، الائي ڪھڙي حال ۾ ھوندا! الائي ڪڏي ھليا ويندا!

ساڳئي وقت مارڻ جو سڏڪا پريندي گھر تي وٺ، ھي سڀ درد فراق ھن جي منھن تي وسي رھيا آھن. ھو سندريءَ وٽ رھي پوي ٿو. ڀلا پيو ڪير ھو، جو ھنن ٻن کي دلداري ڏئي!

ٻئي ڏينھن ڊاڪٽر مارٽن ڏي وڃن ٿا. روپو پنھنجو حال وڃائي وينو آھي. سندري فون ڪري، ٽئڪسي گھرائي ٿي. روپي کي لاھي، ٽئڪسيءَ ۾ ويھاري، رسيل اسڪيئر ڏي وڏي ڪتاب گھر جو رستو وٺن ٿا، ۽ اڃي وڏي ڪتاب گھر ۾ پھتا آھن.

سندريءَ اڳي ھيءُ ڪتاب گھر ڪونہ ڏٺو ھو. ھيڏي ساري وڏي بلڊنگ، جنھن ۾ لکن جا لک ڪتاب ھجن، ۽ گھڻو ڪري سڀني زبانن ۾! قرآن شريف، گيتائون، ويد، گرنٿ - قطارن جون قطارون آھن. ٻئي ھت ويھي رھن ٿا. روپو سندريءَ کي ڪتاب ڏيکاري رھيو آھي; ۽ ساڳئي وقت ڊاڪٽر مارٽن جي پڇا بہ ڪري رھيا آھن. آفيس ۾ وڃن ٿا. ڪلارڪ ڊاڪٽر صاحب سان فون تي ڳالھائي ٿو، ڊاڪٽر صاحب پاڻ پنھنجي سر اچي ھنن سان آفيس ۾ ملي ٿو ۽ کين پنھنجي ڪمري ۾ وٺي وڃي ٿو. ڪانئن سندن ناالا پڇي ٿو. ڪمري ۾ گھڙي، روپو ڪيس ٻڌائي ٿو تہ ھو سنڌ جو ھندو آھي ۽ سندري جنھن کي نعمت بہ سڏين، سنڌ جي مسلمان ڇوڪري آھي.

"ھائو! تو ھين سنڌ جا آھيو! لطيف بہ سنڌ جو صوفي شاعر آھي. ٻيا بہ ڪيترا صوفي شاعر ۽ فقير سنڌ ۾ پيدا ٿيا!" ڊاڪٽر صاحب

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

چوڻ لڳو.

”هائو سائين! تمام گهڻا!“ روپي ورائيو.

روپو ۽ سندري سنڌ جي حالتن جو سمورو نقشو ڊاڪٽر صاحب جي اڳيان پيش ڪن ٿا.

”مان اهو سمجهي نه ٿو سگهان ته مسلمان هندستان مان ڀڄڻ جو ٿا چاهين، يا هندو سنڌ کي ڇو ٿا ڇڏين. اسلام ۽ صوفي ته هن لڏپلاڻ جي خلاف آهن. اسلام ته ساريءَ دنيا جي واسطي هڪ چوڪاري جو رستو آهي، محبت وارو مرڪز آهي. مسلمانن کي ته وڃي هر هنڌ هيءُ پيغام پهچائڻو آهي...“ ڊاڪٽر سارتن پيو ٿو چوي.

”سائين! توهين مسلمان آهيو!“ سندريءَ پڇيو.

”جيڪڏهن ڪنهن عمل جو نالو اسلام آ، ته پوءِ منهنجو عمل اسلام جي اندر آهي، جيتوڻيڪ منهنجو نالو آهو پراڻو ماڻهن واري نالو آهي. منهنجو نالن ۾ اعتبار ڪونه آهي. منهنجو عملي زندگيءَ مان واسطو آهي...“ ڊاڪٽر صاحب چوي ٿو.

”تڏهن ته قرآن شريف به توهين پڙهندا هوندا!“ سندري پڇي ٿي.

”نه، مان صرف قرآن شريف پڙهندو ڪونه آهيان، مگر مان قرآن شريف پنهنجي دل تي لکندو آهيان! مسٽر روپا! توهان کي سنڌ پنهنجو وطن ڇڏڻ نه گهرجي. هيءُ ته مسلمان صوفين جو آستان آهي!!“ ڊاڪٽر صاحب چوي ٿو.

”نه سائين! اڄوڪي سنڌ پورو پورو دوزخ بڻجي چڪي آهي، جتي محبت ختم ٿي ويئي. ظلم جا درياهه آهن، جي پيا ٿا وهن! سائين!!“ روپي چيو.

سائنس سندري به گڏ چوي ٿي - ”ها! سائين!!“

”سچ ٿا چئو! اڃا بلڪل ٺيڪ نه گهرجي!“ ڊاڪٽر صاحب چوي ٿو، توهان وڃو! ۽ وڃي اِها باهه وسايو.“

ڊاڪٽر صاحب هنن کي ڪلاڪ کن ويهاري ڏنو. ڊاڪٽر صاحب کي پيا به ڪم آهن. روپو ۽ سندري ڊاڪٽر صاحب کي عرض ڪن

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

ٿا ته هو هن لاءِ دعا گهري. ڊاڪٽر صاحب اٿي بيهي ٿو، ٻئي هٿ مٿي ڪٽي، دعا گهري ٿو ۽ ڏاڍيان آواز سان قرآن شريف جي آيت پڙهي ٿو ۽ ڪلمو پڙهي ٿو. پوءِ ڪي ٻاهر ڇڏڻ لاءِ اچي ٿو.

ڊاڪٽر صاحب هڪ فقير آهي، قطب آهي. هن ڪتاب گهر جي چوڌاري جيڪي به انگريز آهن، ۽ دڪانن تي يا ڇاپخانن تي ڪم ڪري رهيا آهن، ۽ جتان به هي پيئي لنگهن ٿا ۽ ٻن سان مان ٿا، تن سڀني جي چهرن تي ڊاڪٽر صاحب جو روحاني رنگ چڙهيل ڏسن ٿا. هي سڀ ڏاڍا گنڀير ماڻهو، مرد توڙي عورتون، جوان توڙي پوڙها، بس سچن مسلمانن جي هنن جي صورت ۽ سيرت مان بوءِ اچي رهي آهي.

”هاڻي پيءُ! هلجي ته ڪيئن هلجي؟ پيئي هلون يا هڪڙو سان وڃان! هت مارلين جي الائي ڪهڙي حالت هوندي! هاڻي ڪيان ته ڪيان ڇا؟“ روئي ڇيو.

هاڻي هن ڪيل ۾ ڏيکارين ٿا ته ڪيئن مارلين روئندي، گاڏيءَ تي چڙهي، برائيٽن روانيي ٿي وڃي ٿي. لهڻ سان پنهنجي گهر تي وڃي، ۽ هند تي ڪري ٿي پوي. سندس ماءُ، جا پنهنجي لاءِ ڪاڌو تيار ڪري رهي آهي، سا ڊوڙي ڏي اچي.

”مارلين، توکي ڇا ٿيو آهي؟ ڇو ٿي روئين؟ ۽ اهڙو سخت! ڪنهن ڏک هنيو اٿئي؟ ڪنهن ڇڙٻ ڏني اٿئي؟ يا ڪو دل وارو رسي ويو اٿئي! ڪهڙي ڳالهه آهي؟ رابرٽ رنو اٿئي يا روپوا!“

تيئن مارلين ڏاڍو روئي ٿي. ماڻس اٿاري ويهاريس ٿي. گرم پاڻيءَ ۾ ٻڏل ٽوال منهن تي ڦيريس ٿي. ڳوڙها اگهيس ٿي. وار سنوان ڪريس ٿي.

”آخر آهي ڇا؟ توسان هيءَ ڪهڙي ويڌن!“

”ممي، مون ڪان نه پڇ. هيءُ سنڌي ڇوڪرو روپو هاڻي بئريسٽر ٿيو آهي. منهنجي دل ته هن وٽ قيد آهي. پر هو مون کي پنهنجو نٿو ڪري! مون کي ڌڪاري ٿو! مان سالن جا سال هن جي محبت ۽ اميد ۾ گذاريا!“ مارلين ماءُ کي چوي ٿي.

”چڱو، هاڻ ماٺ ڪر! مون توکي چيو هو ته هي پرديسي ماڻهو بي وفا ٿيندا آهن. پر تون نه مڙينءَ!“

هڪڙيءَ طرح هيءَ پوڙهي مائي خوش به ٿئي ٿي ته مارلين سنڌ ۾ وڃي ها، وري ڪبس ڪانه ملي ها. پر ٻيءَ طرح ماءُ جي دل آهي، ڌيءَ جو هيئن لڇڻ ۽ پرڻ سو به دکي ٿو ڪريس. پر وري به انگريز عورت آهي. اهي خيال به ايندا هئس ۽ اچنس ٿا ته مارلين جو اولاد ڪو سنڌي مذہو ۽ اهو اولاد وري انگلنڊ جي نه پر اتان جي قومي جهنڊي جي سلامي ڪندو. انگريزن جو رت، سو اِئين ڪري، اِهو ڌاڍو ڏکيو ٿو لڳيس. ٿهنڪري سوچي ٿي ته چڱو ٿيندو ته هيءَ محبت جي ڏور ٽٽي، ۽ رابرٽ، جو اڳ ئي مارلين تي مستان آهي، ان سان مارلين جي شادي ٿئي ته ٺيڪ ٿيندو.

رابرٽ گهر ۾ اچي ٿو، پر مارلين اصل نٿي ڳالهائيس. پوڙهي ۽ رابرٽ پاڻ ۾ صلاح ڪن ٿا ته مارلين جيئن هيئن چڪر مان جند ڪيئن ڇڏائجي.

هيڏانهن سنڌ ۾ وري سندري ويچاري اڪيلي. روپو پنهنجي گهر، مارلين پنهنجي گهر. جيڪڏهن مارلين ڪي گهر فون تي ڪري، ته ماڻس فون ۾ اهڙو اونڌو جواب ٿي ڏئي... ڪڏهن چوريس ٿي ته فون ڪري پنهنجو وقت پيئي وڃائي... فون ڪرڻ ڪان ڪيس جهلي ٿي. ٻئي طرف مارلين کي ڦٽائي ٿي ته سندريءَ ۽ روپي کيس وساري ڇڏيو آهي... سندريءَ جهڙي مٺي ڇوڪري، سا به سنڌ جي... روپو ضرور پنهنجي وطن واريءَ کي چاهيندو. رابرٽ وري مارلين سان فون تي ڏاڍيون مٺيون ڳالهيون ڪرڻ لڳو آهي. جي روپي جو فون اچي ٿو ته اتفاق اهڙو ٿيو پوي، جو رابرٽ مارلين جي گهر ويٺو آهي. فون کڻي روپي کي جواب ڏئي ٿو: ”روپا! مارلين توکي ڏسڻ نٿي گهري. مان جو هت ويٺو آهيان! آخر ڇو، ۽ ڪنهن جي لاءِ؟“

روپي کي مارلين جي محبت دل ۾ ايتري ته اڪريل آهي، جو رقابت ۽ غيرت اچيس ٿي، پر مارلين جو ڪلڻ، مارلين جو نچڻ،

مارلين جون منيون گرانٽڙيون وسرنس ٿي نٿيون. ڇاڪ مارلين ڪيس وساري ويهندي!

رابرٽ وري ٻئي هٿدان وجي فون تي روبي جي آهل ڪري، مارلين ڪي چوي ٿو: ”مان روبو آهيان! هاڻي تو ڪي مان وساري ڇڏيو. منهنجي سندري مون لاءِ ڪافي آهي. مارلين، تون وجي روبيءَ سان خوش ٿي!“

”ڇا! تون روبو آهين!! ڇاڪ تون اعتو ظالم آهين!! تو مون کي وساري ڇڏيو؟“ مارلين ائين رڙيون ڪري، بستري تي ڪري ٿي پوي. هيءَ ڪاروائي هلندي رهي ٿي.

شڪن ۽ شڪايتن جا غبار چڙهندا رهن ٿا. عشق جي ٻنيءَ تي ميراڻ وارا دونهان وسندا رهن ٿا. ٻه دليون جي هڪٻئي ڏانهن ڦدا ٿي چڪيون آهن، جن جي اندر هڪٻئي جون صورتون اڪرجي ويون آهن، اهي پلا جدا ٿين ٿيون ٿا ته ڪيئن ٿين! روبي ڪي مارلين جي ڀيرينءَ ملاقات جون جهلڪيون اکين اڳيان پيون ڦرن. ڪيئن جڏهن هو اداس ٿيندو هو، ته هوءَ ساڻس گرانٽڙي پائي، بازارن ۾ ۽ گاڏين ۾ گڏ گهمندي هئي. مارلين ڪي روبي جو مرڪڻ، سندس ڪنڌ تي نيوڙي هلڻ ڏاڍو ياد ٿو پوي. رقيب ته گهڻو چاهين ته هي ٻه دليون جدا ٿين، پر آخر، جي سالن ڪان وني گنڍيل آهن، اهي ڇڄن ته ڪيئن ڇڄن، ۽ سو به وري اهي دليون، جن پاڪيزگيءَ سان وقت گذاريو آ، جن محبت کي گرم رکيو ۽ ڪڏهن به ٺاريو نہ، ۽ محبت ڪي ٺارڻ جي بدران، سڪ ۾ پچايو! انهيءَ ڪري ٻئي رت پيا ٿا روئن.

روبو هاڻي ڪري ته ڪري به ڇا؟ سندري سندس هڪ ساٿي آهي، جا هميشه ڪيس ريجهائي ۽ ٻرچي ٿي. سندري پاڻ به ستايل آهي، ڏکويل آهي. فقط ڊاڪٽر مارٽن آهي، جو ڪڏهن ڪڏهن ٻنهي آن وٽ وڃيو، دعا گهرن ٿا.

سومر جي ڦاهيءَ تي چڙهڻ جو به وڏو امڪان پيو ڏسجي. آخر روبو فيصلو ٿو ڪري ته هو اڪيلو وڃي سومر جي جان بچائي ۽

پنهنجن مائٽن ميٽن سان به ملي ۽ سنڌ جي حالتن جو جائزو به وٺي.
سندري ويچاري گونگي ٿي وئي هئي. سندري ويچاري ڳوڻاٽي ٿي چڪي ڪري؟ پر هاڻ ڀاڻ به هيتي مچي مڙس تي پئي آهي، ۽ ساڳئي وقت کيس خبر آهي ته هيءَ لنڊن آهي، انگلنڊ آهي. جيڪڏهن هتي اڪيلي رهندي ۽ جيڪڏهن پنهنجي ڪمزوري کيس خراب نه ڪري، ته انگلنڊ جي بادشاهه يا وزير کي به طاقت نه آهي، جو سندس عزت وٺي سگهي. وري، جو ڊاڪٽر مارٽن جهڙو قطب، تنهن جو کيس سهارو مليو آهي، ۽ ساڳئي وقت دل ۾ سومر جي سڪ جو ڏيئو اٿس: اِنهيءَ ڪري سن پڪو ڪري، هت ويهي، حالتن جي انتظار ڪرڻ جو فيصلو ڪري ٿي. روپو جڏهن هاڻ وٽس آيو آهي ۽ پنهنجو ارادو هُن سان ظاهر ڪري ٿو، تڏهن سندري کيس چوي ٿي -

”ڀائو! ڀاءِ توهين سنڌ وڃو، سومر جي بچائڻ جي ڪوشش ڪريو!“

”ادي! منهنجي مٺي ادي!! مان مارٽن کان سواءِ ڪيئن جيئندس!“ روپي چيو.

”ڀائو! توهان جي مارٽن سان ايڏي دل آهي! چڱو، فڪر نه ڪيو! مون ڏٺي توهان پڻ دلبن کي ملائي!“

روپو ڪراچيءَ لاءِ بي-او-اي-سي هوائي سروس سان ٽڪيٽ وٺي ٿو. ٻئي ڏينهن تي سندري کيس لنڊن هوائي اڏي تي چڙهڻ لاءِ اچي ٿي. روپو ڪانئس موڪلائي، روئندو، سنڌ لاءِ روانو ٿئي ٿو.

اڄ، جا لنڊن هن کيل ۾ ڏيکاري ٿي وڃي، اها عجب جهڙي لنڊن آهي. رات ٿي رهي آهي. سڀڪو پنهنجين جڳهين ۾ غائب آهي. سڄيون ماريون گهٽيون خالي آهن. بتين جي روشنائي ضرور آهي، پر انسان ذات جو پاچو به ڪونه آهي.

اڄ سندري هڪڙي آهي. روپو موڪلائي ويو. مارٽن ڪاوڙجي ڪنهن هنڌ وڃي لڪي آهي. بس، اڪيلي اڪيلي، بس ۾ شهر واري هوائي اڏي واريءَ بس اسٽينڊ تي اچي لهي ٿي. ٽڪيٽ به ڪانه ٿي

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

ملِيس. بس اسٽئنڊ جي ٻاهران بيٺي انتظار ڪري، مَن ڪا بس يا ٽئڪسي ملِيس ته پنهنجي گهر پهچي. اُنهيءَ زماني جي اڄ ڏيکاريل لنڊن، هوندن ته پلي، پر پرديسين لاءِ ڪڏهن ڏاڍي منجهيل نظر پيئي اچي. سهڻي سندري، پينٽ ۽ قميص ۾ ۽ ان تي اوورڪوٽ، مٿي سان رومال ٻڌل، هٿ ۾ پاڪيٽ ۽ ٻئي هٿ ۾ روپي جي ننڍڙي ٻئگ، جا امانت سندريءَ وٽ روپو رکي ويو آهي. وقت گذرندو ٿو وڃي. نه بس آ نه ٽئڪسي. لنڊن سان واقف ته گهڻي ٿي وئي آهي، پر رات جو وقت ۽ گهر پري. وري مٿان سورن جون مارون، ڏکن جون پچارون. لنڊن منجهس همٿ، علم ۽ سمجهه گهڻي پيدا ڪئي آهي، پر سور سنڌ جا اهڙا گهاٽا اچيو ٿا گڏ ٿينس، جو هوءَ مُنهن ۾ اهڙي ڏکويل ۽ هيسيل نظر ٿي اچي، جو ڪيل ڏسندڙ جي همدردي هن ٻاڻ ڏانهن ڇڪي ورتي آهي. ميڪو انهيءَ خيال ۾ آهي ته هاڻ ڇا ٿيندو! هاڻي هوءَ هوريان هلي ٿي. نقشو هٿ ۾ اٿس. رات به گهڻي گذري چڪي آهي. زير زمين گاڏيون به هاڻ ڪونه هلنديون. هيءُ برامٽن روڊ آهي. هلندي هلي ٿي، ڪڏهن ڪتي ڪو آواز ٿئي ته ڇرڪ ٿي پري. هيڏي هوڏي ٿي نهاري. آخر برامٽن ٽپي، ڪرامويل روڊ تي پهچي ٿي. هيءَ لنڊن آهي. خاموش رات آهي، جوانيءَ ۽ حسن جي دولت آهي، عزت ۽ غيرت جو بار آهي. مٿان ڪنهن جوان جي نظر پوي! بس، ڪجهه روپي جو وڃڻ ياد اٿس، سومر جي زندگيءَ جو خطرو دل تي اٿس، امڙ ابي جي يادگيري ۽ آنهن جي خيرسلامتيءَ جي ڳڻتي جدا اٿس. گهڙڪندي ۽ ڏڪندي، ٿڪل صورت ٻاڻ سان ڪنيو، هلندي ٿي اچي. نائيٽس برج ڪان پوءِ اچيو هائيڊ پارڪ جي ڪنڊ تي پهچي ٿي. لنڊن ۾ سردي هميشه هوندي آهي. سيءُ به ڏاڍو پيو ٿئيس. ڪا ڪتي بينچ هجي ته اتي ويهي ساهه کڻي! رات آ، هائيڊ پارڪ به بند آهي. ميلن جا ميل لتاڙي آئي آهي. هاڻي ته اچي پڪاڊلي روڊ تي پهتي آهي. جيڪڏهن ڪا آڙي ٽڙي موٽر لنگهي ٿي، ته هٿ ته گهڻا ٿي ڏيکاريس، پر گاڏي ڪانه ٿي بيهي. هلندي هلندي، اچي پڪاڊلي

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

سرڪس وٽ پهتي آهي. هال هو سامهون اهو شاپ آهي، جتي پاڻ ڏينهن جو ڪم ڪندي آهي. آخر در جي پرسان بيهي ٿي رهي. هيءَ سرڪس ته اهو سرڪس آهي، جتي رات ٿئي ٿي ڪانه. شوقين ماڻهو ۽ ڪي قرب قراريون به هٿ پيون گهمن. ڇڳي ٻُري جو ڪو پتو ئي نٿو پوي. اهڙو حسن وارو ماڻهو، وري بيٺل هجي، پوءِ راتين جاڳڻ وارن لاءِ موج ٿيو پوي. هاڻي هن جي ڪڙڪ ڪن رهاڻ ڪندڙن وٽ پهچي ٿي وڃي. ڪيترا ڪيترا پڙوا به شڪار لاءِ پيا گهمن -

”هلو! اڪيلي آهين، سنگت گهرجئي!“ نوجوان ويجهو اچي چوي ٿو.

سندري به هتون جي ڳالهين کان واقف ٿي چڪي آهي. پاڻ به بچائڻو اٿس، ۽ تکو به ڳالهائڻو ڪونهي.

”مهرباني! مان پنهنجي دوست جي انتظار ۾ آهيان.“

وري پيو اچي ٿو. عينڪ اکين تي اٿس. بدافعالو ڪوٽ چڙهيل اٿس. نيڪ ٽاءِ ڦتل رنگ جي. لڳي هندستاني پيو -

”هلو! ڊيئر!! توکي گراهڪ گهرجي! بس، مون مان هل!! تو جهڙيءَ مورت لاءِ ڏهه پندرهن پائونڊ نهيا پيا آهن. ڪيئن ٿي پائنين، پياري!“

ويچاري سندري واقعي ڏاڍي اچي ڦاٿي آهي. هوس ته انسان سان هميشه ساڻ آهي. منهن ۾ گهنڊ وجهي، چوڻس ٿي -

”نو! مان پنهنجي دوست جي انتظار ۾ آهيان. اجهو هو چاڻ آيو. پڇي پري ٿي، نه ته هو اهڙا موچڙا هڻندءِ، جو ياد ڪندين!“

بس، هي ماڻهو شڪار جي وڃائڻ جي ڏک ۾ هليو ٿو وڃي.

سئنيمائون سو اجا کليل آهن. اتي کهڙي به وقت وڃي سگهجي ٿو. سڄي رات کليل آهن. پر اتي به کيل ڪجهه اگهاڙا ڏيکاريا ويندا آهن. روپي اڳ ۾ پڌائي چڏيو هوس ته آتي سنڌ جون زالون ته ٺيبيون، پر لنڊن جون زالون به ڪونه وڃن. آخر ڏسي ٿي، پرسان ساڄي هٿ تي ڪئينس وڏي هوٽل آهي. اندر گهڙي ٿي. در ته لاهي ٿي، پر

اندر ڪيترين سدا سهاڳڻيون وينيون آهن. هن کي ايندي ڏسي، ڪا هيڏانهن ته ڪا هوڏانهن ٿي اچيس -

”هلو! اج رات هت ڏنڊو الائي ڇو گهٽ آهي! ڪمرا ته هوٽل ۾ آهن، پر گراهڪ ڪونه آهي!! پر تون جوان به آهين ۽ ناهوڪي به. اڄهو ڪو نه ڪو اچي نڪرندو! مان اهو گراهڪ توکي ڏيندس. مون کي مڻائي پنج پائونڊ ڏجانء!“ جيڪا ٿوري گهٽي موٽيل آهي، آها ٿي چويس.

هيءَ رات به عجيب رات آهي. آخر بنان ڪنهن چوڻ جي ويهي ٿي رهي. رات جو هوٽل مان ڪي هيٺ لهي وندر لاء ڇوڪريون ڀيا ڳولين. گهٽا ئي اچيو هن جي مٿان بيهي مشڪن ٿا، پر سندري اهڙو ته منهن بڻايو ويٺي آهي، جو ڪنهن کي به ڪيس چوڻ جي همٿ ڪانه ٿي ٿئي. مئنيجر اچي سيني کي تڙي ڪڍڻ جي ڪوشش ڪري ٿو. پين ته سيني کي ميڃائي، پر هيءَ نئين ڇوڪري ڏسي، سمجهي ٿو ته هيءَ ڪا شريف ڇوڪري آهي. هيءَ سائس پنهنجو حال ڪري ٿي. هو ٻين سيني کي تڙي، ڪائي واري در کان ٻاهر ڪيي ٿو. هن کي اتي ويهڻ جي اجازت ڏئي ٿو. صبح ٿئي ٿو. دڪان کلي ٿو. هيءَ هڪدم اندر گهڙي پوي ٿي. مئنيجر به ٿوري وقت ۾ اچي ٿو.

”ڊيئر سندري! ڇو اج تون ٿڪل ۽ اداس نظر ٿي اچين! مارلين ته ڪيترن ڏينهن کان وٺي ڪانه ٿي اچي. ڪلهه استعيفا لکي موڪلي اٿئين، پر هن جا پنجاهه پائونڊ مون وٽ رهن ٿا. ڇا ڪيان، پيسا توکي ڏيان، تون پهچائي اچينس!“

” هائو ! مون کي پئسا ڏيو ته مان پهچائيندي مانس،“ سندريءَ چيو.

هٽي ڏٺي، اج جيئن تيئن پنهنجي ڊيوٽي پوري ڪري ٿي. بس نمبر ڇهينءَ ۾ چڙهي، اچي ٽيبي ڪينسل رائيز تي لهي، ۽ رڙهندي، پنهنجي گهر پهچي ٿي. پاڙي وارا ڏانهس نهارين ٿا ۽ مشڪن به ٿا ته شايد رات ڪنهن دوست وٽ گذاري آئي آهي. هت ته هنن ماڻهن

لاءِ هي معمولي ڳالهيون آهن. پر سندري ته سنڌ جي ڌيءَ آهي، تنهن کي جڻ ڪانُ لڳي رهيا آهن. ماٺ ماٺ ڪري، ڪمري ۾ گهڙي وڃي ٿي. در ته آٽوميٽڪ آهي، بند ٿي وڃي ٿو. ڪپڙن سڃاڻڻ کان سواءِ پلنگ تي ڪري پوي ٿي.

مارلين پنهنجي ماءُ ۽ رابرٽ جي چنبي ۾ اچي چڪي آهي. پر تڏهن به روبي کي وساري نه ٿي سگهي. روبو هر هر اکين اڳيان ڦريو اچيس. هاڻ هو بئريسٽر آهي. رابرٽ سهڻو ته آهي ۽ انگريز به آهي، پر هن جي تعليم ڪا خاص نه آهي. روزگار جي پڪ به ڪانه اٿس. روبي جهڙو پڪل ميوو ڇڏي، ٻئي جي پنيان لڳڻ ٺيڪ نه ٿو لڳيس. پر سندري، جنهن سان مهينن جا مهينا گڏ رهي آهي، انهيءَ کي ڪيئن وساري! آخر همت جهلي، جڏهن ماڻس ٻاهر نڪري وڃي ٿي، ٽئڪسي فون ڪري گهرائي ٿي. ٽئڪسي اچي ٿي. ٽئڪسيءَ تي چڙهي، برائيٽن اسٽيشن تي پهچي ٿي. گاڏيءَ تي چڙهي، وڪٽوريا اسٽيشن تي پهچي ٿي، جتان زير زمين گاڏيءَ ۾ ويهي، پڪڊليءَ لاءِ رواني ٿئي ٿي، ۽ اچي، دڪان تي ويهي ٿي. سندري ڏسڻ ۾ ڪانه ٿي اچيس. مئنيجر سان ملي ٿي. هو کيس ٻڌائي ٿو ته سندس پنجاهه پائونڊ هن سندريءَ کي ڏنا آهن. اڄ ٻنهي ڪنهن اجازت جي سندري غير حاضر آهي.

هيءَ ڳالهه مارلين کي ڏاڍو منجهائي ٿي - ”روبو! اسان وارو دوست ته هت ڪونه آيو!“ عوهَ پڇي ٿي.

”ڊيئر! اهو روبو تيون ڏينهن آيو هو. پر وري ته مون ڪونه ڏٺو! ڪلهه سندري هت هئي، پر روبو ڪونه آيو.“

مارلين جي دل ۾ شڪ ٿو جاڳي ته شايد ٻئي سنڌ ڏي هليا ويا. ٻاهر اچي ويهي ٿي. فون ڪٽي ٿي. سندريءَ جي گهر وارو نمبر گهمائي ٿي. پر جواب ڪونه ٿو مليس. متيون منجهي تيون وڃنس. آخر بس نمبر ڇهين تي چڙهي، اچي هنن جي گهر پهچي ٿي. گهنٽي گهر جي وڄائي ٿي. مسز رچسٽر در کولي ٿي -

”مارلين ڊيئر! سندريءَ ۽ تو هيءُ فلئٽ مسواڙ تي ورتو هو. هڪ مهيني جي مسواڙ رهيل آهي. اڄ هت آئي آهيان. توهان جو ڪمرو بند آهي. مون وٽ ڊبل ڪنجي به ڪانه آهي. در ته ڏاڍو ڪڙڪايو اٿم. جواب ڪونه ٿو ملي.“

”چڱو اڄ ته ٻيئي وري در ڪڙڪايون!“ مارلين چيو.

ٻيئي در تي بيهي، در ڪڙڪائين ٿيون، مگر جواب ڪو به ڪونه ٿو ملي. آخر مارلين رڙ ٿي ڪري ۽ در جي سوراخ ۾ منهن ٿي وجهي. وري رڙ ٿي ڪري -

”سندري ڊيئر! سندري ڊيئر!!“

”سندري، جا آت نيم بيهوشيءَ ۾ هئي، اها مارلين جو آواز ٻڌي ٿي، ڪجهه ساهه پٽيس ٿو، ڪجهه آٿت ٿئيس ٿو، ۽ اچي در لاهي ٿي. مارلين سندريءَ کي هن حالت ۾ ڏسي، ڪيس ڀاڪر پائي ٿي ۽ چميون ٿي ڏئيس -

”منهنجو روپو ڪٿي آهي؟“ مارلين رڙ ڪري روئي ٿي.

بس پوءِ ته حشر ٿي ٿو وڃي. ويچاري مسز رچسٽر حيران ٿي ٿي وڃي. ڪيس پنهنجي مڙس مسٽر رچسٽر سان گڏجي، ٻئي گهر ۾ وڃڻو آهي ۽ گهر جي صفائي ڪرڻي آهي. هاڻي سندس وڃڻ جو وقت ٿي ويو آ. ڇوڪرين کي روئندو ڏسي، مسواڙ لاءِ گهر ڪانه ٿي ڪري ۽ هنن کي اڪيلو ڇڏي، ٻاهر هلي ٿي وڃي.

ٿوري وقت ڪان پوءِ ٻيئي سامت ۾ اچن ٿيون. سندري مارلين کي ٻڌائي ٿي -

”ڊيئر مارلين! روپو سنڌ ڏي روانو ٿي ويو. منهنجو مڱيندو سومر مصيبت ۾ ڦاسي پيو آهي. سنڌ جون حالتون خراب ٿي چڪيون آهن. هن کي ضرور وڃڻو پيو! توکي ڏاڍو ياد پئي ڪيائين ۽ تنهنجي لاءِ روئندو ويو!“

”ڀلا! منهنجو منو روپو ڪڏهن موٽندو!“ مارلين پڇيو.

”مارلين! ڪا به خبر ڪانه آهي. هو اهڙي ظلم جي چڪيءَ

۾ هليو ويو آهي، شل ڏني ڪري حياتي سلامت رهيس!“ سندريءَ چيو.

”سندري! ڇا ٿي چوين! هو به مارجي ويندو! نه، ائين هرگز نه ٿيندو! ! اڃا انگريزن جي حڪومت آهي ۽ مان ضرور ڪيس بچائڻ لاءِ ويندس!“ مارلين چيو.

”ٿورو صبر ڪر! ڏني مهربان آهي!! پل نه ڪو خط اچي، ته پوءِ ان تي عمل ڪبو. هاڻ منهنجي منڙي مارلين، سون ڪي هٿ اڪيلو نه ڇڏ!“ سندريءَ چيو.

”منهنجي مٺي، مان توکي اصل نه ڇڏيندس. توسان گڏ جيئندس، گڏ مرندس!“ مارلين ائين چئي، سندريءَ کي ڏاڍيون گهربون ڇميون ڏئي ڏني.

ليبر پارٽي ڪامياب ٿي آهي، ۽ ائٽلي وزير اعظم ٿيو آهي. هي ماڻهو ۽ هنن جو معاشرو ۽ سياست ڪيڏي نه اوچي آهي! چرچل، انگلنڊ جو هيرو هو، جنهن جنگ جيتي. جيڪڏهن ايشيا ۾ اهڙو ماڻهو هجي ها، ته هن کي هميشه لاءِ بادشاهه بڻايو وڃي ها ۽ مرڻ کان پوءِ سندس قبر تي وڏو قبو نهرايو وڃي ها ۽ هزارن جي تعداد ۾ ماڻهو هن جي قبر جي پوڄا ڪن ها. پر انگلنڊ جا ماڻهو ڪيڏا سياڻا ۽ جذبات کان مٿي! هُنن هِن زماني جي حالتن کي پڙهي، چرچل کي رد ڪيو آهي، ۽ ائٽليءَ کي ڪامياب ڪيو آهي.

هاڻي ته هندستان جي آزادي اکين اڳيان بيٺي آهي. پر هاڻي هندستان جي ماڻهن تي ڇڏيل آهي ته هو ڪهڙو ٿا فيصلو ڪن. ها، هندستان هڪ ملڪ ٿي رهندو يا هن ملڪ جو ورهاڱو ٿيندو! روبي مارلين کي وطن عزيز جي حالتن کان چڱيءَ طرح واقف ڪيو آهي. سندريءَ جو ته موت ۽ حياتي، وطن جي بربادي ۽ بهتريءَ سان ڳنڍيل آهي.

روبي جو خط به ڪونه ٿو اچي. ڇا ڪجي!... اوچتو وڏو آواز ٿئي ٿو، ڄڻ ته آسمان ڦاٽي پيو. ڪيل وارا ماڻهو اٿي ڀڄن ٿا. سڀ وائڙا ٿي وڃن ٿا. هيءُ ڪو زلزلو آهي. ائين ڏسڻ ۾ اچي ٿو، ڄڻ ته ڪو سيارو پنهنجي رستي کي وڃائي چڪو آهي.

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

ٻاب سترهون

واهه-رو

اڄ حيدرآباد ۾ نئون پردو چڙهي ٿو. کيل شروع آ - محفل شروع ٿي ٿئي.

هيءُ ڪراچيءَ جو پراڻو هوائي اڏو آهي. هوائي جهاز لهي ٿو. روپي جا دوست عزيز اچي حاضر ٿيا آهن. روپو جهاز مان لهي ٿو. اڄ روپو بئرسٽري ته ضرور پاس ڪري آيو آهي، پر سنڌس آها اوڏ ڪاڻ آهي.

سنڌ جي فضا به متجي چڪي آهي. هندو مسلم فساد ٿي رهيا آهن. هاڻي مسٽر اٽليءَ هندستان جي ورهاڱي جو فيصلو به ڪري ڇڏيو آهي. ڪيترا هندو هندستان وڃي چڪا آهن، ڪي وڃي رهيا آهن، ڪيترا مسلمان هندستان مان اچي چڪا آهن، ۽ ڪيترا اچي رهيا آهن.

هاڻي هي کيل وارا اِهي واقعا، جيڪي هن سرزمين تي ٿي چڪا هئا، اُهي وري اڄ نئين سر ڏيکاري رهيا آهن.

اجهو هيءُ پراڻو پنجاب آهي. هتي هندو، مسلمان ۽ سک گڏ رهندا آيا آهن. فسادن ۽ نعرن جو شور ۽ شر" آهي.

مذهب جي معنيٰ آهي انسانيت، رحم، محبت، خدمت، پر جڏهن انسان خراب ٿين ته پوءِ هو مذهب جو سهارو وٺي، نعرو هڻي، اهڙا خراب ۽ ظلم وارا ڪم ڪن، جو انسانيت جو ڪنڌ جهڪيو وڃي ۽ انسانيت مرندي وڃي.

هيءُ هڪ ننڍو ڳوٺ آهي، هت سک رهن ٿا، هنن جون زمينون آهن، مال آهي، آباديون آهن. هيءُ لاهور جي پرسان امرتسر جي رستي جي پر ۾ ڳوٺ آهي. هتان پرسان مسلمانن جو ڳوٺ آهي. مسلمان گڏ ٿين ٿا - "يارا هي ڪافر هت رهن! هي هنن جا سهڻا گهر، سٺي زمين، ڪيڏو سٺو فصل! هنن جون ڳئون، مينهون! هي ته

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

هاڻي اسان کي ملڻ گهرجن! ڇگو، ڪٺي وٺو بندوقون ۽ برڇيون! ڪيو الله اڪبر!!" اهڙيءَ طرح سان چاليهه پنجاهه مجاهد نعرا هڻي، نڪرن ٿا. سکن جي ڳوٺ کي ڪوٽ آهي. شاير ٽيڻ واري آهي. سک ڏاڙهن ڪي مال ڍهي رهيون آهن، ڪي واڙي رهيون آهن، ڪي ماني پچائي رهيون آهن. بندوقن جي نڪائڻ تي سڀ سمجهن ٿا ته حملو آهي، هاڻي ڀڄڻ گهرجي. سک به بندوقن جا نڪاءُ ڪن ٿا. آخر ڪلاڪ سوا هيءَ نڪانڪي ٿئي ٿي. پوءِ سکن جي طرف کان نڪانڪي بند ٿي ٿي وڃي. هي مسلمان جوڌا ڳوٺ ۾ گهڙن ٿا. ڏسن ٿا ته ڳڻون پڙيون پيون آهن. چلهيون چڙهيون پيون آهن. کير جون چونريون مال جي واڙن ۾ پريون پيون آهن.

هو ٻري کان هڪ پيرسن هندو بيٺو آهي.

"ڪير آهين حرامخور!" هنن جوڻن پڪاريو.

"بابا! مان هندو ماستر آهيان. هن اسڪول ۾ ٻار پڙهائيندو هوس. هي سک ته ڏاڙين مڙيين ڀڄي ويا. مون کي به ڀڄڻ لاءِ چيائون! پر منهنجا مٺا! مان چيومان ته هيءَ منهنجي وطن جي خاڪ آهي، مان مذهب مٽائڻ لاءِ تيار آهيان، پر وطن جي خاڪ مون کي مذهب کان مٺي آهي. تڏهن مان هت رهي پيو آهيان! مون کي ماريو نه، مون کي مسلمان ڪيو!"

"ماريو نه! لڳايوس گولي!" هڪڙي چيو.

"نه ڙي! نه! گولي ٿا خراب ڪيو. نوڪيوس برڇي!"

بس هڪڙو هنن مان هن پوڙهي کي اهڙي برڇي ٿو هڻي، جو هو ڪري ٿو پوي ۽ مري ٿو وڃي.

وري هي پيو نظارو ڏيکارين ٿا. سکن ۽ هندن جي ڳوٺ کي ڏوجي ويڙهي وڃن ٿا. هنن کي چون ٿا، "توهان لاءِ امرتسر گاڏي وڃڻ لاءِ تيار بيٺي آهي، هلو ته توهان کي گاڏيءَ تي چاڙهيون!" هي ويچارا خوف ۾ تڙپي رهيا آهن. هڪڙا به پائر، سي فوج سان وڃڻ لاءِ تيار نه آهن. اهي پنهنجي ڏالن ۽ ٻارن کي سائيڪلن تي

چاڙهي، امرتسر جي رستي امرتسر روانا ٿي ٿا وڃن. پيا فوج سان قطارون ڪري پنهنجي جان بچائڻ لاءِ هلن ٿا. ريل گاڏيءَ ۾ ويون ٿا. هاڻ گاڏي هلي ٿي. گاڏي جڏهن جهنگ ۾ اچي ٿي، ته سيڻن جي هيڻان بندوقن سان جوڙا نڪري، سڄيءَ گاڏيءَ ۾ سيني مردن، زالن ۽ ٻچن کي ڪٽي، ماري، هنن جا لاش هيٺ اڇلائي ڇڏين ٿا. ڪيڏيون دانهون ڪوڪون ٿين ٿيون، پر انسان جڏهن جانور ٿئي، ته پوءِ انهيءَ سان ڪنهن جي بات ڪانه آهي.

هاڻي، وري هيءُ سنڌ ۾ هڪڙو واقعو ڏيکارين ٿا. سنڌ جا سک زالين مڙسين، انيڙن ٻچن سميت، گاڏيءَ ۾ سوار آهن. ميل ۾ گاڏي هلي ٿي. جهنگ ۾ بيهي ٿي. رستي ۾ ڪيترا غنڊا بيٺا آهن، جن جي اسلام سان ڪا به محبت ڪانه آهي، نه وري ڪو هنن وٽ حبيب رحمت‌اللعالمين جي احڪامن لاءِ عزت آهي. سيني سکن کي لاهي، قتلام شروع ڪن ٿا. هڪ سک اچي ٿو. هن سان سندس ڏهن سالن جو پٽ آهي. هو چوي ٿو -

”سائين! اسان کي ته ماريو ٿا، پر هيءُ منهنجو پيارو پٽ آهي. خدا جي واسطي هن کي نه ماريو! توهين هن کي مسلمان ڪري، پاڻ سان وٺي وڃو، ۽ هن کي پنهنجو غلام بڻايو، پر هن جي جان بچايو!“

ظالمن کي ڪو به شرم ڪونه ٿو اچي. هي انهيءَ سک کي به مارين ٿا ۽ سندس ڏهن سالن جي پٽ کي به مارين ٿا.

روپو هي سڀ ڳالهيون پڙهي ٿو، ۽ چا ڪري! نعمت (سندري) ۽ مارلين ڪيس ياد اچن ٿيون. هت سومر ۽ سندس عزيز سڀ ڦاهيءَ تي چاڙهيا ويندا. وڏيءَ سوچ ۾ پئجي ويو آهي، ته چا ڪجي.

حيدرآباد شهر جو نظارو آهي. هڪ حسين جوان ايندو ڏسڻ ۾ اچي ٿو. اڪيلو اڪيلو، آهستي آهستي رڙهندو، نظر اچي ٿو. ڏسڻ ۾ ته ڏاڍو سهڻو، رنگ پورو، هيءَ ته ڪلهه لنڊن سان هت پهتو آهي! آها لنڊن جي پوشاڪ، اها لنڊن واري لوڏ، اهو لنڊن وارو پورو

رنگ، مگر غمن ۽ ڏکن ۾ ڏاڍو گهايل آهي. ڪنهن جي ياد!
ڪنهن جي جدائي، ڪن جو وڇوڙو! وطن ڇڏڻ جو ڏک. هي
گهٽيون، هي محل، هي ماڙيون، هي دڪان، هي بازاريون سڀ ڇڏيون
آهن. هي ظلم جون تصويرون، هي انسان جو انسان کي ڪهڻ، هيءُ
فريب، هيءُ ڏاڍ، سڀ هن جي اکين آهن. اکيون ڏرتيءَ ۾ اٽس.
پير ۽ هٿ آهستي چرندا هلنس ٿا.

هاڻ هو حيدرآباد سينٽرل جيل وٽ پهتو آهي. سومر سان
ملاقات ڪيئن ٿيندي؟ خير، بئريسٽر آهي، برک بئريسٽر، جيل جا
آفيسر ٻهرياٽين ته پلجي پون ٿا ته هيءُ ڪو انگريز ڪمشنر آهي. پر
روپو هنن کي ٻڌائي ٿو ته هيءُ بئريسٽر آهي. هن کي لنڊن ۾ سومر
جا عزيز وڪيل ڪري وٺي آيا آهن، ۽ هو پنهنجي اصيل سان ملڻ
گهري ٿو. هي سڀ حيران ٿي وڃن ٿا. هٿ سومر ۽ سندس ساٿي
جوابدارن کي ڪو بچڻ وارو به ڪونه آ. ڪو ملاقاتي اچي ئي ڪونه،
۽ نه وري ڪڏهن هنن کي پائي نصيب ٿئي. سومر نهٽ سچو، وري
هن جو وڪيل لنڊن مان بئريسٽر! ڏاڍو اچرج ۾ اچي ويا آهن. آخر
روپي کي اندر جيل ۾ وٺي ٿا وڃن. ڦيرائيندي ڦيرائيندي، هن کي
ڪاري وارڊ ۾ وٺي ٿا وڃن. خوني جوابدار سڀ اندارين ۾ بند آهن.
ڪٿ لنڊن جا جيل، ڪٿ هي جيل! آخر اچي ٿا سومر جي ڪوٺيءَ
جي سامهون بيهارينس. ڪوٺيءَ جو سيخن وارو در بند آهي: سومر کي
هٿن پيرن ۾ ڪڙيون لڳل آهن. ڪينو پيالو پاڻي پيڻ لاءِ سومر
جي اکين رکيو آهي. مکي ماني به پاسي ۾ رکي اٽس.

”سومر! او سومر! منهنجا منڙا ننڍڙي جا يار! تنهنجي هيءَ
حالت؟ تو سان هيڏو ظلم!“ روپي دانهن ڪئي.

”ها منهنجا پيارا روپا! هائو، علڻ خان آفيسرن کي پيسا ڏنا
آهن ته مون کي سڀ تڪليفون ڏين. بس ڪجهه ڪونه آهي. نعمت
گم ٿي ويئي. شل خوش هجي! هنن ظالمن سندس پيٽ سلهٽي، جيجل
امڙ رحمت، عارب، گلاب ۽ فقير صاحب کي، جن ۾ ڪجهه دم هٿا

۽ شايد ٻچي پون ها، تن سيني کي منهنجي اڳيان، مون کي ڏيڪارڻ لاءِ ۽ هن پوليس جي مدد سان ماري ڇڏيو. ڇڏين ته مون کي به ڪونه ها، پر اسان کي جوابدار بڻائڻو هون، ۽ ڏوهه لڪائڻو هون، تنهنڪري اسان جي جان ته بچي آهي، باقي اسان تي هي سختيون آهن ته نعمت کي هنن جي حوالي ڪيون! بس، چا تو پڇين دوست! ٻئي طرف هن وطن جا ماڻهو، هن وطن جا ٻچڙا، اڄ پنهنجا جهوپڙا ڇڏي، دربدر ٿي رهيا آهن. پر پرديسي ماڻهو ڏاڍيءَ رحم جوڳيءَ حالت ۾ هت پهچي رهيا آهن. هت جيل ۾ به روزانو خبر پئي پوي ته اڄ هيترا بي قصور ماڻهو هيتي ۽ ڪالهه هتي ماريا ويا! يار روپا، بس هاڻ ڪهڙو جيئڻ آهي! نعمت ڏاڍي ياد آهي. پر هت اهڙي ظالم معاشري ۾ اچي چا ڪندي؟ شل جتي هجي اتي خوش هجي! دعا ڪر ته هن ڪيس ۾ ڦاهي ملي، ته هنن ڏکن کان هميشه لاءِ جان ڇٽي پوي! تون وري پيارا روپا! هت چو آئين؟ هي سڀڪجهه تو اچي اکين سان ڏٺو هوندو!"

سومر چيو.

"سومرا! هيءُ چا تو چوين! چا، تون اهڙي همٿ هاري ويٺو آهين!! چا، تو گلڻ فقير جون هدايتون سڀ وساري ڇڏيون! دل نه لاهه! توکان ته وڌيڪ سان مظلوم آهيان. منهنجي امي، پينر ۽ ڪاڪو سڀ حيدرآباد ڇڏي، بمبئي هليا ويا آهن. اهو محل، اهي گهر، اهي منڻا عزيز، دوست سڀ ڇڏي ويا! بس سومر، ڪونه اچان ها پر نعمت جي ڪري، تنهنجي ننڍڙي هوندي واريءَ سنگت جي ڪري، اڄ هت توسان اچي مليو آهيان. خير، مان تنهنجو ۽ تنهنجن ٻين عزيزن لاءِ وڪالت ناموں داخل ڪريان ٿو ۽ ضامن جي درخواست ٻڻ سيشن ۾ وجهان ٿو. جج پارسي آهي ۽ ٻئريسٽر آهي. ڪيس جا ڪاغذ وٺي، توکي ضامن تي آزاد ڪرايان، ته پوءِ ڪجهه ٻيو سوچيون. ها! سومر، اهو ته ٻڌاءِ تنهنجي خلاف ڪهڙي ثابتي ناهي اٿن؟ رپورٽ واقعي وقت داخل ڪئي اٿن يا ڪجهه دير سان!"

"روپا! منهنجي سوٽ محمد صادق هيڏينءَ ڪورٽ ۾ مسٽر ڪيمچند

کي وڪيل ڪيو هو. ان ته مون کي چيو هو ته ڪيس اهڙو مضبوط ڪونه آهي. ڪاغذ ان وٽ آهن! توهين پڙهي سگهو ٿا!" سومر چيو.

"بس سومرا! ڇا ڪريان!! هٿ اچي ته جگر جلي ويو آهي. ڇا، هي جيڪي ڪجهه هت ٿي رهيو آهي، اهو اسلام آهي؟ ڇا، هي ويدن ۽ ڀڳوت گيتا يا گرنٿ صاحب جا پوئلڳ آهن. ڇا هي آهي مذهب؟" روپي ڏک ۾ روئي ڏنو.

"بس روپا! تون ڏس! سائين اسان کي ڇا ٻڌائيندو هو ۽ اڄ ڇا ٿي ويو! وس کان ڳالهه ٻاهر آهي. ڀلا، تون ۽ مان ڇا ٿا ڪري سگهون؟ هاڻ ته ڳالهه بلڪل زور آهي!" سومر چيو.

"ڀلا سومر مون ته اڃا پيسا به ڪونه مٽايا آهن! هن وقت ته مون وٽ پائونڊ آهن. وٽ هي پنجاهه پائونڊ. صادق کي گهرائي وٺ. هي پيسا مٽائي پنهنجي ماڻ ۽ ڀينرن ڏي ڪجهه موڪل!" روپي چيو. روپا! هيءُ تون ڇا ٿو ڪرين؟ ڀلا منهنجي ماڻهوءَ جي خبر ڏي!" جيئار روپي سان گڏ آهي. وڏيڪ ته ڪجهه به ڳالهائي نه ٿا سگهن.

"سومر! ها، اهو ماڻهو بلڪل نيڪ آهي. هٽي ته ولايت ۾ پڙهي پيو آهي، مگر توهان جي ڏاڏي ڳنڍي اٿس! بس يار! قسمت ۾ الائي ڇا لکيل آهي!! هاڻي ضامن تي آزاد ڪرايانءِ، پوءِ گهٽيون ڳالهيون آهن، گهٽي دل جا درد آهن، جي توسان ڪندس. پر پٽ، مان به محبت جي وڪڙ ۾ اچي ويو آهيان. مان به هڪ انگريز ڇوڪري آهي، تنهن سان شادي ڪندس. اها تنهنجي ڀاڀي ٿيندي. هوءَ به توکي ياد ڪندي آهي!" روپي چيو.

روپو هاڻي ديوان کيمچند جي آفيس ۾ گهڙي ٿو -

"هلو، مسٽر کيمچند! مان روپچند اڏاماڻي بئريسٽر آهيان! مان سومر ۽ ڀين جي ڪيس ۾ وڪيل ٿيو آهيان. هنن جا ڪاغذ توهان وٽ آهن! توهان هنن کان في به ڀري ورتي هئي! افسوس آهي توهان هنن جو ضامن به نه ڪرايو آهي!"

”مسٽر روپچند، توهين شايد نوان آيا آهيو! ديوان صاحب! علڻ خان وڏيرو مون ڏي پنهنجو ڪم موڪليندو آهي. هر مهيني ۾ مون کي چار هزار صرف هن جي ڪيسن مان حاصل ٿيندا آهن. ٻيو ته هو وڏو ڪنور ۽ خطرناڪ زميندار آهي. جيڪڏهن مان ڪوشش ڪريان ها، ته پوءِ منهنجي به جان سلامت ڪانه رهي ها. تون هندو ٻاءُ آهين. هيءُ لنڊن ڪانهي، هيءُ سنڌ آهي. سوچي سمجهي هن ڪم ۾ هٿ وجهجانءِ. مٿان سچڻ ڪيوڻ ڪري نه ڇڏني!“ ڪيمچند چيو.

”ٺيڪ آهي مسٽر ڪيمچند! مون کي سڀ خبر آهي. پر خير، ڪاغذ مون کي ڏيو! مان ڪوشش ڪندس!“ روپي چيو.

”پر ديوان، مان ته علڻ خان کي ڪونه ٻڌائيندس، پر اهڙي ٽڪڙ نه ڪج!، سنڌ هنن وڏيرن جي رياست آهي. واٺين جون جيڪي به ملڪيتون آهن، تن کي ڦٻائڻ لاءِ هي واٺين کي پڇائي رهيا آهن. هي هندستاني مسلمان جيڪي هت آيا آهن، سي ته جهڙا هتئون جا جٽ، تهڙا هي جٽ! تن جي ته هنن کي پرواهه ڪانه آهي. پر ڀائي، تون حيدرآباد جو ديوان! رهئين ولايت! توکي ڇتن جي ڪاٻه خبر ڪانهي!“

”مسٽر ڪيمچند! مان ديوان ڪونه آهيان، مان اصل ڀهراڙيءَ جو ڀائيبند آهيان. سومر، منهنجو ننڍي هوندي جو دوست آهي. ان جي مدد ضرور ڪبي!“ روپي وراڻيو.

روپو، ڪاغذ هٿ ڪري، ضامن جي درخواست سيشن ڪورٽ ۾ داخل ڪري ٿو. پارسي جج، اهو به هاڻي بمبئي وڃڻ وارو آهي. تنهنڪري درخواست جلد ڪڍي ٿو. سرڪاري وڪيل به حاضر ٿيو آهي -

”مسٽر روپچند! سنڌ ۾ رهڻو اٿئي يا هندستان وڃڻو اٿئي! هن جٽ جي پٽ جي درخواست وڌي اٿئي! اڄ مون کي چيف منسٽر صاحب فون ڪئي آهي ته مان توهان کي سمجهايان ته نانگن جي ٻرن ۾ هٿ نه وجهو! مان ته ضرور مخالفت ڪندس.“ سرڪاري وڪيل چيو.

مسٽر الله بخش! توهين سرڪاري وڪيل آهيو ۽ ضلعي لاءِ پي پي آهيو! توهين ڀلي وزير صاحب کان ڊڄو! آءٌ ته ضرور پنهنجي

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

فرض ادائي ڪندس."

جج صاحب اچي ٿو. سڀ اٿي بيهن ٿا.

"سرڪار، سومر ۽ پيا! سرڪار، سومر ۽ پيا!" نائڪ پوڪاري ٿو.

مسٽر روپچند اٿي بيهي ٿو. مسٽر ڪانٽرڪٽر جج، هن جوان کي ڏسي، ڏاڍو حيرت ۾ پئجي ٿو وڃي. ڪيس سرشتيدار کان وٺي، اڳيان رکي ٿو. اکين تان هڏڙي عينڪ لاهي، ٻي عينڪ ويجهي نظر واري اکين تي چاڙهي ٿو. جج صاحب پارسي ماڻهو آهي، ڪارو ڪوٽ، ڪارو جبو، گلي ۾ بنئبس پٽل اٿس. تنهن کي اڇا ڪليل پٽا پٽل آهن، هو ڪلمڪ ماڻهو نظر اچي ٿو.

"مسٽر روپچند! اڳ ۾ توهين ڪڏهن به هن ڪورٽ ۾ حاضر ڪونه ٿيا آهيو. شايد توهين تازو انگلنڊ مان آيا آهيو. مون کي ڏهه سال ٿيا آهن، جو هت آيو آهيان!! خير، هائو! توهان ڇٿو جيڪي توهان کي چوڻو آهي!" جج صاحب چيو.

وري بي بيءَ کي مخاطب ٿي، جج صاحب چيو-"مسٽر الله بخش! توهان کي خبر آهي ته توهان کان مان پڇندو آهيان ته توهان کي ڪو اعتراض ته ڪونه آهي. جيڪڏهن توهان اعتراض نه ڪندا آهيو ته مان ڪيس پڙهي فيصلو ڪندو آهيان. ٻيءَ صورت ۾ ته مان ٻنهي ڌرين کي چڱيءَ طرح ٻڌندو آهيان. مان سمجهان ٿو توهان ضرور اعتراض ڪندؤ. هن ڪيس ۾ وڏن ماڻهن جو هٿ ٿو ڏسجي. خير مون کي ڪجهه به چوڻ نه گهرجي! هائو، مسٽر روپچند، توهان فرمايو!"

"ماءِ لارڊ!" اچا روپي مس چيو، ته جج وچ ۾ دخل ڏيئي، چيس، "مسٽر روپچند، ڏسجي ٿو ته توهان لنڊن جي ڪورٽ چئنسريءَ ۾ ڪيس ڳايا آهن! تنهنڪري 'مائي لارڊ' چئي، اڊريس ڪرڻ تي هريل آهيو! هتي 'يوئر آنر' يا 'سر' چئي، خطاب ڪندا آهن."

"يوئر هانر! معاف ڪندا، مان هتي جي دستور کان البت ناواقف آهيان. هائو! سر!..." سچي ڪيس جي اسٽوري ٻڌائي ٿو.

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

وڏيڪ چوي ٿو، ”سر هن ڪيس ۾ فريادي هڪڙو الله رکيو آهي، هو وڏيري علڻ جو ڪمدار آهي. ٻيا شاهد سڀ وڏيري علڻ جا نوڪر آهن يا عزيز آهن. هنن تي نه رت جو نشان آهي، نه ڪا واردات تي هنن جو پير آهي. هي فرياد ٿن ڏينهن کان پوءِ داخل ٿيل آهي. جيتوڻيڪ پوليس چوڪي ٻن ميلن جي مفاصلي تي آهي. صوبيدار ٿاڻي جو وڏيري علڻ جو دوست آهي. نه فقط ايترو، پر هيءُ وڏيرو علڻ سنڌ جي وڏي وزير جو دوست آهي...“

هڪدم سرڪاري پي پي مسٽر الله بخش اٿي کڙو ٿئي ٿو –

”سر! مسٽر روپچند کي گھرجي ته جيڪي رڪارڊ آهي ان تي ڳالهائي. ڪا به اهڙي ڳالھ رڪارڊ تي ڪانه آهي، جنهن مان ثابت ٿئي ته وڏيري علڻ جي وزيراعليٰ سان دوستي آهي.“

”مسٽر روپچند! اسين سمجهون ٿا ته مسٽر الله بخش جو اعتراض درست آهي. رڪارڊ کان ٻاهر ڳالهائڻ نه گھرجي!“ جج صاحب چيو.

”يوئر آنر، مان بئريسٽر آهيان! مان پنهنجون شخصي تڪليفون ڪورٽ جي اڳيان بيان ڪري سگھان ٿو. نه فقط ايترو، پر مان ته ڪورٽ کي عرض ڪندس ته مسٽر الله بخش تي ڪورٽ جي بيحرمتيءَ جي قانون هيٺ قدم کڻي ۽ سنڌ جي وڏي وزير تي نوٽيس ڪڍي ته ڇو نه مٿس قدم کنيو وڃي؟“

”هيءَ تمام ڳري تهمت آهي. مسٽر روپچند، توهان کي ثابت ڪرڻو پوندو!“ جج چيو.

”يوئر آنر! مان بئريسٽر آهيان، ۽ هن ڪورٽ جي اڳيان وڪيل جي حيثيت ۾ پيش ٿي رهيو آهيان... اڄ صبح جو مسٽر الله بخش مون کي ديانڻ لاءِ مون کي چيو آهي ته مان هيءَ درخواست نه هلايان ۽ سا ڳٺي وقت مون کي ٻڌايو اٿائين ته وڏي وزير کيس فون ڪئي آهي ته سرڪاري وڪيل اعتراض ڪري!“ مسٽر روپچند چيو.

”مسٽر الله بخش! جيڪي مسٽر روپچند چيو آهي، اهو ته

بلڪل چڱيءَ طرح ثابت ٿو ڪري ته توهان ڪورٽ جي بي حرمتي ڪئي آهي!“ جج پڇيو.

مسٽر الله بخش جون چنگهون پيون ٽڙڪن. هيءَ ڳالهه ته هن پنهنجي وڪيلن جي روبرو بئريسٽر روپچند سان ڪئي آهي! ڇپن تي خشڪي چڙهي ٿي وئيس.

”هائو! مسٽر الله بخش، مان سمجهان ٿو ته مسٽر روپچند جي زباني سچي آهي. هر مان توهان تي ڪنهن قدر ڪٿڻ کان پهريائين توهان تي نوٽيس ٿو ڪڍان ۽ وڏي وزير تي پڻ نوٽيس ٿو ڪڍان ته ڇو نه توهان ٻنهي تي قدم کڻجي. اجا حڪومت انگريز جي آهي! مان پنهنجي قسم موجب بدل آهيان ته ڪورٽ جي عزت ۽ احترام سلامت رکان! توهان ڪيس جا ڪاغذ نئين سرڪاري وڪيل کي ڏيو؟“

”سر! مون ... ي وقت ڏيو!“ مسٽر الله بخش چوي ٿو.

”مسٽر روپچند لنڊن مان هن ڪيس لاءِ ايو آهي. مان وقت ڪونه ڏيندس. نوٽيس لاءِ توهان کي هفتو ڏيان ٿو ۽ وڏي وزير کي ٻه هفتا! باقي ضامن جي درخواست اچ هلائي، پوري ڪبي. اج پورا ٻه سال ٿيا آهن، هي غريب جيل ۾ پيا آهن!! جيئن مان رڪارڊ ڏسان ٿو، ته منهنجي آفيس ۾ پڻ بندوبست ڪيل آهي، جن هيڙو ضروري ڪيس منهنجي اڳيان پيش نه ڪيو آهي. هن ڪيس ۾ اٺ خون ٿيا آهن. هڪ ڇوڪري کڄي ويئي آهي ۽ اڄ ڏينهن تائين گم آهي. هي جوابدارن جي ٽولي جيل ۾ جلي رهي آهي. مهربان! مان وقت نه ڏيندس! مسٽر ٽيئون مل نئيو سرڪاري وڪيل آهي. ڪاغذ هن کي ڏيو!“

”صاحب! مون کي هڪ ڪلاڪ ڏيو ته مان ڪاغذ ڏسان!“ مسٽر ٽيئون مل چوي ٿو.

”اسين توهان کي هڪ ڪلاڪ ڏيون ٿا! سرشتيدار، پيو ڪيس ڪڍ!“ جج حڪم ڪيو.

ٻاهر نڪري، مسٽر ٽيئون مل ڪيس پڙهي ٿو. پوڙهو ماڻهو

آهي. هندستان ڏي وجڻ لاءِ هن به ٽپڙ ٻڌي ڇڏيا آهن. عينڪ کي هيٺ به ٿو ڪري ۽ مٿي به ٿو ڪري، وري شوڪارا به ٿو ڀري-
"هري رام! هري رام!! هيڏو جلم!"

ڪيس جا ڪاغذ کڻي ڪورٽ ۾ گهڙي ٿو. اڳئين ڪيس ۾ شنوائيءَ جي تاريخ جج صاحب ٻئي وڪيل هوت خان کي ڏئي ٿو.

"مسٽر ٽيئون مل! توهان پنهنجي ڪيس ۾ تيار آهيو؟" جج صاحب چيو.

"هائو سائين!" ٽيئون مل چيو.

"هائو مسٽر روپچند! توهان تقرير شروع ڪيو!" جج چيو.

مسٽر ٽيئون مل اٿي بيهي ٿو- "سر، مون کي ٻڌو! مسٽر روپچند کي ٻوڙ ٻڌندا!"

"چڱو، پلي توهان تقرير ڪريو،" جج چيو.

"سر، مان ڪيس ڏٺو آهي! مان سمجهان ٿو ته اها منهنجي فرض ادائي ٿيندي ته انصاف جي بهتريءَ واسطي، ڪورٽ جي اڳتان ضامن جي درخواست جي منظور ڪرڻ لاءِ استدعا ڪريان،" ٽيئون مل چيو.

"مسٽر روپچند! مون کي اڄ هڪ وڏو ڪيس هلائڻو آهي. جڏهن مسٽر ٽيئون مل کي اعتراض ڪونهي، ۽ جيڪي توهان تقرير ۾ چيو آهي، آن کي ڏسي، مان سمجهان ٿو ته توهان جي درخواست منظور ڪرڻ جهڙي آهي،" جج صاحب چيو.

"سرشتيدار! جوابدارن کي ٻڌاءِ ته ڏهن هزارن ۾ هر هڪ جوابدار جو ضامن قبول ڪيو وڃي ٿو - آرڊر سياڻي لکائيندس ... سرشتيدار، پليز! ڊائري ڏسو، جلد ۾ جلد ڪهڙي تاريخ آهي؟ توکي خبر آهي ته هن مهيني جي ٽيهين تاريخ مان موڪل تي ٻاهر وڃڻ وارو آهيان. اڄ ٻهرين تاريخ آهي. هيءُ ڪيس مان پنهنجي وڃڻ کان اڳ پورو ڪرڻ گهران ٿو. ٻيا ڪيس، جي هڪ سال جهونا آهن، سي معطل ڪر!" جج صاحب چيو.

سرشتيدار جج صاحب کي ڊائري پيش ڪري ٿو - "سر! ٢٨

تاريخ تي سرڪار - ٻيو جو خون وارو ڪيس آهي، اهو نئون ڪيس آهي.
ڪم ٿئي ته اهو مهمل ڪجي، ۽ شاهدن کي هن ڪيس جي هاڻ
جو اطلاع ڏجي ۽ هُن ڪيس کي مهمليءَ جو اطلاع ڏجي!"

"بلڪل ٺيڪ! مسٽر روپچند، توهين لنڊن واپس وڃو يا رهو،
مگر هيءَ ڪيس ٢٨ ۽ ٢٩ تي هلندو،" جج چيو.

"مهرباني، يوئر آنر! مان پنهنجو پروگرام انهن ئي ٺاهيندس،"
مسٽر روپچند چيو.

صادق ضامن جو انتظام ڪري ٿو، اڄ هي مظلوم، سومر ۽
مندس عزيز، ضامن تي آزاد ٿين ٿا. پوليس وارا هنن جا زنجير کولين ٿا.
روپو ڪورٽ جي ٻاهران بيٺو آهي. اکين ۾ پاڻي اٿس. سومر
کي آزاد ٿيندو ڏسي، وڌيڪ نيڻ ٽمي رهيا اٿس. بس، جيئن سومر جا
زنجير لهن ٿا، روپو ڀاڪر پائي چميون ٿو ڏئيس.

"سومر! تنهنجي نعمت! ڏاڍي خوش آهي. ان جو انتظار نه
ڪر! اڄ جهاز لنڊن وڃڻ وارو آهي. ڪنهن کي تنهنجي آزاد ٿيڻ
جو انتظار هوندو. مون کي به ڪنهن سان ساڻ جو انتظار آهي، ۽
ڪجهه فيصلا به ڪرڻا آهن! توکي خبر آهي منهنجا سڀ عزيز گهٽو
ڪري هندستان هليا ويا آهن. مون کي به منڙي سنڌ ڇڏڻي پوندي.
پر هڪ دفعي توکي ڪيس مان ڇڏائڻ لاءِ ضرور ايندس. اميءَ ۽ ڀينرن
کي منهنجا ڏاڍا پيار چئجان! پر پيارا سومر، منهنجي منڙي ڳوٺ
مرزاپور جي هر هڪ ڳليءَ کي سلام چئجان! اسان واريءَ جڳهه کي
منهنجون چميون ڏجان! سائينءَ جي قبر تي ضرور وڃجان ۽ چئجانس ته
'قربدار، قرب وارا مري ويا، شل تنهنجي قبر ڏسڻ نصيب ٿئي'!"

"روپا! چڱو! منهنجي امانت جي هر طرح ٻارت هجئي. باقي
چار هفتا، پوءِ وري ملنداسين. ڳالهيون ته دلبر يار دل ۾ گهڻيون آهن،
پر تون هينئر هوائي جهاز ۾ وڃڻ جي تياريءَ ۾ آهين. پر منهنجن
منڙن کي ڏاڍا پيار ۽ سلام ڏجانءِ!"

انهن چئي، سومر روئڻ ۾ پئجي ٿو وڃي. خيال ٿو اچيس ته

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

چا، روپو سنڌ ڇڏي ويندو! ٻيٺي ڳرانڙي ٻائي، موڪلائين ٿا.

روپو ٽڪر ۾ پنهنجو سامان ٺاهي، هوائي اڏي تي وڃي رهيو آهي. ڪهڙا ڪهڙا خيال، ڪهڙيون ڪهڙيون ڳڻتيون، سندس اکين اڳيان ڦري رهيون آهن! ڪجهه خوشيون، ڪجهه غم. ڪڏهن اکين ۾ پاڻي آهي ته ڪڏهن منهن تي مرڪ. بس، جهڙيون ياد ڳيريون اهڙي تصوير.
اڄ دنيا ته گهڻي ڳڌجي ويئي آهي، پر يورپ ۾ علم، اخلاق، تهذيب، شرم اڃا ڪجهه آهي ۽ هُنن وٽ روزانو ترقي تي رهي آهي. پر ايشيا ۾ ۽ سنڌ ۾، ڏينهون ڏينهن، انڌارو، ظلم، جهل وڌندو رهي ٿو. انساني قدر گهٽ ٿي رهيا آهن. هيءَ ظلم جي زمين آهي. روپو ڏاڍو پريشان آهي. نؤجوان آهي. وري مارئين جي ياد. ’سومر جي آزاد ٿيڻ جو پڌي، سندريءَ کي ڪا خوشي ٿيندي!‘ اهي خيال البت هن جي غمن جو بار هلڪو ڪن ٿا. پر روپو هڪ جوان آهي، علم ۽ عقل وارو آهي، سوچي ٿو ـ هيءَ دنيا سنڌ واري ڪاڏي وڃي رهي آهي!
هن جي دل ڏاڍي اونَ ۾ ورتل آهي ـ هاڻ ته مرڳوئي وطن سنڌ ڇڏڻو پوندو! موٽر ۾ چڙهيل آهي. اخبار هٿ ۾ اٿس ـ اڄ آن ۾ انگلنڊ جي وزير اعظم جي آمريڪا جي صدر سان ملاقات جو بيان آهي، هنن جون تقريرون آهن، دنيا ۾ شخصي حقن ۽ شخصي آزاديءَ جا مضمون آهن، دنيا جي بک ۽ بيماريءَ جون ڳالهيون آهن. انگلنڊ جي وڏي وزير تقرير ڪئي آهي ته يورپ جا ملڪن يا آمريڪا جا، انساني برادريءَ ۽ انساني همدرديءَ کان الڳ ٿي، ۽ ٻين ملڪن کان ٻاهر ٿي، پنهنجي دنيا ٺاهي نه ٿا سگهن؛ جيستائين ٻين هنڌ ڏک سور آهي؛ تيستائين يورپ ۽ آمريڪا به حقيقي خوشي ماڻي نه ٿا سگهن. آمريڪا جي صدر تقرير ڪئي آهي ته جتي به انساني سوچ ۽ شخصي آزاديءَ تي ڪڙا لڳندا، ته انهن کي پٽڻ جي ڪوشش جاري رهندي. روپو هي تقريرون پڙهي، عجب ۾ پئجي ٿو وڃي ۽ خوش به ٿئي ٿو. ياد ڪري ٿو ته خط لکي ۽ تارون ته ڪري ڇڏيون اٿائين ته هو ڪهڙيءَ فلائيٽ ۾ لنڊن پهچندو. سنڌ ۾ اها به خبر پيئي اٿس ته

سنڌس سڀ عزيز ٻمبئيءَ ۾ کهڙي هنڌ رهن ٿا. ٻس عزيزن جي ياد، دوستن جي ياد، هزارين تصويرون ۽ فڪر سنڌس من جي چوڌاري قري رهيا آهن. سنڌس هوائي جهاز تيار آهي. وڏي هوائي جهاز تي چڙهي ٿو. جهاز مسافرن سان ڀرپور آهي، ۽ آهو رن وي تان ڊڪي، آسمان ۾ اڏامڻ شروع ڪري ٿو.

بس، سنڌ ديس جو هيءُ ڪيل، تنهن جي هيءَ سڀن پوري ٿي. ڏرتا جي حيدرآباد گهٽيءَ ۾ هين ڪيل ڏسڻ وارا ماڻهو سڀ اٿن ٿا. سيڪو پرواز ۾ آ. ڪي هوائي اڏي ڏي وڃن ٿا، ڪي ريل گاڏيءَ ڏي رستو وٺن ٿا. ٻس هزارن جي تعداد ۾ ماڻهو ڪيل جا تاثرات ۽ پراڻيءَ سنڌ جي تاريخ جون يادگيريون ۽ ظاهر جا داستان دل ۾ کڻي، اڪين سان ڳوڙها ڳاڙيندا، روانا ٿين ٿا. جوڏو به ڪيل ڏسي، گهر ڏي روانو ٿئي ٿو. هونءَ ته پدمڻي هميشه هن ڪيل ڏسڻ لاءِ ايندي آهي، مگر اڄ الائي ڪهڙيءَ بندش ۾ بند ٿي ويئي آهي.

باب ارڙهون

ترقي

وقت جي رفتار برق جي چمڪار سڀ هڪ ئي ڳالهه آهي. ڪجهه آهي، جو هلندو رهي ٿو، وهندو هلي ٿو. بس ٻنهه ڪانه آهي. ڪا رفتار آهي، ڪا ڊڪ آهي، ڪا ڊوڙ آهي.

ڪٺين پتليون آيون، ڪٺين ويون. هر هڪ انسان هڪ ڪيل آهي، ۽ هر هڪ ڪتاب هڪ ناٽڪ آهي. ڪجهه غرق ٿيندو وڃي، ڪجهه ظاهر ٿيندو وڃي. ڪٿي شادي آهي، ڪٿ غم آهي. ڪٿ ظلم آهي، ڪٿ رحم آهي.

هيءَ ٽيويهين صدي سائنس جي صدي آهي. ماڻهن جي رهڻي ڪهڻي بدلجي چڪي آهي. ماڻهو اڄ هن سائنس جي چڪر ۾ اهڙو ته

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

جڪڙجي چڪو آهي، جنهن جو ڪو حد حساب ڪرڻ آهي. هن جو سمهڻ، هن جو کائڻ پيئڻ، هن جو هلڻ چلڻ، هن جو ڳالهائڻ ٻولهائڻ سڀ مشين جي معرفت آهي. شل نه ڪا ڪَل خراب ٿئي. شل نه ڪو اسڪرو مُڙي! انسان سڄو ان جي اثر هيٺ اچي ويو. ترقي ضرور ٿي آهي، مگر ساڳئي وقت انسان پنهنجو سارو دارومدار مشين جي غلاميءَ ۾ آڻي چڪو آهي.

خبر نه آهي ته هي ڪهڙو چڪر آهي! اڳ انسان بتن ۽ قبرن، نرڳ ۽ سرڳ، پيرن ۽ برهمڻن، ديوين ديوتائن، ڦندن ۽ ڦيٽن جي چڪر ۾ قاتل هو. اڄ آهي سڀ بت ڀڄي پيا، آهي وهم، وسوسا، شڪ، گمان سڀ ختم ٿي چڪا آهن. بس توحيد ۽ صرف توحيد جو نعرو آهي. خود خدا جو تخيل بدلجي چڪو آهي. خدا سان انسانَ هِن زندگيءَ جي نمونن جون تشبيهون ڏنيون، آهي سڀ اونداهيون هتجي ويون. بس هن جي هجڻ ۾ سڀ جو نه فقط ايمان آهي، پر يقين آهي. هو عظيم آهي، هو حق آهي، هو سچ آهي. سڀڪو پنهنجي علم ۽ عقل آهر، پنهنجي عمل ۽ جستجو آهر، هن کي ويجهو آهي ۽ پنهنجي لياقت آهر حق کي محسوس ڪري ٿو ۽ موجود سمجهي ٿو. انسان ارتقا جي هڪ وڏي منزل چڙهي چڪو آهي.

انسان پنهنجي پرنور روشناين سان، عظيم قادر قيوم جي رعايتن سان، روشن ٿي اڀري چڪو آهي. پر هن جي سڄيءَ سوچ ۽ عمل سائنسن کي سجاتو، سائنسن جي رمتي هزارين راز ۽ هزارين ترانا هٿ ڪيا آهن، مشينون بنايون آهن، جن سندس رهڻي ڪهڻي سڀ متائي ۽ اتم ٻٽائي آهي. انهيءَ ڪري، هو خود سائنس جي ترقيءَ اندر پنهنجي شخصي عمل کي محدود ڪري چڪو آهي.

سڄيون حڪومتون ڦري ويون، بادشاهيون غرق ٿي ويون، آمر ۽ امير سڀ ختم ٿي ويا. جمهوريت به اڄ ٻيو روپ وٺي چڪي آهي. مذهب جو رنگ بدلجي چڪو آهي. تعصب، هٺ وڏائي ڳري ٻاڦ ٿي ويا آهن. انساني عمل، انساني سوچ، انساني فڪر ۽ فقر، انساني

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

انداز ڪڍهن به هڪجهڙا ڪين ٿين. ۽ نه وري اڄ هڪجهڙا آهن. انهيءَ ڪري اهي ادارا، جي پنگت، سنگت، پنچات، معاشري ۽ دنيوي ڏي وٺ جي لاءِ ضرور آهن، اهي قائم آهن. البت آنهن جي صورت ٻي آهي.

سڄي ڪائنات، ولايتن ۾ ورهايل آهي، جن کي اڳ سيارا چيو ويندو هو - ولايتن کي وري علائقن ۾ ورهايو ويو آهي، علائقن کي پاڙن ۾ ۽ شهرن ۽ ڳوٺن ۾ يعني انن ڏهن ڏاڪن ۾ حڪومتن جو سوشتو ورهايل آهي. ولايتن جون حڪومتون صحيح حڪومتون آهن. اهي پنهنجن پنهنجن سائنسدانن ۽ عالمن کي چونڊين، جي سڄيءَ ڪائنات جا جيڪي خاص ڪم آهن، تن جي سنڀال ڪن، ۽ انهن جو عمل هنن جي هٿ ۾ آهي. سيني ولايتن ڏي راڪيٽن جي رستي آمدرفت. هڪڙين ولايتن مان اهي شيون جي ٻين ولايتن ۾ ڪم اچن، تن جي ڏي وٺ، ۽ سڄيءَ ڪائنات جي عالمن، مفڪرن، سائنسدانن، دانشورن، راڳيندڙن، هنرمندن ۽ فنڪارن، هوشيار ماڻهن جي ڪانفرنسن جا بندوبست - اهي سڀ ڪم آنهن جي حوالي آهن.

هنن عملن تي ۽ ڪمن تي ولايتن جي حڪومتن جو ضابطو رهي ٿو. ان کان پوءِ علائقن جون حڪومتون، پاڙن جون حڪومتون، شهرن ۽ ڳوٺن جون حڪومتون - جن جون به اسيمبليون آهن. آنهن ۾ ميمبرن جو انداز مقرر ڪيل آهي. سڄو روزمره جو ڪاروبار اهي اسيمبليون هلائين ٿيون. ضروري محڪما آهن، جي انهن جي حوالي آهن. ڪائونسلن ۽ اسيمبلين جا عيوضي عام ماڻهو چونڊ جي رستي مقرر ڪن ٿا. هاڻي پنج سال گذري چڪا آهن. چونڊن جي تياري آهي. اليڪٽرانڪ مشينن جي رستي، اميدوار سڀڪنهن باشندي سان ملن ٿا، هر هڪ گهر ۾ هنن کي آڊيو ٻيهاريو وڃي ٿو. جيتوڻيڪ شخصي طرح سينٽرل مشين جي سامهون هو اچي ٿا ٻيهن، مگر سندن سڄو ڍانچو سڀڪنهن گهر ۾ ظاهر ٿيو پوي، ۽ هو پنهنجي تقريرن رستي، پنهنجون لياقتون ۽ خدمتون ۽ پروگرام ماڻهن اڳيان پيش ٿا ڪن. هنن جون پارٽيون به آهن،

جن جا ليڊر بہ آهن، پر هنن جي چٽاڀيٽي فائدي ۽ خدمت جي ڪمن ۾ آهي، ڇو تہ ذاتي يا گروهي فائدي جو دائرو وسيع ٿي، سڄيءَ ولايت بلڪ سڄي جڳ جهان جي فائدي ڪي والاري ويو آهي.

ووٽ ڏيڻ جو طريقو بہ ٻدلجي چڪو آهي. جلسا جلوس ڪونہ ٿين ۽ نہ وري ماڻهن کي ووٽ ڏيڻ لاءِ ڪٿي وڃڻو پوي. مئڪرو پروسيس ۽ مئڪروڪامپيوٽرس ۽ ٻيا اوزار ٺاهيا ويا آهن. فون ۽ اليڪٽرسٽي تہ سڀني گهر ۾ آهن. ووٽنگ وارڊ ٺاهيا ويا آهن. هڪ ووٽنگ وارڊ هڪ هزار گهر جي واسطي آهي. اهڙيءَ طرح سان هڪ هڪ عيوضيءَ جي چونڊ هزار وارڊن ۾ ڪرائڻي آهي. هڪ هڪ انسپيڪٽر ڪي اهو وارڊ جو چارٽ ساڻ آهي. سڀني گهر ۾ ووٽنگ بورڊ در تي رکجي ٿو. ووٽنگ بورڊ تي جيترا اميدوار اوترا پلگ آهن. سڀڪو ووٽر در تي اچي، پنهنجي پنهنجي پسند موجب، پلگ ڪيڏي، ۽ انهيءَ وقت، اهو اثر وارڊ واري ڪامپيوٽر تي پوي، ۽ اهڙيءَ طرح هر ڪنهن اميدوار جا ووٽ داخل ٿيندا وڃن، ۽ انڊيڪس تي ووٽن جي ڳڻپ يعني جوڙ بہ ٿيندو وڃي. اهي مشينون هڪ ڪمري ۾ ڪنجيءَ ڪلف هيٺ هونديون آهن. وارڊن واريون مشينون پنهنجي ووٽن جو انداز، مرڪزي آفيس ۾ رڪارڊ ڪرائينديون رهن ٿيون. اهو سڄو ووٽن جي وٺڻ ۽ رڪارڊنگ جو ڪم تمام مخفي ۽ باٺمرادو ٿيندو ٿو رهي.

اڄ شام جو اليڪٽرانڪ مشين جي رستي اشتهار سڀني گهرن ۾ پهچي وڃن ٿا. اڄ ڏرتا جون چونڊون خيرخوبيءَ سان ٿي ويون – مرڪز، علائقن، ڀاڙن ۽ ويڙهن جون – هر هنڌ اهڙا اعلان پڙ ٿي رهيا آهن.

هي ٻيو ڏينهن آهي. ڏرتا جو وزير اعظم مسٽر آئني ٽروپي چونڊيو ويو آهي ۽ هُن پنهنجا وزير بہ سڀني ڀاڙن ۽ ويڙهن مان مقرر ڪيا آهن. سنڌ ويڙهي جا ٻہ وزير ٿيا آهن: هڪڙو ميان سباجهو خان، جو اڳ جج هو، ۽ ٻيو ساڌو ماڱاهومل، جو اڳ لطيف ڪاليج جو پرنسپال هو، وزير ڪري کنيا ويا آهن. اهڙيءَ طرح سان هر ويڙهي ۽ هر ڀاڙي مان وزير کنيا ويا آهن. پوري هفتي کان پوءِ سڄي جهان

جي ڪائونسل جي چونڊ آهي. آها چونڊ ولايتن جون اسيمبليون ڪنديون. گهڻو ڪري، جي وڏي ۾ وڏا عالم هوندا، آهي ئي آن ۾ چونڊيا ويندا.

چونڊن جي نتيجي ظاهر ٿيڻ سان ڏاڍيون خوشيون ٿي ويون آهن. چونڊ کان پوءِ يا اڳ هت ڪو تڪرار ٿئي ئي ڪونه. سڀڪو خوش آهي.

اهڙيون خوشيون اڄ حيدرآباد سنڌ ۾ به جاري آهن، ۽ دهليءَ، ڪابل، سمرقند ۽ روم ۽ پيين ڀاڱن ۾ به جاري آهن. هر هنڌ محفلون لڳيون پيون آهن.

حيدرآباد ۾ جوڏو به اڄ خوشين ۾ شامل آهي. هن جو ميان سڄاجهي خان سان خاص تعلق آهي. سڄاجهو خان سنڌس ڀاڙي جو رهواسي بزرگ آهي. هوڏانهن پنڊت نماڻو رام، جيڪو هندستان مان ڌرتا جو هڪ وزير ٿي ويو آهي، سو هندستان مان پدمڻيءَ جي پيءُ جو دوست آهي. پدمڻي به پنهنجي گهر ۾ ڏاڍيون خوشيون ملهائي رهي آهي: اڄ سندس پيءُ مسٽر ڌرمداس ۽ ماڻس ڪملا، تن به عاليشان ڪپڙا پاتا آهن. شوڪت به اڄ پدمڻيءَ کي ڏسڻ لاءِ اچي پهتو آ. شوڪت پنڊت نماڻي رام جو سڳو سوٽ آهي.

”پياري پدمڻي! ههڙي خوشي وري ڪڏهن ملندي! چو تون مايوس ويٺي آهين! ڪپڙا به ڪونه پاتا اٿيئي. ڪاڪو ۽ ماسي ته تيار آهن. سنبر ته هلون!“ شوڪت چيو.

”نه شوڪت! مان ڪانه هلنديس - توهين ڀل وڃو: منهنجي ڀاران ڪاڪي نماڻي رام کي واڌايون چوندا“ پدمڻيءَ ورائيو.

پدمڻي ڪيترن مهينن کان قيد هئي. جوڏو ياد ته هميشه اٿس. شوڪت گهڻيون ڀيو آزيون ڪري، مگر دل، جا هڪ هنڌ ڦاٿي، اها ڪيئن ڦري!

جوڏو ته رڳو وچي ناڻي ۾ ٻڌيو آهي. سڄو جدائيءَ ۾ گري ڪندا ٿي ويو آهي. وري، جو شوڪت کي پدمڻيءَ وٽ انهيءَ ڏينهن ايندو ڏٺو اٿس، تنهن ته مڙس کي هٿي ڌاهي ڇڏيو آهي: انهيءَ ڪري

دهليءَ ڏي وڃڻ جي همت به ڪانه ٿي ٿيس. جيتوڻيڪ سراجهو خان ڏرتا جي حڪومت ۾ وزير ٿيو آهي، پر جوڏو، جو پلنگ تي اوندي مُنهن ڪريو، سو آتي ئي ڪريو پيو آهي. بس، وري وري آٿي، مشين تي اکيون وجهيو ويٺو نهاري، من ڪڏهن پدمنيءَ جو ديدار ٿئي! هٿ ڪن تي، منَ ڪرائيءَ ۾ پيل فون ڪو سوسٽ ڪري، من پدمنيءَ جو سرپات پڌي! بس اڳ به ائين ڏينهن گذرندا ويا، اڄ به انهيءَ انتظار ۾ آهي.

هوڏانهن مسٽر ڏرسداس، مائي ڪملا ۽ شوڪت گهر سان نڪري رهيا آهن. هنن سمجهيو آهي ته هاڻ گهٽا ڏينهن گذري ويا آهن، پدمنيءَ پنهنجو پرديسي حيدرآبادي دوست ضرور وساري ڇڏيو هوندو. هنن ڪان اليڪٽران مشين ڪي ڪلف هٽڻ وسري ويو آ ۽ وري تڪڙ ۽ خوشيءَ ۾ پدمنيءَ جي ڪرائيءَ واري فون جو ڏور ٻٽڻ به بند ڪونه ڪيائون.

پدمني آهي، سا هر هر پرماتما جي در تي پيئي وينتي ڪري ته هن ڪي ڪو وجهه ملي ته جوڏي ڪي ڏسي ۽ جوڏي سان ڳالهائي!

جيئن جيئن ڏرسداس، شوڪت ۽ ڪملا دور ٿيندا ٿا وڃن، تيئن تيئن پدمنيءَ ڪي ساهه پوندو ٿو وڃي. دل ڌڏڪا ڪري رهي اٿس. اڃهو ٿي من جو موهن ڏسي! وري شڪجي ٿي ته اليڪٽرانڪ مشين جي ڪنجي ته ڪانه ڪٺي ويا! اٿي ٿي، هوريان هوريان هيڏي به مڙي ٿي هوڏي به مڙي ٿي، ميز جو هيءُ خانو کولي ٿي، هو خانو کولي ٿي، پر ڪنجي ڪانه ٿي لڀيس. چپن تي خشڪيون چڙهي ٿيون وڃنس. تڏا ساهه کٽي چوي ٿي -

”اڙي! پريو! اي ڀڳوان! تون واهر ٿي!“

وري ٿپڙ تي اٿلائي. وري ٻاهر تي نڪري. ٻيءُ جي پلنگ وارو بسترو ڇنڊي ٿي. ڪنجي ته آهي ئي ڪانه! ”او پرميشورا! تون ڪرپا ڪر! اڄوڪو ته ڏينهن آهي! مان پنهنجي پريتم کي ڏسان!“

ويچاري ڏاڍيءَ ڳتيءَ ۾ آهي. ههڙو ڏينهن وري ڪونه ايندو.

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

بس وري پرميشور جو نالو ورتي، ماڻ جي بستري ڏي تي وري. ڪٿي جو فراسيءَ ڪي مٿي ڪٿي، ته ڪنجيءَ ۽ فون واري ڊبليءَ تي وڃي نظر پيس! بس بهار بهار ٿي ويئي. مرڳو خوشيءَ مان ٽپڻ تي لڳي. ڪڏهن ڪنجيءَ کي ٿي چمي ته ڪڏهن فون جي ڊبليءَ کي ٿي اکين تي رکي. بس ڊوڙندي، ڪمري ۾ گهڙندي ٿي وڃي ۽ زور سان در کي بند ٿي ڪري. پر در جي ڪنجي ٻاهر ٿي وسري وڃيس - ”اڙي! هي مون ڇا ڪيو! ڪنجي ٻاهر! متان امان، بابا يا شوڪت مون کي اچي ٻڌائين ۽ ڪنجي هٽي، هن ڪمري ۾ گهڙي اچن! الا! الا!! ڪهڙي نه چري آهيان!“

بس، وري پڇي ٻاهر نڪري ٿي - ”وري! هيءَ ڪنجي ڪٿي! اوجها ميز تي پئي آ!“ وري ورتي ٿي هن ڪنجيءَ کي چميون ڏئي - ”اڄ ته سچو ڏينهن آ، پهڻي پنهنجي پريتم سان ٿهڪ ڏيندي س! سندس اڳيان روئندي س! ڪيس پرچائيندي س!“

ائين چئي، ڪوٺيءَ جو در بند ڪري، ائين فون واري ڊبلي کٽي، حيدرآباد ۾ جوڏي جو نمبر ملائي ٿي! هاڻ دل هيڪاري ڌڙ ڌڙ ڪرڻ ٿي لڳيس - ”الائي جوڏو ڪٿي هوندو! الائي ته گهر هوندو يا ٻاهر هوندو!“

”هلو! هلو!! ڪير ٿو ڳالهائي!! ڏس ته سهي! ڀائي ڪير آهي؟ ڪجهه ڳالهايو ته ڀلا!“ پدمڻي مڏ ڪيو.

جوڏو، جو مهينن جا مهينا ڪريو پيو هو، تنهن فون جو سوسٽ ته پڌو آ، ڪن تي فون ٻه رکيو اٿس. آواز ٻه سڃاڻي ٿو، پر ڪڏهن چوي ته جنهن شوڪت سان محبت رکي، جنهن ڪيس وساري ڇڏيو، تنهن سان ڪيئن ڳالهائي! پر هيءُ ته هو رقابت جو جذبو، باقي رهي قتيل دل، سا ڪٿي ٿي جهل ڏئي! وري ٿو آواز اچيس - ”منا! تون آهين؟ او بي رحم! ايڏو ظلم! مون سان ڳالهاءِ ته سهي!“

آخر جوڏي جي دل جوڏي کي ڦيرائي، اهڙو ته نرم ڪيو آهي، جو ٿڪڙ ٿڪڙ ۾ دل ۾ آيس، 'متان فون بند نه ڪري ڇڏي!'

رڙ ڪري چيائين ــ ”هلو! هلو!! مني! تون پدمڻي آهين؟“
پدمڻي آهي هن آواز جي ماريل، سا ته جڻ بيهوش ٿي ويئي آ. خشڪيون چڙهيءَ ويون اٿس. آواز نٿو نڪريس.
”هلو! هلو!! پياري ڪجهه ڳالهاءِ!“
”او سجڻ! مان بيحال آهيان، ڪجهه ڳالهاءِ!“ پدمڻي همٿ جهلي چوري ٿي. ”ها منا! مان پدمڻي آهيان! گهر آهين، پلا اليڪٽرانڪ مشين کوليان! من توکي ڏسان!“
ها! مني! مان ته ڏاڍي بري حال ۾ آهيان! تون سون کي ڏسندينءَ؟ متان سون کي تون ڌڪارين!“ جوڌي چيو.
”نه منا! مان وري ڪهڙي حال ۾ آهيان! اسان ٻنهي جو حال برو هوندو. هاڻ جلد ڪر، مشين کول!“ پدمڻيءَ چيو.
جوڌو ٻه ڪنجي هٽي، مشين کولي ٿو. ٻنهي هڪٻئي جي سامهون ٿي بيٺا. فون جي رسيءَ ڳالهائين ٻه پيا ٿا ــ
”جوڌا! هيءُ ڇا! تون ته ڳري ڪندا ٿي ويو آهين!! منهنجا هي ڪپڙا ميرا ٿي ويا آهن. هي تو واري نشاني ڏنل منڊي آهي! منا، مان هن کي چمندي رهندي آهيان، روئندي رهندي آهيان! ڏس، مان هن کي چمان ٿي!“ پدمڻيءَ چيو.
اکين مان ڳوڙها ڳمي رهيا اٿن. جوڌو ڪجهه ڳالهائي نٿو سگهي. پدمڻي ڏسي ٿي ته هو بيهوش ٿي، ڪرڻ تي آهي.
پيارا! پاڻ سنڀال! هاڻ مان تو وٽ ايندس. هت دم نه رهنديس!“ پدمڻيءَ چيو.
جوڌي وڃي هيٺ ڦهڪو ڪيو. ٻاهر ساٿس مائي ايمثان ۽ پينرن، جو هي نڪاءُ ٻڌو آهي، سي ڀڄنديون اچن ٿيون. پدمڻي هنن کي ايندو ڏسي، مشين کٽي بند ڪري ٿي.
”اڙي! ابا!! توکي ڇا ٿيو؟ شل هيءَ جواني مانڍين!!“ بس ائين چئي، مائي ايمثان متان ڪريس ٿي. پينر هٿ پير مهٽينس ٿيون. پر هيءُ ته هوش ۾ ئي نٿو اچي.

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

پدمڻي پنهنجي پلنگ تي ڪري ٿي پوي. مس مس هيٺرن مهينن کان پوءِ وجهه مليو هوس، سو به جوڏي جي بيهوشيءَ ڪري ختم ٿي ويو آهي.

جوڏو ضعيف ته اڳي ئي هو. خبر نه آهي ته خوشيءَ ۾ دل ڦاٽي پيس، يا وڇوڙي ۽ رقابت ٽڪٽڪائي وڌس. سڀ پريشان آهن. هاڻ ڏورو سامت ۾ اچي ٿو. ياد ٿو اچيس ته هو هڪ جهٽ اڳ پدمڻيءَ سان گڏ هو. هوءَ ڪاڏي ويئي! آخر ماءُ پيءُ کي تسلي ڏيئي، کين ٻاهر ڪڍي ٿو. در بند ڪري سمهي پوي ٿو. فون کي ڏسيءَ ۾ پدمڻيءَ جي فون سان ملائي ٿو. پدمڻي ڪجهه ڳالهائي رهي آهي. پدمڻي ڀاڻمرادو پنهنجي دل واري جي ياد ۾ پيرويءَ ۾ ٺومري ڳائي رهي آهي - "اري او هري! ڪت گيو نيها لڳائي!..." جدائي هجي، اڪيلائي هجي، سڄڻ جي ياد هجي، آواز هجي، درد هجي، وري راڳڻي پيروي هجي ۽ ان ۾ به اهڙي سهڻي ٺومري - "ڪت گيو نيها لڳائي!" جگر ڦارون ڦارون ڪيو ڇڏي. هن طرف ته وري جوڏي جي دل آهي. پدمڻيءَ جي صورت ۾، پدمڻيءَ جي آواز ۾، پدمڻيءَ جي ڪلڻ ۾ اهڙو ته پرپور هجي، ۽ وري اهو آواز، سندس ڳالهه ڪري، نينهن جي ڳالهه، پوءِ ته چڱا ڀلا ئي بيمار ٿيو پون! هت ته جوڏي جي بيقرار دل آهي!! هن به فون جي ڊبلي کڻي ڪن تي رکي آهي. پدمڻي به جوڏي جي تصوير اڳيان آئي، اڌ ڪلاڪ مٿي سر ۾ هيءَ ٺومري ڳائي رهي آهي، "اري او هري! ڪت گيو نيها لڳائي!" پر هاڻي پاڻ سنڀالي، وري جوڏي سان ڳالهائڻ جي ڪوشش ٿي ڪري -

"هلو! هلو؟! جوڏا پيارا! ٻڌين ٿو! پدمڻيءَ چيو.

"ها! ٻڌان ٿو! مٺي! اڄ شايد تنهنجي سمي تو وٽ ڪانهي آهي. اڄ شايد گهر ۾ ڪو به ڪونه آهي!!" جوڏي چيو.

"هائو مٺا! اڄ اڪيلي آهيان، ڪجهه ڪلاڪ ته اڄ توکي ڏسڻ لاءِ مليا آهن. ڏاڍي سڪ لڳي آهي. هاڻ مشين کي به ڪنجي هڻ! شايد ڪنهن بند ڪري ڇڏي آهي!" پدمڻيءَ چيو.

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

”حاضر مٺي! اڄ تہ توکي ڏسان! هاڻ تون منهنجي سامهون ويٺي آهين!“ جوڌي چيو.

”هائو مٺا! تون بہ منهنجي نظر اڳيان پلنگ تي سمهيو پيو آهين!! تون ڏاڍو لهي ويو آهين. پر ڏاڍو سهڻو ٿي پيو آهين!! هاڻ مون کي راڳيسريءَ مان، جا هميشه ٿوري ٻڌائيندو هئين، آها ڳاءِ تہ مان ٻڌان! ڏاڍا ڏينهن ٿيا آهن. تنهنجو ڳائڻ ڪونہ ٻڌو اٿم!“ پدمنيءَ چيو.

”چڱو مٺي ٻڌ! پر پنهنجون اکيون منهنجي اکين ۾ وجهہ!! پري آهيون! نہ تہ تنهنجي اکين جا ڳوڙها جيڪر مان چمان!“

جوڌو ڳائڻ شروع ڪري ٿو- ”سيان توري نين ... سيان ... سيان ... سيان توري نين!“

جوڌي جو ڳائڻ ڇا ڇنجي! استاد بڙي غلام علي خان جي گهرائي جي ڳائڪيءَ جو عاشق آهي، گلو ’سا‘ ۾ سر پري ٻيٺو آهي، وري اهڙن لهرن لوڏن ۾، مينهن ۽ درد سان ايري ٿو، ڄڻ حسن جي ساري دنيا ۽ سُر جي ساري دنيا، اڄ هت نچي رهي آهي- ”سيان ... توري ... نين ...“ هيءَ پدمنيءَ جي نيڻن جي ساراهہ آهي. پدمني پنهنجي ساراهہ ٻڌي، سا بہ پنهنجي پريتمءَ جي آواز ۾، ڏاڍي خوش ٿئي ٿي. خوشيءَ ۾ روئي، اکين مان موتين جا داڻا هاري ٿي. هنن داڻن سان پدمنيءَ جون اکيون هيڪاري پرائر ٿي پيون آهن. وري وري انهن تي آواز- ”سيان توري نين!“ جو اثر ٿئي ٿو. اکيون ايڏيون تہ پاڻ ۾ ڇپي وڃن ٿيون، ڄڻ تہ هنن جي وچ ۾ ڪو طاقت وارو چقمق آهي، جو ٻئي پاسي مٺڃي نٿيون سگهن.

آخر هيءَ قرب جي گهڙي پوري ٿئي ٿي.

”پر پياري! هيڪل هيڪل تون دل ڪيئن وندرائيندين هئينءَ؟“ جوڌي چيو.

هائو! مٺا! مان توکي ياد بہ ڪندي هيس ۽ روئندي بہ هيس هن جدائيءَ ۾ خاص ڪري سُر ڪافي منهنجو ساٿي هوندو هو.

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

جهونڪاريندي به هيس ۽ جهجندي به هيس ...“ پدمنيءَ چيو.

”مني! سر ڪافي!! ها مني، اهي جدائيءَ جون گهڙيون، گهڙيون نه نصيب واريون تين ٿيون، جڏهن ڪافيءَ جي سُر ۾ آهي ڳائجن ٿيون! مني، ڪجهه ته جهونڪار!“ جوڏي پريل آواز ۾ وينتي ڪندي چيو.

پدمنيءَ سر ٽي ڪري - ”جب سي شام سڌاري جب سي... شام... سڌاري!! رين نه نندريا ... دن نه چين ... جب سي شام سڌار...!“

هيءَ لات ته وري اهڙي مني آهي! ويراڳ جي نشاني، جدائيءَ جو ڦٽ - اهڙو ئي چڪي. پر هي ڦٽ مٺا به ٿين.

”ڳاءِ! مني!! ڳاءِ!“ جوڏو چوي ٿو.

هن ڳائڻ ۽ هڪ ٻئي جي نظاري ۾ ٻنهي ڪان سڀڪجهه وسري ٿو وڃي. ڪلاڪن جا ڪلاڪ انگهي ٿا وڃن، پر هيءُ جوڙو دلين جو هڪ دل بڻيا، اکيون اکين سان ملايو، ويٺا آهن، ڪا ڳالهه ياد لڳي رهين!

اوچتو پدمنيءَ جي در تي ڪو گهنڊڙي وڄائي ٿو. اوچتو فون ۽ اليڪٽرانڪ مشين بند ٿي ٿا وڃن. بس جوڏي جي ڪنن ۾ سُر... جب سي شام سڌاري، رين نه نندريا دن نه چين...!! وڃي رهيو آهي.

چا ٿيو! پدمني ڪاڏي وئي!! ڪير آيو!!

اڄوڪي دنيا راڪيٽن، ميزائيلن، مئڪروفن ۽ ڪئين ٻين ايجادن سان ڀرپور آهي. آوازن جي ته ايڏي گونج آهي، جو ڪئين ٻوڙا ٿيو پون. سڄو آسمان هنن سان ڀريو پيو آهي. آهي راڪيٽ ۽ ميزائيل پڄن ٿا، ته هوا ۾ ايترو تڪڙو ۽ ايڏي گرمي پيدا ڪندڙ رفتار سان پڄن ٿا، جو پاڻ ئي هڪ ٻرندڙ لات بنجي ٿا وڃن، ۽ اهڙيون تکيون گوهيون ڏين ٿا، جو انسان حيران ٿيو وڃي. ڪڏهن ڪڏهن پاڻ ۾ ٽڪرجيو پون ۽ ايڏا وڏا ٺڪاءَ ٿين ٿا، ۽ پرزا پرزا ٿي ائين ڪرن ٿا، جو ڪيترا ڀيرا گهرن جا گهر، ٻري ٻري ٽائين ڍهي، مٽي ٿيو وڃن. انهيءَ سان گڏ هيءَ ڌرتي، جنهن کي ڌرتا ولايت چيو وڃي

ٿو، هڪ ڪينهوڙو ٿي پيئي آهي. وقت سر ذرتيءَ جي اندر جيڪي گئس آهن، تيل آهن، ڌاتو آهن، تن ۾ چڪر اچڻو وڃي. پوءِ ذرتيءَ جي مٿين زمين هيٺ مٿي ڏڏڪن ۾ اچڻو وڃي. سٽيلائيٽ ٻه ٻن سون ڪان وٺي ٽي سون ڪلوميٽرن جي مفاصلي تي پيا ڦرن - ڪي پيلا، ڪي نيلا، ڪي ڳاڙها، ڪي ساوا. مطلب ته ڪيترن رنگن ۾ ذرتا جي چوگرد اِهي سايون، ڳاڙهيون، پيليون، نيليون، آسماني، اڇيون، لاڙون آهن، جي پيون ڦيون ڦرن. وري ذرتا ۾ خود ماڻهو، ڪي اڏامن ٿا، ڪي اڏامي چڪر هڻن ٿا. مطلب ته سڄو جهان، سڄي ڪائنات هڪ تکي ۽ تيز هلچل ٻنجي چڪي آهي.

باب اوڻيهون

تـنـزل

اوچتو اوچتو اعلان ٿئي ٿو. اڄ هن ڪائنات کان ٻاهر هڪ نئين بستي لڌي آهي. پر اها ايتري ته پري آهي، جو هڪ انسان لکين ورهين جي زندگي حاصل ڪري ۽ لکين ورهيہ هلندو هلي، تڏهن به انهن ستارن کي نہ پهچي. مگر هيءَ بستي، جا لکين پنڌ جا سال پري آهي، اها به اڄ اسان جي هن ذرتا جي سائنسدانن ڳولي لڌي آهي. هيءَ دريافت هنن جي ٻہ سال اڳ جي ٿيل آهي، پر آن جو اعلان هاڻي ڪيو اٿن! چون ٿا اتي زندگيءَ جا آثار نظر اچي رهيا آهن. هنن وٽ جيڪا تمام زور واري ميزائيل هئي، ان جي رستي راڪيٽ اڇلايو هئائون. هن راڪيٽ ۾ پنج ماڻهو سوار ٿيل آهن. جڏهن هيءُ راڪيٽ هن ڪائنات جي محور کان ٻاهر نڪتو هو، ته سڄي ڪائنات ڏکي رهي هئي، ڇاڪاڻ ته آهو ڀهريون پيرو هو، جو هيءُ ڪشالو ۽ هيءَ نئين جستجو اختيار ڪئي ويئي هئي. سائنسدانن جي دنيا هن تاري کي ڀاترتا بستيءَ جو نالو ڏنو آهي. آهو راڪيٽ

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

اڄ ڀاترتا ٻستيءَ ۾ لهي ٿو. جيئن هي ڌرتيءَ جا پنج ماڻهو پنهنجي اوزارن ۽ هٿيارن سان آتي لهن ٿا ته ڪا به چرندڙ شيءِ نظر ڪانه ٿي اچي، پر هڪڙا وڏا وڏا سرڙات ڪنن تي پڄجي رهيا اٿن. هنن جي ڪنن جي پرسان سوسات ٿين ٿا. وري اهي سوسات وڃندا گهر ٿي وڃن ٿا.

هن ٻستيءَ ۾ محل ماڙي ته آهي ئي ڪانه. نه گاڏي نه ريل، نه جهاز، نه رستا. بس گهاٽا گهاٽا ٻيلا آهن. وڻن جا نه، پر پٿرن جا. پٿر ۽ ٽڪر ڪنهن جڳ ته وبهي ٽڪيا آهن. پر ڏاڍا بي ڊنگا. ٽڪر ۽ ٽڪرين هڪ اهڙي صورت ورتي آهي، جڻ ته تمام وڏا وڻ آهن، جن کي گهاٽا ڏار آهن ۽ اهي ڏار هيٺ پٽ تي ڪريل آهن. انهن ڏارن ۾ اندر رهائش گاهه ڏسڻ ۾ اچن ٿا.

هاڻي هڪ چرندي چيز نظر اچي ٿي. جڻ ته ڪا چيتيل گڏندي آهي. پر آهي پنجاهه فوٽ ڊگهي يا ڪجهه مٿي. هيٺ موڪري ۽ مٿي سوڙهي ٿيندي ٿي وڃي. آخر پڇاڙيءَ وارن پنجن فوٽن تي ايتري ته سوڙهي ٿي ٿي وڃي، جهڙي انساني ڳچي - جيتوڻيڪ آن جو گهيرو پوءِ به اٽڪل هڪ فوٽ نظر اچي ٿو. هيٺ کان ٽيهارو فوٽ مٿي، چوطرف، هي گول، آهن، جن جي مٿان گول ڍڪ آهن. هنن گولن ۾ اندر ٻتيءَ وانگر روشنائي آهي، جا سيني گولن ۾ ٻيئي ٿي گهمي! انهن گولن کان اٽڪل ڏهه فوٽ مٿي، چئن ئي طرفن کان جڻ ڏهه فوٽ ڊگهين چڙهين ۾، چار گل پيل آهن، جن ۾ پنج پنج پنکڙيون آهن. گولن جي مٿان اهڙي لچڪ رکيل آهي، جو اتان هيءَ سڄي جان نمي ۽ ڦري سگهي ٿي. هيءَ شيءِ جڏهن نمي ٿي، ته آن جي چوٽيءَ تي هڪ چپٽرو تنگ ڏسڻ ۾ اچي ٿو، جنهن جي ٻيهڪ گلاب جي گل جهڙي آهي. ڊيگهه ۾ آهو اڌ فوٽ ڏسڻ ۾ اچي ٿو ۽ موڪر ۾ به انچ، ۽ چوڌاري جو سرڙات جو آواز ٻڌجي ٿو، سو آتان آن مٿي سان نڪري ٿو. آتي چوٽيءَ جي پرسان جڻ چار وڏا ٻن آهن، جي ڪلن به ٿا ۽ بند به ٿين ٿا - بند ٿين ٿا ته آهو عجيب آواز به حاليي بند ٿي وڃي ٿو!

هي بوتو ڌرتيءَ ۾ ڏاڍو سهڻو نظر اچي ٿو. رنگ هتي واري انسان جو اٿس. هن جي ٽري ۾ اهڙي ته قدرت راند رکي آهي، جو ڏاڍو ٽڪو ٽڪو ويجهو ايندو ڏسجي ٿو. هن جي اڳتي وڌي اچڻ سان ٻيون به ٽي جانيون به ايندڙيون نظر اچن ٿيون، پر اهي هلڪيون به آهن ۽ ۽ وڏيڪ سهڻيون به. فرق فقط ايترو آهي ته گول ٻتين تي اڌ گول ۾ آن ٿلهيءَ جاندار شيءِ جا ڪارا وار آهن، ۽ هنن ٻين ٻن ننڍن جاندارن جا بدن بلڪل ڪل وانگر صاف آهن، يعني آن تي وار نه آهن. هنن جاندارن کي پوشاڪ ڪانه آهي.

ڌرتا جا پنج ماڻهو آتي ڏاڍو پريشان ٿين ٿا. پر هنن وٽ پستول ۽ بندوقون آهن، ۽ وڏا ڪاوا به آهن، جن سان هي ڪنهن شيءِ تي خوفناڪ ڪرڻا به اڇلي سگهن ٿا.

هن ٻاترتا بستيءَ جي چوڌاري چار روشن تارا آهن، جن جي روشنائي هميشه ٻاترتا تي وسي رهي آهي، يعني هت رات ڏينهن ٿئي ئي ڪانه. هن بستيءَ جي روشنائي هلڪيءَ پيلاڻ تي مائل آهي.

هنن پنجن ڌرتا شهرين سان ٽي سائنسدان آهن. اهي آتي پنهنجا تجربا شروع ڪرڻ وارا آهن. هي ماڻهو بندوقن جا نڪاءَ ڪيائين ٿا. هو 'آفتون' پوءِ ٽري وجن ٿيون. آهي آفتون ڪِن هيون، تمام سهڻي ۽ ڌرتيءَ جهڙي مخلوق هئي.

هو آتي رهي پون ٿا. هن ڪائنات ڏي ۽ خاص طرح سان ڌرتا ڏي فضائي پيغام موڪلين ٿا ۽ جيڪي ڪجهه ڏسن ٿا اهو ڌرتا ۾ هر هنڌ پهچي وڃي ٿو ۽ آن جو چڱو چؤپول پيدا ٿي ويو آهي.

هنن آتي پنهنجو ڪم شروع ڪري ڏنو آهي. هو انهيءَ نتيجي تي پهچن ٿا ته هيءَ ٻاترتا بستي اسان جي ڌرتيءَ کان به پراڻي آهي. هي مخلوق ڌرتيءَ ۾ به سهڻا ۽ سمجهدار نظر اچن ٿا. پر هي پنهنجي اوائلي زندگيءَ کان اڳتي وڌي نه سگهيا آهن. سوال آهي ته ارتقا هت عمل ڇو نه ٿي ڪري؟

آهستي آهستي، اشارن سان هين مخلوق سان هنن جي

لهه وچڙ شروع ٿي ٿي وڃي، ۽ ڪين هنن جي ويجهي وڃڻ جو موقعو ملڻ شروع ٿيو آهي. آخر هنن جي 'زبان' ڪان به هي ڏرتا ولايت جا باشندا واقف ٿين ٿا.

هي ڏرتا جا شهري آتي ڏاڍا ڏوڪا ڪائين ٿا. واقفيت ته چڱي ٿي اٿن. براصل ● به هيءَ آهي ڪوڙ جي نگري، جتي سچ ڳالهائڻ گناهه آهي، ۽ جيترو ڪو سنو ڪوڙ هڻي، ايترو ان جي وڏيڪ عزت ٿئي. هن ڪوڙ جي نگريءَ ۾ صرف ڪوڙ ملي. هنن ڪي زندگيءَ جو مقصد آهي ئي ڪونه. بس ڪائڻ پيئڻ، پڻ سان ڪوڙ ڳالهائڻ، پڻ ڪي نگڻ، ڏوڪو ڏيڻ - پيو ٿيو خير.

هي پنج ئي مسافر هت اچي ڏاڍا حيران ٿيا آهن. هنن هتي جي مخلوق تي اعتبار ڪرڻ ڇڏي ڏنو آ. رکيو پنهنجي اکين ۽ علم جي روشنائيءَ تي پيا هلن. انجام اقرار هت ٿئي ئي ڪونه. پيءَ طرح سان پنهنجي غرض ۽ مطلب لاءِ، هيءَ مخلوق ڏاڍي هوشيار ۽ چالاڪ پيئي نظر اچي.

حياءَ، ادب ۽ شرم جو هيتي نالو ئي ڪونهي. قرب، محبت، رحم جو ته ٿيو خير. بس هت واري آهي واري. سهڻا پوتا ڏسي، ماڻهو جيڪر موهجي وڃي! پر اندر هنن ۾ سواءِ نگيءَ جي ۽ ٻئي ڪي عذاب ڏيڻ جي، ٻي سوچ ئي ڪانه آهي.

اڄ هيتي هين جو ميڙ ٿي رهيو آهي. ڪٿي به هين ميڙ جو اعلان ڪونه ٿيو آهي. جي اعلان ٿيندو، ته سڀڪو سمجهندو ته هيءُ ڏوڪو هوندو، ۽ جيڪي چوندا ته هو شامل ٿيندا ته پڪ سمجهي ويندي ته هو ايندا ئي ڪونه. تنهنڪري اعلان ڪونه ڪيو اٿن.

هاڻ هيتي هي هزار ڪن پاڻ ۾ گڏ ٿي ويا آهن. بس، جنهن ڪين راڳ روپ سان گڏ ڪيو هو، آهو پڇندو وڃي ۽ چوندو وڃي ته هو عاليشان نگ آهي! ڪيئن نه سڄيءَ هزار مخلوق ڪي انڌو ڪري، بيهاري ڇڏيائين! اڄهو هئو منجهائڻ هڪُ مٺو پيو آهي! آن جي مٿان هرڪو بيهي، اڳتي هلندو وڃي. چوندا وڃن: ”هي مٺو

ڪونهي، پر ڪو ٿڳ آهي. مڪر ڪيو اٿس!“ اڳتي هلي، ڌرتا شهري ڌمن ٿا ته آنهن مان هڪ مخلوق ڦٿڪي پيو ٿو. آتان جا ٻيا مخلوق مٿانئس بيهي، وري هليا وڃن ٿا. چون ٿا: ”هيءُ هنن کي ڏڱڻ ٿو گهري، بيمار ڪونه آهي.“ هوڏانهن هو ٻيءُ پنهنجي پٽ کي چوي ٿو ته ”گهر ماني پچي رهي آ“، ته پٽ پڪ ٿو سمجهي ته اِها ٺڳي آهي! هيڏانهن هيءُ هُن کي چوي ٿو ته هو ماڻس پنجين وڳي ملندو، ته پيو انهيءَ ڳالهه کي ڏوڪو سمجهي، پنجين بجي ڪونه ٿو پهچي. انهيءَ ڪري هنن جو ڪاروبار ٺپ ٿي ڪونه. هيت ڪنهن به گهر ۾ ٻاهه ڪانه ٻري. ڇاڪاڻ ته زال مڙس تي اعتبار نه ڪري ۽ نه مڙس زال تي، نه پٽ ماءُ تي نه ڌيءُ پيءُ تي. معاشرو بيهي ته ڇا تي بيهي! قدر ته معاشري جون ٿنڀ ٿوڻيون آهن. جت نه پيڙهه هجي، نه پت هجي، نه گارو هجي نه مٽي هجي، پوءِ گهر ڪيئن ٺهي! معاشرو ڪٿ بيهي؟ هنن وٽ عزت جو لائق ۽ هنن جو چڱو مڙس اهو، جو وڏي ۾ وڏو ڪوڙو هجي. انهيءَ ڪري هت نه شادي آ، نه غمي آ. مخلوق مئو ته ٻيا اهو غار ڇڏي هليا وڃن. مڙدو آت ڪنو ٿيو وڃي. ڪو بيمار ٿئي ته هن کي غار کان ٻاهر اڇلايو وڃي، پوءِ پاڻي آئي ڦٿڪي مري وڃي.

دڪاندار يا ڏنار هت آهي ئي ڪونه، ڇاڪاڻ ته اعتبار ختم آهي. حيواني هوس پوري ڪيو، زال مڙس پري ٿيو وڃن. نه نڪاح نه شادي. واپار ۽ وڻج ونهوار بنهه بند آهن.

هي پنج ئي ڌرتا جا باشندا سوچين ٿا ته هي مخلوق ته ڌرتا جي انسان کان به وڌيڪ چالاڪ، هوشيار ۽ وڌيڪ مهذب، پر اڃا ننگا ۽ بکيا! هي مهمان اها ڳالهه سوچين ٿا ته معاشرو هت ڪيئن پيدا ٿئي؟ هت پيغمبر پيدا ڪيئن ٿين؟

ايتري ۾ ڌمن ٿا ته پاترتا جا چار مخلوق پنهنجن پن مخلوق پاڙن کي گهليو پيا اچن. سبب اهو آهي ته هنن پن هڪٻئي مان ماڻ جو انجام ڪيو، ۽ هو ان انجام تي پهتا به اچي: تڏهن هنن

ڪري هيءَ سزا ملي رهي آهي!

هت نه اسڪول کليا ٿو سگهي ۽ نه وري هي ڪو علم حاصل ڪري سگهن ٿا. اسڪول لاءِ به اچڻ وڃڻ جو وقت ٿئي. اهو به هڪ ونهوار آهي. انهيءَ ڪري هت نه اسڪول آهي ۽ نه مڪتب. ڪوڙ ۽ ٺڳيءَ هنن جو اهڙو برو حال ڪيو آهي، جو لکن سالن گذرڻ بعد به هي آهڙا ئي ننگا آهن، جهڙا پيدا ٿيا هئا. نه هنن وٽ خدا آهي، نه وري ڪو بت آهي، جو آن سان هو سچا هجن، ۽ آن جي ڏالي ۾ هي رکو گڏ ٿي سگهن.

هت نه ڪو قاعدو آهي نه قانون. جيڪي جنهن کي وڻي، سو ڪري گذري. مظلوم جيڪڏهن ڪنهن وٽ مدد لاءِ وڃي، ته هو هن کي ڪوڙو سمجهي. پر جي هو ڪوڙ ڳالهائي، ته آهو پيو ضرور هن جي مدد ڪندو! ۽ پوءِ مدد وٺڻ وارو سوٽ ۾ مدد ڏيڻ واري جو تروئي ڪيڏيو ڇڏي! ڪنهن جو ڪو سامان کڻي وڃي، ته سامان کڻي وڃڻ واري کي پيا ڪوڙو سمجهن، ۽ پاڻ ۾ چون ته ”هيءُ وڏو ڪوڙو آهي، هاڻي اسان کي بي وقوف بنائڻ آيو آهي!“

ماستر ۽ اسڪول ته ٻنهي ڪونه آهي. جيڪڏهن ڪو کٽي ڪنهن کي چوي ته هيئن ٿيڻ نه گهرجي، ته پيو ضرور ائين ئي ڪندو. هت نه ڪا ڪورٽ ۽ نه وري مسجد ۽ مندر. دانهن ڪرڻ وارو به ڪوڙو، دانهن ٻڌندڙ به ڪوڙو، جنهن جي خلاف دانهن آهو به ڪوڙو. بس لسوري ڪاري واري آهي! ڪا به ترقي ڪانه ٿي سگهي آهي. جيڪڏهن ڪو کٽي ٻڌيءَ ۽ اتفاق جي ڳالهه ڪري، ته آهو وري وڏو ٺڳ لڪريو پوي! هرڪو ٻئي کي ٺڳ ۽ ڪوڙو سمجهي، پر پاڻ کي سڀ ڪان وڌيڪ آن ڏنڌي ۾ هوشيار سمجهي. هتي جو سڄو ڌنڌو اهو آهي - يعني ڪوڙ هلندو، سچ ڪيرندو!

هت هنن جبلن ۾ خوراڪ ۽ طاقت جون ٻوٽيون عام جام ٿين. پاڻي به هت آسمان مان پيو وسي. هتان جي مخلوق اهي ٻوٽيون کائي ۽ آهو پاڻي پي، پيٽ پيري پيئي جيئي! هتي جيڪو ڏاڍو سو ڪانو.

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

بس سڀ ڏنڌو زور جو آهي. چوري آهي. ڪوڙ آهي. نگي آهي. هي ڌرتيءَ جا باشندا ڏاڍا پريشان آهن ته هتي جي هھڙي سھٽي مخلوق کي ڪيئن سڌارجي؟

هيءَ مخلوق سڌري به ڪيئن! ڇو ته سڄو وقت سوچ ۾ آهن ته ڪهڙي اوچي نگي ڪجي؟ ڪيئن ڪنهن کي ڦرجي؟ ڪيئن ڪنهن جي عزت لٽجي؟ جيڪڏهن ڪو هنن کي گڏ ڪرڻ ۽ ترقيءَ جي ڪوشش به ڪري، ته پيا هن کي نڳ سمجهي، ماريو ڇڏين!

هنن ۾ جيڪو وڏو ۽ هوشيار نڳ، آهو ئي هنن جو وڏو! توريءَ گهٽيءَ تي انهيءَ وت وڃن، پوءِ هو وري هنن کي اهڙو ڪوڙ سيکاري ۽ نگيءَ جو اهڙو سبق پڙهائي، جو هو وڌانئس تي، وڃيو اهڙو يا آن کان ئي وڏو ڪوڙ هڻن يا نگي ڪن. هنن کي بس پاڻ کي ڪوڙ ۾ ڪامياب ڪرڻ جي اون رهي ٿي. هاڻ، جتي اهڙو ۽ ايڏو ڪوڙ هجي، اتي ترقي ڪيئن ٿئي ۽ ڇو ٿئي! انهيءَ ڪري هو جهڙا اڳهاڙا مرون هتا اهڙا ئي مرون رهندا اچن. هتان جون اِهي حالتون ڏسي، هي پنج ئي ڄڻا واپس ڌرتا ڏي روانا ٿي وڃن ٿا.

هيءُ پاترتا جو نئون ستارو ۽ نئين ڪائنات آهي. هن سڄيءَ ڪائنات کي وڏو ڏڏڪو ڏيئي ڇڏيو آهي، ۽ آن ۾ هيءَ نئين مخلوق! ڌرتا جا مفڪر، سائنسدان سڀ حيرت ۾ آهن! جي پنج سائنسدان ان ڌرتا جا مٽي ويل هتا، انهن پاڻ سان آتان جي مٽي، اتان جا پٿر، ۽ آتان جي پهاڙن ۾ غارن، ۽ مخلوق جا فوٽا پاڻ سان آندا آهن، جن تي وٽن هيتي هن ڌرتا تي هڪ وڏي ريسرچ شروع ٿي ويئي آ! آتان جي مٽي ڪيميائي رستي جانچجي رهي آهي، ۽ عجب اِهو آهي، جو پتو پيو آهي ته هِن ۾ آهي ڌاتو آهن، جي پٽي سڄي جڳ جهان ۾ ڪرن آهن.

مطلب ته پاترتا ولايت جي دريافت سان ڌرتا جي ۽ پين سڌريل ولايتن جي سائنسدانن لاءِ هڪ وڏو ريسرچ جو ميدان کلي ويو آهي.

اڄ سڀ هن ڪائنات جا مفڪر ۽ سائنسدان ڌرتا ۾ حيدرآباد

گهٽيءَ ۾ پهچي ويا آهن. حيدرآباد سنڌ ڀاڙي ۾ هڪ وڏو درسگاهه آهي، جتي هنن تجربا ڪرڻ شروع ڪيا آهن. اٺهيءَ فڪر ۾ ڪيترا هيڻ ڪري، هو پنهنجي گهر روانو ٿيو. دل اداس اٿس. اڪيلائيءَ جي سور جا ڳوڙها اتڪيل اٿس. اچڻ مان پنهنجي گهر ۾ ڪمري جو در بند ڪري، بستري تي ڪري پوي ٿو.

ٻاب ويهون

ٻريم ۽ پاپ

هيءَ ٽيويهينءَ صديءَ جي شروعات آهي. دنيا جي اڄ منزل پراڻيءَ دنيا جي منزل کان بلڪل نرالي آهي. ارتقا انسان کي گهڻو مٿي کڻي ويئي آهي. هيءَ مشين جي دنيا آهي، سائنس جي دنيا آهي. سڀڪو آرام جي زندگي گذاري رهيو آهي. ڪو به ڪنهن تي ظلم ڪري نٿو سگهي. علم جو نور گهڻو ڪري سڀني وٽ پهچي چڪو آهي. البت پراڻي تاريخ پڙهجي ٿي، جڏهن به انسان جا انسان تي ظلم پڙهيا وڃن ٿا يا ڪيٿن جي صورت ۾ ڏيکاريا وڃن ٿا، اهي غمن جا بار انساني دل تي چاڙهيو ڇڏين.

دليون انساني ساڳيون ۽ دماغ به ساڳيا، پر انهن جا حسي خزانا ۽ عقلي مواد ساڳيا نٿا رهن. حضرت عشقُ، سهڻيون اکيون، انساني محبت ڀرصورت پنهنجن اثرن ۾ بدلجڻ واريون نه آهن. قتيل ۽ مقتيل دليون، هزارن لکن جي انداز ۾، اڄ جي ٽيويهين صديءَ جي نئينءَ دنيا ۾ به ڪٿي روئي رهيون آهن ته ڪٿي ٽڪي رهيون آهن. جوڙي جي دل ۽ پدمڻيءَ جي دل به آهي ساڳيون دليون آهن ۽ پريم جي ڏاڳي ۾ به اهڙيون ساڳيون ٻڌجي ۽ قرب جي ڪڙيءَ ۾ اهڙيون ئي جڪڙجي چڪيون آهن، جهڙيون پراڻيءَ دنيا جون ڳالهيون تاريخ ۾ پڙهجن ٿيون. پدمڻي دهليءَ ۾ قيد آهي ته جوڏو حيدرآباد ۾. جيتوڻيڪ اڄ جي دنيا

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

۾ ملڪن ۽ ماڻهن جون اڳيون ڪدورتون ۽ جهيڙا جهٽا ختم ٿي چڪا آهن، ۽ پنهنجين پنهنجين مڪاني حڪومتن جي حڪم هيٺ رهندڙ ماڻهو هر هنڌ هاڻ آزاد آهن، ته به ذاتي ۽ شخصي معاملن ۾ ڪٿي ڪٿي ڪي ماڻهو، قرب ۽ پيارَ، متيءَ مائٽيءَ ۽ عزازت جي نالي ۾ هڪٻئي تي پنهنجي مرضيءَ مڙهڻ جي ڪوشش ڪندا رهن ٿا. اڄ ڪيئي تاج محل، بادشاهيءَ مسجدون، قلعا ۽ محلاتون، ڪائونسل هال، دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ کيل ۽ ناٽڪ، ناچ ۽ ڳانا، اسڪول، ڪاليج ۽ علمي درسگاهه. عام ماڻهن، سائنسدانن ۽ مفڪرن سڀني جي لاءِ کليل آهن، پر اڃا به ڪي پراڻن خيالن جا ماڻهو پين جي ذاتي ڳالهين ۾ پنهنجا اختيار پيا جتائين، ۽ ائين پاڻ به پيا ڪنبن ۽ آنهن پين کي به پيا ڪنبائين.

مسٽر ڏرمداس ۽ سندس استري ڪملا اڄ آهڙي ئي ڪردار تي محڪم بيٺا آهن، ۽ انهيءَ هوڏ تي آهن ته پدمنيءَ جي شادي ڪجي ته شوڪت سان هندستان ۾. هو نٿا چاهين ته پدمني جوڏي سان شادي ڪري. سو به حيدرآباد ۾ ۽ جتان هنن جا وڏا ڪڍهن تڙجي نڪتا هئا! پر هت ته دنيا ڳڏجي ويئي، سو هي به دليون جدا ڪيئن ٿيي تيون سگهن! ڪجهه وقت هڪٻئي کان پري سو رهي سگهن ٿيون. سو ڪيترا ڏينهن ٿيا آهن، جو هنن جي هڪٻئي سان ملاقات ڪانه ٿي سگهي آهي. پدمنيءَ جي دل اڄ ايتري ته پريشان آهي ۽ سڪ ۾ پريل آهي، جو چاهي ٿي ته هڪ دَمُ دير نه ٿئي، جو هوءَ جوڏي جو درشن ڪري. جوڏو به هُتي ڏاڍو حيران آهي ته الائي ڇو پرينءَ وساري ڇڏيو!

ديوان ڏرمداس جي گهر ۾ شوڪت عام جام پيو اچي. اڄ سنڌ جي منسٽر ساڌو ساڳاهي مل ديوان ڏرمداس جي دعوت ڪئي آهي. سنڌ جا سڀ پراڻا سنڌي اڄ هت دهليءَ پهچتا آهن. سنڌين کان سنڌي لکڻ ته وسري ويئي آهي پر ٿورا گهڻا، جن گهر ۾ پڙهي آهي، اُهي سنڌي پڙهيو وڃن، پر هونئن سڀ سنڌي اڃا به سنڌيءَ ۾ ڳالهائين ٿا. ديوان ڏرمداس جي گهر جي پرسان هڪ وڏي هوٽل آهي. هن هوٽل کي دهليءَ جي

ڪينجهر-هوٽل سڏين ٿا. دهلي شهر ۾ جيڪي به وڏيون دعوتون ٿين، سي گهڻو ڪري سڀ هت ٿين. هندستان جو وزير اعظم يا صدر به هن هوٽل ۾ ايندا آهن. هن هوٽل جو مالڪ به هڪ سنڌي آهي. تڏهن آن جو نالو ڪينجهر-هوٽل رکيو اٿس. سنڌس نالو آهي سچانند.

ديوان ڏرمداس مسٽر سچانند جو گهرو دوست آهي. ان ڪري به ۽ سنڌي هئڻ ڪري به، سچانند هوٽل کي ڏاڍو سينگاريو آهي. جتي مهمان اچي ڪاڌو کائيندا ۽ ويهندا، ان جڳهه کي ته خاص طرح سينگاريو ويو آهي.

پدمني به اڄ تاڙ ۾ آهي ته هي سيا ڪا جڏهن هوٽل ۾ ويندا ته پاڻ پنهنجي پريتم سان کي پرت جون ڳالهيون ڪندي. ڪن کي محفل جو شوق آهي. ڪن کي ڪپڙن پائڻ جو شوق. ڪن کي پنهنجن محبت ڪندڙن سان ملي، دل کي ٺارڻو آهي. ڪِ ڪنهن جي منهن ڏسڻ جي سڪ ۾ آهي، ته ڪو راڳ ٻڌڻ جي شوق ۾ انتظار ڪري رهيو آهي. ڪو وري تقريرن ٻڌڻ جي ذوق ۾ مستان ٿيو پيو اچي. يعني، جيترا آهن ماڻهو، ايترا آهن دلين جا امنگ. هاڻي ڏسجي ته ڪير ٿو ڪنهن کي پائي!

پراڻا حيدرآبادي سنڌي ته حسن جي ميدان ۾ هاڪارا هئا. اڄ هي هندستان ۾ رهن ٿا. هتي مرهٽا، گجراتي، بنگالي، ۽ طرحن طرحن جي رنگن ۽ روپن جا ماڻهو وسن ٿا. پر سنڌي پنهنجو رنگ ڍنگ پختو رکيو اچن. پراڻيون پوشاڪون، يعني ساڙهيون، پائجاما، پهراڻ، روا ۽ پوتيون هاڻ ڪون پائين. هاڻي ته هيءَ نئين دنيا آهي. سڄيءَ دنيا جا ماڻهو قريب قريب هڪڙي پوشاڪ ٿا پائين. هاڻي هتان جا ماڻهو سڀ ڏرتا جا شهري سڏيا پيا وڃن.

دعوت جو وقت ٿي ويو آهي. هاڻي ولر ولر ٿي، ماڻهو اچڻ لڳا آهن. مسٽر ڏرمداس، سندس استري ڪملا ۽ ويچاري پدمني به ساڻن هوٽل جي ڊرائينگ روم جي در تي بيٺا آهن. سنڌي نوجوان ڇوڪرا

۽ چوڪريون، بلڪل چست پيئتن ۾، چست سلوارن ۾ جڪڙيل، اوچن ڪڙين سان بوٽ - ٿمندا ٿمڪندا اچي رهيا آهن. سندن منهن تي ڪليل زلف لڏي رهيا آهن. پر سنڌي ڇوڪرين جي خاص نشاني آهي، جو هو ريشمي رنگن جا مٿي تي رومال ٻڌن ٿيون. جهونا ماڻهو به پنهنجين پوشاڪن ۾ ڀرجي نڪتا آهن. پاڻي آتوملي پاڻي چنٽراءِ، سي گهڻو اڳ ۾ اچي چڪا آهن. پر پراڻيءَ سنڌ جي ياد ۾ پنهنجن ابن ڏاڏن جي ياد کي تازي رکڻ لاءِ، پاڻي آتومل ڌوتي پاتي آهي، ۽ پراڻي پڳڙي مٿي تي (پراڻي قسم جي ڳاڙهي، ڏاڍي سٺي نموني ۾ جڪڙيل پڳڙي)، چنٽراءِ به ساڳئي قسم جي پوشاڪ پاتي آهي، هن جي پڳڙي اچي آهي! هڪ ٻن کي وري پراڻي دور جي ڪنور ڀڳت واري پڳڙي پاتل آهي. خاص طرح اڄ ننڍن جوانن ۽ جوانڙين جا وارن تي وار لڏندا، لمندا ۽ نچندا پيا اچن. بس گلاب جي گلن جون مکڙيون آهن. ڀلا نچن به ڇو نه! هنن کي ته ٽڙڻو آهي ۽ پنهنجيءَ دنيا کي سڳنڌن ۽ سرهاڻ سان مالامال ڪرڻو آهي.

ڌرمداس، سندس پتني ۽ ٻه ٻچڙا، سيني کي هٿ جوڙي نمستي ڪن ٿا، ۽ هر ڪنهن کي وٺيو وڃيو سندن جڳهن تي ويهارين. ڳائڻ شروع ٿئي ٿو. ڪي سنڌي جمالو ڳائي پيا ٿا نچن. ڪي پراڻا ڏونڪا هڻيو پيا جهمر پائين. جنگهن جي لوڏ ۽ چال ته اها پراڻي اٿن، تار ۽ تنوار به سندن آها ئي پراڻي، مگر پوشاڪ ۽ ٻيهڪ هنن جي بدليل آهي.

ڪاڌا به قسمن قسمن جا آهن. گهڻو ڪري پراڻن قسمن جا طعام تيار ٿي ويا آهن. پڪوڙا، پوريون، پاپڙ، چاپڙون، چوڪا، انب، دال، پتلا، پلاءِ، پيهون - بس مڇيون تيليون، چيني‌ءَ جي وڏن ٿالهن سان، ڌار ڌار قسمن جي ڪاڌي سان پريون پيون آهن. سڀڪو پنهنجي چاهه ۾ جيڪي وٺيس، سو کڻيو پيو کائي. پدمني جڏهن ڏسي ٿي ته سڀ ڪاڌي کائڻ ۽ ڳالهين ۾ مست آهن، تڏهن وجهه وٺي، مٽو گهر پهچي ٿي وڃي. در کولي - کنجيون ته اڄ وٽس آهن - فون کڻي ٿي، نمبر هڻي ٿي - "هلو! هلو!" جواب ڪونه ٿو مليس. ٻيءَ دروازو

بند ڪرڻ وسري ويو اٿس، سو پڇي در بند ڪري ٿي. وري اچي نمبر ملائي ٿي ـ ”هلو! هلو! هلو!!“ پدمڻي پڪاري ٿي. جواب اچي ٿو ـ ”هلو! توهان ڪير آهيو!“ ـ آواز ته ڇوڪريءَ جو آهي ـ مان جوڙي سان ڳالهائڻ گهران ٿي!“ پدمڻيءَ چيو.

”هائو! پائو ٻاهر آهي ـ پائو! پائو! توهان کي ڪو سڏي ٿو!“

”هلو! مان جوڙو آهيان!“ جواب نٿو ملي ... ”هلو! هلو!! مان جوڙو آهيان!“ فون ڪان منهن مٿي ڪري پڇي ٿو ـ ”ڪڪي، آواز مرد جو هو يا زال جو!“

”پائو! ڇوڪريءَ جو.“

”هلو! هلو!! پياري، مان جوڙو آهيان!“

”نه تون جوڙو نه آهين، تون منهنجو قاتل آهين، سنگدل آهين!! اڄ ڪيترا مهينا ٿيا آهن. تو پيارا! مون کي وساري ڇڏيو!“ پدمڻيءَ چيو.

”نه مٺي، مون توکي ڪونه وساريو آهي! پلا هاڻ ديدار ته ڪرايو!“

اليڪٽرانڪ مشين پنهي پاسي کلي ٿي. ٻئي اچي هڪ ٻئي جي سامهون بيهن ٿا.

فون تان گفتگو جاري آهي، ته اوچتو پدمڻيءَ جي گهر جي ٻاهرين گهنٽي وڄي ٿي.

”پيارا! جوڙا، ڪو دشمن اچي ويو، پڇي وڃ! الائي ڪڏهن ملنداسين؟“

بس، فون بند ڪري، مشين کي وسائي، پدمڻي ٻاهر نڪري، در لاهي ٿي. اڃهو هيءُ ته شوڪت آهي! اندر گهر ۾ گهڙي ٿو ـ

”پياري پدمڻي، توکان سواءِ مون کي سڄي محفل سڃي پئي لڳي. توکي غائب ڏسي، تنهنجي لاءِ پٺيان آيو آهيان. مٺي! مون سان دل اٿئي!“

”شوڪت! سچ ٻڌايانءِ. منهنجي دل ڪٿ ٻئي هنڌ قابو ٿي ويئي آهي. دل ۾ اڄ ته ڪنهن ٻي سڳنڌي، جو اڄ توکي ڏيان ته

اڌ پٽي ڪئي!“

”پدمڻي، تنهن جي معنيٰ ته هي ٻه ٽي سال تنهنجي پونئتان سان اجايا پٽي گذاريا! تون منهنجي دل جي مالڪ ٿيءُ! حياتي گذارڻ لاءِ تيار ٿيءُ! منهنجي مني! مان ته هميشه ائين سمجهيو ته هيءَ دل، جنهن کي تو پنهنجي سهڻيءَ صورت جو نشانو بڻايو آهي، تنهن کي آباد ڪنديءَ! پر مني! هاڻ ته مان برباد ٿي ويندس!“ شوڪت چيو.

”هائو! شوڪت! منهنجي بابا، امان کي خبر آهي ته مان ڪنهن پٽي جي ٿي چڪي آهيان. پر هو پراڻن خيالن جا ماڻهو آهن، تن توکي دلاسي ۾ رکيو ...“

ايتري ۾ پدمڻيءَ جي امي ڪملا گهر ۾ گهڙي ٿي. پدمڻيءَ ۽ شوڪت کي ڏسي، ڏاڍي بهار بهار ٿئي ٿي -

”اري! توهان ته اگهي ٿي نهي ويا آهيو! اسان اجايو پٽي گهٽي ڪئي!! هلو! هاڻي سڀ توهان جي انتظار ۾ ويٺا آهن! اڄ توهان ٻنهي جو مڱڻو ڪري ڇڏيون! اٿو، هٽ هٽ ۾ وني، گڏجي محفل کي هلي گلزار بڻايو!“

ٻيئي ڏاڍي تعجب سان ڪملا ڏي نهاري رهيا آهن.

”چو ٿا نهاريو! غم ڇا جو اٿو؟ اٿو، ڪلو! خوشيون ڪيو ...“ ڪملا چيو.

پر تڏهن به هي ٻيئي صورتون، پدمڻي ۽ شوڪت، جهڙا پٿر.

ياڻي! هيءُ ٿئي ڇا ٿو! اڪيلا، اڪيلا، لڪي هٽ اچي ويٺا آهيو!! ٻيئي جوانيءَ ۾ پيا ٿا ڦاٿو. آخر آهي ڇا؟ ڪجهه چيو نه ٿا؟ ڇا ٿيو آهي؟“

پدمڻي روئي، ڪري ٿي پوي. شوڪت جي اکين ۾ پاڻي اچي ٿو وڃي. ڳالهائي ڪونه ٿو سگهي.

هري، ستگرو! هي آهي ڇا؟ اڄ جهڙو ڏينهن وري ڪونه ايندو. پر ياڻي هيءُ نئون زمانو آهي. آخر شادي ته توهان ٻنهي جي ٿيندي. اسين توهان جي غيرحاضريءَ ۾ مڱڻي پڪري ڪيئن ڪيون. هٽ اڪيلا

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

ڳنڍ ٻه وينا آهيو! وري اهڙي خوشيءَ جي ڳالهه پڌي ڳالهايو ٻه نه ٿا. بس مان وڃان ٿي. ديوان کي چوان ٿي. ڪنهن بئي موقعي تي پڌري ڪبي."

ڪملا، هرتل ڏانهن وڃي ٿي. مسٽر ڏرمداس کي ٻاهر ڪيئي، ڪجهه ڪن ۾ چوي ٿي.

"پدمڻي بيمار ٿي پئي آهي! شوڪت پڻ ٻاهر نڪري ويو آهي. انهيءَ ڪري پڌري ڪرڻ کي ملتوي ٿو ڪجي! سڀيءَ پئنچات ۽ سنڌيءَ پائرن ۽ ڀينرن جو شڪرگذار آهيان، جو توهان سڀني اڄ هت اچي اسان کي مانُ ڏنو. هاڻ سڀني جو پگهوان پلو ڪري!" مسٽر ڏرمداس چوي ٿو. هاڻي سڄي محفل برخواست ٿئي ٿي.

ايتري ۾ اعلان ٿئي ٿو، جو سڄي جهان لاءِ آهي، ته "ڏرتا ولايت جي سنڌ ويڙهي جي ڪراچي شهر جي حيدرآباد گهٽيءَ ۾، سنڌ ويڙهي جو مشهور کيل ٿي رهيو آهي. کيل جي هيءَ آخري منزل آهي!"

جي ڪائنات جا ماڻهو هيءُ کيل ڏسي چڪا آهن، انهن کي ڏاڍو چاهه آهي ته کيل پڇاڙيءَ تائين ڏسجي. هيءُ سنڌ جي پراڻي زماني جو دور آهي، ۽ آن ۾ ڏاڍيون عقل جون ۽ عبرت جون ڳالهيون آهن. اڄ وري ڏرتا جي هند-پاڪ پاڙي جي سنڌ ويڙهي جي ڪراچي هوائي اڏي ۽ حيدرآباد اسٽيشن ڏانهن هوائي جهازن، راڪيٽن، ريل گاڏين، موٽرن جي ڊوڙ آهي. ڪيترا ماڻهو پنهنجي پيرن ۾ پاتل مشينن جي ذريعي اڏامي اچي رهيا آهن.

اڄ حيدرآباد جي رونق ٻه عجب آهي. سڀ کيل جا شوقين اچي ڪٺا ٿيا آهن، ۽ ڪيترا اچا پيا آهن. قسمن قسمن جا ماڻهو آهن. قسمن قسمن جا ڇهرا، ڪٿان ڪٿان ڪان، هن وڏي ميدان تي اچي، پڌرا ٿيا آهن. هاڻ جلد کيل شروع ٿيڻ وارو آهي.

اڃهو هن هيڏي وڏي ميدان تي هاڻي صورتون ظاهر ٿي رهيون آهن، جايون پڌريون ٿي رهيون آهن. هي پوڙا تي سئو ورهيه وارو

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

اڳ جو بمبئيءَ جو هوائي اڏو اڳيان بيٺو آهي! سنڌ جا هندو، جي انهيءَ وقت سنڌ ڇڏي لڏي ويا هئا، انهن جا چهرا نظر اچي رهيا آهن. اوجهو، هو هوائي جهاز به ولايت مان پهچي رهيو آهي. بس جهاز اچي لهي ٿو، رستي تان ڊوڙي، هوائي اڏي واريءَ عمارت اڳيان بيهي ٿو. روپچند بئريسٽر جي آمد اهي. سندس ماءُ، ڀينر ۽ پيا عزيز به هن وڏيءَ عمارت کان ٻاهر لوهائين لوڙهي جي اندر بيٺا آهن. هن کي ته سڀ ٿا سڃاڻن، پر هن جي پوئتان به نؤجوان حسين ڇوڪريون ـ هڪ انگريز ۽ ٻي سنڌياڻي پيئي ڏسڻ ۾ اچي ـ لهي رهيون آهن. سڀ چتائي ڏسڻ لڳن ٿا ته سچ هي روپي سان گڏ آهن، يا ڪي مسافر آهن، جي روپچند سان هوائي جهاز ۾ واقف ٿيون آهن! آخر هي ٽيئي مسافر، روپچند ۽ به نينگريون، گڏجي وڏندا ٿا اچن ۽ پاڻ ۾ ڳالهائيندا به پيا اچن. آخر روپچند پنهنجي عزيزن سان ملي ٿو. ماڻس ڀاڪر پائي، چمي ڏئيس ٿي، ۽ ڀينر ۽ پيا عزيز ڪيس وڪوڙي وڃن ٿا.

”روپا! هي ڪير آهن؟“ ماڻس پڇيس ٿي.

”امي! هيءَ آهي سندري منهنجي ڀيڻ، ۽ هيءَ آهي مارلين، منهنجي مڱ!“ روپي وراڻيو.

”اڙي ڏس پائي! هن جي ڀيڻ سندري! هيءَ ڪاٿئون لڌئي، اهڙي ڀيڻ! وري هيءَ ڏس مڱ! واهگرو! هي ڪهڙو سمو اچي ديو! نه ٻَلُ، ائين ڪيئن ٿيندو؟“ روپي جي ماءُ چوي ٿي.

”امي! هاڻ مان ڪيو، گهر ته هلو!“ روپي چيو.

”هل ته پلي، پر پائي، هي پاڙي پلئه جا ماڻهو ڇا چوندا!“ روپي جي ماءُ چيو.

”چڱو، هلو ته هي سامان هٿ ڪيون، ۽ پوءِ ٻاهر نڪرون. پلا ڇا تي آيا آهيو؟“ روپي پڇيو.

”بل! گاگومل پٺهين وارو دوست به هٿ چڱو ڏنڌي وارو ماڻهو ٿي پيو آهي. به ڊيئر اٿس ـ هڪ سيتا، ٻي چترتا. اهي پيئي ڪاليج پڙهي چڪيون آهن. چترتا مون کي ڏاڍي وڻي ٿي! ها بل!

سو گاگومل ڪان ڪار وٺي آيا آهيون!" روپي جي ماءُ چوي ٿي.

سامان کڻي هوائي اڏي ڪان ٻاهر نڪرن ٿا. ٻنهي ڇوڪرين، سندريءَ ۽ مارلين، جي روپو پنهنجي عزيزن سان واقفيت ٿو ڪرائي.

موٽر تي سڀ چڙهن ٿا. سامان به گهٽو آهي. سيتا ۽ چترتا به هلنديون، سو هڪ ٻي ٽئڪسي به پاڙي تي ڪن ٿا. ٻنهي گاڏين ۾ سامان رکي، روپي جي ماءُ، مارلين، سندري ۽ روپو گاگومل جي موٽر ۾ چڙهن ٿا ۽ ٻيا سڀ ٻيءَ موٽر ۾ چڙهن ٿا. ڪي وري بس ۾ ويهن ٿا... ۽ ٿوري ۾ اچي پنهنجي گهر لٿا آهن. هت ته هنن جو غريبي گذر آهي، اهي حيدرآباد وارا محل ماڙيون ڪونه اٿن. نه وري هيتي لنڊن وارا فلئٽ آهن. جڳهه ۾ هڪ ڪمرو ته روپچند لاءِ سينگاري ناهي رکيو اٿن. روپو پيو ڪمرو به خالي ٿو ڪرائي. هاڻي هڪ ڪمري ۾ سندري ۽ مارلين گڏ رهن ٿيون ۽ لڳولڳ ڪمري ۾ روپو.

هت ڪائڻ پيئڻ، هلڻ چلڻ، ڳالهائڻ ٻولهائڻ جا طريقا نرالا، رسمون رواج به پنهنجا. لنڊن واريون هوائون، لنڊن وارا ماڻهو، لنڊن جي زندگي، اهي رستا، اهي پارڪ، اهي خوشيون ۽ ناچ هت ڪٿان اچن. مونجها ته ٿيئي پيا ڏسجن. سندري به اها سنڌ واري سندري ته ڪانه آهي! ڪائين ڪانئن ۽ چرين سان، پر آخر هتي آهو ڪيترو هلندو! روپي جون پيئر ۽ ماءُ حيران آهن.

چترتا، جنهن کي اميد هئي ته روپو ولايت مان پڙهي ايندو، ته هوءَ سندس لال ڪنئار ٿيندي، سا ويچاري پنهنجي گهر ويچاري ٿي ويٺي آهي. گاگومل هر هر اچيو ٿو مٿان ويهيس -

"سيتا! چترتا کي ڇا ٿيو آ؟ روپو ته اچي ويو، ڏاڍو سهڻو ۽ سنو نوجوان آهي! ڇا، ڪو عيب ڏٺو اٿس! ڇوري ٻڏاءِ ته کهڙي ويٺن آهي!!"

"بابا! روپو هڪ انگريز ڇوڪري وٺي آيو آهي ۽ ان سان شادي ڪندو!!" گاگومل منهن پيلو ڪري، دڪان ڏي هليو ٿو وڃي.

هن دور ۾، جنهن دور جي ڪهاڻي آهي، جا اڄ هت اکين

اڳيان ڏيکاري وڃي ٿي، هن سرزمين تي هر هنڌ ايڏو ڪوس ٿي رهيو آهي! روپي جي دل ته اڳ ئي ويڳاڻي ٿي چڪي آهي. هاڻي هن پاسي چا ٿي رهيو آهي، ڪيل وارا آهو ڏيکارين ٿا.

آگري جي پراڻي صورت پردي تي پڌجي رهي آهي. اجهو هو تاج محل به ظاهر ٿي رهيو آهي. اڪثر به ميدان تي ظاهر ٿي رهيا آهن. روپو، مارلين، سندري نيٺي هيءَ تاريخي جاءِ ڏسڻ لاءِ هت پهچي ويا آهن. تاج محل مسلمان ڪاريگر جو ٺاهيل آهي. جمنا جو ڪنارو نظر اچي رهيو آهي.

”پياري مارلين! هيءَ قبر آهي انهيءَ زماني جي بادشاهه جي زال جي ۽ ان جي مٿان صرف پنهنجي پياريءَ زال جي ياد ۾ هيءُ تاج محل نهرايو هئائين. هيءَ هڪ نه مرندڙ محبت جي نشاني آهي! پياري مارلين!! تون پڪ سمجهه ته اسين جڏهن دل ڏيون ته هميشه لاءِ! توکي مون پنهنجي دل ۾ وسايو ۽ جيستائين جيئرو آهيان، تون ئي منهنجي دل جي مالڪ رهندينءَ!“ روپي چيو.

مارلين پنهنجو وطن ڇڏي، اڄ هتي هميشه لاءِ روپي جي وطن کي پنهنجو وطن ڪيو آهي. پر اُداس ضرور آهي! -

”هائو! منا روپا! مان به تنهنجي آهيان، ۽ جيسين جيئري آهيان تنهنجي ٿي رهنديس!“

جنهن ڪاريگر هيءُ محل ٺاهيو هو، ان جا پوٽا اڄ وڏي راڄ ٿي ويا آهن. تاج محل جي چوڌاري جي جايون ڏسجن پيون، اهي انهن غريب مسلمانن جون آهن. هو پٿر تي ٽڪ ڪرڻ جا ۽ گلن چٽڻ جا مشهور ڪاريگر آهن. آگرو هنن جي فن ڪري مشهور آهي. هنن دڪانن تي هي سنگمرمر جا ننڍڙا گل ٻوٽا، محل، منارا، هي عجيب رانديڪا، هي سڀ هنن جا ٺاهيل آهن. هيءُ مغلن جو قلعو آهي، هي اندر عجيب محل ماڙيون آهن. هي فوهارا آهن. هي شطرنج کيڏڻ جا ميدان آهن، جتي بادشاهه ۽ راڻي راند کيڏندا هئا، ۽ ننڍين نينگرين کي قسمين قسمين رنگين پوشاڪن ۾ گوٽون ڪري هلائيندا هئا.

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

هي اهي باغ ۽ بوستان آهن، جتي هو گهمندا هئا، کلندا هئا. بس، اڄ هت صرف خاموشي آهي، اهي آواز ۽ آوازن وارا قبرن ۾ دفن آهن. وقت ٻه عجيب آهي - سڀڪجهه فاني آهي - انهيءَ وقت ۽ هن وقت ۾ ڪيڏو فرق آهي! آهي ماڻهو، جن جا وڏا هت حڪمران هئا. اهي اڄ هت ذلت جي زندگي گذاري رهيا آهن. اڄ اهڙو طوفان لڳو آهي. هت گيتا ۽ گرنٿ صاحب جا پوڄاري پهچي ويا آهن. تمام هراس ڇانئجي ويو آ. هو سک ڪرپانن ۽ ڀالن سان گهمي رهيا آهن. هو هتان جي رهندڙن کي، جن جو جمنا سان هزارن ورهين جو ناتو آهي، ماري، ڏيڄاري، ڀڄائي رهيا آهن. هيءُ تاج محل هنن جي اڪبرن جو سهارو، هيءُ قلعو ۽ محلات هنن جي عروج جو نشان آهي. هيءُ سڀڪجهه هنن جو هو، پر زماني اهڙي تبديلي آندي آهي، جو هو پنهنجو آشيانو ڇڏي رهيا آهن! روبرو هنن جي چوطرف گهمي رهيو آهي، هنن کان ٻچي رهيو آهي ته هو پنهنجا گهر گهاٽ ڇو ڇڏي رهيا آهن؟ ۽ ڪاڏي وڃي رهيا آهن!

هي معصوم نياڻيون، هي برقعن ۾ عورتون ۽ هي مرد اڄ پنهنجن گهرن جو سامان ڀريـن ۾ ٻڌي، مٿن تي کڻي، لڏي رهيا آهن! ڪاڏي ويندا؟ اها خبر نہ هنن کي آهي، نہ هت کيل ڏسندڙن کي.

هيءُ سارو کيل آهي. زندگي سچو کيل آهي هاڻي هنن جو قافلو آگري کان ٻاهر نڪري تو، رڙهندو سڪندريا کان ٻاهر نڪري تو. هاڻي هي جهنگ آهي. بس اوچتو حملو ٿئي تو. رڙيون ٿين ٿيون، ڪوڪون ٿين ٿيون. ڪرپانن ۽ ڀالن جا وار آهن، جن ۾ هي غريب پڄي رهيا آهن ... انهيءَ وطن سان، جت هنن هزارها سال گذاريا آهن. اهو هُنن جو چمن مـتجي جهنم ٿي پيو آ. ڪير ٻياڪ ٻار مائن جي هنجن ۾ تڙپي رهيا آهن، نوجوان ڇوڪرين جي چنبن ۾ هنن ظالمن جا هت آهن. ڪو ڪنهن کي ڇڪي زوريءَ گهلي تو، ڪو ڪنهن کي زوريءَ گاڏين ۾ زوريءَ کڻي پڄي تو. لاچار مائون روئي رهيون آهن. مردن جا لاش ٿڪي رهيا آهن. روبرو تہ اڌ مري چڪو

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

آهي. مارلين حيران آهي. سندري هن غم ۾ چري ٿي پئي آهي.

هاڻي دهلي ظاهر ٿي ٿي. اهو لال قلعو، اهي مسجدون، اها شاهي مسجد ـ مطلب سڄي دهلي، جا هڪ ته نه آهي، ڪيترين دهلين هن سرزمين تي نهيون ۽ ڍهيون، پر مسلمانن جي تاريخ جا نشان هر هنڌ نمايان آهن. بس، هتان جا رهاڪو، هن دهليءَ جو نور، اهي دهليءَ جا ٻچڙا جن جا پير، جن جا ليڪا دهليءَ جي چپي چپي تي آهن، اهي لاچار ٿي، پنهنجي وطن کان بي وطن ٿي رهيا آهن. هيءَ دهليءَ جي اسٽيشن آهي، هيءَ گاڏي لاهور وڃي رهي آهي. هن گاڏيءَ ۾ هي دهليءَ جا رهاڪو مسلمان، پنهنجي وطن کي هميشه لاءِ ڇڏي، لاهور وڃي رهيا آهن. گاڏيءَ ۾ سوار ٿي رهيا آهن. اوچتو اوچتو هڪ سکن جو وڏو ٽولو آهي، آهي حملو ڪن ٿا. ۽ معصوم مسلمانن جا ٻار هنن کي هٿن ۾ آهن. ننگن کان جهلي هو هنن کي گاڏيءَ جي درن تي هڻن ٿا. ٻچن جا مغز ڦسي پون ٿا. هنن معصوم ٻچن کي گاڏي جي دروازن تي ڪيلن سان چنبڙائين ٿا ۽ چون ٿا ته هيءَ لاهور وارن لاءِ سوکڙي آهي!

بس انسانيت ختم ٿي چڪي آهي. هتي جا ماڻهو حيوانن کان اهي، وحشي ٿي پيا آهن. ٻنهي پاسن کان تباهي ٿي رهي آهي، بربادي ٿي رهي آهي. روپو هيءُ سڀڪجهه ڏسي، حيران ۽ پريشان ٿي رهيو آهي. هو هيڏي پڇي ٿو هوڏي پڇي ٿو، ته من ڪو اچي هنن مظلومن کي ظالمن کان آزاد ڪرائي. مگر آخرڪار ڪو به نظر ڪونه ٿو اچيس. حڪومت بي وس آهي. ڪامورا خود چاهين ٿا ته هيءُ ظلم جاري هجي.

آخر روپو وس کان بي وس ٿي ٿو وڃي ۽ گاڏيءَ تي چڙهي، وڏي آواز سان پڪاري ٿو ـ

”خبردار! ظالمو، خبردار! هيءُ جهنم ڇو بڻايو اٿوَ؟ هيءَ ديوانگي ڇا جي ڪري؟ اسين سڀ اڳ به ڀائر هئاسين، اڄ به ڀائر آهيون ۽ پوءِ به ڀائر ٿي رهنداسين. اسين سڀ هن زمين تي پيدا ٿيا آهيون، اسان سان ڪن ويڌن کي مجبور ڪن ڪيتا

ڪي، ڪن انجيل ڪي ۽ ڪن قرآن ڪي. اهو سڀڪنهن جي دل تي چٽيل هو ۽ آهي. ڪو به ڪنهن کي مجبور ڪري نٿو سگهي. نالو ته اسين سڀئي هڪڙي ڌڻيءَ جو ٻا ونون! هي پير پيغمبر، سنت رشي ته دنيا ۾ محبت پيدا ڪرڻ لاءِ آيا، پريم جو پيغام کڻي آيا. مسلمان، جي ڀارت جي هڪ ڀاڱي ۾ پنهنجي حڪومت ٺاهڻ چاهين ٿا، ته پوءِ اسان گهٽائيءَ وارن کي ڪهڙو حق آهي ته اسين انهن کي جهليون يا زور ڪيون. افسوس اهو آهي ته هزارن ورهين گڏ رهڻ کان پوءِ به اسين هڪٻئي جا جاني دشمن ٿيون ۽ هڙا هڪٻئي تي ظلم ڪيون! پر ڪيڏي نه چرپائي آهي - هيتي يا هُتي جيڪي ٿورائيءَ ۾ آهن، جن جو ڪو به سهارو ڪونه آهي، تن جو ڪهڙو ڏوهه آهي! هنن غريبن هيت يا هُتي ڪهڙا خون ڪيا آهن، ڪهڙو گناهه ڪيو آهي، جو اسين هنن تي هيڏو ظلم ڪريون! منهنجا سک ڀائرو، مون کي توهان تي سخت افسوس آهي. گرنٿ صاحب، گرونانڪ ديو جي ڪلام مان ڀريل، جيڪو هڪ پريت جو پيغام آهي، انهيءَ پاڪ ڪتاب ۾ بابا فريد جو ڪلام آهي، جو مسلمان درويش هو. انهيءَ فقير قرآن جو پيغام ڏنو آهي. خود گرو ديو جو به قرآن مان سکيل' ڌڻيءَ جي هيڪڙائيءَ جو پيغام آهي. پوءِ هيڏو ظلم ڇو؟ ظالمو، ڪجهه هوش ڪريو! ڪجهه شرم ڪريو!

”ڇا، اسان جا ليڊر، هن طرف هجن يا هُن طرف، آهي ڪڏهن به ائين چاهيندا ته هيڏي ظلم کي عام ڪرڻ لاءِ هنن آزاديءَ لاءِ پنهنجون حياتيون ڏنيون ۽ جيل ڪٽيا! اسين ساڳين ندين جو پاڻي پيون ٿا؛ اهو پاڻي ساڳئي جبل تان لهي ٿو، جو اسان جون زمينون آباد ڪري ٿو. اسان جون زبانون ساڳيون، اسان جا مذهب ساڳيا آهن. اسان جون رسمون رواج لڳ ڀڳ ساڳيا. مسلمان فقير، تن جا اسين غيرمسلم به پوڄاري آهيون. انهن صوفين فقيرن اسان کي محبت جو سبق ڏنو. اسان غيرمسلمانن کي ته ساڙيو ويندو آهي. اسان جي رک جو ته ڪو به پتو ڪونه آهي، پر هنن مسلمانن جون قبرون، ڀارت ۾ جتي ڪٿي،

هر پاسي ۽ هر ڪنڊ ۾ آهن! پوءِ ڪيڏي نه شرم جي ڳالهه آهي ته اسين هنن کي ڌاريون سمجهون ۽ هي اسان کي ڌاريون سمجهن. جيڪڏهن ورهاڱو ٿي رهيو آهي ۽ ٻه ملڪ ۽ ٻه حڪومتون ٺهي رهيون آهن، ته اها ڪهڙي ڳالهه آهي! اِهي حدون اهڙيون حدون نه آهن جهڙيون دلين جون حدون.

”اچو ته دلين جي حدن کي ٽوڙيون، اچو دلين مان تعصب جي باهه کي ڪيئي ٻري ڪريون، اچو ٽڪار کي هميشه لاءِ اهڙو ڏکو ڏيون، جو ڪڏهن به ٽڪار جو نالو نشانُ نه هجي.

”بس فقط محبت آهي، جنهن سان پنهنجي دلين کي آباد ڪريون. منهنجا ديس واسي ڀائرو ۽ ڀينرو، اچو ته هنن مائن ۽ ڀينرن جي مٿن تي چادرون رکون، اچو ته هنن ننڍڙن ٻچن کي چميون ڏيون ۽ هنن کان عزيزن وانگر موڪلايون!

هنن کي ايڏي محبت ڏيون، جو جتي به هجن، ته هيتي جي لاءِ هنن جي اکين ۾ محبت جا ڳوڙها ڳڙندا رهن.“

مارلين ڏي اشارو ڪري چوي ٿو-”هي ڏورانهين ملڪ جا ماڻهو اسان جي اخلاق تي ڪيڏو نه روئن ٿا!

”قدرت جا قانون پنهنجا آهن. بي رحم قومون، بي ڪار قومون، آهي هن ملڪ جي باغ ۾ ڪنڊا آهن. اهي ضرور سڙي ويندا ۽ ساڙيا ويندا. پر جن قومن وٽ حق، انصاف، رحم، مروت ۽ محبت آهي، اهي هميشه زندهه آهن.

”ڇا، هي ظلم جا ڪم ڪري اسين پاڻ کي قائم رکي سگهنداسين؟ هرگز نه! منهنجا ڀائرو ۽ ڀينرو، ڪجهه حياءُ ڪريو! ڪجهه سرچ ڪريو!!“

ظالمن جي دلين تي ڪو به اثر ڪونه ٿيو. ويتر روپي جي زندگي خطري ۾ پئجي ويئي. جيڪڏهن هوءِ انگريز ڇوڪري آئي نه هجي ها ۽ وچ ۾ نه پوي، ته روپو جيڪر هيئن اکين اڳيان مري وڃي ها. مارلين ۽ سندريءَ کي ڏڪ لڳن ٿا. پر پريان هڪ انگريز

آفيسر آهي، جو پڇندو، اچي هنن تنهي کي گوڙ مان ٻاهر ڪڍي ته ۽ ٻه ٽي هوائي فائر به ڪري ته.

هي ٽيئي اڄ دهليءَ ۾ ڀائي روچيرام ٿانواڻيءَ جا مهمان آهن. اڄ ٢٤ تاريخ آهي. سومر کي بچائڻ لاءِ روپي کي حيدرآباد پهچڻو آهي. روپي جي سائٽن کي آن ڳالهه جي خبر ڪانه آهي. هنن کي ڪهڙي خبر ته روپو حيدرآباد سنڌ هليو ويندو! هو ٽيئي دهليءَ ۾ آهن - روچيرام ميزبان بمبئيءَ وارن کي اِها خبر ڏني ته. روپو آنهيءَ ڳالهه تي ناراض ٿئي ته، ۽ تڙ تڪڙ ۾، بمبئيءَ مان سائٽن جي اچڻ کان اڳ ۾ ئي، هو دهليءَ جي هوائي اڏي تي پهچي، هوائي جهاز ۾ چڙهي، ڪراچيءَ روانا ٿين ٿا. هنن جي جهاز اڏامڻ کان پوءِ روپي جا سڀ عزيز تڪڙا تڪڙا هوائي اڏي تي پهچي وڃن ٿا. پر روپو، مارلين ۽ سندري ته اڳي ئي روانا ٿي چڪا آهن! هيءُ ٻڌي روپي جون پيئر ۽ ماءُ ته چريون ٿي پيون آهن، ڇيخون ڪري روئي رهيون آهن.

هن کيل ۽ آن جي هنن واردات سڄيءَ ڪائنات جي آيل ساٿن ۾ ڏاڍو ڏک پيدا ڪري ڇڏيو آهي.

باب ايڪيهون

موڪلاڻي

هوائي جهاز جي آڏڻ جو نظارو. يورپ جي ملڪ جي مٿان اڏامڻ ۽ دربن ۾ هيٺ نهارڻ سان آن زماني ۾ به ٻي رونق نظر ايندي هئي. يورپ سڄو سرسبز ۽ آباد ڏسبو هو، ۽ هندستان جا ٻه گهٽي قدر رڻ پٽ، ڏتڙيل ۽ غيرآباد! هيءُ ته ٻوڙا ٿي موؤ ورهيه اڳ جو نظارو آهي. يورپ کان هن ملڪ جي حالت ٻي آهي. هتي هيٺان جبل ۽ ٽڪر نظر اچن ٿا. جهاز جيپور ۽ جوڌپور مٿان اڏامندو هلي ته. هيٺان وڏا وڏا ٽڪر آهن، جن جو رنگ ڪٿ نامي آهي، ڪٿ ڳاڙهو ۽

ڪٽ اڇو چلڪڻو. هي آهي ٽڪر آهن، جن مان سنگمرمر جا تختا اجاري، مالشون ڪري، تاج محل ۽ ٻين مغلن جي محلاتن ۾ لڳايل آهن. اِها به هڪ سورن ۽ پورن جي ڪهاڻي آهي. هنن ٽڪرن کي ڏسندي ئي روپي کي دهليءَ جي گورنر جنرل جا بنگلا، ۽ محلات ياد پيا اچن. مغلن اڇو سنگمرمر ڪم آندو. انگريزن ناسي سنگمرمر. وري سنڌ جي وڏيءَ ڪورٽ جي جڳهه جي ياد ٿي پويس ته ات به هيءُ پٿر ڪم آندل آهي. هاڻ ته سنڌ ۾، جا زندگي ننڍڙي ڪان هن وقت تائين گذاري اٿس، آها ياد ٿي اچيس. مطلب ته هن جهاز ۾ هن جي منهن جا بدلجندڙ رنگ ڏيکارجي رهيا آهن، هاڻ هو پنهنجيءَ سنڌ کان پنهنجي دائمي جدائيءَ جي ڳالهه ياد ڪري رهيو آهي، ۽ اکين ۾ پاڻي اچي رهيو اٿس. رومال سان اکيون اگهي رهيو آهي. وري هن زمين تي مذهب جي نالي ۾ نفرت جي ڳالهه ياد ٿي اچيس. انسان انسان جو دشمن. ڀاءُ ڀاءُ جي رت جو پياسو! ڪو مذهب، ڪو ڌرم اِهو ڪيئن چاهيندو! بس، اِهي ويچارن جا ٻار چاڪ پيا وجهنس، ۽ لڄ ۽ پڇتاءَ جا گهاءَ لوڻ ٻڌجي، آنهن چاڪن کي پيا چڪائينس.

مارلين، جا پنهنجي وطن، ماءُ ۽ جيڏين ۽ سرتين کي ياد ڪري رهي آهي، روپي کي روئندو ڏسي، رڙ ڪري، ڀاڪر ٿي وجهيس –

”ڊيئر روپا! هيءُ ڇاهي! اداس ڇو ٿيان، جو مان تو لئه سيڪجهه ڇڏي، رڻ ۾ رلندي رهان ٿي: ۽ هي ظلم جا داستان ڏسي رهي آهيان!“

سندري، دريءَ جي ڀرسان ويٺي، پنهنجي خوشين کي ياد ڪري. جاڻ پيئڻ سلچڻيءَ مان، ماءُ مان، ڀاءُ ۽ ڀيءُ مان ملندي. پوءِ هو ڪيس ڪين سڃاڻندا ۽ ڏاڍو تماشو ٿيندو. پڪ اٿس ته سومر به ڪيس ڪونه سڃاڻندو. روپي سندس مائٽن جي مرڻ جي ڳالهه ڪيس ڪانه ٻڌائي آهي. سومر جي شڪل دل تان لهيس ئي ڪانه ٿي. هر هر هيٺ نهاري، مرڪي ٿي. الائي ڪڏهن ڪراچي ايندي! اوچتو روپي کي روئندي ڏسي، ڇرڪ ٿو اچيس –

”پاڻو! پاڻو!! هيءُ ڇا هي؟“

”سنڌري! هيءُ ڪجهه نه آهي! بس، هاڻي اڪين ۾ پاڻي وري ڪونه ايندو!“

ٻئن ڪي هٿ هٽي ٿو. ويٽريس اچي ٿي.

”پليز! پاڻيءَ جو گلاس!“

پاڻي اچي ٿو. پاڻي وٺي پئي ٿو.

مفاصلو ۽ وقت هڪٻئي سان گڏ گذرندا وڃن ٿا. روپي حيدرآباد ۾ ڪنهن کي به اطلاع ڪونه ڏنو آهي. جهاز ڪراچيءَ جي اڏي تي لهي ٿو. ٽيئي لهي، ريسٽ روم ۾ اچن ٿا. سامان وٺي، ٻاهر حيدرآباد لاءِ سڌي ٽئڪسي پاڙي تي ڪن ٿا. سنڌري ۽ مارلين پوئينءَ سيٽ تي ويهن ٿيون ۽ روپو اڳينءَ سيٽ تي ويهي ٿو. موٽر هلي ٿي. روپو پنهنجي وطن جا وڻ ۽ وانهيرا، رستا ۽ راهون، گاهه ۽ گل ڦل، مارلين کي ڏيکاريندو هلي ٿو. ٻئي حسن جون تجليون آهن. ڊرائيور هر هر اڳينءَ درسنيءَ تي هي سهڻيون شڪليون ڏسيو ڏاڍو خوش ٿئي. هونئن هو سٺ ميل ڪلاڪ ڪان وڌيڪ ڀڄندو آهي، پر اڄ چاليهن ميلن ڪان گاڏي مٿي هلي ئي ڪانه ٿي. وري اهڙا گل ڪڏهن ڏسبا! اڏي تي لهڻ وقت سڀني مسافرن جون هنن تي نگاهون، هڪ سنڌ جو ۽ ٻيو لنڊن جو، تن ۾ ڪتل هيون. آخر موٽر اچي حيدرآباد پهتي آهي.

”هيرآباد ۾ هلڻو آهي!“ روپي چيو.

”هائو سائين! مان ته اڳ ئي سمجهيو آهي ته تو جهڙو سهڻو جوان هيرآباد جو ئي ٿي سگهي ٿو!“ ڊرائيور ورائيو.

بس، گاڏي اچي ساڌو رام گهٽيءَ جي ڪنڊ واري گهر تي بيٺي آهي.

روپي جا سڀ عزيز بمبئيءَ هليا ويا آهن. هيءُ گهر مسٽر هوتچند جي حوالي ڪري ويا آهن. اڌ مهينو اڳ روپي هوتچند کي ٻڌايو هو ته هو ٻن مهمانن سان گڏجي ايندو، تنهنڪري رهڻ ۽ کائڻ پيئڻ جو بندوبست ڪري ڇڏي. مارلين، انگلستان جي ٻين ڇوڪرين

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

وانگر شراب ڪونہ پئي، ڪڏهن ڪڏهن سگريٽ پيئندي هئي، پر سو بہ چڏي ڏنو اٿائين.

هيءُ گهر تہ راجپوتانا جي پٽر جو نهيل آهي، جو راجپوتانا ۾ ايندي ڏنو هئائون.

”ڊيئر روپا! بمبئيءَ وارو گهر تہ تمام گهٽ درجي وارو هو، هيءُ تہ بادشاهن جي محلن جهڙو آهي! مون کي حيدرآباد ۾ توهان جي هيءَ جاءِ ڏاڍي وڻي ٿي. شاديءَ کان پوءِ هت وڪالت ڪجانءِ، تہ پنهنجو وقت هت ئي گذاريندا سين. چلڊرين (ٻارن) لاءِ هيءُ ماحول ڏاڍو سٺو ٿيندو!“ مارلين چيو.

”هائو، ڊيئر! جيئن تون چوندينءَ تيئن ڪندس! پر قسمت ۾ الائي ڇا لکيل آهي...“ گهر ۾ تنهي جي لاءِ ڌار ڌار ڪمرا سينگاريل آهن. هر هڪ ڪمري سان جدا باٿ روم بہ آهي. بس ڇٽ تہ ولايت لڳي پيئي آهي.

”سندري! مارلين!! پڌو! جلد ئي هفتن ۾ هندستان ۽ پاڪستان جدا ٿي آزاد ملڪ بڻبا. هت وڏن زميندارن جي بادشاهي آهي! ٿي سگهي ٿو، هو هندن ڇوڪرين جي کڻڻ جي ڪوشش ڪن. دهليءَ ۾ ڏٺوَ! سکن ڇا نہ ڪيو! هي بدلي جي بهاني ڪجهہ ڪري نہ وجهن! توهان جي صورت ۽ سيرت اهڙي آهي، جو ستان ڪنهن جي شوق جو شڪار ٿي وڃو! تنهنڪري هت اندر ويهجو، ٻاهر نہ نڪرجو!“ روپي چيو.

مارلين سائي هتان جي حالتن کان چڱيءَ طرح واقف ٿي ويئي آهي. روپو ٻاهر شهر ۾ ويجي، کيمچند وڪيل وٽان سمورا ڪاغذ ۽ قانون جا ڪتاب ۽ ضروري رپورٽ پاڻ سان کڻي ٿو اچي سڄو ڏينهن ۽ سڄي رات ڪيس تيار ڪرڻ ۾ گذاري ٿو. صبح جو ٢٨ تاريخ سيڻي کي تيار ڪري ٿو! هوتچند کان ڪار وٺي ٿو. هنن ٽنهي کي پوئينءَ سيٽ تي ويهاري ٿو ۽ ٽنهي پاسي چوطرف پردو ڏيئي، ويهاري، ۽ ڪار پاڻ ڪاهي ڪورٽ ڏي هلي ٿو. ڪورٽ جي ٻاهران سوهر ۽ سوهر

سان گڏ پيا جوابدار ۽ آهن. شاهد، سرڪاري وڪيل، سڀ اچي ويا آهن. صادق، سومر جي سوٽ، وٽ بندوق آهي. ان کي گاڏيءَ ۾ ويهاري ٿو. ڪيس هدايت ٿو ڪري ته هنن پردي ۾ ويٺلن ماڻهن سان ڳالهائي ٻولهائي نه. اندر مارلين ۽ سنڌريءَ کي پاڻيءَ جو ٿرماس ۽ چانهه جو ٿرماس ڏيئي ڇڏيو اٿائين، ۽ وٽن بسڪيٽن جو پئڪيٽ به پيل آهي.

ڪورٽ تيار ٿي ويئي آهي. اڄ حيدرآباد جي وڪيلن کي به خبر پيئي آهي ته لنڊن جو بئريسٽر مسٽر روپچند خون ۽ ڌاڙي جي ڪيس ۾ خاص لنڊن کان ڪيس ڳائڻ آيو آهي. بس وڏو جهرملو لڳي ويو آهي. سيني کي ڪارا ڪوٽ، ڪارا جوراب پيا آهن. سڄو ٿلهو جج جي ڪرسيءَ ۽ ميز جي سامهون پُرجي ويو آهي. سومر به روپچند بئريسٽر وارا سمورا ڪتاب کڻي اچي وڪيلن واريءَ وڏي ميز تي رکي ٿو. روپي جو ڳالهائڻ به ڪونه ڦريو آهي. اجا آها لنڊن واري انگريزي اسٽائيل اٿس.

سيشن جج مسٽر ڪانٽريڪٽر پنهنجي عدالتي پوشاڪ ۾ چيمبر مان نڪري اچي ٿو. وڪيل ۽ جوابدار سڀ اٿيا تي ويهن ٿا.

”مسٽر روپچند! تيار آهيو!“ جج پڇيو.

”جي يوئر آنرا“ روپي وراڻيو.

”مسٽر ٽيئون مل، ڪهڙا شاهد آهن! انهن جي شاهديءَ جو تت مختصر ڪري ٻڌائيندا. مان سڄو ڪيس چڱيءَ طرح پڙهي آيو آهيان!“

ٽيئون مل سيني شاهدن جي شاهديءَ جو تت ٻڌائي ٿو. جج صاحب نوٽ ڪري ٿو.

”هاڻي ٽپيدار ۽ ڊاڪٽر جي شاهدي وٺوا“ جج صاحب چيو.

ڊاڪٽر ۽ ٽپيدار جي شاهدي پوري ٿئي ٿي.

”مسٽر روپچند، هنن کان آڏي پڇا ڪرڻ جو ضرور ڪونهي!“ جج چوي ٿو.

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

”جي، يوئر آنھر – نيڪ آھي!“

”مسٽر ٽيئون مل، هاڻ فريادي الھرکيءَ جي شاهدي وٺو!“

الھرکيءَ کي قسم کڻايو ويو ٿو. اڃا هن جي شاهدي شروع ٿئي ٿي، ته روپچند اٿي بيهي ٿو – ”يوئر آنھر! منهنجا ٻه دوست آهن، جي اجازت ڏيو ته هو به ڪيس ٻڌن!“

”ڀلي!“ جج صاحب جواب ڏئي ٿو.

مسٽر روپچند ٻنهي مهمانن کي موٽر مان لاهي، ڪورٽ ۾ وٺي اچي ٿو، ۽ پاسي سان ٻن ڪرسين تي ويهاري ٿو. مارلن، جنهن جي اڇي چمڙي آهي، سا حيدرآباد ۾، سو به وري ڪورٽ ۾! وڪيلن جا چپ خشڪ ٿي ٿا وڃن. وري هن سان گڏ سنڌري، جيڪا آهي ته هتان جي پر لوڏ ته لنڊن واري اٿس! حال في الحال ته ڪانٽرئڪٽر صاحب، جو اڳي لنڊن ۾ پڙهي آيو آهي، تنهن کي به لنڊن ياد اچي ٿي وڃي. چپن تي پيو ٿو زبان ڦيرائي.

”سائو ميان الھرکيا، ڳهڻا ڏينهن ٿيا ۽ ڪهڙو وقت هو؟“ ٽيئون مل پڇيو.

سائين، اٽڪل ٻه سال ٿيا، وقت صبح جو هو!“ الھرکيءَ چيو.

”هائو! هاڻي سڄي ڳالھ آهستي آهستي ڪري وڃ، جيئن صاحب لکائيندو وڃي!“ ٽيئون مل چيو.

”هائو سائين! پوءِ نعمت، سلڇيٽي، رحمت، نعمت جي ماءُ، عارب، گلاب ۽ ٻيا پڇندا وڏيري جي اوطاق ۾ آيا. اڇي دانهون ڪيائون ته سومر ۽ ٻيا جوابدار نعمت کي زوريءَ کڻي آيا هئا. ايتري ۾ هي سمورا جوابدار وڏيري جي اوطاق ۾ گهوڙي آيا. بس پوءِ ته سائين بندوقن جي نڪانڪي ٿي ويئي. طوفان مچي ويو. مان ته خوف ۾ ڪيري پيس. پوءِ ڏٺم ته ٻيا سيئي ماٺا پيا هئا، باقي نعمت ڪانه هئي. رڙندي پئي ويئي سومر وارا کيس کڻي ويا!“

بس اڃا اهي اکر مس الھرکيءَ چيا، ته سنڌري بيهوش ٿي ڪرڻ تي هئي، ته مسٽر روپچند جج کي چيو ته ”يوئر آنھر! هن ڪيس پڇو

ته نعمت کي سڃاڻندو!"

"نه سائين! مان ڪونه سڃاڻندس!"

ايتري ۾ سندري ڪرسيءَ تان ڪري پوي ٿي. ماڻهن ڪيس ڪٽي، هنج ۾ ڪري ٿي. سومر کي به خبر ڪانه آهي ته هيءَ سندري ڪير آهي.

"يوئر آنرا هيءَ ڇوڪري نعمت آهي!"

جج سومر کان پڇي ٿو- "هيءَ ڇوڪري سڃاڻين؟"

سومر اکيون اکين ۾ وجهي، ڏسيس ٿو. سندري جڏهن سومر کي ڀاڪُر ڏي ايندو ڏسي ٿي، تيئن زور سان روئڻ شروع ڪري ٿي.

"پوءِ نعمت جي شاهدي ضروري آهي. هيءُ ته اکين ڏٺو شاهد آهي، جنهن جو سڄو ڪٽنب ڪسي ويو آهي! هيءَ ڪوڙ ڇو ڳالهائيندي!"

بس سندريءَ کي ڪرسيءَ تي ويهاري، قسم ڏيئي، شاهدي وٺن ٿا. هوءَ روئندي روئندي، سڄي حقيقت بيان ڪري ٿي. بس جج صاحب ڳاڙهو ٿيندو ٿو وڃي -

"مسٽر ٿيئون مل، ٻيا شاهد اچايا آهن. پر پهرين انهن جي شاهدي پوري ڪريو. ته رڪارڊ ٺيڪ هجي."

ٻين شاهدن جون شاهديون ورتيون وڃن ٿيون. ڪيس ٿيئون مل ڪلوز ڪري ٿو.

"مسٽر روپچند! تقرير جي ڪا به ضرورت ناهي."

سڄي حيدرآباد جي ڪورٽ لُڏي وڃي ٿي. اخبارن وارا ۽ ٻيا وڪيل سڀ اچي گڏ ٿين ٿا. جج صاحب حڪم ڪري ٿو- "گارڊ جو بندوبست ڪيو وڃي! شاهدن ۽ جوابدارن کي پوليس جي جيپ ۾ جاءِ واردات وٺي هلو. جاءِ واردات ڏسبي!

جج صاحب پنهنجي موٽر تي چڙهي ٿو. روپچند سومر کي پاڻ سان ويهاري ٿو. هنن ٻن ڇوڪرين جي ڪري ڪيترا وڪيل به واردات ڏسڻ لاءِ موٽرن تي چڙهن ٿا. وڏيرن جون ته ٻه ٻه ويون آهن

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

۽ تي به ويون آهن.

صاحب سڄي جاءِ واردات، يعني وڏيري علڻ جو بنگلو به، ڏسي ٿو، ۽ مئلن جي قبرن تي به اچي ٿو.

بس هت ته نعمت، جا ولايت ۾ سندري هئي، سا هڪ هڪ قبر کي ڀاڪر پائي روئي ٿي. ڪڏهن سلڇڻيءَ جي قبر مٿان ڪري ٿي، ڪڏهن ”ابو! ابو!“ ڪري روئي ٿي، ڪڏهن ماءُ جي قبر کي ڀاڪر پائي ٿي، ڪڏهن ”ادو! ادو!!“ ڪري روئي ٿي. وري سڀ ڦٽير گلڻ جي قبر ڏي هلن ٿا. هن قبر تي ڪنهن نازبوءِ هٽي چڙهي آهي - نعمت ان کي سنگهي ٿي. بس سومر، روپي ۽ نعمت کي سڀ پراڻيون ياد گيريون تيون اچن. تنهي جون اکيون ٽمي رهيون آهن. سڀ ڪورٽ ڏي موٽن ٿا.

ڪورٽ ۾ جج صاحب فتوا ڏني ٿو - ”اسان توهان سڀني جوابدارن کي بي ڏوهي ڪري ڇڏي ڏنو! هنن سڀني شاهدن تي، ۽ وڏيري علڻ ۽ چتل شاهه تي نوٽيس ڪيا وڃن ته ڇو نه مٿن قاعدي جي ڪاروائي ڪئي وڃي!“

هاڻي شام ٿيڻ واري آهي، حيدرآباد ۽ ڪراچيءَ ۾ هندو مسلم فساد شروع ٿي ويا آهن. پاڪرڪتو مچي ويو آهي. روپو سومر کي پاڻ سان گڏ ويهاري ٿو. ديوان هوتچند آتي آهي، تنهن کي به موٽر ۾ کڻي، ڪراچيءَ ڏي پڄن ٿا. روپي پاسپورٽن ۽ ٽڪيٽن جو اڳي ئي بندوبست ڪري ڇڏيو آهي. سڀ هوائي اڏي تي پهچي وڃن ٿا.

”سومر ڀاءُ! هيءَ آهي نعمت منهنجي ڀيڻ ۽ تنهنجي ڪنوار! مون کي خوف آهي ته هي وڏيرا وري توکي مصيبت ۾ نه وجهن، ان ڪري لنڊن ۾ جنهن جاءِ ۾ نعمت رهندي هئي اتي وڃي رهجو، ۽ آتي توهان جي سيڪا مدد مان ڪندس. نڪاح به لنڊن ۾ وڃي وجهجو! هي آهن توهان جا پاسپورٽ ۽ ٽڪيٽون. هو آهي توهان وارو جهاز! هاڻي هلي ان ۾ چڙهو!“ روپي چيو.

سومر کي بات روم ڏي وٺي، ڪيس پنهنجو سوٽ پارائي ٿو...

”پيا منهنجا ڪپڙا لنڊن ۾ نعمت وٽ رکيا اٿم، اهي تون ڪم آڻجان!“

ائين چئي، هن ڪان موڪلائي ٿو، ۽ مارلين ڪي چوي ٿو -
”مارلين، اڄ ڪان پوءِ تون منهنجي ڪنوار آهين! منهنجو وچن هو ته جيستائين سومر ۽ نعمت ڪي نه ملائيندس ۽ جيستائين ديس آزاد نه ٿيندو، تيستين مان شادي نه ڪندس. پيئي ڳالهيون پوريون ٿيون. پر وطن جي جدائي نصيب ۾ لکيل هئي، ان ڪي آڏو ڪير اچي! بس، هاڻي خدا حافظ! پيارا پاڻ، پياري پيڻ!“ روئي چيو.
ڳرانڊيون پائي، سڀ روئن ٿا.
روپو ۽ مارلين ڍهليءَ ڏانهن ويندڙ جهاز ۾ چڙهن ٿا.
بس، اڄ فقط هوتچند ڪانئن موڪلائڻ وارو آهي.
سومر ۽ نعمت به لنڊن واري جهاز ۾ چڙهيا آهن. هوائي جهاز ڊوڙي آسمان ۾ چڙهن ٿا.
ويچاري هوتچند جون اکيون ڪڏهن هُن جهاز ڏي آهن ته ڪڏهن هُن جهاز ڏي.
بس سنڌي ڪافيءَ جي ڌن شروع ٿئي ٿي -
”وڃن ٿا ويراڳي - ويراڳي وطن مان ...
ڪنهن نه جهليا ڪنهن نه پليا، هتان ويا ٿر هاڻي...
وڃن ٿا .....
ڪيل ختم ٿي ويو. ڪائنات جي سيني شهرن جي آيلن تماشبينن ڪي اکين تي رومال آهن. هي ڇا ٿي ويو! هنن ڇا ڏٺو! جوڏو به اڄ هن ڪيل ۾ حاضر آهي. سندس پانهن ۾ پتل وائرليس واري فون وڄي ٿي. ڪن تي فون رکي ٿو -
”هلو! هلو!!“
”ڪير؟“ جوڏي چيو.
”نتو سڃاڻين؟ مان پدمڻي آهيان!“
”مڻي! ڍهليءَ مان ٿي ڳالهائين!“
”نه، پيارا، مان تنهنجي پوئتان چوٿينءَ لائين ۾ ويٺي آهيان! هاڻ اچان ٿي، انتظار ڪجانءِ ته!“ پدمڻيءَ چيو.

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

پدمنيءَ جو آواز ٻڌي، ۽ وري سندس اتي هجڻ جو ٻڌي، جوڏو، جو فراق ۾ نيڏال پيو هو ۽ وري جو دردناڪ کيل ڏنو هئائين، تنهن هٿي هن کي ڏاهي چڏيو هو -- هاڻ هن جي دل بهار ٿي ٿي.

اِجها پدمني اچي ويئي ... پدمني، جا هن کان پرهيز ڪندي هئي. هن اچڻ سان کٽي ٻڪ وڌس -

”هي ڇا! ماڻهو ته ڏس!“ جوڏي چيو.

”هو ڏنئه! پوڻن ٽن سَوُ سالن وارو قصو جڻ ته اَج جو قصو هو. نعمت ۽ سومر سوين سال اڳ وچي لنڊن پهتا. ڪٿي مٺا ۽ ڪيئن مٺا! وري روپو ۽ مارائين سنڌ ڇڏي، هندستان پهتا. ڪٿي مٺا ۽ ڪاڏي ويا! ڪا خبر ڪانه آهي. پر پيارا جوڏا، تنهنجي ۽ منهنجي پريت پڪي آهي، جو اچ کان پوءِ مان تنهنجي ۽ تون منهنجو!“

”ڇا ٿي چوين پياري!“ جوڏي چيو.

”چريا، چوان ٿي ته مان تنهنجي پتني ۽ تون منهنجو پتي! هاڻي پيئي اسان هت پنهنجي سنڌ ويڙهي ۾ رهنداسين ۽ مرنداسين!“ پدمنيءَ چيو.

”ها پياري! هڪ جوڙو لنڊن اڳ هليو ويو ۽ ان سان گڏ پيو جوڙو هندستان ويو. پر منهنجي پياري، تنهنجو ۽ منهنجو جوڙو سڄيءَ سنڌ ۾ رهندو!“

سنڌي لکو - سنڌي پڙهو - سنڌي ڳالهايو

سنڌي ٻوليءَ ۽ ادب جي ترقيءَ ۾
ڀاڱي ڀائيوار ٿيو

سنڌي اديبن جي ڪوآپريٽو سوسائٽيءَ جا ڪتاب
ٻارن پڙهو ۽ ٻين کي پڙهايو

(١) **اڄ پڻ چڪيم چاڪ** - مرتب جي. ايم. سيد - ستر اديبن، عالمن ۽ سماجي خدمتگارن جي ٣٦٠ خطن جو مجموعو: سنڌ جي پنجاهه سالن جي سماجي تاريخ جو دلچسپ ۽ معلوماتي عڪس: ڊيمي سائيز جا ٥٠٦ صفحا، ٣٦ تصويرون، ٽه رنگو گرد پوش: قيمت ويهه رپيا.

(٢) **فڪر جي آزادي** - جرمن مصنف اسٽيفن زويگ جي هڪ اعليٰ ۽ عظيم ڪتاب جو ترجمو (مفصل پيش لفظ سان) از محمد ابراهيم جويو: ڊيمي سائيز جا ٦:-٢٦٧ صفحا، ٽن تصويرن سان، ٽه رنگو گرد پوش: قيمت پندرهن رپيا.

(٣) **استاد گليلو** - جرمن مصنف برٽالٽ بريخت جي جڳ مشهور ۽ اعليٰ ڊرامي جو ترجمو (مفصل پيش لفظ سان) از محمد ابراهيم جويو: ڊيمي سائيز جا ١٦ + ١٦٨ صفحا، ٽه رنگو گردپوش: قيمت ڏهه رپيا.

(٤) **ڪنول پاڙون پاتال ۾** - سنڌ جي ترقي پسند نوجوان شاعر ملڪ فتاح جي شعر جو مجموعو، شاعر جي پنهنجي پيش لفظ ۽ ڊاڪٽر تنوير عباسيءَ جي مهاڳ سان: ڊيمي سائيز جا ٨ + ١٠٤ صفحا، ٽه رنگو ڪارڊ ڪور: قيمت چار رپيا.

(٥) **ڪپر ٿو ڪن ڪري** - سنڌ جي يگاني ۽ بي مثل شاعر شيخ اياز جي شعر جو مجموعو، سندس پنهنجي مفصل پيش لفظ سان: (ٻهريون ايڊيشن وڪجي ويو، ٽئي ايڊيشن لاءِ آرڊر داخل ڪرائي سگهجن ٿا.)

(٦) **سچ جا سنيها** - حضرت علي عليه السلام جي مقدس ۽ لافاني قولن جو ننڍو پر اعليٰ مجموعو: مترجم محبوب علي جوکيو: صفحا ١١٠ (ڪرائون سائيز) ٻه رنگي ڪور ڪارڊ سان: قيمت ٽي رپيا.

(٧) **وڪر سو وهاءُ** - حضرت علي عليه السلام جي لافاني عربي شعر جي ديوان مان منتخب شعرن جو ترجمو: از محبوب علي جوکيو: صفحا ١٢٤ (ڪرائون سائيز)، ٻه رنگو ڪور ڪارڊ: قيمت پنج رپيا.

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

(٨) جديد عالمي سياست (تعارف)- محترم جي. ايم. سيد جي مختصر مگر عالمانه ۽ بصيرت افروز تصنيف: صفحا ١٠٤ (ڊيمي)، ٻه رنگو ڪور ڪارڊ: قيمت چار رپيا.

(٩) ڳالهيون من اندر جون- سنڌ جي هڪ سچاڻ، ڏاهي ۽ باهمت هـرَ هاريءَ، ميان لعل محمد شفيع محمد چانڊيي جي تصنيف، جنهن ۾ هن، پنهنجي تجربي مان جو ڪجهه پرايو آهي، تنهن ڪي مضمون، حڪمت ڀريل قولن ۽ شعر جي صورت ۾ بيان ڪيو آهي: صفحا ١٢٠ (ڪرائون)، ٻه رنگو ڪارڊ ڪور: قيمت پنج رپيا.

(١٠) جنسار- محترم قاضي فيض محمد جي بهترين ناول جو سداريل ۽ وڌايل ٻيو ڇاپو (پهريون ڇاپو ١٩٥٤ع ۾ شايع ٿيو هو): صفحا (ڪرائون): قيمت اٺ رپيا.

(١١) شاهه- سچل- سامي- از محمد ابراهيم جويو: صفحا ٨٦، سائيز ڊيمي، ٻه رنگو گرد پوش، ٻيو ڇاپو: قيمت پنج رپيا.

(١٢) الوحيد جو آزاد سنڌ نمبر ١٩٣٤ع- مڪمل سنڌي ۽ انگريزي مواد ۽ سينئي اصلوڪن فوٽن سان: صفحا: ٢٦٤ ۽ ٣٦ صفحا تصويرن جا (ڊبل ڪرائون)، ڇئن رنگن جي ولائتي ڪور ڪارڊ سان، قيمت پنجويهه رپيا.

(١٣، ١٤، ١٥) شاهه جو رسالو، رسالو سچل سرمست، ساميءَ جا سلوڪ- اعليٰ سنڌي فڪر ۽ فن جا ٽي صحيفا، فوٽو آفسيٽ تي ڇپائيءَ هيٺ، سهڻي پائدار گيٽ اپ سان: ٽن ڪتابن جو سيٽ نوي رپين ۾، الڳ الڳ هر هڪ چاليهه چاليهه رپيا. (مارچ، ١٩٧٩ع ۾ شايع ٿيڻ وارا- آرڊر بڪ ڪرائي سگهجن ٿا.)

ملي سگهندا:

(١) سنڌي اديبن جي ڪوآپريٽو سوسائٽي لميٽيڊ
٣/٨ منظور چيمبرس، ڳاڙهي کاتو، حيدرآباد سنڌ.

(٢) ميسرز ادبيات، اسپتال روڊ، حيدرآباد سنڌ.

(٣) سهڻي ڌرتي پبلشنگ هائوس، ڪوئنزي وارا چيمبرس، حيدرآباد سنڌ.

۽

سنڌ جي سڀني ڪتاب فروشن — وٽان

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

هن ڪتاب بابت...

ماضيءَ جي روشنيءَ ۾ مستقبل جي تعميرَ — ءُ، حال کان مستقبل بهتر ٿئي: لکن سالن جي انساني ترقيءَ ۾ اُنهيءَ خيال جو بنيادي دخل رهيو آهي. جڏهن کان انساني ذهن ۾ وقت جي انهيءَ ماضيءَ، حال ۽ مستقبل جي تقسيم جو شعور جاڳيو، تڏهن کان بهتر مستقبل جي اُها اُونَ به اُن سان گڏ اُن ۾ آئي.

صدين کان انسان ذات حال جي ڏک ۽ ايذاءَ کان ڇٽڻ لاءِ مستقبل جي سُک ۽ خوشيءَ جو هڪ نه پيو تصور پنهنجي اڳيان پئي رکيو آهي ۽، پنهنجي سمجهه ۽ وس آهر، اُن جي حاصل ڪرڻ جي ڪوشش به پئي ڪئي آهي.

بهتر مستقبل جو هيءُ تصور، ماضي قريب تائين، گهڻي قدر رڳو آسماني ۽ خيالي پئي رهيو آهي، ۽ اُن جي تعمير جي ذميداري ۽ بارُ به گهڻي قدر انسان پاڻ تي کڻڻ ۽ قدرت تي وڌيڪ پئي رکيو آهي، ۽ اُن جي نموني ۽ نقشي لاءِ پڻ هُنن اڪثر پنهنجي ماضيءَ جي ڪنهن موهوم بهشتي دنيا ڏانهن وڌيڪ ۽ پنهنجي حقيقي ضرورتن، وسيلن، ۽ مشڪلاتن ڏانهن گهٽ خيال پئي ڏنو آهي.

پر هاڻوڪيءَ علم ۽ هنر جي طاقتور انساني دنيا ۾ بهتر مستقبل جو خواب - وڌيڪ پختو ۽ پورو، وڌيڪ سٺو ۽ وڌيڪ سچي نيڻ وارو - ممڪن ٿي سگهيو آهي، ۽ اُن جي تعمل جو ذمو ۽ بارُ اڄ جيئن انسان ذات سڄيءَ طرح پاڻ تي عائد ڪري چڪي آهي، ۽ اُن جي تڪميل جي پوري لياقت پڻ رکي ٿي.

هيءُ ڪتاب، ٢٣٣٣ع، محترم قاضي فيض محمد صاحب جو ٻيو ناول آهي - (سندن پهريون ناول، جهنسار، ١٩٥٢ع ۾ شايع ٿيو هو). هن ناول ۾ قاضي صاحب پنهنجي پياري وطن ۽ اُن جي غريب مارُوئڙن جي بهتر مستقبل جو خواب بيان ڪيو آهي. قاضي صاحب جو هيءُ خواب سڄيءَ انسان ذات جي بهتر مستقبل جو خواب آهي — بنهه ائين جيئن سنڌ جي لطيف دعا گهري هئي:

سائين سدائين ڪرين مٿي سنڌ سڪار
دوست تون دلدار، عالمَ سڀ آباد ڪرين!

شال اسين سڀ، جي پنهنجي وطن مقدس جي ماضيءَ جا وارث ۽ حال جا امين آهيون، اُن جي اعليٰ مستقبل جي اُن عظيم خواب جي تعميل ۾ ڀاڱي ڀائيوار ٿي سگهون - آمين! (م. ا. ج)

https://books.sindhsalamat.com www.sindhsalamat.com

پڙهندڙ نَسُل . پَ نَ

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ” اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻڪَ ”لُڙهندڙ نَسُل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ئي لکيو:

انڌي ماءُ ڄڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لُڙهندڙ، ڪَڙهندڙ، ڪُڙهندڙ، ٻَرندڙ، ڇُرندڙ، ڪِرَندڙ، اوسيئڙو ڪَندڙ، ياڙي، ڪاٺو، ياجوڪَڙُ، ڪاوڙيل ۽ وِڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سَگهجي ٿو، پَر اسان اِنهن سڀني وِچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان ڪٽي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ناهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهڻ ۽ هِڪَ ٻِئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻِڻَ جي آسَ رکون ٿا.

پَڙهندڙ نَسل (پَ نَ) ڪا بہ تنظيمَ ناهي. اُنَ جو ڪو بہ صدر، عُهديدار يا پايو وِجهندڙ نہ آهي. جيڪڏهن ڪو بہ شخص اهڙي دعوىٰ ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو ڪُوڙو آهي. نہ ئي وري پَ نَ جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو بِہ ڪُوڙو آهي.

جَهڙيءَ طَرَح وڻن جا پَنَ ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اَهڙيءَ طرح پَڙهندڙ نَسُل وارا پَنَ بہ مختَلِف آهن ۽ هوندا. اُهي ساڳئي ئي وقت اُداس ۽ پڙهندڙ، بَرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وِڙهندڙ ۽ پڙهندڙ بہ ٿي سگهن ٿا. بين لفظن ۾ پَنَ ڪا خُصوصي ۽ تالي لڳل ڪِلَب Exclusive Club نہ آهي.

ڪوشش اها هوندي تہ پَنَ جا سڀ ڪَم ڪار سَهڪاري ۽ رَضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي تہ ڪي ڪم اُجرتي بنيادن تي بہ ٿِين. اهڙي حالت ۾ پَنَ پاڻ هِڪَبِئي جي مدد ڪَرڻ جي اُصولَ هيٺ ڏي وَٺُ ڪندا ۽ غيرتجارتي non-commercial رهندا. پَنَن پاران ڪتابن کي ڊِجيٽائِيز digitize ڪرڻ جي عَمَلَ مان ڪو بہ مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نہ ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊِجيٽائِيز ڪرڻ کان پو ٻيو اهم مرحلو وِرهائڻ distribution جو ٿيندو. اِهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو تہ ڀلي ڪمائي، رُڳو پَنَن سان اُن جو ڪو بہ لاڳاپو نہ هوندو.

پَنَن کي کُليل اڪرن ۾ صلاح ڏجي ٿي تہ هو وَسَ پٽاندڙ وڌِ کان وَڌِ ڪتاب خريد ڪَري ڪتابن جي ليکڪَن، ڇپائيندڙن ۽ ڇاپيندڙن کي هِمٿائِن. پر ساڳئي وقت عِلم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪَنهن بہ رُڪاوٽ کي نہ مڃن.

شيخ اَيازَ علمَ، ڄاڻَ، سمجهہَ ۽ ڏاهپَ کي گيتَ، بيتَ، سِٽَ، پُڪارَ سان تَشبيهہ ڏيندي انهن سيني کي بَمن، گولين ۽ بارودَ جي مدِ مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو تہ:

گيتَ بہِ جڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪَرن ٿا.

... ...

جڻ جڻ ڄاڙ وڏي تي ڄڳَ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇُپن ٿا:

ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موٽي مَنجهہِ پهاڙ ڇُپن ٿا:

... ...

ڪالهہَ هُيا جي سُرخ گُلن جيئن، اڄڪلهہ نيلا پيلا آهن:

گيتَ بہِ جڻ گوريلا آهن........

... ...

هي بيتُ اَٿي، هي بَم- گولو،

جيڪي بہ ڪٽين، جيڪي بہ ڪٽين!

مون لاءِ ٻنهي ۾ فَرَقُ نہ آ، هي بيتُ بہ بَمَ جو ساٿي آ،

جنهن رِڻَ ۾ رات ڪَيا راڙا، تنهن هَڏَ ۽ چَمَ جو ساٿي آ ـ

اِن حسابَ سان اڄڪلهہ ٻارن کي پاڻ تي اِهو سوچي مَڙهڻ تہ ”هاٿي ويڙهہ ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نہ وڃايو“ ناداني‌ءَ جي نشاني آهي.

پَنَ جو پڙهڻ عام ڪِتابي ڪيڙن وانگر رُڳو نِصابي ڪتابن تائين محدود نہ هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪچي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڄڪلهہ ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نِصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين

ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نَسُل جا پَنَ سيني کي **چوڻ، چالاڪ ۽ ڪينئن** جهڙن سوالن کي هر بَيانَ تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوشش ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جوابَ ڳولڻ کي نہ رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اٽتر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان بہ پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي اِن سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بَس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏِسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون ڀاڪي پائي چيو تہ ”منهنجا ڀاءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ“.
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)